

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Emrullah DUMLU

TİCARET MALLARININ ZEKATI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. BEŞİR GÖZÜBENLİ

ERZURUM - 2008

TEZ KABUL TUTANAĞI

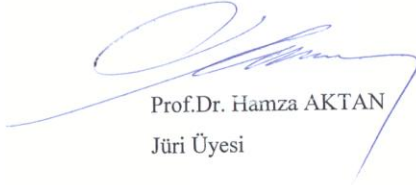
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalının İşlam Hukuku Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

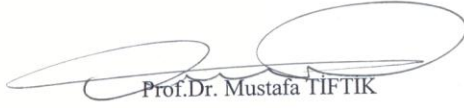
Prof.Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

Danışman/Jüri Üyesi

Prof.Dr. Hamza AKTAN

Jüri Üyesi

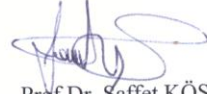
Prof.Dr. Mustafa TİFTİK

Jüri Üyesi

Prof.Dr. Davut YAYLALI

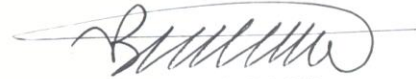
Jüri Üyesi

Prof.Dr. Saşfett KÖSE

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 01 / 07 / 2008

Prof.Dr. Vahdettin BAşCI

Enstitü Müdürü

ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. METODOLOJİ ÜZERİNE	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi	4
2. KAYNAKLAR	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
ZEKAT HAKKINDA GENEL ESASLAR	8
1.1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
1.1.1. Kur'an'da Zekat, Sadaka ve İnfak Kavramları	9
1.1.2. Sünnet'te Zekat ve Sadaka Kavramları	13
1.1.3. Genel Olarak Zekat	15
1.2. MÜKELLEFİYET AÇISINDAN ZEKAT	23
1.2.1. MÜKELLEF	23
1.2.1. MEVZU	28
1.2.1.1. Mevzu İle İlgili Genel Kriterler	28
1.2.1.1.1. Tam Mülkiyet	29
1.2.1.1.2. Bir Yılın Geçmesi/Havalânü'l-Havl	34
1.2.1.1.3. Nemâ / Artıcı Nitelikte Olması	36
1.2.1.1.4. İhtiyaç Fazlası Olması	36
1.2.1.1.5. Borç Karşılığı Olmaması	38
1.2.1.1.6. Nisap Miktarına Ulaşmış Olması	42
1.2.1.2. ZEKATA KONU OLAN MALLAR	43
1.2.1.2.1. Mal Kavramı	43
1.2.1.2.2. Zekat Konusu Mallar	50
1.2.1.2.2.1. Para ve Ticaret Malları	50
1.2.1.2.2.2. Hayvansal Servet	51

1.2.1.2.2.3. Toprak Mahsulleri	53
1.2.1.2.2.4. Yeraltı Kaynakları	56
1.3. ZEKAT HUKUKUNDA NİSAP KAVRAMI	63
1.4. MİKTAR VE ORAN AÇISINDAN ZEKAT	69
1.5. GELİR (VE SERVET) DAĞILIMI AÇISINDAN ZEKAT	75
İKİNCİ BÖLÜM	77
ZEKAT HUKUKU AÇISINDAN TİCARİ MAL VE KAPSAMI	77
2.1. BAZI TEMEL KAVRAMLAR	78
2.1.1. Ticaret	79
2.1.2. Tacir	82
2.1.2.1. Gerçek Kişi Tacirler	84
2.1.2.2. Tüzel Kişi Tacirler	88
2.1.2.3. Donatma İştiraki	90
2.1.3. Esnaf	91
2.2. TİCARİ MAL	92
2.2.1. Mal ve Eşyada Ticarî Nitelik	94
2.2.1.1. Ticarî Niyet	96
2.2.1.2. Ticarî Fiil	98
2.2.2. Ticarî Muamele	100
2.2.2.1. Konusu Menkul Mal Olan Ticarî Muameleler	101
2.2.2.2. Konusu Gayr-i menkul Mal Olan Ticarî Muameleler	102
2.2.2.3. Konusu Emek Olan Ticarî Muameleler	103
2.2.2.4. Konusu Mal ve Emek Olan Ticarî Muameleler	104
2.2.3. Ticarî İş	104
2.2.4. Ticarî İşletme	107
2.2.4.1. Ticarethane	108
2.2.4.2. Fabrika	112
2.2.4.3. Ticarî Şekilde İşletilen Diğer Müesseseler	112
2.2.5. TİCARİ KAZANÇLAR, DİĞER KAZANÇ VE İRATLAR	113
2.2.5.1. Ticarî Kazançlar	115
2.2.5.2. Ücretler ve Serbest Meslek Kazançları/Müstefâd Mallar	116
2.2.5.3. Gayr-i Menkul Sermaye İratları/Kira Gelirleri ve Menkul Sermaye İratları/Hisse Senetleri	125
2.2.5.3.1. Gayr-i Menkul Sermaye İratları/Kira Gelirleri	125
2.2.5.3.2. Menkul Sermaye İratları / Hisse Senetleri	127

2.2.5.3.2.1.Yıl İçersinde İşlem Gören Hisse Senetlerinin Zekatı	130
2.2.5.3.2.1.Hisse Senedi Temettülerinin/Kâr paylarının Zekatı	131
2.3. TİCARİ MAL – NAKİT SERMAYE İLİŞKİSİ	131
2.3.1. Zekata Tabi Olma Açısından Para ve Ticaret Malları	131
2.3.2. Para Ve Para Benzeri Likit Değerler	132
2.3.2.1. Anahatlarıyla Geçmişten Günümüze Para	132
2.3.2.2. Para Benzeri Likiditeler	135
2.3.2.3.Para ve Para Benzeri Likiditelerin Zekatı	138
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	145
ZEKAT HUKUKU AÇISINDAN TİCARİ MALLARIN TABİ OLDUĞU HÜKÜMLER	145
3.1. Ticarî Malda Havl/Yıllanma	146
3.2. Ortaklık Ticarî Malın Zekatı	151
3.3. Ticarî Malda Matrah ve Matrahtan İndirilecek Giderler	158
3.3.1.Ticaret Malı - Yatırım Malı Ayırımı	159
3.3.2. Matrahtan İndirilecek Giderler	163
3.3.2.1. Genel Giderler	163
3.3.2.2. Vergi	165
3.3.2.3. Amortisman Bedelleri	166
3.3.2.4 Tahsisatlar/Karşılıklar	168
3.3.2.5. Borçlar	172
3.4. Ticarî Malda Zekat Nisabı ve Zekat Oranı	173
3.4.3. Ticaret Mallarında Zekat Nisabı	173
3.4.4. Ticaret Mallarında Zekat Oranı	179
SONUÇ	183
KAYNAKLAR	186
ÖZGEÇMİŞ	196

ÖZET

TİCARET MALLARININ ZEKATI

Emrullah DURLU

Danışman: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

2008 – Sayfa 196 + VIII

Juri: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

Prof. Dr. Hamza AKTAN

Prof. Dr. Mustafa TİFTİK

Prof. Dr. Davut YAYLALI

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Bu çalışma, mevcut ekonomik yapıda, *ticarî mal* kavramının kapsam ve sınırlarını tespit etme ve ticarî kapsamda yer alan birbirinden farklı faaliyet türlerine uygulanacak zekat hükümlerinin, klasik ticaret malı hükümleri ile her açıdan aynı olup olmayacağı konularını inceleme amacı taşımaktadır.

Günümüzde ticarî hayat, gelişen ekonomik yapıya paralel olarak düne nispetle büyük ölçüde alan genişlemesi yaşamış ve mal değişimine aracılık etmenin yanı sıra, *üretim* ve *tüketim* faaliyetlerini de içine almıştır. Geline nokta üretim alanında faaliyete yönelmiş sınaî işletmelerle (sanayi sektörü), otel, özel hastane, kara, hava ve deniz işletmeciliği gibi hizmet işletmeleri (hizmet sektörü) geleneksel ticarî faaliyet olan menkul mal alım satımının yanında ticarî kapsamda yer almaktadırlar.

Gerek Kur'an-ı Kerimde gerekse Hz. Peygamberin hadislerinde, ticaret mallarının zekat hükümleri (nisap, yıllanma, oran vb. konularda) ile ilgili herhangi bir net bilgi mevcut değildir. Bu alanla ilgili hükümler, Kur'an ve sünnetteki genel esaslar ile sahabe ve tabiin uygulamalarına dayandırılmaktadır. Klasik fıkıh bilginleri, sahabe ve tabiîn uygulamalarına dayanarak bu alana uygulanacak zekat hükümlerinin, paranın zekat hükümleri ile aynı olduğu yönünde ortak bir yaklaşım sergilemişlerdir. Klasik fıkıh müktesebatında zekat hükümleri incelenen ticaret malı, ağırlıklı olarak, para ve canlı hayvan dışındaki menkul mallardır. Ancak günümüzde ticarî kapsamda yer alan ticarî faaliyetlerin tümü, fıkıh kitaplarında incelenen ticarî faaliyetlerle aynı olmadığı için, bu alanlara uygulanacak hükümlerin de paranın hükümleri, dolayısıyla klasik ticaret malı hükümleri ile her açıdan aynı olmaması işin tabiatı gereğidir. Birbirinden yapısal farklılığı olan mevcut ticarî alanlar, sermaye artı kazancın (toplam aktif) yahut sadece gelirin zekata tabi olma durumuna göre özellikle *yıllanma*, *nisap* ve *oran* konularında farklı hükümlere tabi olurlar.

Anahtar Kelimeler: Zekat, Nisap, Oran, Matrah, Ticaret, Ticarî Mal, İşletme, Ortaklık, Yıllanma, Ürün, Üretim, Gelir, İrat, Kazanç, Temettü, Mal, Menkul Mal, Servet, Sermaye, Gayr-i Menkul, Mükellef, Mevzu/Konu.

ABSTRACT

Ph. D. THESIS

ZAKAT OF TRADE GOODS

Emrullah DUMLU

Supervisor: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

2008-Page(s): 196+VIII

Jury: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

Prof. Dr. Hamza AKTAN

Prof. Dr. Mustafa TİFTİK

Prof. Dr. Davut YAYLALI

Prof. Dr. Saffet KÖSE

This study is intended to determine the limits and scope of the concept of trade good and examine whether the zakat rules relating different trade activities are similar to the rules relating classical trade goods in any sense.

Trade life of today has greatly broadened its scope in paralel with developing economic structure compared to the past and included productive and consumptive activities as well as intervening in good exchange. At present, industrial institutions being involved in productive activities and such examples of service sector as hotel, private hospital, highway, airway and seaway management have been included in the scope of trade together with conveyable good trade, which is the traditional tradeactivity.

There is no clear information about the zakat rules of trade goods (about such matters as quorum, aging, rate etc.) in neither the Koran nor the hadiths of the Prophet. The judgements in this scope have been based on the general fundamentals in the Koran and the sunnah and the practices of the sahaba and the tabeen. Classical scholars of fiqh have agreed on the verdict that zakat rules relating trade goods are similar to those of Money, taking into account the practices of the sahabe and the tabeen. In the classical legal acquis of fiqh, trade good upon which zakat rules are employed includes mostly conveyable goods apart from money and living animals. However, on account of the fact that all of the trade activities within today's trade concept are not the same as those mentioned in fiqh boks, it is natural that the zakat rules to be employed upon them will not be the same as those of money, and thus, of classical trade goods. Present trade activities with structural differences are subjected to different zakat rules especially with respect to *aging*, *quorum* and *rate* based either on capital plus profit (total active) or on income solely.

Key words: Zakat, Quorum, Rate, Basis, Trade, Trade good, Management, Partnership, Aging, Product, Production, Income, Drawings, Profit, Capital bonus, Good, Conveyable good, Wealth, Capital, Real Property, Tax Payer, Subject matter.

ÖNSÖZ

Zekat, dinî, ahlakî ve hukukî boyutları başta olmak üzere çok boyutlu bir yükümlülüktür. Bu yapısıyla zekat, bireysel, toplumsal, ekonomik ve hukukî işlevleri bulunan çok boyutlu mali bir mükellefiyettir. Temel amacı, servetin belirli ellerde toplanmasına engel olarak, refahın tabana yayılmasını sağlamak olan zekat, birey ile Allah arasındaki kulluk bağına güçlendirmesinin ötesinde, ekonomik ve sosyal fonksiyonlarıyla da ön plana çıkmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle zekat, hukuk, sosyoloji ve ekonomi başta olmak üzere pek çok disiplini ilgilendiren bir konudur.

Klasik dönemde fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslamî bilimler alanında yazılan eserlerin hemen hepsinde zekat konusu ele alınmıştır. Günümüzde ise hakkında özel olarak kitap ve makaleler yazılmasının ötesinde, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde, geniş çaplı sempozyumlar düzenlenerek çeşitli açılardan incelenmiştir. Ancak her şeye rağmen çok boyutlu malî bir mükellefiyet olan zekatın hemen hemen her altbaşlığı, ayrı bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir. Bu tür araştırmalar, yapılacak sempozyumlar için de katkı sağlayacaktır. Zira hakkında yüzlerce doktora çalışması bulunan bir zemine oturan sempozyumların çok daha verimli geçmesi beklenir.

Klasik taksimde zekata tabi beş temel mal çeşidinden biri olarak ifade edilen ticaret malları, günümüzdeki yapısı itibarıyla özel olarak incelenmeyi gerektirecek mahiyettedir. Zira günümüzde ticarî yapı, menkul mal alım satımının ötesinde üretim, tüketim ve diğer aracılık/değişim faaliyetlerinin tümünü kapsayacak nitelikte genişlemiştir. Ayrıca bugün gerek menkul mal alım satımı, gerek üretim ve pazarlama, gerekse otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi alanlarda yürütülen ticarî faaliyetler, tek bir şahsı ve tek bir muameleyi aşarak ticarî işletmeler eliyle yürütülür hale gelmiş ve büyük ölçüde kurumsal nitelik kazanmışlardır. Dolayısıyla günümüzde hem sanayi sektörü hem de yukarıda ifade edilen türden hizmet sektörü, bilinen ticaret malı yanında ticarî alan kapsamında faaliyet göstermektedir.

Günümüzde ticarî ilişkilerin karmaşıklığı, kurumsal boyut kazanması, işlemlerin seyri ve verimliliği dikkate alınarak ticarî alan çeşitli açılardan tasnife tabi tutularak incelenmiştir. Şüphesiz bugünün ticarî ilişkilerinin boyutları klasik fıkıh müktesebatında zekat hükmü incelenen ticarî ilişkilerin boyutlarını aşmıştır. Bu durum dikkate alınarak anakronizme düşmemek için çalışmamızda pozitif hukuktaki sistematik esas alınacaktır.

Gelişen ekonomik yapıyla paralel tarzda değişerek genişleyen ve birbirinden yapısal farklılığı olan tüm ticarî faaliyet türlerinin tespiti ve bu faaliyet türlerinin tabi olduğu hükümlerin klasik ticarî malı hükümleriyle aynı olup olamayacağı sorusu, çalışmamızın hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sermaye artı kazancın zekata konu olduğu ticarî alanlarla, sermayenin/üretim araçlarının zekat dışı kalıp sadece gelirin zekata tabi olduğu ticarî alanların zekat hükümlerinin, özellikle yıllanma, nisap ve oranlarının, aynı olup olamacağı konusu araştırmaya temel teşkil etmektedir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve çalışma boyunca yardımlarını esergimeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ'ye, gerek ders gerekse tez döneminde kıymetli birikimlerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof Dr. Hamza AKTAN, Prof Dr. Davut YAYLALI, Prof Dr. Mustafa BAKTIR, Prof. Dr H. İbrahim ACAR, Yard. Doç. Dr. Murtaza KÖSE'ye ve tez izleme komitemizde yer alan değerli hocam Prof Dr. Mustafa TİFTİK'e teşekkürü bir borç biliriz.

KISALTMALAR

a.g.y	: Adı geçen yazı
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
b.	: Bin
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
dağ.	: Dağıtım
dğr.	: Diğerleri
ETK	: Eski Ticaret Kanunu (1926’da çıkarılan Ticaret Kanunu)
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
h.	: Hicri
H.	: Hadis
md.	: Madde
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
SPK	: Sermaye Piyasası Kanunu
TTK	: Türk Ticaret Kanunu (Yürürlükteki Kanun)
Trc.	: Terceme
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Devamı
V.U.K	: Vergi Usul Kanunu
Yay.	: Yayınları
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

GİRİŞ

1. METODOLOJİ ÜZERİNE

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Tarih sahnesine çıkan her din veya ideoloji, bir takım temel esaslar üzerine kurulur. Bu esasların gücü ve işlevselliği, ait olduğu yapının sağlamlığı ile doğru orantılıdır. İnsanlığa son din olarak sunulan İslam'ın da üzerine inşa edildiği beş temel esas bulunmaktadır. Bu esaslar, kendi bütünlüğü içerisinde, bireyin iç ve dış dünyasına ilişkin bir takım fonksiyonlar icra ederler. Birbirinden farklı bir çok alanda işlevleri bulunan zekat, bu beş temel esastan birisidir.¹

İslam'ın değerler sisteminde, iktisadî olarak belirli düzeyde zenginliğe ulaşmış her Müslümana, belli bazı malî mükellefiyetler yüklenmiştir. Bu malî mükellefiyetlerin dinî, ahlakî ve hukuki boyutları vardır. İşte zekat, dinî ve ahlakî boyutlarının yanında hukukî boyutu da olan bir mükellefiyettir. Bünyesinde pek çok fonksiyonu bulunduran zekat, bir ibadet olarak, kul ile Allah arasındaki kulluk bağına güçlendirmesinin ötesinde, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla da ön plana çıkmaktadır.² Çok boyutlu bir yükümlülük olan zekatın, organizesi kamu otoritesinin yetkisine havale edilmiştir. Bu yönüyle zekat, teknik anlamda “vergi” özelliği de taşımaktadır. Dolayısıyla zekat, ibadet boyutuyla dinî bir kavram olduğu gibi, maliye hukukunu ilgilendiren boyutuyla da hukukî bir kavramdır. Bu özellikleri nedeniyle zekat, hukuk, sosyoloji, ekonomi başta olmak üzere bir çok disiplini ilgilendiren bir konudur.³

Zekata konu olan malvarlıklarının neler olduğu, ilk dönemden günümüze kadar İslam bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Nitekim ilk dönemden itibaren zekata tabi malların kapsamı hakkında görüş birliği sağlanamadığı gibi, bu malların

¹--Bkz. Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, Sahîhu'l-Buharî, Çağrı Yay. İstanbul 1992, İman, 1, Tefsîru'l-Kur'an 30; Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, Sahih-i Müslim, Çağrı Yay. İstanbul 1992, İman, 19-22; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünenü't-Tirmizî, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İman, 3; Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, Sünenü'n-Nesâî, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İman 13.

²--Gözübenli, Beşir, “Zekat: RAhmed Getiren Paylaşım”, İslam'a Giriş; Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 310.

³--Gözübenli, Beşir, “İmâm-ı Âzam'ın İctihat sistematğinde Malî İbadetlerle İlgili Genel İlkeler” İslam Hukuku Anabilim Dalı V. Koordinasyon Toplantısından Sunulan Yayınlanmamış Müzakere Metni.

nisap ve oranları hakkında da görüş birliğine varılamamıştır. Bu görüş ayrılığının sebebi, bu malların tümünün ayet ve hadislerle sabit olmamasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bazı mallara işaret edilmekle birlikte, tümü hakkında ayet yoktur. Bunun yerine genel bir ifade olarak *mallar* tabiri kullanılmaktadır. Hadislerde ise bazı mallar ve ilgili hükümleri farklı boyutlarıyla ayrıntılı bir şekilde yer almıştır.

Ayrıca naslarda ifade edilen mallar ve bunlarla ilgili hükümlerin birer örnek olarak mı, yoksa değişmez kurallar olarak mı zikredildiği konusu da ilk dönemden itibaren tartışılmıştır. Özellikle mal kavramı ve kapsamı hakkında İslam bilginleri arasında oldukça derin görüş ayrılıkları vardır. Zekata konu olan malların ne olduğu ve hangi hükümlere tabi olduğu konusunda görüş birliğinin sağlanamaması da, bu durumun tabii bir sonucudur.

Klasik kaynaklarda uruz kavramı ekseninde zekat hükmü incelenen ticarî malın kapsam ve sınırları hakkında çok fazla bir netlik yoktur. Ticaret mallarının zekatı başlığı altında ele alınan konular, oldukça sınırlı olup daha ziyade birbirinin tekrarıdır. Ayrıca klasik fıkıh müktesebatında ele alınan ticarî faaliyetler, özellikle de zekat hükmü incelenen ticarî faaliyetler, ağırlıklı olarak para ve canlı hayvan dışındaki *menkul mal* alım satımı ile sınırlı kalmaktadır. Başka bir ifadeyle ticaretin sadece *değişim/mübadele boyutu* üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşım bir anlamda önceki dönemde ticarî faaliyetlerin ekonomik hayat içerisindeki boyutunu ve işleyişini de yansıtmaktadır. Hiç şüphesiz tarım toplumunda ekonomik hayatın ana damarını, tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Bu dönemde ticarî hayat, tarım ve hayvancılığa nispetle daha küçük bir sınırlı alanlarda icra edilmekte olup, gelir ve servet birikimine tarım ve hayvancılıktan daha az imkan vermektedir. Buna mukabil sanayi devrimi ve sonrası dönemde ticarî hayat, tarım toplumundaki tarım ve hayvancılığın rolünü deruhte ederek, gelir ve servet birikiminin en fazla olduğu alan olarak ekonomik hayat içerisinde yerini almıştır.

İçinde yaşadığımız dünyada ticarî faaliyetler, gerek kapsam gerekse işleyiş bakımından önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Nitekim önceki dönemlerde olmayan yahut bugüne nispetle çok küçük çaplı olan ticarî faaliyetler, bugün ekonominin bel kemiğini oluşturacak devasa niteliğe ulaşmışlardır. Günümüzde ticaret, mal değişimine *aracılık* etmenin yanı sıra, *üretim* ve *tüketim* faaliyetlerinin tümünü içine alacak şekilde genişlemiştir. Dolayısıyla bugün artık, nitelik olarak birbirinden farklı faaliyet türleri ticarî kapsamda yer almaktadırlar. Bunun

yanında daha önce tek bir muamele ve tek bir şahısla gerçekleştirilen ticarî faaliyetler, günümüzde değişik unsurlardan oluşan bir organizasyon, literatürdeki ismiyle ticarî işletmeler vasıtasıyla yürütülmektedirler.

Son tahlilde, içinde yaşadığımız dünyada, birbirinden yapısal farklılığı olan tüm ticarî faaliyet türlerinin tespiti ve bu faaliyet türlerinin tabi olduğu zekat hükümlerinin ne olduğu sorusu, araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, günümüzde “*ticarî mal nedir ve hangi hükümlere tabidir*” sorusunun cevabı, bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

Zekat, dinî, ahlakî ve hukukî boyutları olan çok boyutlu malî bir mükellefiyettir. Bu yapıyla bireysel boyutları yanında toplumsal, ekonomik ve hukukî pek çok işlevi de bünyesinde bulundurmaktadır.

Araştırma, zekat gibi çok kapsamlı, üst ve genel bir konuda olunca, kapsam ve sınırlarının net bir şekilde çizilmesi zorunludur. Bir kısmı ictihadî bir kısmı nass temelli olan zekata tabi malvarlıkları arasında sadece ticaret malları araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Ancak ticarî malların zekatının netleştirilebilmesi için genel anlamda zekat, sadaka ve ilgili kavramlar, özellikle de zekat müessesesinin ana unsurları hakkında hazırlayıcı bilgiler verilmesi de zorunlu görülmüştür. Bu yüzden çalışmanın birinci bölümünde zekatla ilgili genel esaslar üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın odak noktasını, günümüzdeki ticarî mal kavramının kapsam ve sınırlarının belirlenmesi ve ticarî kapsamda yer alan malların tabi olduğu zekat hükümlerinin neler olduğu konusu oluşturmaktadır. Ticarî malın kapsamının ortaya konabilmesi için bu alanla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan konuların incelenmesi önem arz etmektedir. Sanayi devrimi sonrası dönemde ticarî alanla ilgili olarak tacir, ticaret, esnaf, ticarî iş, ticarî muamele, ticarî işletme gibi kavramlar, hukuk kültüründe incelenen önemli kavramların başında gelmektedir. Ticarî malın netleştirilebilmesi amacıyla mezkur kavramlar çalışmada incelemeye esas alınmıştır. Ayrıca günümüzdeki bazı hukuk sistemlerinde tacir vasıflı kişilerin yapmış olduğu ticarî mahiyet arz eden işlemlerin, Borçlar hukuku kapsamından çıkarılıp Ticaret hukukunda yepyeni hükümlere tabi kılınması konuyu bu yönüyle de araştırmamıza neden olmuştur.

Kazanç bağlamında ticarî kazancın daha da netleştirilebilmesi için diğer gelir, kazanç ve iratların da ele alınması kaçınılmazdır. Bu amaçla maaş, ücret, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları/kira gelirleri ve menkul sermaye iratları/hisse senetleri ve bunların tabi olduğu zekat hükümleri de inceleme alanına dahil edilmiştir. Ticaret malları ile sıkı ilişkisinden dolayı nakit sermaye, bu kapsamda para ve para benzeri likiditeler ve bunların tabi olduğu zekat hükümleri de ayrı bir başlık halinde incelenmeye çalışılmıştır.

Herhangi bir konunun fikhî hükmüne ulaşmada en temel hareket noktası o konuyla ilgili nassın bulunup bulunmadığının araştırılmasıdır. Bu bağlamda ticaret mallarının zekat hükümleri ile ilgili mevcut birikimin nass temelini araştırılması, ilgili hükümlerin ne ölçüde nassa dayandığı gerçeğini ortaya çıkaracaktır. Bunun için çalışmada ticaret mallarının, paranın zekat hükümlerine tabi olduğu yönündeki bilinen kabulün nass temeli irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca klasik fıkıh müktesebatında incelenen ticari faaliyet türleri ile günümüzdeki ticarî faaliyet türlerinin birebir örtüşüp örtüşmediği, her iki faaliyet türlerinin kapsam ve sınırları incelenerek tespit edilmeye gayret gösterilmiştir. Ticarî malların tabi olduğu hükümlerden olan nisap ve oran konusu, günümüzdeki ticarî faaliyet türlerinin yapısal farklılığı dikkate alınarak ayrı ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel analiz ve sentezlerde, önceki İslam bilginlerinin araştırma konusu ile ilgili tümden gelim ve tümevarım yöntemleri ile ulaştıkları bilgilerin, nassların ve nasslardaki değerlerin, günümüzdeki ticarî ve iktisadî faaliyetlerle örtüşüp örtüşmediğini tespit, çalışmamız açısından hayati önem arz etmektedir. Bu çalışmada yapılan bilimsel analizlerde –başarıbildiği ölçüde- bunları bir nevi test etme söz konusudur.

Zekat konusunun çok boyutlu oluşu dikkate alınarak incelediğimiz konuda yeni açılımlar yapılabilmesine katkı sağlaması amacıyla, kamu maliyesi ve maliye hukukunun verileri oldukça önemli görülmektedir. Bu kapsamda ticarî faaliyet-iktisadî faaliyet, ticarî borç -adî borç gibi kavramlar ve uzantılarına dair hukukî birikim de konumuz açısından bilimsel önemi olan hukukî materyal olarak görülmektedir. Bu öneme istinaden, özellikle ticarî malın kapsam ve sınırlarının çizilmesi hususunda mukayeseli bir yöntem izlenmesi zorunlu görülmüştür.

İçinde yaşadığımız dünyada var olan ticarî faaliyetlerin geçmiş dönemlere nispetle çok daha gelişmiş, çeşitlenmiş ve karmaşık bir yapıya kavuşmuş olduğu bir vakıadır. Zira insanlığın tarih sahnesine çıktığı andan itibaren ticarî faaliyetler tek bir çıta halinde ilerlememiş, aksine gelişen ve değişen ekonomik yapıya paralel olarak sürekli bir şekilde gelişmiş, değişmiş ve daha girift hale gelmiştir.

Nitekim günümüzde ticarî hayat, menkul mal alım satımına *aracılık* etmenin yanı sıra, *üretim* ve *tüketim* faaliyetlerinin tümünü de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Dolayısıyla bugün üretim alanında faaliyete yönelmiş sanayi sektörü, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi hizmet alanlarındaki faaliyetler de ticarî kapsam içerisinde yer almaktadırlar. Zaten ticaret mallarının bu araştırmaya konu olması, mevcut durumdaki ticarî yapının klasik fıkıh müktesebatında zekat hükmü incelenen ticarî malla birebir örtüşmediği düşüncesine dayanmaktadır.

Bu düşünceye istinaden, anakronizme düşmemek için, günümüzdeki ticarî faaliyet türlerinin tespiti zorunlu hale gelmektedir. Bu zorunluluk da mevcut durumda ticarî malın ne olduğu sorusunun cevaplanmasını gerekli kılmaktadır.

Güncel ticarî malın ne olduğu gerçeğini ortaya koyabilmek amacıyla çalışmada ağırlıklı olarak modern hukukun verileri esas alınmıştır. Esasen bir mal veya eşyaya ticarî nitelik kazandıran unsurlar klasik fıkıh müktesebatı perspektifiyle ele alınmıştır. Ancak bugün ticarî faaliyetler, ticarî işletmeler vasıtasıyla yürütüldüğü için özellikle ticarî işletme mantalitesi zorunlu olarak modern hukuk perspektifiyle incelenmiştir. Bu bağlamda günümüzde ticarî malın muhtevasını ortaya koyabilmek için tacir, ticarî işletme, ticarî iş, ticarî muamele ve ticarî kazanç gibi ticaret hukuku ile ilgili kavramların incelenmesinde modern hukukun verileri esas alınmıştır.

Genel bir perspektifle çalışmada şöyle bir yöntem izlenmiştir:

Birinci bölümünde, zekat için kavramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmış, akabinde ise zekat hakkında genel esaslar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde bir zenginlik kriteri olan nisabın güncel değeri ele alınmış, buna ilaveten miktar ve oran açısından zekat konusu ayrı bir altında irdelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, anakronizme düşmemek için, ağırlıklı olarak modern ticaret hukukunun verileri esas alınarak, pozitif hukukta ticarî malın kapsam ve sınırları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ticarî mal, çeşitli yönleriyle irdelenmeye çalışılmış, ticarî kazancın daha iyi ortaya konabilmesi amacıyla, ticarî olmayan kazançlar

kapsamında maaş, ücret, serbest meslek kazançları ve bazı menkul ve gayr-i menkul sermaye iratları yan bir konu olarak ele alınmıştır. Ayrıca para ve ticaret malı arasındaki yakın bağlantıya istinaden, nakit sermaye de bu bölümde ayrı bir başlık halinde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, yapısal farklılıklarına istinaden tüm ticarî işletmelerin tabi olduğu zekat hükümleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda günümüzde aktif olan ticarî işletmelerin -modern uygulamaları göz önünde bulundurularak- tabi oldukları zekat hükümlerinin her açıdan klasik ticaret malı hükümleri ile aynı olup olamayacağı sorgulanmıştır. Buna ilaveten ticaret mallarının paranın zekat hükümlerine tabi olduğu yönündeki genel kanının nass temeli araştırılmaya çalışılmış, özellikle yıllanma, nisap ve oran bağlamında güncel ticarî malların farklı hükümlere tabi olup olamayacağı üzerinde durulmuştur.

2. KAYNAKLAR

Zekat, tedvin döneminden itibaren fıkıh, tefsir ve hadis alanında yazılmış hemen her kitapta şu ya da bu şekilde ele alınmıştır. Bu dağınık yapının araştırmacıların önünde bir handikap oluşturduğu vakıadır. Zira içinde zekat geçen her esere ulaşmanın çok kolay bir durum olmadığı açıktır. Ancak ulaşabildiğimiz klasik kaynaklarda, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ticarî malların zekatı ile ilgili mevcut birikimin benzer bir mahiyet arz ettiği ve aşağı yukarı birbirinin tekrarı ibaret olduğu dikkati çekmektedir. Kanatımızca bu, ticarî hayatın ağırlıklı olarak menkul mal alım satımı şeklinde işliyor olması, başka bir ifadeyle, ticaretin sadece değişim boyutunun faaliyette olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ticarî hayatın çeşitlenerek, farklı faaliyet türlerinin ticarî kapsamda yer alması daha ziyade sanayi devrimi ve sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Bu realiteye istinaden klasik kaynaklarda kilometre taşı sayılabilecek temel eserler çalışmaya esas alınmıştır.

Tefsir kitaplarından ağırlıklı olarak Kur'an ahkâmını inceleyen (Ahkamu'l-Ku'ran tefsirleri) dirayet tefsirleri ve buna ek olarak da Taberî gibi en eski rivayet tefsirleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Hadis kaynaklarından özellikle dokuz temel hadis kitabı (Kütüb-ü Tis'a) eserleri esas alınmış, bu kaynaklardan istifade edilirken de "el-Mu'cemu'l-Mufehres li'l-Elfazı'l-Hadîsi'n-Nebevî'nin" (Concordance) sistematigi dikkate alınmıştır. Buna göre,

Müslim ve Muvattada hadis numaraları, Müsned’de sayfa numaraları, bu kapsamdaki diğer kaynaklarda ise bab numaraları dipnot olarak gösterilmiştir

Araştırma konusu bir fıkıh konusu olduğu için doğal olarak en fazla müracaat edilen kaynaklar fıkıh kaynaklarıdır. Zekat hukukî yönüyle büyük ölçüde maliye ilmini ilgilendirdiği için, maliye üzerine yazılmış eserlerden başta Ebû Ubeyd’in “Kitabu’l-Emval”i olmak üzere, Ebû Yusuf’un “Kitabu’l-Harac’ı”, Yahya bin Adem’in “el-Harac’ı”, Mâverdî ve Ferra’nın “Ahkamu’s-Sultaniyeleri” gibi eserler bu konuda önemli kaynak eserlerdir. Klasik fıkıh kaynaklarından dört büyük fıkıh ekolünün temel eserleri olan “el-Mebsut”, “el-Ümm”, “el-Müdevvene” ve “el-Muğnî” başta olmak üzere Kâsânî’nin “Bedayi”si, İbnu’l-Hümmam’ın “Fethu’l-Kadir”i, İbn Nüceym’in “Bahru’r-Raik”i İbn Rüşd’ün “Bidayetü’l-Müctehid”i gibi pek çok eser araştırmanın temel kaynakları konumundadırlar. Çalışmada kullanılan klasik döneme ait hemen her bilgi için -istisnalar olmakla birlikte- her ekolün kendi kaynağı verilmeye özen gösterilmiştir.

Çağdaş kaynaklardan öne çıkan en önemli eserlerden biri, zekat hakkında en kapsamlı çalışma olan Karadavî’nin Zekat isimli eseridir. Ayrıca Aghnides’in İslam’ın Malî Hükümleri, Sıddıkî’nin “İslam Devletinde Malî Yapı”, Mannan’ın “İslam Ekonomisi”, Yunus Vehbi Yavuz’un “İslam’da Zekat Müessesesi”, İbrahim Fuat Ahmed Ali’nin “el-Mevaridü’l-Maliye”, Salus’un “el-Muameletü’l-Maliyyeti’l-Muasıra”, Şehhate’nin “Tanzîmu ve Muhasebetü’z-Zekat fi’t-Tatbîki’l-Muasır”, Mahluf’un “et-Tıbyân fî Zekati’l-Esman”, Erkal’in “Zekat” adlı eserleri öne çıkan çağdaş kaynaklardır.

Modern hukuk kaynaklarından başta Poroy/Yasaman, Sabih Arkan, Hayri Domoç’ın Ticarî İşletme Hukuku kitapları olmak üzere, borsa ile ilgili yazılmış eserlerin yanında, 1926 Ticaret Kanunu, yürürlükteki Ticaret Kanunu ve modern vergi kanunları da temel referanslarımız arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKAT HAKKINDA GENEL ESASLAR

1.1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. Kur'an'da Zekat, Sadaka ve İnfak Kavramları

Kur'an-ı Kerim, insanın inanç ve davranış alanlarına ilişkin sorumluluklar getirdiği gibi, ekonomik hayatı ile ilgili de bir takım malî mükellefiyetler getirmiştir. Bu mükellefiyetler, bir bütün olarak değil tedricî bir şekilde vazedilmişlerdir. Önce küçük çaplı bazı malî transferler tavsiye edilmiş ve bunlar uhrevî tasvirlerle takviye edilmiş,⁴ sonradan nispeten daha büyük çaplı, bir kısmının cebrilik unsuru da taşıdığı malî mükellefiyetler getirilmiştir. Bunlar sonra gelenin önce geleni neshettiği/ortadan kaldırdığı bir şekilde değil de, aynı alanla yani bireyin ekonomik hayatıyla ilgili, fakat farklı mükellefiyet derecelerine⁵ sahip yükümlülüklerdir.

Zekat, sadaka ve infak kavramları dışında Kur'an-ı Kerim'de "taam/it'âm"⁶, "îta"⁷, "hakk"⁸, "karz-ı hasen"⁹, "kısm"¹⁰ gibi malî nitelik taşıyan bir takım kavramlar da yer almaktadır.

Bu kavramlar genel olarak, toplumdaki açların doyurulması, sosyal güvenliğe ihtiyaç duyan kişilere mal transferi yapılması, Allah'a kredi verilmesi, karşılığını Allah'tan bekleyerek onun yolunda harcama yapılması gibi zekata benzer nitelikte bir takım fonksiyonlar icra ederler.

Zekât, kelime olarak Kur'an-ı Kerim'de 32 ayette¹¹ geçmektedir. Bunlardan dokuz tanesi¹² emir kipinde, yirmi üç tanesi¹³ ise haber formatındaki cümlelerde yer

⁴--Bkz. Müddessir, 74/38–44.

⁵--Gözübenli, zekât, s. 311.

⁶--Bakara, 2/184; Maide, 5/89; Hac, 22/28,36; Mücadele, 58/4; Hakka, 69/34; Müddessir, 74/44; İnsan, 76/8–9; Fecr, 89/18; Beled, 90/14; Mâûn, 107/3.

⁷--Bakara, 2/177; Nahl, 16/90; Nur, 24/22.

⁸--Enâm, 6/141; İsrâ, 17/26; Meâric, 70/24; Rûm, 30/38.

⁹--Bakara, 2/245; Maide, 5/12; Hadîd, 57/11, 18; Teğâbun, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

¹⁰--Nisâ, 4/8.

¹¹--Bakara, 2/43,83,110,177,277; Nisâ, 4/77,162; Maide, 5/12,55; A'raf, 7/156; Tevbe, 9/5,11,18,71; Kehf, 18/81; Meryem, 19/13,31,55; Enbiyâ, 21/73; Hac, 22/41,78; Mü'minûn, 23/4; Nur, 24/37,56; Neml; 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Ahzâb, 33/33; Fussilet, 41/7; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

¹²--Bakara, 2/43, 83, 110; Nisâ, 4/77; Hac, 22/78; Nûr, 24/56; Ahzâb, 33/33; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20.

almaktadır. Emir kipinde ifade edilenler Medenî ayetlerde, haber formatında ifade edilenler ise hem Mekkî hem de Medenî ayetlerde yer almaktadırlar.

Geçtiği bütün ayetlerde tekil olarak ifade edilen zekat kavramı, on tanesi Mekkî sûrelerde¹⁴ olmak üzere, yirmi dokuz yerde marife/belirtili, üç yerde ise nekre/belirtisiz olarak kullanılmaktadır. Nekre olarak kullanılan üç yerden biri¹⁵ konumuzla alakalıyken, diğer iki yerden birisi¹⁶ Hz. Musa ile yol arkadaşının yolculukları esnasında karşılaştıkları çocuk hadisesiyle ilgili, diğeri ise¹⁷ Hz. Yahya ile ilgili olarak zikredilmektedir. Bu iki ayette nekre olarak kullanılan zekat kelimesi, konumuz olan zekatın terim anlamı ile değil de, sözlük anlamı ile kullanılmaktadır. Bu üç yerin dışında bütünüyle marife olarak kullanılması, muhatapların bildikleri bir şeyden bahsedildiği izlenimini vermektedir.

Sekiz Mekkî sûrede on kez geçen zekat kelimesinden yedisinin marife/belirtili olarak kullanılması, müminlerin Mekke’de iken zekatı bildiklerine, Habeşistan’a hicret eden grubun başındaki Cafer b. Ebî Talib’in Habeşistan kralına, Hz. Peygamber’in kendilerine namazı, zekatı ve orucu emrettiğini¹⁸ söylemesi de uygulandığını göstermektedir. Zekatın ihtiyaç fazlası maldan verilmesi¹⁹ ve sarf yerlerini²⁰ bildiren ayetlerin Medine’de nazil olması, Mekke’de uygulanan zekatın, kapsam ve sınırları belli bir zekat olmayıp, mutlak anlamda zenginden fakire bir mal transferi şeklinde olduğunu ima etmektedir. Müessese haline gelip bizzat kamu otoritesi eliyle yürütülmesi ise Medine’de gerçekleşmiştir.

Zekat kavramı yer aldığı otuz iki ayetin yirmi altısında²¹ dinin direği olarak ifade edilen namaz ile birlikte zikredilmektedir. Bu kullanım, toplumsal mükellefiyetin başka

¹³--Bakara, 2/177, 277; Nisâ, 4/162; Mâide, 5/12,55; Araf, 7/157; Tevbe, 9/5,11,18, 71; Kehf, 18/81; Meryem, 19/13, 31, 55; Enbiya, 21/73; Hac, 22/41; Mü’minûn, 23/4; Nûr, 24/37; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7; Beyyine, 98/5.

¹⁴--A’raf, 7/156; Kehf, 18/81; Meryem, 19/13 -31-55; Mü’minûn, 23/4; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7

¹⁵--Rûm, 30/39

¹⁶--Bkz. Kehf, 18/81

¹⁷--Bkz. Meryem, 19/13

¹⁸--İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Himyârî, es-Sîretü’n-Nebeviyye, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1971, I, 360; İbn Hanbel, 1992, I, 202, V. 291.

¹⁹--Bakara, 2/219. (Bu kavramla ilgili farklı değerlendirmeler için bkz. II. Bölüm “Genel Olarak Nisap” başlığı.

²⁰--Tevbe, 9/60

²¹--Bakara, 2/43,83,110,177,277; Nisâ, 4/77,162; Mâide, 5/12,55; Tevbe, 9/5,11,18,71; Meryem, 19/31,55; Enbiya, 21/73; Hac, 22/41,78; Nûr, 24/37,56; Neml, 27/3; Lokman, 31/4; Ahzâb, 33/33; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

bir ifade ile kamuya ait olan borcun,²² bu en kutsal ferdî mükellefiyetle eş değerde tutulduğu anlamını taşımakta, ayrıca namaz kadar bilinen bir mükellefiyet olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de dinin en temel umdesiyle birlikte zikredilerek, fırsat bulunduğu takdirde kaçırma imkanı her zaman bulunan bu mükellefiyet için, muhatapların zihinlerinde "hukukî sorumluluk" yanında bir de "vicdanî bir sorumluluk" vazedilmiştir.

Sadaka kavramı Kur'an-ı Kerim'de 13 kez isim formatıyla geçmektedir. Bunlardan 5'i "sadaka"²³ lafzıyla tekil, 8'i ise "sadakât"²⁴ lafzıyla çoğul olarak ifade edilmektedir. Ayrıca sadaka kavramı fiil formatıyla değişik kalıplarda birçok kez tekrarlanmaktadır.

Sadaka kavramı Kur'an-ı Kerim'de hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmakta, tekil olarak kullanıldığı yerlerin hepsinde nekre/belirtisiz olarak, çoğul olarak kullanıldığı sekiz yerin altısında marife/belirtili, ikisinde ise nekre olarak ifade edilmektedir. Söz konusu ayetler bir bütün olarak incelendiğinde, sadaka kavramının hem kişinin sevgi, merhamet ve sevap saikiyle ihtiyarî olarak sunduğu her şeyi/karşılığını beklemeden yaptığı her türlü yardımı, hem de zorunlu bir malî mükellefiyet olan zekatı kapsadığı²⁵ anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'daki kullanımı itibarıyla sadaka kavramı, zekatla birebir örtüşen eş anlamlı bir kavram değil, onu içine alan ondan daha geniş bir kavramdır. Bunu mantıksal bir önerme şeklinde ifade edersek, her zekat sadakadır, fakat her sadaka zekat değildir.²⁶ Başka bir ifadeyle, her zekat aynı zamanda sadaka iken, farz olan sadaka ise sadece zekattır²⁷. Buna göre Tevbe sûresi 60. ayette sayılan sekiz sınıf, hem zekatın hem de zekat dışında fakat sadaka kapsamında olan diğer malî nitelikli mükellefiyetlerin sarf yerleridir.

²²--Burada zekâtın Kur'an'da tavsiye edilen şekline paralel olarak İslam'ın ilk dönemlerinde uygulanan ideal şeklini kastetmekteyiz.

²³--Bakara, 2/196,263; Nisa, 4/114; Tevbe, 9/103; Mücadele, 58/12.

²⁴--Bakara, 2/271,276,274; Tevbe, 9/58,60,79,104; Mücadele, 58/13.

²⁵--Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, I. 366 (9. sure, 81. not), Gözübenli, Zekat, s. 311.

²⁶--Bu farklılık için karşılaştırmalı olarak bkz. Bakara, 2/196,288 Nisâ, 4/114, Mücadele, 58/12,13; Tevbe, 9/58,60.

²⁷--Aghnides, Nicolas P. İslam'ın Malî Hükümleri, (Çev. : Servet Armağan), İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 179; Sıddıkî, S.A. İslam Devletinde Malî Yapı, (Çev. Rasim Özdenören) Fikir Yay., İstanbul 1980, s. 39; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gözübenli, Zekat, s. 311.

İnfak kavramı, Kur'an-ı Kerim'de "enfeka"²⁸, "enfakte"²⁹, "enfaktüm"³⁰, "enfekû"³¹, "tunfikû"³², "tunfikûn"³³, "yunfiku"³⁴, "yunfikû"³⁵, "yunfikûn"³⁶, "yunfikûnehâ"³⁷, "enfikû"³⁸, "nafaka"³⁹, "nafakâtühüm"⁴⁰, "infâk"⁴¹, "münfikîn"⁴² kalıplarıyla bir çok yerde zikredilmektedir.

İnfak kavramı, Kur'an-ı Kerim'de hem Mekkî hem Medenî ayetlerde farklı kalıplarla birçok kez geçmektedir. Bazı ayetlerde namaz ile beraber⁴³ kullanılmaktadır. Bu kavramı içeren ayetler bir bütün olarak incelediğinde, infak kavramının hem normal harcamaları⁴⁴, hem sevap mülahazasıyla gönüllü olarak yapılan harcamaları⁴⁵ (infak fî sebîlillah), hem de zorunlu malî mükellefiyet olan zekatı kapsadığı⁴⁶ anlaşılmaktadır. Bu durumda infak kavramı zekattan daha geniş bir kavramdır. Dolayısıyla her zekat infaktır, fakat her infak zekat değildir. İnfak kavramının zekata nispetle daha geniş bir kavram olduğunu ifade eden pek çok ayet olmakla beraber -ki Kur'an'da kullanılan infak kavramının kâhir ekseriyeti zekatın dışında bir anlamla kullanılmıştır- biz sadece bir tane örnek vermek istiyoruz. Âl-i İmrân sûresi 134. ayette muttakîlerin vasıfları sayılırken, onların darlıkta ve bollukta infak edebilen kişiler olduklarından bahsedilmektedir. Buna göre infak için belli düzeyde mal sahibi olmak gibi bir şart yoktur. Ekonomik durumu hangi düzeyde olursa olsun kişi, gönlünden koptuğu takdirde

²⁸--Kehf, 18/42; Hadîd, 57/10.

²⁹--Enfâl, 8/63.

³⁰--Bakara, 2/215, 270; Sebe', 24/39; Mümtetine, 60/10.

³¹--Bakara, 2/262, Nisâ, 4/34,39, Ra'd, 13/22, Furkan, 25/67; Fâtır, 35/19; Hadîd, 57/7,10, Mümtetine, 60/10,10, 11.

³²--Bakara,2/272,272,273; Âl-i İmran, 3/92,92; Enfâl, 8/60; Muhammed, 47/38; Hadîd, 57/10; Münafikûn, 63/7.

³³--Bakara, 2/267,272

³⁴--Bakara,2/264; Mâide, 5/64; Tevbe, 9/98,99; Nahl, 16/75; Talâk, 65/7,7.

³⁵--İbrahim, 14/31.

³⁶--Bakara, 2/3,215,219,261,262,265,274; Âl-i İmrân, 3/117,134; Nisâ, 4/38; Enfâl, 8/3,36; Tevbe, 9/54,91,92,121; Hac, 22/35; Kasas, 28/54; Secde, 32/16; Şûra, 42/38.

³⁷--Enfâl, 8/36; Tevbe, 9/34.

³⁸--Bakara, 2/195,254,267; Tevbe, 9/53; Yâsîn, 36/47; Hadîd, 57/7; Munafikûn, 63/10; Teğâbun, 64/16; Talâk, 65/6.

³⁹--Bakara, 2/270; Tevbe, 9/121.

⁴⁰--Tevbe, 9/54.

⁴¹--İsrâ, 17/100.

⁴²--Âl-i İmrân, 3/17.

⁴³--Enfâl, 8/3; Ra'd, 13/22; İbrahim, 14/31; Fâtır, 35/29; Hac, 22/35

⁴⁴--Bkz. Kehf, 18/42

⁴⁵--Bkz. Bakara, 2/261,263,265...

⁴⁶--Bkz. Bakara, 2/267, Bu ayette emir kipinde ifade edilen "enfikû" kelimesinin "zekât verin" anlamına geldiği yönündeki görüşler için bkz. Taberî, III, 104.

infak eder. Oysa zekat belli miktarda (nisap miktarı) mal sahibi olmayı gerektirir. Ancak zekat mükellefinin belli miktarda mal sahibi olması, Kur'an-ı Kerim'de ortaya konan bir şart değildir. Zekatın bu özelliği net bir şekilde hadislerle ortaya konmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de zekat, sadaka, infak kapsamında yapılacak iktisadî değer transferinin insanî değerlerle ilgili davranış modelleri çerçevesinde yapılması da ısrarla tavsiye edilmektedir. Başa kakmadan, aşağılamadan, riyaya düşmeden, esas amaç olan Allah rızası için⁴⁷ yapılması önemle vurgulanmaktadır.

1.1.2. Sünnet'te Zekat ve Sadaka Kavramları

Kur'an-ı Kerim'de İslam'ın diğer temel esasları (namaz, oruç, hac) gibi zekat hakkında da ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Kur'an'da mücmel olarak ifade edilen zekat çeşitli boyutlarıyla ayrıntılı bir şekilde hadislerde yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak nakledilen hadislerde hem zekat hem de sadaka kavramı kullanılmaktadır.

Zekat kavramı, hadislerde de Kur'an'daki kullanımına paralel olarak farz olan malî mükellefiyet için⁴⁸ kullanılmaktadır. Bazı rivayetlerde, Kur'an'da olmayan fitır sadakası için de zekat kavramı (zekatu'l-fitr) kullanılmaktadır. Ancak ilgili hadisler incelendiğinde, fitır sadakasının zekatu'l-fitr olarak ifade edildiği hadislerin doğrudan Hz. Peygamber'den nakledilen bir söz şeklinde değil de, ravilerin anlatımı şeklindeki ifadeler olduğu⁴⁹ dikkati çekmektedir.⁵⁰ Yani söz konusu hadislerde, biz Hz. Peygamber (s) döneminde şöyle şöyle yapardık veya Hz. Peygamber (s) bize şunu emretti yahut farz kıldı gibi cümleler içerisinde zekat kelimesi (zekatu'l-fitr) geçmektedir. Ayrıca aynı hadisin farklı varyantlarında sadaka kavramı (sadakatu'l fitr)⁵¹ da kullanılmaktadır. Kanaatimizce bu ifade farklılığı, hadislerin manen rivayet edilmelerinden kaynaklanmış olabileceği gibi, ravilerin bu kavramları aynı anlama gelen iki kelime olarak düşünüyor olmaları da olabilir.

⁴⁷--Bkz. Bakara, 2/262,263,264,265,267,271.

⁴⁸--Bkz. Müslim, İman, 10, 31; İbn Mâce, Fiten,13; İbn Hanbel, I, 90, 250 III, 136; Dârimî, Vudû,1.

⁴⁹--Gözübenli, s. 312-313.

⁵⁰--Zekatu'l-fitr kavramının hadislerdeki kullanımı için bkz. Bkz. Buharî, Zekât, 70,71,73,74,76; Müslim, Zekât, 12,13,15-23; Ebu Davut, Zekât, 19,20; Tirmizî, Zekât, 35; İbn Mâce, Zekât, 21; Nesâî, Zekât, 33,35; İbn Hanbel, VI. 355; Malik b. Enes, Muvatta, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Zekât, 51-55; Dârimî, Zekât, 27.

⁵¹--Bkz. Buharî, Zekat, 76, 77, 78; Ebu Davut, Zekât, 20, 21; Tirmizî, Zekât, 35; İbn Mace, Zekât, 21; Nesâî, Zekât, 31,34,35,37.

Hadislerde yer alan sadaka kavramı bir bütün olarak incelendiğinde, bu kavramın hem kişinin karşılığında dünyevî hiçbir şey beklemeden ihtiyarî olarak ahlakî gerekçelerle yapmış olduğu her türlü iyiliği⁵² ve yardımı,⁵³ hem de zorunlu bir malî mükellefiyet olan zekatı⁵⁴ kapsadığı görülmektedir. Öyle ki söylenen güzel bir söz,⁵⁵ bir tebessüm,⁵⁶ verilen bir selam,⁵⁷ namaza gitmek için atılan her adım,⁵⁸ iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma,⁵⁹ zor durumda olan birine yardım etme,⁶⁰ insanların gelip geçtiği yoldan onlara eziyet veren bir şeyi kaldırma,⁶¹ bineğine binmeye yahut yük yüklemeye çalışan bir kişiye yardım etme,⁶² kişinin ailesinin nafakasını temin etmesi,⁶³ iki kişi arasında âdil davranma⁶⁴ gibi çok geniş bir yelpazede yer alan davranış modelleri hadislerde sadaka kavramı içinde mütalaa edilmektedir. Bununla birlikte zorunlu bir malî mükellefiyet olan zekatı da içine almaktadır. Son tahlilde, sadaka kavramı hadislerde de Kur'an'daki kullanımına paralel olarak, zekatı içine alan ondan daha geniş bir kavram olarak kullanılmıştır.

Zekat ve sadaka kavramlarının geçtiği hadislerin bir kısmında bu kavramların sadece ibadet boyutu, bir kısmında ibadet, âdâb ve ahlak boyutu, bir kısmında ise bunlara ilave olarak hukukî boyutları ön plana çıkarılarak, mezkûr kavramların İslam'ın değerler sistemindeki konumu ortaya konmuştur.⁶⁵

⁵²--Bkz. Buhârî, Edep 33; Müslim, Zekât, 52; Ebu Davut, Edep, 60; Tirmizî, Birr, 45; İbn Hanbel, III, 344,360; IV, 307; V, 383,397,398,405.

⁵³--Bkz. Buhârî, Cihad, 72; Müslim, Zekât, 55; İbn Hanbel, II, 350.

⁵⁴--Bkz. Buhârî Zekât, 1; Müslim, Zekât, 1,2-6,8,9; Malik b. Enes, Muvatta, Zekât, 23; Tirmizî, Zekât, 4; İbn Hanbel, II, 14,15.

⁵⁵--Buhârî, Cihad, 72, 128; Edep, 34; Müslim, Zekât, 56; İbn Hanbel, II, 312,316.350.

⁵⁶--Tirmizî, Birr, 36.

⁵⁷--Ebu Davut, Tatavvu', 12, İbn Hanbel, V, 178.

⁵⁸--Buhârî, Cihad, 72,128; Müslim, Zekât, 56; İbn Hanbel, II, 312,316,350.

⁵⁹--Müslim, Zekât, 53, Müsafirîn, 84; Ebu Davut, Tatavvu' 12; Tirmizî, Birr, 36; İbn Hanbel, II, 329, V, 167,168,178.

⁶⁰--Müslim, Zekât, 55.

⁶¹--Buhârî, Mezalim, 24, Cihad, 128; Ebu Davut, Tatavvu', 12; Tirmizî, Birr, 36; İbn Hanbel, II, 316,350, IV,423, V,178.

⁶²--Buhârî, Cihad, 72; İbn Hanbel, II,350.

⁶³--Müslim, Vasiyye, 8; İbn Hanbel, IV, 131,132,179.

⁶⁴--Buhârî, Sulh, 11, Cihad, 128; Müslim, Zekât, 56; İbn Hanbel, II, 316,350.

⁶⁵--Gözübenli, Zekât, s. 313.

1.1.3. Genel Olarak Zekat

Zekat, dinî, ahlakî ve hukukî boyutları yanında başka bir çok alanı da ilgilendiren çok boyutlu malî bir mükellefiyettir. Bu özelliği nedeniyle bireysel, toplumsal, ekonomik ve hukukî pek çok işlevi bünyesinde bulundurmaktadır. Birbirinden farklı, fakat birbirini tamamlayan alanlarda işlevleri bulunan zekat hukuk, sosyoloji ve ekonomi başta olmak üzere pek çok disiplini ilgilendiren bir konudur.

Zekatın organizesi kamu otoritesine havale edilmiştir. Bu gerçeği, zekatın⁶⁶ sarf yerleri arasında sayılan “zekat memurları”⁶⁷ (el-Amilîne aleyha) ifadesi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Peygamberin, zekatın zenginlerden alınıp fakirlere verileceğini ifade eden hadisi⁶⁸ de, zengin ile fakir arasındaki mal transferinin bireyler arası değil, kamu otoritesinin eliyle gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu durum, zekatın organize işinin kamusal bir görev olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle zekat, hukuken/teknik anlamda bir vergi konumundadır.

Yasama fonksiyonunun yanında yürütmenin de başı olarak Hz. Peygamber (s), İslam coğrafyasının çeşitli yerlerindeki mükelleflere memurlar göndererek⁶⁹ zekat toplama işini bizzat organize etmiştir. Raşit Halifelerden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında durum aynen devam etmiş,⁷⁰ hatta Hz. Ebû Bekir zekatını ödemeyenlere savaş ilan etmiştir.⁷¹ Dolayısıyla İslam’ın ilk dönemlerinde zekat, büyük ölçüde bireyden devlete/kamuya aktarılan aynî ve nakdî transferler konumundadır. Hz. Osman döneminde tespit edilemeyen/batinî mallardaki zekat mükellefiyetinin bireylere havale edilmesiyle⁷² zekatın devletle irtibatı kısmen daralmış, günümüzde ise mezkûr irtibatın

⁶⁶--Ayette “sadakalar” ifadesi geçmektedir. Sadaka ile zekât arasındaki ilişki bir önceki başlık altında incelenmiştir.

⁶⁷--Bkz. Tevbe, 9/60.

⁶⁸--Buharî, Zekât, 1, 63, Meğâzi, 60; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, Sahîhu Müslim, Çağrı Yay. İstanbul 1992, İman, 29; Ebu Davut, Süleyman b. Eş'as, Sünenü Ebî Davut, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Zekât, 5; Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, Sünenü'n-Nesâî, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Zekât, 1; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Zeyd, Sünenü İbn Mâce, Çağrı Ya. İstanbul 1992, Zekât, 1; Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman, Sünenü'd-Dârimî, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Zekât, 1; İbn Hanbel, Ahmed, Müsnedü Ahmed b. Hanbel, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I, 233.

⁶⁹--Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, Ahkâmü'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi l- İlmiyye, Beyrut 2003, III, 198.

⁷⁰--Cassas, III, 198.

⁷¹--Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, Kitabu'l-Harâç, el-Matbaatu'l-Selefiyye ve Mektebetuhâ, Kahire h. 1382, s. 80; Buharî, Zekât, 1; İbn Arabî, II, 575

⁷²--Cassas, III. 198; Kâsânî, Alaüddîn Ebu Bekir b. Mesud, Bedâiu's- Sanâi fî Tertîbi's- Şerâi (Tahkîk ve Ta'lîk: Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdulmevcûl) Daru'l-Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 2003, II, 386; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağ. İstanbul ts, IV, 369. Hamidullah, Hz. Osman'ın batinî malların zekâtını bireylere bırakma uygulamasının, tamamen *devletin menfaati* gereği

tamamen kopmasıyla zekat, bireylerin vicdanına bırakılmış bir mükellefiyet konumuna indirgenmiştir.

Kelime olarak zekat, artmak, artırmak, temiz olmak, temizlemek, bereket ve medih⁷³ anlamlarını taşıyan bir kökten türemiş isimdir.

Terim anlamı itibariyle zekat; belirli seviyede mal varlığına sahip olan mükelleflerin, mallarının belirli bir kısmını belirli yerlere sarf edilmek üzere, vermek zorunda oldukları ibadet niteliği taşıyan malî bir mükellefiyettir.

Tüm sadaka çeşitleri bu kapsamda da zekattan elde edilen gelirlerin harcanması gereken yerler, sekiz sınıf olarak Kuran-ı Kerim’de⁷⁴ belirlenmiştir. Bu yerlerin büyük bir kısmını toplumda sosyal güvenliğe muhtaç olan kesimler oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zekatın toplumda sosyal güvenlik ihtiyacını sağlama fonksiyonunun olduğu da anlaşılmaktadır.⁷⁵ Bu sekiz sınıftan ilk ikisi, insan haysiyetine yaraşır düzeyde yaşayabilmek için yeterli seviyede malı olmayan *yardıma muhtaç kesimlerden* oluşmaktadır. Yardıma muhtaç olma konusunda ortak noktada birleşen bu kesimlerin iki ayrı sınıf olarak anılması oldukça dikkat çeken bir durumdur. İkinci sınıfın yani “miskin” kavramının Müslüman olmayan fakirleri kapsadığı yönündeki kanaatler,⁷⁶ İslam’ın hangi dinden olursa olsun, insanın temel ihtiyaçlarının karşılanmasını dinî ve hukukî bir zorunluluk⁷⁷ olarak kabul ettiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla zekat

yapıldığı kanaatindedir. Bu kanaatini şu gerekçelerle ortaya koymaktadır: Hz. Osman döneminde devletin sınırları Çin’den İspanya’ya kadar uzanmaktaydı. Bu sınırlar içerisinde Müslümanların sayısı oldukça azdı. Hatta bazen 100 km²’de ancak tek bir Müslüman bulunmaktaydı. Bu kadar geniş sınırlar içerisinde devletin tahsildarının gidip bir mükellef bularak zekât alması - ki bazen bulunan kişinin zekât verememe durumu da- göz önüne alındığında, zekât memurlarına verilecek para, mükelleflerden alınacak zekâtın daha fazla bile olabilecektir. Bu durum devletin menfaatine değil zararına olacağından, bu malların zekâtının verilmesi bireylerin kendilerine bırakılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hamidullah, Muhammed, İslam Müesseselerine Giriş, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yay., İstanbul 1992. s. 139-140.

⁷³--İbn Manzûr, Ebu’l- Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem, Lisanu’l-Arab, Dâru Sâdır, Dâru Beyrut Beyrut 1968, XIV, 358, “Z.k.v” maddesi.

⁷⁴--Bakara, 2/177; Tevbe, 9/60.

⁷⁵--Gözübenli, Zekat, s. 324

⁷⁶--Geniş bilgi için bkz. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Camiu’l-Beyan An Te’vîli’l-Kur’an, Daru İbn Hazm, Beyrut 2002, VI, 199; İbn Arabî, Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh, Ahkamu’l-Kur’an, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 524; Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, Kitabu’l-Mebsût, (Tahkik: Ebû Abdillâh Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî), Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 269; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu’l- Fidâ İsmâil b. Kesîr el-Kuraşî ed- Dimaşkî. Tefsîru’l-Kur’ani’l- Azîm, Daru’l-Marife, Beyrut 1969, II, 364; Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed, Fethu’l-Kadîr, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, Mısır 1964, II, 374.

⁷⁷--Gözübenli, Zekat, s. 324.

müessesesiyle İslam, din farkı gözetmeksizin bütün insanların sosyal güvenlik haklarının bulunduğu gerçeğini, ta VII. yüzyılda⁷⁸ ortaya koymuştur.

Son tahlilde zekatın sarf yerlerinin ilk iki grubunu iktisadî açıdan yetersiz olan kesimler oluşturmaktadır. Geri kalan altı gruba ise farklı amaçlarla zekat verilmektedir.

Üçüncü sınıf olan *zekat memurları*; zekatları toplama, muhasebesini tutma, teftiş ve sarf işlerinde⁷⁹ çalışmak üzere, kamu otoritesi tarafından görevlendirilmiş memurlardan oluşmaktadır.

Dördüncü sınıf, *kalpleri kazanılacak olanlardır*. Bu sınıf, zekata evrensel bir boyut kazandırmaktadır. Öyle ki, belirli bir mekan sınırı olmaksızın dünyanın neresinde ve hangi dine mensup olursa olsun, zekattan elde edilen gelirlerle İslamî değerler tanıtılacak⁸⁰ ve İslam'a olumlu bakması düşünülen öncü kişilere bu sınıf kapsamında zekat verilecektir. Kalpleri kazanılacak olanlar sınıfına aktarılabilecek ekonomik değerin miktarı hususunda herhangi bir sınırlama olmadığı gibi, söz konusu kişilerin fakir olması da gerekmez. Çünkü bu sınıfın tüm sadaka çeşitleri bu kapsamda da zekatın sarf yerleri arasında yer alması toplumsal bir maslahat gereğidir. Arzu edilen maslahatı gerçekleştirecek miktar ve verilecek şahıs ya da şahıslar tamamen kamu otoritesinin takdirindedir. Kamu otoritesi maslahat gördüğü dönemlerde ilgili şahıslara dilediği kadar bu kalemden iktisadî değer transferi yapacaktır. Bu sınıfın ilga edildiği yönündeki kanaatler,⁸¹ ayette ifade edilen kavramla (e'l-Müellefet-i Kulûbühüm) örtüşmemektedir. Zira bu amaç yani kalplerin kazanılması amacı ve ihtiyacı var oldukça, bu sınıf da var olmaya devam edecektir.

Beşinci sınıf ise, *köleler* başka bir ifadeyle *hürriyetleri kendi ellerinde olmayanlardır*. Bazı bilginlere göre, esirler⁸² ve hapse girenler⁸³ gibi herhangi bir şekilde hürriyetini kaybetmiş kişiler de bu sınıfta mütalaa edilir. Köle sınıfının insanlığın hayatında var olduğu bir dönemde gelen İslam, en şerefli mahlûk olan insanı bu zilletten kurtarmak için zekat gelirlerinden bir ödenek ayırmıştır. Kölelikten kurtulma sözleşmesi yapan/mükatep⁸⁴ ve bu imkânı bulamayan köleler⁸⁵ bu ödenekle hürriyetlerine

⁷⁸--Yazgan, Turan, Sosyal Güvenlik Açısından Zekât, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.15.

⁷⁹--Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul 1993, II, 972.

⁸⁰--Gözübenli, Zekat, s. 324.

⁸¹--İlgili kanaatler için bkz. Taberî, VI. 203–204; İbn Arabî, II, 530; Serahsî, III, 12.

⁸²--Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, Tefsîru'l-Keşşâf, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, 274; İbn Arabî, II, 530 -532.

⁸³--Mannan, M.A. İslam Ekonomisi, (Çev. Bahri Zengin), Fikir Yay. İstanbul 1973, s. 406.

⁸⁴--Taberî, VI, 205; Serahsî, III, 12.

kavuşturulacaklardır. Köle anlayışı artık günümüzde insanoğlunun aştığı bir problemdir. Ancak esir düşüp hürriyetini kaybetme hadisesi, savaş ve düşmanlık var olduğu sürece devam edecektir. Bu gibi durumlarda bu sınıfın esirleri de kapsadığı anlayışında olan bilginlere göre mezkûr ödenek kullanılarak esirler hürriyetlerine kavuşturulacaktır. Zira Müslüman bir kişinin boyunduruğu altında bulunan bir kölenin bu ödenekle kurtarılması ibadet sayılarak caiz görülüyorsa, Müslüman olmayan bir kişinin boyunduruğu ve zilleti altında bulunan bir esirin kurtarılması daha mantıklı⁸⁶ ve hürriyete kavuşturulma hususunda zekatın bu bağlamdaki amacına daha uygundur. Ayrıca günümüzde özgürlüğü kaybetme anlamında oldukça yaygın olan bir alan daha vardır ki, bu alan hapse girenlerdir. Hapse giren kişilerin, hür olmayanlar kategorisine sokulabileceği kanaatinde olan bilginlere göre, hapse girenler ve onların masum ev halkı bu sınıf kapsamında zekattan pay alabilirler.⁸⁷

Zekatın sarfedilmesi gereken yerlerden altıncısı *borçlulardır*. Yangın, su baskını,⁸⁸ deprem⁸⁹ gibi doğal afetlerde zarar gören, israf, fesat/kötülük⁹⁰ gibi İslam'ın uygun görmediği nedenlerin dışında⁹¹ herhangi bir şekilde borca batıp, yeniden normal hayata dönmek için yardıma ihtiyaç duyan kişilere bu kapsamda yardım edilebilir. Ancak kanaatimizce zengin olduğu halde borca batan kişilerin ticarî borçları değil adî borçları⁹², başka bir ifadeyle, normal yaşantısını sürdürmek için gerekli harcamalarına karşılık gelen borçları kapatmak için bu kalemden zekat verilebilir. Bununla beraber, meşru bir şekilde faaliyet gösteren ve yanında düşük ücretle işçi çalıştıran bir işletmeci battığı takdirde hem kendisi hem de çalıştırdığı kişiler zor durumda kalarak zekat alanlar kategorisine düşeceği için, böyle bir durumla karşılaşmadan önce bir tedbir olarak bu kişinin işlerini düzeltmesi için hem zekat fonundan kredi hem karşılıksız kredi yani zekat verilebilir.

⁸⁵--Malik b. Enes, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, el-Mektebetü'l-Asriyye, (Tahkîk: Hamdî ed-Demirtaş Muhammed), Beyrut 2003, II, 412; İbn Arabî, II, 530; Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, Mefâtihu'l-Gayb, Mısır 1937, XVI, 112; Reşid Rıza, Muhammed, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim, (Tefsîru'l-Menar), Daru'l-Menar, Kahire 1954, X, 578; Şevkânî, II, 374.

⁸⁶--İbn Arabî, II, 532.

⁸⁷--Bkz. Mannan, s. 406.

⁸⁸--Taberî, VI, 206

⁸⁹--Hamidullah, II, 977

⁹⁰--Taberî, VII, 206-207

⁹¹--Reşid Rıza, X, 578, (Bu durumda olan yani dinen meşru olmayan bir nedenle borca batmış olan bir kişi Tevbe etmiş ise, o da bu kapsamda değerlendirilir. Bkz. Reşid Rıza, X, 578)

⁹²--"Ticarî Borç" "Adî Borç" ayrımını bir sonraki bölümde ele alacağız.

Yedinci sırada yer alan harcama kalemi ise, *fî sebilillah*dır. Kapsamı çok geniş olan bu sınıf özellikle zekatın vergi mahiyetli kamu gelirleri boyutunu ön plana çıkarmaktadır.⁹³ İç ve dış savunma harcamaları,⁹⁴ mevcut yolların düzenlenmesi veya yeni yolların yapımı⁹⁵ gibi kamu maslahatına uygun düşen yerlere zekattan elde edilen gelirlerden harcanır.

Sekizinci ve son sınıf ise, *yolda kalmış olanlardır*. Bu sınıfın, yolculuğa çıkıp herhangi bir nedenle yolda kalıp gideceği yere ulaşmak için yardıma ihtiyaç duyan kişilerin yanında yolcuların barınma, emniyet ve sağlığı için tesisler kurmayı kapsadığı yönünde kanaatler⁹⁶ de bulunmaktadır.

Tüm sadakalar bu kapsam da da zekatın sarf yerlerini belirleyen ayetin⁹⁷ Arapça metnine bakıldığında, bu sınıfları ifade eden kelimelerin başlarında farklı harflerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. İlk sınıfın başında “lam” harfi kullanılmış, sonra gelen üç sınıf ise atıf harfi ile (vav) ilk sınıfa atfedilmiştir. Dolayısıyla ilk dört sınıfın başında mülkiyet (temlik) ifade eden “lam” harfi kullanılmıştır. Sonra gelen beşinci sınıfın başında ise “fî” harfi kullanılmıştır. Altıncı sınıf atıf harfi ile beşinci sınıfa atfedilmiş,⁹⁸ yedinci sınıfın başında da yine “fî” harfi kullanılmıştır. Sekizinci sınıf ise bir önceki sınıfa atfedilerek, neticede son dört sınıfın başında da zarfiyyet ifade eden “fî” harfi kullanılmıştır. Kur’an ilahi bir kelam olduğu için hiçbir harfin boş yere kullanıldığı düşünülemez. Kullanılan her harfin mutlaka bir anlamı vardır. Dolayısıyla söz konusu ayette “lam” harfinden “fî” harfine geçişin de bir anlamı olsa gerektir. İslam bilginleri bunun anlamını şöyle açıklamaktadırlar: İlk dört sınıfa verilen zekat, diledikleri gibi kullanmaları için bizzat kendilerine verilir, verilen şeyler de onların mülkü olur. Oysa son dört sınıfa verilen zekat, diledikleri gibi harcamaları için bizzat kendilerine değil, onlarla ilgili bir maslahatın gerçekleşmesi için harcanır.⁹⁹ Aradaki bu farka binaen,

⁹³--Gözübenli, Zekat, s. 325.

⁹⁴--Hamidullah, II, 978; Gözübenli, Zekat, s. 325.

⁹⁵--Ebu Yusuf, s. 81

⁹⁶--Hamidullah, II, 978

⁹⁷--Tevbe, 9/60

⁹⁸--Bu sınıfın ilk sınıfa atfedildiğini ifade edenler de vardır. Ancak yakına yani bir öncesine hamletmek Arapçanın gramatik yapısına daha uygundur. Kaldı ki yakınına hamledilmesini engelleyecek bir durum da yoktur. İlgili görüş için bkz. Reşid Rıza, X. 579

⁹⁹--Zemahşerî, II, 274; Ibnu'l-Müneyyir, Ahmed b. e'l-Müneyyir e'l-İskenderî, el-İntisâf, (Zemahşerî'nin Keşşâfı ile birlikte basılmıştır.), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, 274; Râzi, XVI, 112; Hâzin, Alauddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, Tefsîru Hâzin (Lübâbu't-Te'vîl Fî Me'ani't-Tenzîl), Beyrut ts. II. 239; Reşid Rıza, X. 586–587.

zekatın sarf yerleri, “Şahıslar” ve “Maslahatlar”¹⁰⁰ olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiştir.¹⁰¹ Bu duruma göre zekatın sarf yerleri arasında sayılan sınıfların bir kısmı için “temlik şartı”, diğer bir kısmı için ise “maslahat prensibi” dikkate alınacaktır. Buna göre örneğin “fî sebîlillah” kapsamında kamu maslahatına binaen yol, çeşme, okul, cami, yurt gibi yerlere zekat mallarından harcama yapılabilir. Maslahat görüldüğü takdirde “el-ğârimûn” kapsamında işleri bozulma riski ile karşı karşıya olanlara işlerini düzeltilebilmeleri için karşılıksız kredi verilebilir. Yine “ibnu’s-sebîl” kapsamında yolcuların barınma, emniyet ve sağlık ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tesisler kurulabilir.

Kur’an-ı Kerim’de zekatla ilgili ayetlerde genel esaslar mevcut olmakla birlikte tüm ayrıntılar yer almamaktadır. Konuyla ilgili uygulama esasları, *mücmel* ayetlerin açıklanması büyük ölçüde sünnete bırakılmıştır. Sünnette ise aralarında tearuz görüntüsü arz eden rivayetler bulunduğundan mezhep İmâmları zekatla ilgili esasları belirlerken görüş birliği sağlayamamışlardır. Mezhep İmâmlarının kendi içtihat sistematiikleri çerçevesinde ortaya koymuş oldukları uygulama esasları nakledilirken çoğu kere münferit olaylarmış gibi nakledilmiştir. Bundan dolayı da nakledilen içtihatların sistematize edilmesi zorlaşmıştır. Ebû Hanife’den zekat, sadaka ve diğer malî ibadetlerle ilgili nakledilen içtihatlarında da aynı durum söz konusudur. Ancak konuyla ilgili içtihatlar farklı kriterlerle kendi aralarında gruplandırıldığında sistematik bir bütünün parçaları olduğu görülmektedir. Nitekim Ebû Hanife’nin içtihat sistematiginde sahip olunan her türlü iktisadî malvarlığının zekata tabi olduğu; klasik fıkıh müktesebatında beşli taksime tabi tutularak incelenen zekat konusu malların;

- a) Sermayeden (artı kazançtan) zekata tabi olan mallar,
 - b) Gelirinden zekata tabi olan mallar,
- şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulduğu görülmektedir.

Bu son paragrafta konuyla ilgili tespitlerini özet olarak naklettiğimiz hocamız Beşir Gözübenli’nin mezkûr tespitlerine iştirak etmekteyiz. Çalışmamızın sonraki bölümleri için bir temel teşkil etmesi mülahazasıyla Ebû Hanife’nin zekata tabi mallarla

¹⁰⁰--Reşid Rıza, X, 586–587; Şeltût, Mahmud, el- İslamu Akîdeten ve Şerîaten, Daru’l-Kalem, Kahire ts. 111.

¹⁰¹--Reşid Rıza, (bkz. X.587) son dört sınıf içinde yer alan “borçlular ve yolda kalmışlar” sınıfını ilk dört sınıfa ekleyerek “Şahıslar” sınıfını altı sınıf, geriye kalan “köleler ve Allah yolunda” sınıfını da “Maslahatlar” sınıfı içinde mütalaa etmiştir.

ilgili genel ilkelerini¹⁰² hocamızın tespitleri doğrultusunda buraya aktararak biraz daha açmak istiyoruz.

Bilindiği gibi klasik fıkıh müktesebatında zekata tabi malvarlıkları genel olarak beş temel başlık halinde tasnife tabi tutularak incelenmiştir. Beş temel başlık halinde zekat hükümleri incelenen malvarlıkları ile ilgili Ebû Hanife'nin içtihatları bir bütün olarak incelendiğinde, söz konusu malvarlıklarını genel olarak iki grupta mütalaa ettiği dikkati çekmektedir. Nitekim İmâm-ı Âzam'ın Ebû Hanife'nin içtihad sistematüğinde *zekat oranları*, *nisap şartı* ve *yıllanma şartının aranıp aranmayacağı* konusunda belirleyici kriter, zekatın *gelirden* mi yoksa *sermayeden* mi verileceğidir. Klasik kaynaklardaki zekata tabi mal ayırımları yanında, mezkûr kritere göre zekata tabi mallar genel olarak iki gruba ayrılır.

Birinci Grup: Gelirinden Zekat Verilecek Olanlar:

Klasik taksimde yer alan ve zekatı ayetle sabit olan toprak mahsülleri bu gruptadır. Bu grup gelirlerde, havalânü'l-havl/yıllanma şart değildir. Zira zekatın hasat günü hemen ödenmesi bizzat ayetle sabittir. Bunların oranı ise, %5 veya %10 olarak sünnetle sabittir. Ayrıca İmâm-ı Âzam'a göre, bu grup ürünlerin nisaba ulaşması şart değildir. Elde edilen ürünün azından da çoğundan da zekat verilmesi gerekir.¹⁰³ Bu durumda,

Mahiyeti icabı sadece gelirinin zekata tabi olduğu malvarlıklarında genel ilke olarak *yıllanma* ve *nisap* şart değildir ve bu alanlarda *zekat oranı* ek masraf yapıp yapılmamasına göre %5 yahut % 10'dur.

Balla ilgili içtihatlar da bu sistemin bir gereği olarak İmam-ı Âzam'ın diğer içtihatlarıyla paralellik arz etmektedir.

Bu grupta mütalaa edilebilecek bir diğer alan ise, sâime olmayıp sadece sütü için beslenen hayvanlar, başka bir ifadeyle, süt elde etmek amacıyla yapılan besicilik faaliyetleridir. Besicilik sektöründe süt hayvanlarının bizzat kendileri zekata tabi olmayıp sadece elde edilen gelir zekata konu olur. Bu alan da zekata tabi olma hususunda yukarıdaki şartlara tabidir.

¹⁰²--İmâm-ı Âzam'ın içtihad sistematüğü ile ilgili tespitler ve zekatla ilgili genel ilkeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Gözübenli, Beşir, "İmâm-ı Âzam'ın İctihad Sistematüğünde Malî İbadetlerle İlgili Genel İlkeler" İslam Hukuku Anabilim Dalı V. Koordinasyon Toplantısında Sunulan Yayınlanmamış Müzakere Metni.

¹⁰³--İmâm-ı Âzam Ebu Hanife dışındaki bilginlere göre toprak mahsullerinde nisap şartı aranır.

Ayrıca -sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız- kira gelirleri, yatırım amacıyla alınmış menkul kıymetlerden elde edilen temettüleri, ticari kapsamda yer alan sanayi sektörü ile otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi hizmet sektörünün de sadece geliri zekata tabi olup, mezkûr alanlarda üretim araçları zekata konu olmazlar.

Kenz, maden ve defneler, mülkiyet olarak rakabesi devlete ait olan zenginlik kaynaklarıdır. Bu alanlardan elde edilen gelirler tümüyle yeni bir gelir olduğu için bunlarda zekat oranı daha yüksektir.

İkinci Grup; Sermayeden Zekat Verilecek Olanlar

Para ve para benzeri likiditeler, uruz ve akar kabilinden olan ticarî mal, canlı hayvan gibi malvarlıkları ise dönem sonundaki toplam aktif/sermaye artı yıl içerisindeki gelirler üzerinden zekata tabidir. Bu çeşit malların her türünde genel ilke olarak zekat oranı %2,5 olup, havalanu'-havl/yıllanma ve de nisap şarttır.

İslamın değerler sisteminde dinî- malî mükellefiyetlerin genel ismi *sadaka* olup en üst düzeyde olanı/farz olanı zekat terimiyle ifade edilmektedir. Bu kapsamdaki diğer malî mükellefiyetler, farklı kategorilerde ve derecelerde, farklı fonksiyonlar icra eden dolayısıyla da farklı dini hükümlere sahip sadaka ve infak çeşitleri olup normal şartlarda vacip, müstehap ve mendûp kategorisinde iken bazı durumlarda farz bile olabilir.¹⁰⁴ Nitekim varlıklı kişilerin bulunduğu bir toplumda bir kişinin açıktan ölme durumu ile karşı karşıya kalması halinde o kişiye tasaddukta bulunmanın farz olduğu, ilgili ayet ve hadislerin genel ilkelerden anlaşılmaktadır.

Ebû Hanîfe'ye dolayısıyla Hanefî Ekolü'ne göre zekat, ibadet yönü ağır basan bir malî mükellefiyet olup, mükellefiyet için akıl, buluş ve İslam şarttır. Ancak ziraî mahsüllerin zekatında bu şartların bulunma zorunluluğu yoktur. Ve bu kategoride yer alan malî mükellefiyetler istisnâî durumlar hariç (Müellefe-i Kulûb ve Mesâkîn) Müslümanlara harcanır. İmâm Şâfiî'ye göre ise zekat mali bir mükellefiyet (meûnetun maliye) olduğu için, mükellefiyet için akıl ve buluş şart değildir. Zekatı gerektirecek derecede malı olan herkes- küçük, büyük, akıllı, deli ayırımı olmaksızın- zekatla mükellef olur.

¹⁰⁴--Gözübenli, Beşir, "İslam Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu" Yeni Ümit Dergisi, sayı no: 60, Nisan, Mayıs, Haziran 2003, s. 31. Ayrıca bkz. Gözübenli, Zekat, s. 311.

1.2. MÜKELLEFİYET AÇISINDAN ZEKAT

1.2.1. MÜKELLEF

Zekat, mala taalluk eden bir hak olmakla birlikte, bu hakkı îfa edecek olan onun sahibi yani mükelleftir. Zekat hukuku açısından mükellef, yeterli düzeyde mala sahip olup bu malın zekatını ödemekle yükümlü olan kişi, başka bir ifadeyle, zekatın sorumlusudur. Zekata konu olan malın (mevzu) taşınması gereken özellikleri bir sonraki başlık altında ele alacağız. Burada ise, malın ait olduğu kişiyi, yani mükellefi irdelemeye çalışacağız.

Zekat mükellefi için öncelikli şart, *Müslüman* olmaktır. Zira gayr-i müslimleri ilgilendiren malî yükümlülükler, müslümanlarınkinden farklıdır. Müslüman olmayan bir kişinin zekatla sorumlu olmayacağı, müctehit İmâmların görüş birliğine vardıkları¹⁰⁵ bir konudur.

Köleliğin sosyal bir statü olarak var olduğu dönemlerde mükellefin *hür olması*¹⁰⁶ şartı da ileri sürülmüştür. Zira kölenin bizzat kendisi mülkiyete konu olduğu için, malik/mal sahibi olması söz konusu değildir. Günümüzde kölelik olgusu ortadan kalktığı için konuyla ilgili meseleler de gündemden düşmüştür.

Zekat mükellefi için *akıllılık ve bulûğ* şartı, klasik hukuk bilginleri arasında tartışmalı bir konudur. Bu konudaki görüşleri ve delillerini kısaca iki kısımda mütalaa edebiliriz.

Bazı bilginler, küçük ve kısıtlıların zekat mükellefi olacağı kanaatindedirler. Önde gelen bazı sahabe ve tabiîn bilginleri ile birlikte¹⁰⁷ doktriner anlamda Şafîî, Malikî ve Hanbelî Ekolleri bu kanaati paylaşılmaktadırlar.¹⁰⁸ Bu yaklaşım taraftarları “Kim mal sahibi bir yetime veli olursa, zekatın yetimin malını yiyip bitirmemesi için o malın

¹⁰⁵--Kâsânî, II, 377; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah, el-Muğnî, (Tahkik: Muhammed Şerefuddîn Hattâb ve Seyyid Muhammed Seyyid), Daru'l-Hadis, Kahire 1996, III, 453.

¹⁰⁶--Şafîî, Muhammed b. İdris, Kitabu'l-Ümm, (Tahkik: Ali Muhammed ve Adil Muhammed), Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, II, 240; Kâsânî, II, 383; Merğînânî, Burhanuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir b. Abdilcelil, el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî, Eda Neşriyat, İstanbul 1991, I, 96.

¹⁰⁷--Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Aişe, İbn Ömer, Hasan b. Ali, Cabir b. Zeyd, İbn Sîrin, Ata, Mücahit, Ebu Ubeyd, Ebu Sevr gibi bilginler bu kanaattedirler Geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, III, 454.

¹⁰⁸--Şafîî, II, 240; Malik b. Enes, Müdevvene, II, 372; Serahsî, II, 218; Kâsânî, II, 379; İbn Kudâme, III, 454.

ticaretini yapsın”¹⁰⁹ hadisi ile, Hz. Aişe’nin yanında kalan yetimlerin mallarından zekat verdiğini ifade eden rivayeti¹¹⁰ delil olarak göstermektedirler. Bu görüşte olan bilginler, velinin te’hir etmeden küçük ve kısıtlının malının zekatını vermekle yükümlü olduğu¹¹¹ kanaatindedirler. Ayrıca bu görüş sahiplerinden İmâm Şafiî, Tevbe Sûresinin 103. ayetine dayanarak, küçük-büyük, akıllı-akıl hastası, kadın-erkek arasında ayırım yapmaksızın, yeterli derecede malı olan herkesin zekat mükellefi olacağı¹¹² kanaatindedir. Neticede bu kanaati taşıyan bilginlere göre küçüklük ve kısıtlılık, zekat mükellefi olmaya engel bir durum değildir.

İbn Mes’ûd ve İbn Ebî Leyla, küçüğün zekat mükellefi olacağını ancak onun zekatını velinin ödeme yetkisinin olmadığı kanaatini¹¹³ taşımaktadırlar. Hatta İbn Ebî Leyla, şayet veli küçüğün malından zekat öderse, tazmin etmesi gerektiği¹¹⁴ kanaatindedir. İbn Mes’ûd’a göre, veli küçüğün malının üzerinden geçen yılları hesap eder, buluş çağına ulaştığında durumu ona bildirir, artık ödeyip ödememe yetkisi tamamen kendisine aittir.¹¹⁵ Bu durumda bu iki bilgin de yukarıda zikrettiğimiz bilginlerle aynı kanaati paylaşmaktadırlar. Farklılık sadece ödeme konusundadır.

Diğer bazı bilginlere göre ise, küçük ve kısıtlılık zekat mükellefi olmaya engel bir durumdur.¹¹⁶ Hz. Ali, İbn Abbas, Hasan-ı Basrî, Said bin Müseyyeb, İbrahim en-Nehâî gibi bilginler bu kanaati taşımaktadır.¹¹⁷ Bu kanaatte olanlar, “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Akıl hastası, buluşa ermemiş çocuk ve uyuyan kişi.”¹¹⁸ hadisini delil olarak zikretmektedirler.

¹⁰⁹--Tirmizî, Zekât, 15; Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellâm, Kitabu’l-Emvâl, (Tahkîk ve Ta’lik: Muhammed Halil Herâs), Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 454, No: 1299; Hadisin farklı varyantı için bkz. Malik b. Enes, Muvatta, Zekât, 12.

¹¹⁰--Malik b. Enes, Muvatta, 13-15; Ebu Ubeyd, s. 456, No:1307.

¹¹¹--Şirâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali. el-Mühezzeb. (Nevevî’nin el-Mecmû ile birlikte basılmıştır), Dâru’l- Fikir, b.y.y, ts. V, 331.

¹¹²--Şafiî, II, 241.

¹¹³--Serahsî, II, 217-218; Kâsânî, II, 379.

¹¹⁴--Serahsî, II, 218; Nevevî, Ebu Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, el-Mecmu’ Şerhu’l-Mühezzeb, Daru’l-Fikir, b.y.y, ts, V, 331.

¹¹⁵--Serahsî, II, 217-218; Kâsânî, II, 379; İbn Kudâme, III, 454.

¹¹⁶--Serahsî, II, 217; Kâsânî, II, 378, 382; İbn Kudâme, III, 454; İbn Abidîn, Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz, Reddû’l-Muhtâra ale’d-Dürri’l-Muhtâr, (Ta’lik ve Tahrîc: Muhammed Suphi Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin), Daru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1998, III, 162.

¹¹⁷--Serahsî, II, 217; Kâsânî, II, 378, 382; İbn Kudâme, III, 454.

¹¹⁸--Buhârî, Hudûd, 22, Talâk, 11; Bazı rivayet farklılıkları ile beraber bkz. Ebu Davut, Hudûd, 17; Tirmizî, Hudûd, 1; İbn Mâce, Talâk, 15; Dârimî, Hudûd, 1; İbn Hanbel, VI, 100, 101, 144.

Bu konuda Hanefî Ekolü'ne mensup müçtehitler arasında görüş birliği sağlanamamıştır. Ebû Hanife'nin öğrencilerinden bir kısmı İmâm Şafî'nin de içinde bulunduğu gruptaki alimlerle aynı kanaati paylaşıırken bir kısmı Ebû Hanife gibi, bir kısmı ise kısmen de olsa farklı görüştedirler. İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin bu konuda kendine mahsus bir gruplandırma yaptığını görüyoruz. İmâm-ı Âzam diğer müçtehitler gibi, malî ibadetlerin tamamında Müslüman olmayı şart görür. Zira gayr-i müslimler İslamî ibadetlerle mükellef değildirler. Malî konularda onların başka mükellefiyetleri bulunmaktadır. Ebû Hanife, malî ibadetleri mükellefiyet şartları bağlamında iki kategoriye ayırmaktadır. Birincisi; Vakitle Kayıtlı Olan Mali Mükellefiyetler. İki dini bayramda yerine getirilmesi gereken kurban ve fitre bu kategoride yer almaktadırlar. Kurban ve fitre, vacip iki malî mükellefiyet olarak aynı mükellefiyet şartlarını taşımaktadırlar. Nitekim her ikisinde de nisabu'l-istiğna yeterlidir. Her iki mükellefiyet için de Müslüman olmak yeterli olup, akıl ve bulug şart değildir. Malî durumu müsait olan her Müslüman bu ibadetlerle mükelleftir. İkincisi; Vakitle Mukayyet Olmayan Mali Mükellefiyetler. Bayramlarla sınırlı olmaksızın sahip olunan malvarlıkları ile ilgili malî mükellefiyetler bu kategoride yer almaktadır. Bu dinî-malî mükellefiyetlerin genel ismi sadaka olup farz olanı ise zekat terimiyle ifade edilmektedir. Ebû Hanife mükellefiyet açısından zekatı ikiye ayırır. Toprak mahsulleri ve madenleri vergi gibi değerlendirerek söz konusu malvarlıklarında zekat mükellefiyeti için akıl ve bulug şart görmezken, diğer mallarda zekat mükellefiyeti için ibadetlerde olduğu gibi akıl ve bulug şart görür. Başka bir ifadeyle mahiyeti icabı sadece gelirinin zekata tabi olduğu malvarlıklarında ibadet mükellefiyeti aramazken, sermayenin (toplam aktifin/sermaye artı kazancın) zekata tabi olduğu malvarlıklarında ise ibadet mükellefiyeti aramaktadır.¹¹⁹

Neticede Hanefî Ekolü, meûnet/malî bir edâ niteliğinin ibadet niteliğinden üstün olduğu, dolayısıyla halis ibadet niteliği taşımadığı gerekçesiyle öşür ve haraçta, küçük ve kısıtlılığın zekat mükellefi olmaya engel bir durum olmadığı¹²⁰ kanaatindedir. Yine

¹¹⁹--Gözübenli, Beşir, "İmâm-ı Âzam'ın İctihat sistematüğinde Malî İbadetlerle İlgili Genel İlkeler" İslam Hukuku Anabilim Dalı V. Koordinasyon Toplantısından Sunulan Yayınlanmamış Müzakere Metni; Hakların Allah hakkı- kul hakkı şeklindeki tasnifinde malî mükellefiyetlerin mahiyeti ve dereceleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bardakoğlu, Ali, "Hak maddesi" DİA, XV, 142 vd.

¹²⁰--İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed, el-Bahru'r-Râik, (Tahrîc; Zekerîyya Amîrât), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 354; İbnül'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid, Şerhu Fethi'l-Kadîr, (Ta'lik ve Tahrîc: Abdurrezzak Galip el-Mehdî, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye), Beyrut 2003, II, 168; Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud b. Ahmed., Şerhu'l-İnaye, (İbnu'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'i ile birlikte basılmıştır.) Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 168; İbn Rüşd, Ebu'l-

fıtır sadakasında da küçük ve kısıtlılık, Hanefî Ekolü'ne göre mükellefiyete engel bir durum teşkil etmez.¹²¹ Hanefî Ekolü toprak mahsulleri ve madenlerdeki mükellefiyeti vergi mahiyetli bir sorumluluk kabul ettiği için, bu alanda mükellefiyet için ibadet mükellefiyeti aramamakta, küçük ve kısıtlıları zekat mükellefi saymaktadır.

Zekat mükellefiyeti bağlamında ortaya çıkan bu görüş ayrılığı, tarafların zekata tamamen farklı bir perspektiften bakmalarından kaynaklanmaktadır. Zekatta “ibadet” niteliğinin mi yoksa “mâlî bir hak” olma niteliğinin mi ağır bastığı sorusunun cevabı, bu konudaki farklı bakış açısının nedenini de ortaya koymaktadır. İlk kısımda mütalaa ettiğimiz bilginler, prensip olarak zekatın yakın ve eşlerin nafakası, yaralama bedeli, itlaf edilen şeylerin tazmini konularında olduğu gibi, mala taalluk eden bir hak¹²² olduğu kanaatindedirler. Bu görüşün savunucularından olan İmâm Şafî'ye göre zekat prensip olarak mali bir mükellefiyettir, ibadet niteliği ise buna tabidir.¹²³ İmâm Şafî, zekatın ibadet olarak telakki edilmesi halinde, bedeni ibadetlerden farklı olarak, vekilin edayı yerine getirebilmesi için niyabetin geçerli olduğu *malî bir ibadet* olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindedir. Zira veli, küçüğün nâibi olarak onun yerine zekat sorumluluğunu yerine getirir. Oysa *bedenî ibadetlerde* durum böyle değildir. Çünkü bedenî ibadetlerde niyabet hiçbir şekilde geçerli değildir.¹²⁴

İkinci kısımda mütalaa ettiğimiz bilginler- ki bu görüşte öne çıkan Hanefî Ekolü'dür- prensip olarak zekatın namaz, oruç ve diğer ibadetler gibi bir ibadet¹²⁵ olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Son tahlilde birinci kanaatte olan bilginlere göre, malı olan herkes bu yükümlülükle sorumlu olacağı için mükellef olma konusunda küçük-büyük, akıllı-akıl hastası arasında fark olmayacaktır. İkinci kanatta olan bilginlere- Hanefî Ekolü'ne- göre ise, diğer ibadetler için gerekli olan ergenlik ve akıllılık, zekat için de gerekli olacağından küçük ve kısıtlılar zekat mükellefi olamayacaklardır.

İslam bilginlerinin aynı konuya farklı açıdan bakıyor olmalarından hareketle, bu konunun her iki bakış açısını de bünyesinde taşıdığı anlamını çıkarmak mümkündür.

Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, Tahkîk, Ta'lik ve Tahrîc: Macid el-Hamevî, Dar-u İbn Hazm, Beyrut 1995, II, 482; İbn Abidîn, III, 162.

¹²¹--İbn Nüceym, II, 354; İbn Abidîn, III, 162.

¹²²--Şafî, II, 241; İbn Rüşd, II, 483; İbn Kudâme, III, 455; Nevevî, V, 330.

¹²³--Zencânî, Ebul Menakıp Şihabuddin Mahmud b. Ahmed, Tahricü'l-Furu' ale'l- Usul, (Tahkik ve talik: Muhammed Edip Salih), Camiatü Dimaşk, Şam 1962, s. 42.

¹²⁴--Kâsânî, II, 379.

¹²⁵--Serahsî, II, 219; Kâsânî, II, 379; Merğînânî, I, 96; İbn Nüceym, II, 354; İbn'ül-Hümâm, II, 167-169; İbn Abidîn, III, 162. Ayrıca bkz. Zencânî, s. 42.

Zira bilginler yapısı itibarıyla zekatta var olan iki nitelikten bahsetmektedirler. Olmayan bir niteliğin zekata eklemelenmesi söz konusu değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi zekat dinî, ahlakî, içtimaî ve hukukî pek çok boyutu bünyesinde bulunduran bir müessesedir. Hukuk bilginleri arasındaki ihtilafın nedeni, sadece bu boyutlardan birinin diğerine nispetle ön plana çıkarılmasına dayanmaktadır. Bir grup bilgin verdiği hükümlerde, zekatın “ibadet” niteliğini ön plana çıkarken, bir diğer grup ise “malî mükellefiyet” olma niteliğini ön plana çıkarmaktadır.

Kanaatimizce zekatı, namaz ve oruç gibi bedenî ibadetlerle aynı kategoride değerlendirmek yapısal olarak mümkün değildir. Çünkü namaz ve oruç bedenle yapılırken, zekat malla ifa edilen bir mükellefiyettir. Bu nedenle biz ibadet niteliği de olan zekatın “mali mükellefiyet” olma yönünü ön plana çıkarıp, küçük ve kısıtlılığın zekat mükellefi için engel bir durum teşkil etmediği kanaatinde olan bilginlerin görüşüne iştirak etmekteyiz. Bu durumda yani malî bir ibadet olarak telakki edilmesi durumunda yeterli düzeyde malı olan herkes- sahibinin taşıdığı nitelikler göz önüne alınmaksızın- zekat mükellefi olacaktır. Zira zekatın temel esprisi, iktisadî açıdan belirli zenginliğe erişmiş olanlardan belirlenmiş alanlara iktisadî değer transferinin yapılmasıdır. Zenginlik kişinin küçük-büyük, akıllı-akıl hastası olmasıyla değil, mal varlığı ile ölçülen bir durumdur. Dolayısıyla belirli düzeyde mal varlığına sahip olan herkesin zekat mükellefi olması bu esprinin hayata geçirilmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca zekatın servetin geniş kitlelere yayılmasını sağlayan bir işlevi de bulunmaktadır. Bu işlevin yaygın bir şekilde uygulanabilmesi için malı olan herkesin zekat sorumlusu kabul edilmesi gerekir. Aksi halde yani belli nitelikleri taşıyan şahısların zekat mükellefiyetinden muaf tutulması halinde, suistimallerin önünü de açılmış olacaktır. Neticede kayıt dışı durumlar vicdanî sorumluluk kapsamında iken, kayıtlı malvarlıkları konusunda ibadet için gerekli şartların aranmamasının daha isabetli olduğu söylenebilir.

Klasik fıkıh bilginlerinin büyük çoğunluğu tarafından savunulan, küçük ve kısıtlıların zekatla mükellef tutularak, ifanın da velileri tarafından yerine getirilmesi yaklaşımı, günümüz modern vergi hukukundaki mükellefiyet anlayışıyla aynıdır. Zira Vergi Usul Kanunu’nun 9. Maddesinde yer alan “mükellefiyet ve vergi sorumluluğu için kanuni ehliyet şart değildir”¹²⁶ hükmü gereğince, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmayan, küçük ve kısıtlılar vergi mükellefi olacaklardır. Aynı kanunun

¹²⁶--Vergi Usul Kanunu, (V.U.K) md. 9, Bütün Vergi Kanunları, Nobel Yay. Ankara 2005.

10. maddesinde¹²⁷ küçük ve kısıtlıların ödevlerinin kanunî temsilcileri tarafından yerine getirilmesi hükmü, yukarıda zikri geçen bilginlerin görüşleriyle paralellik arz etmektedir.

1.2.1. MEVZU

Sahip olunan malın zekata konu olabilmesi için bünyesinde bazı şartları bulundurması gerekmektedir. Bu şartların bir kısmı, konuyla ilgili ayet ve hadislerdeki bir takım kayıtlardan hareketle çıkartılan şartlar iken, diğer bir kısmı ise bu malî ibadetin tabiatı gereği olması gereken şartlardır.¹²⁸

Esasen bu şartların birçoğu içtihadîdir. Ortaya konan bu genel şartların, zekata tabi olan tüm mallar hakkında geçerli olduğu tartışılabilir olmakla birlikte, zekat konusu mallardan her bir sınıfın kendine özgü bir takım özel şartlar taşıdığı da ayrı bir gerçektir. Örneğin malın üzerinden bir yıl geçme şartı, hadisle sabit genel şartlardan olmakla birlikte, zekata konu olan tüm mallarda geçerli olan bir şart değildir. Yine içtihatla sabit şartlardan biri olan nema, daha ziyade zekat konusu malların ortak özelliklerini belirleme çabası kapsamında ortaya konan bir şart olma niteliği taşımaktadır.¹²⁹ Tüm bu şartların, zekata konu olan malların tespitinde kolaylık sağlamaya yönelik objektif kriterler –her ne kadar bazıları subjektif nitelik taşısa da– belirleme amacına yönelik olduğu açıktır. Zira maliye hukukunu ilgilendiren boyutuyla zekat, vergi niteliği de taşıdığı için, konunun tüm mükellefler tarafından kabul edilebilir bir açıklığa kavuşturulması, organizeyi üstlenen devletin zekatı tahsil işini kolaylaştıracaktır.

1.2.1.1. Mevzu İle İlgili Genel Kriterler

Bu başlık altında zekata konu olan iktisadî değerlerin taşınması gereken genel kriterleri ele almaya çalışacağız. Mevzuun muhtevasını, yani zekata konu olan malları ise, bir sonraki başlık altında inceleyeceğiz.

Mevzuun taşınması gereken genel kriterler genel olarak şu başlıklar altında toplanabilir: Tam mülkiyet, bir yılın geçmesi, nemâ, ihtiyaç fazlası olması, borç karşılığı olmaması, nisaba ulaşmış olmasıdır.

¹²⁷--V.U.K. md. 10.

¹²⁸--Gözübenli, Zekat, s. 317.

¹²⁹--Gözübenli, Zekat, s. 318.

1.2.1.1.1. Tam Mülkiyet

Bu kriter hakkında Kur'an ve sünnette herhangi bir sarıh bilgi mevcut değildir. Bazı ayet¹³⁰ ve hadislerde¹³¹ mal kavramının sahiplerine nisbetinin mülkiyeti gerektirdiğinden hareketle ortaya konmuş olduğu¹³² düşünülebilirse de, kanaatimizce bu kriter daha ziyade zekat uygulamasının tabiatı gereği bulunması gereken bir kriter konumundadır. Zira zekatta iktisadî bir değerin transferi söz konusudur. Transfer işleminin gerçekleşebilmesi için, bir kaynağın, o kaynağın sahip olduğu bir malın/değerin ve söz konusu malın aktarılacağı bir hedefin bulunması gerekir. Yani transfer; “kaynak”, “mal” ve “hedef” üçgeninde gerçekleşir. Bu işlemin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için transfere konu olan malın kaynakta ihtilafa mahal bırakmayacak netlikte bulunması gerekir ki, bu durum İslam bilginlerince “tam mülkiyet” terimiyle ifade edilmiştir. Son tahlilde, tam mülkiyet kriterinin, zekat uygulamasının tabiatı gereği var olması gereken bir kriter konumunda olduğu bizce daha ağır basmaktadır.

Tam mülkiyet kavramı, malın hem aslına sahip olma, hem de tasarruf hakkını elinde bulundurma, başka bir ifadeyle, malın hem aslına hem de menfaatine malik olma¹³³ durumunu ifade eder. Tam mülkiyet, sahibine malı üzerinde mutlak tasarruf yetkisi verir. Zira bu durumda mal hem malikin mülkiyetindedir, hem de üzerinde tasarruf etmeye engel bir durum söz konusu değildir.

Kaynaklarımızda bu kriterin doğurduğu hukukî neticeler farklı boyutlarıyla çokça tartışılmıştır. Biz sadece bir kısmı üzerinde duracağız.

Bunlardan birisi, vakıf malları ile ilgilidir. İslam bilginleri vakıf mallarının zekata tabi olup olmaması hususunu, söz konusu mallardaki mülkiyetin tam veya eksik olması konusundan hareketle ele almışlardır. Eksik mülkiyet olduğu¹³⁴ düşüncesinden hareketle fakirler, yetimler, mescitler, medreseler gibi genel bir amaca yönelik olarak vakfedilen malların zekata tabi olmayacağı¹³⁵ hükmüne varmışlardır. Buna mukabil,

¹³⁰--Bkz. Tevbe, 9/103; Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24.

¹³¹--Bkz. Buhârî, Zekât, 1; İbn Mâce, Zekât, 1; Dârimî, Zekât, 1.

¹³²--Bkz. Karadavî, Yusuf, İslam Hukukunda Zekât, (Trc: İbrahim Sarmış), Kayıhan Yay. İstanbul 1984, I. 139.

¹³³--Kâsânî, II, 390; Erdoğan, Mehmet, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rağbet Yay., İstanbul 1998, s. 302, (Milk-i Tam maddesi); Erkal, Mehmet, Zekât, Erkam Yay. İstanbul 2004, s.68.

¹³⁴--İbn Rüşd, II,487.

¹³⁵--Nevevî, V. 340.

muayyen şahıs veya cemaat üzerine vakfedilen malların zekata tabi olacağı¹³⁶ hükmüne ise, lehdarların söz konusu mallara mutlak mülkiyetle sahip oldukları¹³⁷ düşüncesinden yola çıkarak ulaşmışlardır.

Bir diğeri, aslına malik olmakla beraber üzerinde tasarruf imkanı olmayan mallar, literatürdeki ifadesiyle malu'd-dımârla ilgilidir. Bu niteliği taşıyan mallar da zekata konu olmazlar.¹³⁸ Zira bu mallarda da, tam mülkiyet kriteri gerçekleşmemektir. Örneğin kaybolan,¹³⁹ gasbedilen¹⁴⁰ kamu otoritesi tarafından müsadere edilen, açık alana gömülüp gömüldüğü yer unutulmuş¹⁴¹ mallar bu kapsamdadır.

Günümüzde emekli ikramiyesi olarak ödenmek üzere memur ve işçilerden kesilen kesintiler de, ele geçmediği sürece tam mülk olma kriterini sağlamadıklarından dolayı halihazırda zekata konu olmazlar.¹⁴² Bu tür ödeneklerde mülkiyet, ancak kullanım imkanı sağlandığında sabit olacağından söz konusu ödenekler ele geçince zekata tabi olurlar ve zekat geçmiş tüm yıllar için değil sadece bir yıllık için verilir.

Üçüncüsü ise, alacaklarla ilgilidir. Esasen alacağın mülkiyeti alacaklıya aittir. Ancak fiilen tasarruf imkânı olmadığı için, alacakta mülkiyet tam olarak gerçekleşmemekte, eksik mülkiyet söz konusu olmaktadır. İslam bilginleri alacağın tahsil edilme ihtimalinin güçlü ve zayıf olmasına binaen farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.

Klasik fıkıh bilginlerinin büyük çoğunluğu tahsil edilip edilmemesi ihtimaline binaen alacağı iki şekilde ele almaktadırlar:

Birincisi; *Borcunu kabul eden ve ödeme imkânı bulunan kişide olan alacak*, başka bir ifadeyle tahsili mümkün olan alacak. Bu durumda olan alacağın zekatı alacaklıya ait olmakla birlikte, verilip verilmeyeceği yahut ne zaman verileceği tartışmalıdır. Bir kısım bilgin, tahsil edilmedikçe zekatının verilmeyeceği, tahsil edilince de geçmiş bütün yılların zekatının verileceği kanaatindedir.¹⁴³ Diğer bir kısım

¹³⁶--Nevevî, V, 340; İbn Rüşd, II, 487.

¹³⁷--Nevevî, V, 340.

¹³⁸--Kâsânî, II, 390.

¹³⁹--Serahsî, II, 230; Kâsânî, II, 390.

¹⁴⁰--Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, Kitabu'l-İhtiyâr, (Ta'lik: Halit Abdurrahman el-Akk), Daru'l-Marife, Beyrut 2002, cüz, I, 133.

¹⁴¹--Kâsânî, II, 390.

¹⁴²--Karadavî, Zekat, I, 146.

¹⁴³--Hz. Ali, Sevrî, Ebu Sevr gibi bilginler bu kanaattedirler. Bkz. İbn Kudame, IV, 25; İbn Kudâme el-Makdisî Şemseddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ebu Ömer Muhammed b. Ahmed, Şerhu'l-Kebîr,

bilgin ise alacaklının alacağını tahsil edip üzerinde tasarrufta bulunmaya muktedir olduğu düşüncesinden hareketle, tahsil edilmemiş olsa da halihazırda zekatının verileceği¹⁴⁴ kanaatindedir. Bazı bilginler bu durumda olan alacağın artıcı (nâmî) nitelik taşımadığı noktasından hareketle zekatının olmayacağı¹⁴⁵ yönünde kanaat belirtirken, diğer bazı bilginler ise tahsil edildikten sonra sadece bir yıllık zekatın verileceği¹⁴⁶ kanaatini taşımaktadırlar.

İkincisi ise, *borcunu inkâr eden, oyalayan ya da ödeme gücü olmayan kişide olan alacak*, başka bir ifadeyle tahsili umulmayan/batık alacak. Bazı bilginler, faydalanma imkânı olmadığı için bu tür alacağa zekat düşmeyeceği kanaatinde¹⁴⁷ iken, bazıları ise tahsil edilince alacağın hem aslına hem de menfaatine malik olma durumu söz konusu olduğundan hareketle geçmiş yılların zekatının da verileceği¹⁴⁸ kanaatindedirler. Diğer bazı bilginler de tahsil edilince sadece bir yıllık zekatın verileceği¹⁴⁹ kanaatini taşımaktadırlar.

Alacakların zekatı konusunda Hanefî müçtehitler farklı bir tasnif yapmaktadırlar. İmâm-ı Âzam Ebû Hanifeye nispet edilen bu tasnife göre alacaklar şu üç kategoride değerlendirilmiştir.

Birincisi; Kuvvetli Alacak (Deyn-i Kavî): Borç olarak verilen nakit paralarla, ticaret mallarının bedelleri¹⁵⁰ bu kapsamdadır. İmâm-ı Âzam'a göre bu tür alacaklardan kırk dirhem (yani nisabın 1/5'i) tahsil edilmedikçe zekat ifa edilmez. Söz konusu miktar tahsil edilince de bir dirhem zekat verilir ve her kırk dirhem tahsil edilmesi halinde

(Muğnî ile birlikte basılmıştır.) (Tahkîk: Muhammed Şerefuddîn Hattâb ve Seyyid Muhammed Seyyid), Daru'l-Hadis, Kahire 1996, III, 390; Seyyid Sabık, Fıkhu's- Sünneh, Daru'l-Feth Kahire 1999, I, 401.

¹⁴⁴--Hz. Osman, İbn Ömer, Cabir, Tavus, Zührî, İmam Şafi gibi bilginler bu kanaattedir. Bkz. İbn Kudame, IV, 25; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390, Sabık, I, 401.

¹⁴⁵--Hz. Aişe İkrime gibi bilginlerin kanaati bu istikamettedir. Bkz. İbn Kudame, IV, 25; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390, Sabık, I, 401.

¹⁴⁶--Said b. Müseyyeb ve Ata b. Ebî Rabah bu kanaattedir. Bkz. İbn Kudame, IV, 26; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390, Sabık, I, 402.

¹⁴⁷--Katade, Ebu Sevr gibi bilginler bu kanaatadirlar. Bkz. İbn Kudame, IV, 26; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390, Sabık, I, 402.

¹⁴⁸--Ebu Ubeyd, Sevrî gibi bilginler bu kanaattedirler. Bkz. İbn Kudame, IV, 26; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390, Sabık, I, 402.

¹⁴⁹--Ömer b. Abdulazizi Leys, Evzaî, İmam Malik gibi bilginlerin kanaati bu istikamettedir. Bkz. İbn Kudame, IV, 26; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390, Sabık, I, 402.

¹⁵⁰--Serahsî, II, 261; İbn Nüceym, II, 363; Kâsânî, II, 392; İbnü'l- Hümmam, II, 176; Şeyhzâde (Dâmâd), Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, Mecmau'l- Enhur Şerhu Mülteka'l-Ebhur, Âmire Matbaası, İstanbul ts, I. 128; Miras, Kamil, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972, V. 80.

aynı şekilde bir dirhem verilir.¹⁵¹ Dolayısıyla İmâm-ı Âzam'a göre, bu tür alacaklarda nisap miktarının beşte biri kadar tahsil edilmedikçe zekat verilmez. Beşte biri tahsil edilince de bu miktara tekabül eden oranda zekat verilmesi gerekir.

İkincisi; Orta Dereceli Alacak (Deyn-i Vasat): Ticarî nitelik taşımayan malların bedelleri¹⁵² bu gruba girer. Bu tür alacakların zekata konu olabilmesi için nisap miktarınca tahsil edilmesi¹⁵³ gerekmektedir.

Üçüncüsü; Zayıf Alacak (Deyn-i Zaîf): Mehir, vasiyet, miras, diyet gibi mal bedeli olmayan¹⁵⁴ alacaklar, bu kapsamda mütalaa edilir. Bu tür alacaklar nisap miktarınca tahsil edilip, tahsilinden sonra üzerinden bir yıl geçmedikçe¹⁵⁵ zekata konu olmazlar.

İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ise, alacaklar arasında ayırım yapmadan hepsinin eşit olduğu kanaatinde olup, ele geçirilmedikçe zekatlarının verilmemesi gerektiğini¹⁵⁶ savunmaktadırlar. Bu iki bilgin, alacaklar ele geçirilince, ele geçirilen miktar ne kadar olursa olsun, o miktara tekabül eden zekatın verilmesi gerektiği¹⁵⁷ kanaatindedirler.

İslam bilginlerinin alacağın zekatı ile ilgili farklı yaklaşım ortaya koymaları, alacaklara özellikle karz tipi alacaklara bakış açılarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Zira klasik fıkıh ekolleri karz akdinde süre şartının geçerli olup olmadığı hususunda aynı kanaatte değillerdir. Hanefî, Şafî ve Hanbelî bilginler karz akdinde süre şartının bağlayıcı olmadığı görüşündedirler. Mezkûr ekollere mensup bilginler akit esnasında süre şart koşulmuş olsa bile bu şartın bağlayıcı olmadığı kanaatini taşımaktadırlar. Malikî bilginler ise karz akdinde süre şartının geçerli olduğu yönünde bir yaklaşım orta koymuşlardır.¹⁵⁸ Bu durumda İslam bilginlerinin çoğunluğuna göre alacaklı alacağını istediği her an alma hakkına sahipken, başta Malikiler olmak

¹⁵¹--Serahsî, II, 261.

¹⁵²--İbn Nüceym, II, 363; Kâsânî, II, 392; İbnü'l- Hümam, II, 176.

¹⁵³--Serahsî, II, 261.

¹⁵⁴--Serahsî, II, 261; İbn Nüceym, II, 363; Kâsânî, II, 392; İbnü'l- Hümam, II, 176; Dâmâd, I. 128; Miras, V. 80.

¹⁵⁵--İbn Nüceym, II, 363; Kâsânî, II, 392; İbnü'l- Hümam, II, 176; Dâmâd, I. 128; Miras, V. 80.

¹⁵⁶--Serahsî, II, 261.

¹⁵⁷--Serahsî, II, 261.

¹⁵⁸--Serahsî, XIV, 42; Kâsânî, X, 60; İbn Kudâme, VI, 8; Ayrıca bkz. Apaydın, H. Yunus, "Karz" maddesi, DİA, XXIV, 523. Klasik fıkıh ekollerine göre, karz akdinde süre şartının bağlayıcı olup olmadığı hususunda geniş bilgi için bkz. Gözübenli, Beşir, İslam Borçlar Hukukunda Karz Akdi ve Faiz, Erz., 1988, s. 25-29, (Yayınlanmamış doçenlik tezi)

üzere diğer bilginlere göre ise alacaklı alacağını ancak belirlenen süre sonunda alabilir. Bu duruma göre karzda vadeyi geçersiz kabul edenler, alacaklının alacağını her an alma hakkının olduğu düşüncesinden hareketle, söz konusu alacağın zekatını halihazırda vermesi gerektiği sonucuna varmışlardır. Karzda vadeyi geçerli kabul edenler ise alacaklının alacağını ancak ele geçirince sadece bir yıllık zekatını vermesi gerektiği yönünde bir kanaat ortaya koymuşlardır.

Alacağın, alacaklı/malik nezdinde zenginlik kaynağı oluşturması, söz konusu alacağın halihazırda tahsil edilip edilmemesine bağlıdır. Zira bir malın zekatı gerektirecek zenginliğe dayanak olmasında temel kriter, o maldan faydalanma imkanının bulunmasıdır. Mal sahibinin faydalanma imkanının olmadığı bir maldan dolayı zengin sayılmayacağı¹⁵⁹ ve zekatın zengine/zenginliğe terettüp eden bir mükellefiyet olduğu aşikârdır. Bundan dolayı Hanefî bilginler borcunu kabul eden zengin bir kişide olan alacağı, her an elde etme imkanı olan alacak¹⁶⁰ olarak kabul etmişlerdir. İnkâr edilen alacakta ise alacaklının alacağını ispat etmek için delilinin olup olmadığını dikkate almışlardır. Bu durumda, farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, bazı bilginler delili olan alacaklının bu deliliyle alacağına ulaşma imkanının olduğu gerekçesiyle zekatla mükellef olacağı¹⁶¹ istikametinde kanaat belirtmişlerdir.

Kanaatimizce alacaklı her istediğinde alacağını alabilecek durumda ise, tahsil etmese de hâlihazırda zekatla mükellef olur. Zira bu durumda doğrudan tam mülkiyet söz konusu olmasa da, istediğinde tahsil etme imkanı olduğu için dolaylı da olsa tam mülkiyet gerçekleşmektedir. Eğer borçlu alacağını kabul etmiyor, inkar ediyor yahut herhangi bir şekilde ödeme gücüne sahip değilse, bu durumda alacaklı söz konusu alacağını tahsil etmedikçe zekatla mükellef olmaz. Zira tahsil edilinceye kadar bu şekildeki alacakların üzerinde tam mülkiyet şartının gerçekleştiği söylenemez. Nitekim böyle bir durumda alacaklı alacağı üzerinde hiçbir şekilde tasarruf imkânına sahip değildir. Alacaklının bu tür alacağını herhangi bir şekilde tahsil etmesi durumunda ise sadece bir yıllık zekatla mükellef olması hakkaniyet açısından daha uygun gözükmektedir.

Alacağın zekatı ile ilgili olarak ortaya konan tüm bu malumat, alacağının dışında başka malvarlığı olmayan kişilere mahsustur. Alacağının haricinde malı olan kişi,

¹⁵⁹--Kâsânî, II, 390.

¹⁶⁰--Kâsânî, II, 390.

¹⁶¹--Bkz. Kâsânî, II, 390

alacağından tahsil ettiği her bir miktarı, sene ortasında elde edilen bir kazanç gibi mevcut malına katar ve hepsinin beraberce zekatını verir.¹⁶²

1.2.1.1.2. Bir Yılın Geçmesi/Havalânü'l-Havl

Nisaba ulaşmış bir malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekata tabi olmayacağını bildiren hadislerle¹⁶³ sabit olan bu kriter, genel kriterlerden biri olmakla birlikte, zekata konu olan tüm malları kapsayıcı nitelikte değildir. “İki kez zekat verilmeyeceğini”¹⁶⁴ bildiren hadislerle de desteklenen bu kriter, zekata tabi beş temel mal çeşidinden paralar, hayvansal servet ve ticaret malları¹⁶⁵ için geçerliken, toprak mahsulleri ve yeraltı kaynakları¹⁶⁶ için geçerli değildir. Zira ilk grupta yer alan malların artışı için belli bir zaman gereklidir. Şöyle ki, paralar işletilerek, hayvanlar çoğalarak, ticaret malları ise satılarak artması için belli bir zamana ihtiyaç duyar ki, o da bir yıl olarak tespit edilmiştir. Oysa toprak mahsulleri ve yeraltı kaynakları zaten bir artma sonucu elde edildiklerinden dolayı ayrıca bir zamana ihtiyaç yoktur.

Maaş, ücret, ikramiye, hibe, temettü payları, kira gelirleri gibi yıl içerisinde peyderpey kazanılan ve literatürde *müstefad mal* ismiyle ifade edilen her türlü kazanç, artış ve gelir için yıllanmanın gerekli olup olmadığı hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Yıllanma şartı, rivayet zincirinde yer alan bazı ravilerden dolayı tenkide uğramış bir hadise¹⁶⁷ dayanan müstefad mal, elde bulunan malın cinsinden olup olmamasına göre farklı hükümlere tabidir. Müstefad mal kapsamında yer alan mezkûr kazanç türlerini ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Burada ise klasik fıkıh müktesebatında genel olarak müstefad mala dair ileri sürülen görüşleri nakletmekle yetineceğiz.

¹⁶²--Kâsânî, II, 394; İbn Abidîn, III, 219.

¹⁶³--“Üzerinden bir yıl geçmeyen mal zekâta tabi değildir.” Bazı rivayet farklılıkları ile beraber bkz. Ebu Davut, Zekât, 5; İbn Mâce, Zekât, 5; Malik, Muvatta, 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 146.

¹⁶⁴--Bkz. Ebu Ubeyd, s. 383, No: 982. Söz konusu hadis ile ilgili farklı yorumlar vardır. Bu yorumlardan biri, bir yılda zekatın iki kez verilemeyeceği/alınamayacağı yönündedir. Diğer yorumlar için Bkz. Ebu Ubeyd, s. 384, Ayrıca, mezkûr hadisin aynı yorumu için bkz. Kâsânî, II, 401.

¹⁶⁵--İbn Kudame, III, 457; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 407; İbrahim Fuat Ahmed Ali, el-Mevaridü'l-Maliye Fi'l-İslam, Kahire 1972, s. 34. (Ticaret mallarının yıllanmaya tabi olup olmadığını, güncel ticarî faaliyet türlerini dikkate alarak son bölümde ayrı bir başlık halinde ele alacağız. Burada ise klasik fıkıh müktesabında yer alan genel bilgileri aktarmakla yetineceğiz.)

¹⁶⁶-- İbn Kudame, III, 457; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 407; İbrahim Fuat Ahmed Ali, s. 34.

¹⁶⁷--“Her kim bir mal kazanırsa sahib.in nezdindeyken üzerinden bir yıl geçmedikçe zekâta tabi değildir.” Tirmizi, Zekât, 10; Ayrıca bkz. Darekutnî, Ali b. Ömer, Sünenü Darekutnî, Hicaz 1966, Zekat, 1.

Yıl içerisinde kazanılan her türlü mal, artış ve kazanç için elde bulunan mala nisbetle temel olarak iki durum söz konusudur. Kazanılan mal ya eldeki malın türündendir yahut da değildir. Şayet eldeki malın türünden değilse hem nisapta yıllanmada eldeki mala tabi olmaz. Elde edilen bu yeni kazanç nisaba ulaşıyorsa onun için yıllanma elde edildiği andan itibaren başlar. Yıl tamamlanınca zekatı verilir. Nisaba ulaşmıyorsa herhangi bir şey gerekmez. Mesela elinde nisap miktarı büyükbaş hayvanı bulunan bir kişi yıl içerisinde herhangi bir şekilde (alışveriş, hibe veya başka yollarla) kırk tane küçükbaş hayvan elde ederse, bunlar için yıllanma elde edildiği andan itibaren başlar.¹⁶⁸ Şayet kazanılan mal eldeki malın türündense iki durum söz konusudur. Birincisi, kazanılan mal asıldan doğmuş, ondan türemiş yahut onun vasıtasıyla kazanılmıştır. Ticaret mallarının kârları ve hayvanların yavrulamaları bu kapsamda mütalaa edilir. Bu tür artışlar, yıllanma hususunda asla tabidir. Asıl için söz konusu olan yıllanma bu tür kazançlar için de geçerlidir.¹⁶⁹ Dolayısıyla bu durumda asıl sermaye için başlamış olan yıllanma, yıl içerisinde elde edilen kazanç için de geçerli olur ve yıl sonunda sermaye ve kazancın toplamından zekat verilir.

İkincisi ise, yıl içerisinde elde edilen mal eldeki aslın türünden olmakla birlikte ondan doğmamış, ondan türememiş yahut onun vasıtasıyla kazanılmamıştır. Örneğin elinde nisap miktarı küçük baş hayvanı olan bir zekat sorumlusunun yıl içerisinde alışveriş, hibe, vasiyet gibi nedenlerle eline küçükbaş hayvanın geçmesi gibi. Yahut elinde nisap miktarı para bulunan bir mükellefin yıl içerisinde bu paradan bağımsız olarak herhangi bir şekilde eline bir miktar para geçmesi. Bu konuda bilginler ortak bir kanaate varamamışlardır. Hanefî bilginler, bu durumda da elde edilen yeni kazancın asla katılarak asıl için söz konusu olan yıllanmanın bu yeni kazanç için de geçerli olacağını ve yıl sonunda ikisinin toplamından zekat verileceğini savunmakta¹⁷⁰ iken diğer bilginler ise yıl içerisinde kazanılan bu tür malın yıllanma konusunda asla katılmayıp, kendisi için yeni bir yılın geçmesi gerektiği¹⁷¹ kanaatindedirler.

¹⁶⁸--Karşılaştırmalı olarak bkz. Kâsânî, II, 400; İbn Kudame, III, 458; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 409; Nevevî, V, 365; Sabık, I, 437.

¹⁶⁹--Karşılaştırmalı olarak bkz. Kâsânî, II, 400; İbn Kudame, III, 458; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 408-409; Nevevî, V, 367; Sabık, I, 437.

¹⁷⁰--Kâsânî, II, 400; Sabık, I, 437.

¹⁷¹--İbn Kudame, III, 459; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 410; Sabık, I, 437.

1.2.1.1.3. Nemâ / Artıcı Nitelikte Olması

Artma, çoğalma, gelişme anlamına gelen nemâ, zekata tabi olan malların artıcı nitelikte olması anlamına gelir. Kaynaklarımızda nema, hakikî ve takdirî olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır.

Hakikî nema, bilfiil artışı ifade eder ki, ticaret, üreme,¹⁷² üretim gibi yollarla gerçekleşir. Şöyle ki, ticarî emtiada artış, ticarî faaliyette bulunularak, hayvanlarda artış doğum, üreme yoluyla, toprak mahsullerinde ise üretim faaliyetiyle bilfiil gerçekleşir. Takdirî nema ise, malın bizzat artma potansiyeline sahip olması¹⁷³ anlamına gelir. Paralardaki artış bu mahiyettedir.

İçinde oturulan ev, giysiler, ev eşyası, binek gibi günlük yaşantıda kullanılan ve artma amacıyla elde bulundurulmayan mallar, artıcı nitelik göstermediği için zekâta konu olmazlar.¹⁷⁴ Günümüzde büyük bir iş adamının hususi işlerinde kullandığı özel uçağı da, bazı bilginler tarafından aynı gerekçeye istinaden zekata tabi olmayan mezkûr grup içerisinde değerlendirilmektedir.¹⁷⁵

Mevzu ile ilgili genel şartlar arasında yer alan nemâ, nassa dayanmayan içtihadî kriterlerden birisidir. Esasen bu şartı taşımadığı için zekata konu olmayacağı ifade edilen mallar, bir diğer genel kriter olan havaic-i asliyye içerisinde de mütalaa edilebilir.

1.2.1.1.4. İhtiyaç Fazlası Olması

Bu kriter, zekata konu olan malları netleştirme çabaları kapsamında ortaya konmuştur. Organizesi kamu otoritesine bırakılan zekatın kapsamı ve istisnalarının netleştirilmesi, zekata tabi malların tarh ve tahsilinde hem zekat memurları hem de mükelleflerin sorumluluğunu belirlemede önemli katkılar sağlayacaktır.

Zekatın kamu gelirleri içerisinde önemli bir gelir kaynağı olarak tahsil edildiği dönemlerde daha ziyade Hanefî mezhebinin hükme esas alınması, Hanefî hukukçularının bu konuya daha fazla yoğunlaşmaları sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla bu konu, Hanefî kaynaklarında daha fazla ve daha detaylı bir şekilde incelenmiştir. Gerek bu kriter, gerekse bir önceki başlıkta ele aldığımız nema kriteri,

¹⁷²--İbn Nüceym, II, 362; Şeyhzâde, (Dâmâd), I, 127.

¹⁷³--İbn Nüceym, II, 362; Şeyhzâde (Dâmâd), I, 127.

¹⁷⁴--Zerkâ, Mustafa Ahmed, "Cevanibu Mine'z- Zekât Tahtacı İlâ Nazarin Fikhiyyin Cedîdin", Mecelletü Ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslamî, c. I, sayı. II, Cidde 1984, s. 83.

¹⁷⁵--Bkz. Zerkâ, s. 83.

mevzuun istisnalarını¹⁷⁶ tespit bağlamında aşağı yukarı aynı işleve sahiptir. Bundan dolayı da bu iki kriter, kaynaklarımızda genellikle birlikte ele alınmıştır.

Mükellefin normal yaşantısını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari geçim malları, bizzat ihtiyaç duyulan bir alanda kullanılarak tüketime konu oldukları için hukuken yok hükmünde¹⁷⁷ kabul edilmiş ve varlığa terettüp eden zekat mevzuundan istisna edilmiştir. Yine hukuken yok hükmünde kabul edildiği için temel ihtiyaçlara sarf edilme niyetiyle elde tutulan paranın üzerinden yıl geçse de zekata tabi olmayacağı hükmü¹⁷⁸ klasik bazı bilginlerce benimsenmiştir.

Zekat tahsil işleminin tabiatı gereği ortaya konan bu kriter için İslam bilginleri, nassa dayanma gereğini de hissetmiş ve bu bağlamda bazı deliller serdetmişlerdir. Bakara suresi 219. ayette geçen “afv” kavramı bu delillerden birisidir. Zira “fazla, artan miktar”¹⁷⁹ anlamına da gelen “afv” kelimesi, sahabe ve tabiundan gelen rivayetlerle¹⁸⁰ de desteklenerek; ihtiyaçtan fazla olan, aile fertleri için gereken miktardan arta kalan miktar¹⁸¹ şeklinde yorumlanmıştır. Bu yoruma göre ihtiyaç fazlası olmayıp, aile fertlerinin ihtiyacı için kullanılan, başka bir ifadeyle, ailenin insanca bir yaşam standardı için gereken miktar, zekat mevzuundan istisna edilecektir. Ancak ayetin bağlamı doğrudan infak konusuyla alakalı olduğu için zekatın bu kapsama dahil olup olmadığı konusunda lehde ve aleyhde oldukça farklı yaklaşımlar¹⁸² ileri sürülmüştür.

¹⁷⁶--Vergi hukukunun iki temel kavramı olan “istisna” ve “muafiyet” kavramları çokça birbirleri yerine kullanıldığı için bu iki kavram hakkında kısaca bilgi vermeyi uygun görüyoruz. İstisna ve muafiyet kavramları, vergide bazı sınırlamalar getirme hususunda ortak noktada buluşurlar. Ancak bu sınırlama *belli konuları* vergi dışında bırakma niteliği taşıyorsa istisna, *belli kişileri* ya da *kurumları* vergi dışına çıkarma niteliği taşıyorsa muafiyet adını alır. Başka bir ifadeyle vergilendirilmesi öngörülen bir *konunun* vergi dışında tutulması istisna, *belirli kişilerin* ya da *grupların* vergi dışında tutulması muafiyet kavramıyla ifade edilir. Vergi borcunun doğmaması bağlamında her iki kavram da aynı hukukî neticeyi ifade eder. Ancak muhtevaları farklıdır. İstisna, *konudan* hareket ettiği için *belli konuları*, muafiyet ise, *şahıstan* hareket ettiği için *belli şahısları* vergi dışı bırakır. Bu bağlamda istisna konudan hareket ettiği için objektif, muafiyet ise, mükellefi esas aldığı için sübjektif karakter arz eder. Geniş bilgi için bkz. Nadaroğlu, Halil, Kamu Maliyesi Teorisi, Sermet Matbaası, 4.bs. Kırklareli 1981, s. 257; Erginay, Akif, Kamu Maliyesi, Savaş Yayınları, 13. bs. Ankara 1990, s.45; Uluatam, Özhan, Kamu Maliyesi, Savaş Yayınları, 4. bs. Ankara 1991, s.194.

¹⁷⁷--Bkz. İbn Nüceym, II, 361.

¹⁷⁸--İbn Nüceym, II, 36.

¹⁷⁹--İbn Manzûr, XV. 85, “afv” maddesi,

¹⁸⁰--Söz konusu rivayetler için bkz. Taberî, II, 483.

¹⁸¹--Geniş bilgi için bkz. Taberî, II, 483, Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’an, Daru’l-Kâtibi’l-Arabî, Kahire 1967, III, 61; İbn Kesîr, I, 256; İbn Arabî, I, 214; Cassâs, I, 377.

¹⁸²--Bkz. Taberî, II, 481-488; Kurtubî, III, 62; İbn Arabî, I, 214; Cassâs, I, 377.

Hız. Peygamberden nakledilen, at ve kölenin zekat kapsamı dışında tutulması gerektiğini ifade eden hadis,¹⁸³ bu kriter için ileri sürülen delillerden bir diğeridir. Zira atın o dönemdeki varlık mücadelesinde zorunlu bir ihtiyaç vasıtası olması, kölenin ise hizmetçi bağlamında evin temel işlerinde kullanılıyor olması mevzudan istisna edilmelerinin gerekçesi kabul edilmiş olabilir.

Mevzuun istisnasının netleştirilmesi çabasıyla ortaya konan temel ihtiyaç kriteri, objektif bir kriter olmaktan uzaktır. Zira bu kapsamda ifade edilen oturlan ev, hizmetçi, ev eşyaları, binek, giyim eşyaları, ilim ehlinin kitapları, sanat erbabının aletleri, ailenin nafakası¹⁸⁴ gibi esaslar, toplumun iktisadî seviyesiyle alakalı subjektif kriterlerdir. Nitekim bu esaslar, hem aynı toplumda iktisadî düzeyi farklılık gösteren toplum katmanlarına göre, hem de zenginlik düzeyi aynı olmayan farklı toplumlara göre değişiklik arz ederler. Ancak şurası da bir gerçek ki, her ne kadar subjektif bir karakter arz etse de, bu kriter mevzuun istisnasını belirleme bağlamında önemli bir işleve sahiptir.

İslam bilginleri, kendi dönemlerindeki iktisadî yapıyı dikkate alarak temel ihtiyaçlar için -çoğunluğunun subjektif karakter arz ettiği- bazı kriterler belirlemeye çalışmışlardır. Hiç şüphesiz bu kriterler tartışma götürmeyecek nihai kriterler değildir. Zira bunlar zamana ve zemine göre değişebilir. Kanaatimizce burada esas dikkati çeken konu, temel ihtiyaç olarak ileri sürülen malların niteliği değil, insanca yaşam için gerekli olan temel sermaye unsurlarının çok uzun yıllar önce mevzudan istisna edilmiş olmasıdır.

1.2.1.1.5. Borç Karşılığı Olmaması

Bu kriter, zekata konu olan malların borç karşılığı olmaması anlamını ifade eder. Zekat doğrudan malvarlığına taalluk eden bir mükellefiyet olduğu için borcun zekata konu olan malvarlıklarından istisna edilmesi, zekatın felsefesine uygun düşer. Zira varlığa terettüp eden zekatın, hükmen yok olan bir şeyi konu alması kendi içinde bir çelişkiyi ifade eder.

¹⁸³--"Müslümanın atı ve kölesinden dolayı zekât sorumluluğu yoktur." Bazı rivayet farklılıkları ile beraber bkz. Müslim, Zekât, 9; Nesâî, Zekât, 16, 17; İbn Mâce, Zekât, 15; Ebu Davut, Zekât, 11; Malik, Muvatta, Zekât, 37; İbn Hanbel, II, 249, 279, 470, 477.

¹⁸⁴--Karşılaştırmalı olarak bkz. Merğînâni, I. 97; İbn Nüceym, II, 361; İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekir, A'lâmu'l-Muvakki'în, Daru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, II, 69; İbn Âbidîn, II, 167.

Borca tekabül eden miktarın zekatın vucubuna engel olup olmayacağı hususunda klasik fıkıh ekolleri arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu konudaki görüş ayrılığı, doğrudan konuyla ilgili bir ayet ve hadisin olmamasından kaynaklanmaktadır. Esasen bazı ekoller sahabe görüşüne dayanmakta ise de, bu konudaki yaklaşımlar büyük ölçüde ictihadîdir.

Klasik fıkıh ekolleri borcun zekatın vucübuna engel olup olmayacağı hususunda farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Şüphesiz söz konusu durum, borca tekabül eden miktarın nisabı tamamen kapsayacak yahut eksiltecek şekilde olması haline munhasırdır. Aksi halde yani borca tekabül eden miktar çıkarıldıktan sonra kalan miktar nisaba ulaşıyorsa bu durumda borcun zekatın vucübuna engel olması söz konusu değildir.

Hanefî Ekolü, borcun zekat mükellefiyetine engel olup olmayacağı konusunu borçları tasnife tabi tutarak incelemiştir. İnsanlar tarafından istenen dünyevî borçların, ister peşin ister vadeli olsun, kendi miktarınca zekatın vucübuna engel olacağını¹⁸⁵ kabul etmişlerdir. Mezkûr ekol bu konuda Hz. Osman'ın, ashaba hitaben, içinde bulundukları ayın zekat ödeme ayı olduğunu ve borçlarını ödedikten sonra zekat vermeleri¹⁸⁶ gerektiğini bildiren ifadesine dayanmaktadır.

Hanefî Ekolü adak, keffaret, fitır sadakası, hac gibi insanlar tarafından istenmeyen dinî borçların ise zekatın vucübuna engel olmayacağını¹⁸⁷ kabul etmiştir. Neticede Hanefî Ekolü'ne göre, insanlara ait olan/dünyevî borçlar mevzudan istisna edilir. Bu nitelikte olan borçlar çıkarıldıktan sonra kalan miktar, nisabın altına düşerse zekat gerekmez, düşmezse kalan miktarın zekatı verilir. Adak, keffaret, fitır sadakası, hac gibi dinî borçlar ise, edasında sevap terkinde günah olan ve dünya ahkâmında etkisi olmayan borçlar olduğu için¹⁸⁸ hiçbir şekilde zekata engel olmazlar. Ayrıca bu tasnif dışında Hanefî bilginler, toprak mahsulleriyle diğer mallar arasında ayırım yapmışlar ve toprak mahsullerinin zekatında da borcun zekatın vucübuna engel teşkil etmeyeceği¹⁸⁹ kanaatine varmışlardır.

¹⁸⁵ --Kâsânî, II, 383; Merğînânî, I, 97.

¹⁸⁶ --Malik, Muvatta, Zekât, 17; Ebu Ubeyd, s. 442, No: 1247.

¹⁸⁷ --Kâsânî, II, 387; Mevsilî, I, 131; İbnü'l-Hümam, II, 171; Merğînânî, I, 97; İbn Nüceym, II, 357; İbn Abidîn, III, 166.

¹⁸⁸ --Bkz. Kâsânî, II, 387.

¹⁸⁹ --Kâsânî, II, 385; Merğînânî, I, 97; İbnü'l-Hümâm, II, 171; Haskefî, Alaaddin Muhammed b. Ali b. Muhammed, Durru'l-Muhtar, (İbn Abidî'nin Reddu'l-Muhtar isimli kitabıyla birlikte basılmıştır.) Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 166.

Hanefî Ekolü, borcu havaic-i asliyye perspektifiyle ele almış¹⁹⁰ ve hukuken yok hükmünde¹⁹¹ kabul ederek mevzudan istisna etmiştir. Bu durumda borçlunun borca tekabül eden malı zekatın kapsamı dışında kalır. Zira borçlu bu mala aslî ihtiyaç (havaic-i asliyye) bağlamında muhtaçtır. Bir mala aslî ihtiyaç bağlamında muhtaç olmak onun zekat malı olmamasını gerektirir. Çünkü böyle bir malla zenginlik gerçekleşmez.¹⁹²

Şafîî Ekolü her hangi bir tasnife gitmeden tüm mallarda borcun zekatı etkilemeyeceği¹⁹³ kanaatindedir. İmâm Şafîîye göre, zekatın vacip olmasının sebebi, nisaba malik olmaktır. Borçluluk halinde borçlu, malının maliki olduğu için mülkiyet açıktır. Borç, borçlunun malına değil, zimmetine taalluk eder. Bundan dolayı da borçlu, malında istediği şekilde tasarruf hakkına sahiptir.¹⁹⁴ İmâm Şafîî, bir kişinin zekata konu olan malı ve borcu olması halinde, söz konusu malın üzerinden bir yıl geçince önce zekatını vermesi ve kalan maldan da borcunu ödemesi gerektiği¹⁹⁵ kanaatindedir.

Malikiler, borcu ödeyecek başka bir malının olmaması durumunda borcun sadece paranın ve ticaret mallarının zekatını etkileyeceği¹⁹⁶ kanaatindedirler.

Hanbelîler ise, gerek zahirî gerekse batinî zekata tabi tüm mallarda borcun zekatı etkileyeceği¹⁹⁷ görüşündedirler. Hanbeli ekolü bu kanaatinde –tıpkı Hanefî Ekolü gibi- Hz. Osman’dan nakledilen rivayete¹⁹⁸ dayanmaktadır.

Bu durumda Şafîîlere göre borç hiçbir şekilde mevzudan istisna edilmezken, Malikilerde sadece paranın ve ticaret mallarının zekatında, Hanbelilerde ise tüm mallarda borç mevzudan istisna edilir.

¹⁹⁰--Bkz. Kâsânî, II, 384; İbn Nüceym, II, 357; İbn Abidîn, III, 166.

¹⁹¹--Serahsî, II, 263; İbn Nüceym, II, 357.

¹⁹²--Kâsânî, II, 384.

¹⁹³--Geniş bilgi için bkz. Nevevî, V, 344.

¹⁹⁴--Kâsânî, II, 384.

¹⁹⁵--Bu konuyla ilgili farklı örnekler için bkz. Şafî, II, 294 vd.

¹⁹⁶--Malik, Müdevvene, II, 390-392; İbn Rüşd, II, 484; İmam Malik şöyle bir örnek verir: Borcu olan bir kişinin hem borcunu ödeyecek kadar ticaret malı hem de zekât düşecek kadar parası bulunursa parasının zekâtını verir. Eğer elinde sadece borcunu ödeyecek kadar parası ve ticaret malı varsa zekâtla sorumlu değildir. Şayet borcunun dışında zekât düşecek miktarda parası varsa onun zekâtını verir. Bkz. Malik, Muvatta, Zekât, 19.

¹⁹⁷--İbn Kudame, IV, 21-22.

¹⁹⁸--Hz. Osman ashaba hitaben şöyle demektedir: “İçinde bulunduğunuz bu ay zekatı ödeme ayınızdır. Zimmetinde borç bulunan kişi onu ödesin ki, zekatınızı çıkarasınız...” Farklı varyantları ile beraber bkz. Malik, Muvatta, Zekat, 17; Ebu Ubeyd, s. 442, No: 1247. Hanbeli Ekolünün bu konudaki diğer delilleri için bkz. İbn Kudâme, IV, 21-22.

Kanaatimizce, borcun zekatın vucubunu etkilemesi zekatın mantığına daha uygun bir yaklaşımdır. Bu kapsamda günümüzde önemli bir kamu borcu olan vergi borcunun da zekat nisabını etkileyeceği açıktır.

Zekat varlığa terettüp eden bir mükellefiyettir. Oysa borca tekabül eden mal, malikin mülküne artı bir değer katmayıp nihayetinde elinden çıkacağı için yok hükmündedir. Olmayan bir şeye mükellefiyet bağlamak da eşyanın tabiatına aykırıdır. Ayrıca borçlular zekatın sarf yerleri arasında ayrı bir sınıf¹⁹⁹ olarak anılmış ve borçluluk zekat alabilmek için bir gerekçe kabul edilmiştir. Zekat alma gerekçesi kabul edilen borçluluğun, zekat verirken dikkate alınmaması her şeyden önce kendi içinde bir çelişki doğurur. Sahabe ve tabiundan gelen rivayetler de borcun zekattan istisna edileceği yönündedir. Yukarıda da yer verildiği gibi, Hz. Osman'ın, ashaba hitaben, içinde bulundukları ayın zekat ödeme ayı olduğunu ve borçlarını ödedikten sonra zekat vermelerini²⁰⁰ bildiren ifadesiyle, Meymun b. Mihran'dan rivayet edilen; zekat ödeme mükellefiyeti tahakkuk ettiğinde önce borçların düşülmesi ve daha sonra da arta kalan miktarın zekatının verilmesi²⁰¹ yönündeki ifade, borcun zekat mevzuundan istisna edilme konusunu netleştirmektedir. Dolayısıyla zekatla mükellef olan bir kişi, önce borçlarını öder. Borçlar ödendikten sonra kalan miktar nisaba ulaşıyorsa zekatını verir, ulaşmıyorsa herhangi bir şey gerekmez.

Klasik fıkıh geleneğinde olmayan ancak pozitif hukuk açısından önemli bir yere sahip olan *adî borç- ticarî borç* ayırımı, borcun zekatı etkileyip etkilememesi bağlamında önemli bir işleve sahiptir. Mezkûr ayırım, kişinin bireysel veya ailevi zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için aldığı borçlarla (adî borç), zarurî ihtiyaçlardan kaynaklanmayan ve tamamen kâr amacı/yatırım amacı güden borçların (ticarî borçlar) her açıdan aynı olmadığı esasına dayanır. Bu ayırımın²⁰² zekat mükellefiyetine etkisinin olup olmadığı günümüzde önemli bir problemdir. Bu konuda adî borçların zekat mükellefiyetini etkileyeceği, ticarî/yatırım borçlarının ise kişiyi zekat mükellefiyetinden düşürmeyeceği anlayışı daha isabetli görünmektedir. Esasen adî/tüketim/istihlak borçlarının nisabu'l-gına ve nisabu'l-istiğnanın her ikisini de etkileyeceği, ticarî/yatırım

¹⁹⁹--Bkz. Tevbe, 9/60.

²⁰⁰--Malik, Muvatta, Zekât, 17; Ebu Ubeyd, s. 442, No: 1247.

²⁰¹--Ebu Ubeyd, s. 442, No: 1248.

²⁰²--Adî borç- ticarî borç ayırımının fikhî bir meselede nasıl farklı neticeler doğurduğuna ilişkin bir değerlendirme için bkz. Aktan, Hamza, "Ticaret Hukukunun Yeni Bazı Problemleri Üzerine İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme (Borsa, Teminat Mektubu, Leasing)" I. Uluslar arası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad Yay., Konya 1997, s., 220-222.

borçların ise nisabu'l-istiğnayı hiç etkilemeyeceği açıktır. Ticarî borçların nisabu'l-gınayı etkilemesi ise farklı boyutlarıyla tartışılmalıdır.

Borcun zekata etkisi konusunda modern vergi teorilerindeki esaslar da müçtehitlere yol gösterici fonksiyonlara sahip olabilir. Özellikle zekatın vergi boyutunu öne çıkartan müçtehitler açısından vergi hukukunun objektif kriterleri özel önemi haizdir. Zira bu konuda (kamu hakkı boyutunu da düşünerek) mümkün olduğu ölçüde objektif kriterler belirlemenin ilgili nassların ruhuna daha uygun olacağı bedihidir. Aynı durum havaic-i asliye konusu açısından da söz konusudur.

1.2.1.1.6. Nisap Miktarına Ulaşmış Olması

Nisap, en basit ifadeyle, bir malın zekatının verilebilmesi için ulaşması gereken miktarı ifade eder. Başka bir ifadeyle, kişinin malî ibadetlerle mükellef olabilmesi için gerekli olan zenginlik seviyesi anlamına gelir. Bu durumda olan kişi dinen zengin sayılır ve zekat mükellefi olur.

Nisap miktarına ulaşmış olma kriteri, mevzuun belirli bir düzeye ulaşmış olması anlamına gelir. Kişiyi, “zekat mükellefi kılacak zenginlik” olarak formüle edebileceğimiz bu düzeye ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte,²⁰³ hadislerde hangi mallardan hangi düzeyin zenginlik addedileceğine ilişkin ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Hadislerdeki bu kayıtlara yeri geldikçe işaret edeceğiz. Zenginlikle ilgili İslam bilginlerinin objektif kriter koyma çabaları kapsamında ortaya koydukları, kademeli zenginlik anlayışını bu bölümün sonuna doğru ele alacağız. Ayrıca doğrudan konumuz olan ticaret mallarının nisabı ve yıllanması ile ilgili meseleleri daha sonra ayrı ayrı başlıklar halinde inceleyeceğiz. Burada ise, zekata tabi tüm mallarda kişiyi zekat mükellefi kılacak malvarlığının kısaca nisabın, yıl boyunca hiç kesintiye uğramaksızın bulunup bulunmayacağı ile ilgili klasik fıkıh ekollerinin görüşlerini kısa ve anahatlarıyla ele almaya çalışacağız.

Klasik fıkıh geleneğinde kabul edilen ortak yaklaşıma göre yıllanma; para, hayvansal servet ve ticaret mallarında gerekli olmakla birlikte toprak mahsulleri ve yeraltı kaynakları için gerekli değildir.²⁰⁴ Dolayısıyla nisabın yıl boyunca bulunup

²⁰³--Bazı bilginler tarafından nisapla alakalı olduğu ileri sürülen “afv” kavramını (Bakara, 2/219) II. bölümde ele alacağımız “Genel Olarak Nisap” başlığı altında inceleyeceğiz.

²⁰⁴--Geniş bilgi için Bkz. İbn Kudâme, III, 457; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 407; İbrahim Fuat Ahmed Ali, s. 34.

bulunmayacağı hususunda ortaya konan yaklaşımlar, yıllanmaya konu olan mallar için söz konusudur.

Klasik fıkıh ekollerinin konuyla ilgili yaklaşımlarına geçmeden önce daha önce ifade edilen ve çalışmamızda esas aldığımız sistematığın sadece bu konu ile ilgili olan boyutuna burada tekrar işaret etmek istiyoruz. Yerinde de ifade edildiği gibi İmâm-ı Âzam'ın içtihat sistematığında zekata tabi malvarlıklarında nisabın aranıp aranmamasında temel kriter, zekatın malın gelirinden mi yoksa sermayesinden mi verileceğidir. Buna göre mahiyeti gereği sadece gelirin zekata tabi olduğu malvarlıklarında nisap şart değildir. Toplam aktifin (sermaye artı kazancın) zekata tabi olduğu malvarlıklarında ise nisap şarttır.²⁰⁵

Hanefî Ekolü'nde hakim olan yaklaşıma göre zekata konu olan malın, senenin başında ve sonunda nisaba ulaşmış olması yeterlidir.²⁰⁶ Şafîî Ekolü, para ve hayvansal servette nisabın yıl boyunca hiç kesintiye uğramaksızın bulunmasını şart koşmakta,²⁰⁷ ticaret mallarında ise nisap tespitin yıl boyunca zor olacağı düşüncesinden hareketle, sadece yılsonunda nisaba ulaşmış olmayı yeterli²⁰⁸ saymaktadır. Hanbelî Ekolü ise, yıllanmanın geçerli olduğu mallar arasında hiçbir ayırım yapmaksızın, nisabın yıl boyunca kesintisiz olarak bulunmasını gerektiği²⁰⁹ kanaatindedir.

Esasen zekata konu olan malın nisaba ulaşması gerektiğine dair nass olmakla birlikte, tüm yıl boyunca nisabın hiç eksilmeden bulunup bulunmamasıyla ilgili –tespit edebildiğimiz kadarıyla- herhangi bir nass mevcut değildir. Klasik fıkıh ekolleri tarafından ortaya konan görüşlerin farklı olması bu konuda bağlayıcı bir nassın olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla nisabın tüm yıl boyunca bulunup bulunmasıyla ilgili olarak ileri sürülen mezkûr hukukî sonuçlar tamamen ichtihadidir.

1.2.1.2. ZEKATA KONU OLAN MALLAR

1.2.1.2.1. Mal Kavramı

Zekat, mala taalluk eden bir mükellefiyet olduğu için malın muhtevasının ortaya konması, konumuz için hayati önem arz etmektedir. Ancak gerek malın mahiyeti gerekse malların sınıflandırılması oldukça geniş bir konu olduğu için tüm yönleriyle

²⁰⁵--Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bu bölümde yer alan “Genel Olarak Zekat” başlığı

²⁰⁶--Serahsî, II, 230; Kâsânî, II, 404; Sabık, I, 395.

²⁰⁷--Nevevî, VI, 19.

²⁰⁸--Nevevî, VI, 55.

²⁰⁹--İbn Kudâme, III, 461; IV, 9.

mal kavramını incelemek yerine, bu kavramı konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla irdelemeye çalışacağız. Öncelikle zekata tabi olan mallarla ilgili olarak Kur'an ve Sünnetin perspektifine kısaca işaret edeceğiz. Akabinde ise genel olarak mal kavramını anahatlarıyla incelemeye çalışacağız.

Zekata konu olan mallar hakkında Kur'an-ı Kerim'de ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Ancak bazı ayetlerde zekat, sadaka ve infaka konu olan malvarlıkları/iktisadî zenginlikler hakkında çoğul olarak “emval/mallar” tabiri kullanılmaktadır. Örneğin, zenginlerin mallarında fakirlerin hakkı olduğunu ifade eden ayetlerde²¹⁰ mal kavramı “emvâl” formatında kullanılmış, Tebük Seferine katılmayıp suçunu itiraf eden kişilerden²¹¹ bahsederken, Hz. Peygamber'e hitaben “onların mallarından sadaka al” ayetinde²¹² de yine aynı formatla “emval” tabiri kullanılmıştır.

Bu genel ifadelerle birlikte, bazı özel malvarlıkları da Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Ancak konuya kaynaklık eden ayetlerde, bazı özel malvarlıklarına işaret edilirken yine genel ifadeler kullanılmaktadır. Örneğin Bakara Sûresinde geçen “...Kazandığınız ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerin temizlerinden infak edin” ayetinde²¹³ “kazandığınız” ifadesiyle genel olarak kazançlar, “sizin için yerden çıkardığımız” ifadesiyle de, yerden çıkan ve harcamaya/transfere konu olabilecek her şey, genel olarak ifade edilmektedir. Ayetteki “kazandığınız” ifadesinin kapsamına

²¹⁰--Bkz. Zâriyât, 51/19; Me'âric, 70/24-25

²¹¹--Kaynaklarımızda Tebük Seferine katılmayıp sonradan pişman olarak vicdan azabı çeken, Ebu Lübâbe ve iki arkadaşı olmak üzere üç kişiden bahsedilmektedir. Bu üç kişi kendilerini mescidin direğine bağlayarak, Hz. Peygamber (s) çözmediği takdirde kendilerinin de çözmeyeceğine dair yemin etmişlerdir. Hz. Peygamber (s) de haklarında af emri çıkmadığı takdirde çözmeyeceğini ifade etmiş, bunun üzerine Allah'ın onları affedebileceğine ilişkin Tevbe suresi 102. ayet nazil olmuştur. Konuyla ilgili rivayetlere göre, söz konusu kişiler çözüldükten sonra Hz. Peygamber'e gelip, kendilerini seferden *mallarının* alıkoyduğunu, dolayısıyla söz konusu malları alıp Allah yolunda harcayarak kendilerini temize çıkarmasını teklif etmişler, Hz. Peygamber (s) de, böyle bir şeyle emrolunmadığını söylemiştir. Bunun üzerine bu ayet (Tevbe, 9/103) nâzil olmuştur. Bu rivayetten hareketle bazı bilginler, buradaki sadakanın farz olan zekât olmayıp, *ibadet ve itaattaki bir kusurun affı, bir eksikliğin giderilmesi niyetiyle alınan, günahlara keffaret niteliğinde özel bir sadaka* olduğu kanaatine varmışlardır. Hasen-i Basri'nin kanaati bu istikamettedir. Bununla birlikte fıkıh alimlerinin büyük çoğunluğu söz konusu ayetteki “sadaka”nın farz olan sadaka olduğu kanaatindedirler. Konuya geniş yer ayıran Elmalılı Hamdi Yazır, buradaki “al” emrinin, günahlara keffaret niteliğinde nafîle cinsinden bir tür sadakanın Hz. Peygamber (s) tarafından alınıp kabul edilmesine delalet etse de, farz olan zekâtların da Hz. Peygamber (s) tarafından alınıp kabul edileceğine delalet edeceği kanaatindedir. Geniş bilgi için bkz. Taberî, VII, 18-25, Elmalılı, IV, 400-401. Söz konusu ayetteki sadaka kavramının zekat değil, *keffaret mahiyetinde bir sadaka* olduğuna dair bir değerlendirme için ayrıca bkz. Gözübenli, Beşir, “Temel Dinî Kavramların Başka Dillere Aktarılması Problemi ve Mealler”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Kur'an Mealleri Sempozyumu (I), Ankara 2007, s. 84.

²¹²--Tevbe, 9/103.

²¹³--Bakara, 2/267.

kazanılarak elde edilen her tür mal varlığı, bu cümleden olmak üzere ticaret malları ve nakit para,²¹⁴ “sizin için yerden çıkardığımız” ifadesinin kapsamına ise, toprak mahsülleri²¹⁵ ve madenler²¹⁶ girmektedir. Bu genel ifadelerin yanında özel olarak anılan mal varlıkları da vardır. Örneğin hasat edildiğinde hakkının verilmesi emredilen²¹⁷ toprak mahsulleri, biriktirilmesi hoş görülmeyip Allah yolunda harcanması tavsiye edilen altın ve gümüş²¹⁸ gibi.

Ayetlerdeki bu genel yaklaşımın aksine hadislerde gerek zekata konu olan mallar ve zekata esas olacak miktar/nisap, gerekse zekat oranı hakkında oldukça ayrıntılı ve açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Hadislerdeki ilgili kayıtları dikkate alarak zekata konu olan mallarla ilgili soyut ilkeler belirleme çalışmaları kapsamında İslam alimleri bu malları;

- paralar,
- ticaret malları,
- hayvansal servet gibi çeşitli servet unsurlarının yanında,
- toprak mahsulleri ve

- madenler şeklinde sınıflandırmışlardır. Ancak konuyla ilgili Ebû Hanife'nin içtihatlarından hareketle bu tasnifin dışında farklı kriterler esas alınarak daha başka tasnifler de yapılabileceği görülmektedir.²¹⁹

Önceki dönem İslam bilginleri hadislerdeki söz konusu kayıtlardan hareketle, yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen malların zekata konu olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bunların dışında, kadınların kullandıkları zinet eşyasının zekata tabi olup olmadığı konusunda ise farklı kanaatler bulunmaktadır.

Ayetlerde zekata konu olan ve genel olarak ifade edilen mal kavramının içeriği hadislerde netleşmiş gibi gözükse de, “mal”ın ne olduğu konusu, İslam bilginlerini hep meşgul edegelmiştir. Bu biraz da “mal” diye ifade edilen şeylerin zamana ve zemine göre değişmesi, bir dönemde hiç önemsenmeyen bir varlığın bir başka dönemde dünya

²¹⁴--Taberî, III, 104-105; Elmalılı, II, 198.

²¹⁵--Taberî, III, 105-106; Elmalılı, II, 198

²¹⁶--Elmalılı, II, 198

²¹⁷--En'am, 6/141.

²¹⁸--Tevbe, 9/34.

²¹⁹--Ebu Hanifenin içtihat sistematğinde zekata tabi malvarlıklarının tasnifinde esas aldığı kriter ve bu kritere istinaden yapılan tasnif için bkz. Bu bölümde yer alan “Genel Olarak Zekat” başlığı

savaşlarına yol açacak öneme ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Şüphesiz zaman değiştikçe iktisadî ilişkilere konu olan malın niteliğinin değiştiği reddedilemeyecek bir gerçektir. Sermaye piyasasında ortaya çıkan iktisadî değerler bunun en güzel örneğidir.

Kur'an ve hadislerin ilk muhatapları ayet ve hadislerde geçen mal kelimesinin anlamını Hz. Peygamber'e (s) sorma gereği duymamışlardır. Çünkü mal kelimesi muhatapların zihinlerinde genelde bilinen bir şeyin çağrışımını yapar.²²⁰ Bu özelliğinden dolayı birçok klasik sözlük, mal kelimesinin anlamının açık olduğunu ve tanıma gerek olmadığını ifade etmektedir.²²¹

Arap dilinde “malik olunan her şey”²²² anlamına gelen mal kelimesi bu anlamıyla dilimize geçmiştir. Günlük dilde mal denince aşağı yukarı herkes aynı şeyi anlar ve bu kelimedenden ne kastedildiğini sorma gereği hissetmez.

Mal, kelime anlamı itibariyle basit, anlaşılabilir olmakla birlikte, terim anlamı üzerinde klasik fıkıh bilginleri farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.

Hanefî bilginlere göre mal; “insan tabiatının meylettği ve ihtiyaç zamanı için biriktirilebilen şeydir.”²²³ Hanefî ictihadını esas alan Mecelle; “Mal, tab-ı insanî mail olup da vakt-i hacet için iddihar olunabilen şeydir ki, menkule ve gayrimenkule şamil olur”²²⁴ ifadesiyle bu tanımı tercih etmiştir. Tanımlarda görüleceği üzere, Hanefî Ekolü'ne göre bir şeyin mal olabilmesi için iki unsuru bünyesinde bulundurması gerekir. Birincisi; insan tabiatının meylettği bir şey olması, diğeri ise biriktirilebilmesidir. Şüphesiz bir şeyin mal olabilmesi için onun iktisadî olarak bir

²²⁰--Mal kelimesinin örfî olarak bazı özel anlamlar kazanmış olması, sahip olunan malların malikleri için önemi ve önceliğinden kaynaklanmaktadır. Mesela, bedevî Araplarda mal denince hayvanlar, diğeri Arap topluluklarda develer ve bunlarında dışında para ve ticaret mallarının anlaşılması gibi. Bkz. İbn Manzur, XI, 636; Babertî, II, 215; İbnü'l-Hümâm, II, 215. Ayrıca bkz. Hacak, Hasan “Mal Maddesi”, DİA, XXVII, 461.

²²¹--Bazı klasik sözlükler mal kelimesi için “maruf” deyip hiçbir açıklamaya gerek duymadan geçerler. Bir örnek için bkz. Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sihâh Tacu'l-Luğât ve Sihâhu'l-Arabiyye, (Tahkik: Ahmed Abdulgafur Attar), Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır ts. V, 1821.

²²²--İbn Manzur, XI, 635, m-v-l (mal) maddesi; İbn Nüceym, V, 430.

²²³--İbn Nüceym, V, 430; İbn Abidîn, VII, 7. İbn Abidîn, Muhammed Emin, Minhetü'l-Hâlik Ale'l-Bahri'r- Râik, (İbn Nüceym'in Bahru'r- Râik adlı eseriyle birlikte basılmıştır.) Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 431; İmam Muhammed malı şu şekilde tanımlamaktadır: “Altın, gümüş, buğday, arpa, hayvan, giyecek eşyası gibi insanlar tarafından mülk edinmeye elverişli olan her şeydir.” Bkz. Babertî, II, 215.

²²⁴--Mecelle, 596.md. Bu madde (596. madde) hicrî 1340 tarihinde şu şekilde değiştirilmiştir. “Bir kimse bir malı sahib.in izni olmaksızın isti'mal etmiş olsa ecr-i misil lazım olur”. Bkz. Akgündüz, Ahmed, Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Dicle Üni. Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986, s. 464.

değerinin olması gerekir. Dolayısıyla bir buğday tanesi gibi²²⁵ iktisadî değeri olmayan şeyler mal tanımının dışında kalır. Hanefî Ekolü, mala ilişkin mezkûr şartlar çerçevesinde menfaati mal kapsamından çıkarmış²²⁶ ve malı sadece elle tutulabilen dolayısıyla fizikî varlığı olan şeylere/a'yâna²²⁷ hasretmiştir.

Hanefî Ekolü, prensip olarak menfaatleri mal kabul etmemekle beraber, herhangi bir akde konu olması durumunda menfaatlerin mal hükmünü alacağını kabul etmiştir.²²⁸ Ayrıca çocuk ve vakfa ait mallarla, kiraya verilmek üzere hazırlanmış olan (muaddün li'l istiğlal) mallara ait menfaatleri de mal muamelesine tabi tutarak²²⁹ bu prensipten istisna etmişlerdir. Hanefî bilginler menfaatleri mal kabul etmemelerinin gereklerini şöyle açıklamaktadırlar: “Bir şeyin mal vasfı ancak temevvül ile sabit olur. Temevvül ise, bir şeyi muhafaza edip ihtiyaç zamanı için saklamaktan ibarettir. Menfaatler, bir vakitten diğer vakte kalmadan geçip giderler Zira onlar, ortaya çıkması ile yok olması bir olan arazlardır. Dolayısıyla bu gibi şeylerde temevvül düşünülemez.”²³⁰

Hanefî î Ekolü'nün prensip olarak menfaatleri mal kabul etmemesinin bir takım hukuki sonuçları vardır.²³¹ Mesela bir malı gasp edip ondan bir takım menfaatler sağlayan kişi, kullandığı menfaatleri tazminle mükellef değildir.²³² Ancak çocuk ve vakfa ait mallarla, kiraya verilmek üzere hazırlanmış olan mallara ait menfaatler bu hükümden istisna edilmiştir.²³³

Menfaatleri mal kabul etmeyen Hanefî Ekolü, hizmet ve sükna hakkı gibi menfaat kabilinden olan *hakları* da mal kabul etmez.²³⁴

Malı, dar bir yaklaşımla sadece maddî varlığı olan şeylerle/a'yan sınırlayan Hanefî bilginler, zekatın ancak maddî bir varlığın temlîki ile ödenmiş olacağı²³⁵

²²⁵--İbn Nüceym, V, 430.

²²⁶--İbn Nüceym, II, 353.

²²⁷--İbn Nüceym, II, 353; Zühaylî, IV, 42.

²²⁸--Debusî, Ebu Zeyd Abdullah Ömer b. İsa, Te'sîsu'n-Nazar, (Tahkîk ve Tashîh: Mustafa Muhammed el-Kabbânî) Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Beyrut ts. s.128; Kâsânî, V, 535; İbnü'l-Hümmam, V, 13.

²²⁹--Bkz. Mecelle, md. 596-599.

²³⁰--Serahsî, XI, 86.

²³¹--Menfaatleri mal kabul etmeyen Hanefî Ekolünün bu prensibe dayanarak ulaştığı hukukî sonuçlar ve tam karşıt görüşte olan Şafî Ekolü ile mukayesesi için bkz. Zencanî, s.110-113.

²³²--Serahsî, XI, 84; Mecelle, md. 596.

²³³--Mecelle, md. 596.

²³⁴--Kadızzâde, Şemsüddin b. Ahmed, Netâicu'l-Efkar fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr, (İbnü'l-Hümmam'ın Fethu'l-Kadîr adlı eserinin tekmiyesi olup onunla birlikte basılmıştır.) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, X, 519-520.

kanaatine varmışlar ve buradan hareketle de zengin bir kişinin bir fakiri kendi evinde zekat niyetiyle bir yıl oturtmasıyla zekat borcunu ödemiş sayılmayacağı²³⁶ sonucuna ulaşmışlardır. Mezkûr hükme, örnekteki zekat ilişkisine konu olan menfaatin, maddî bir varlık olmadığı²³⁷ düşüncesine dayanarak varmışlardır.

Hanefî î Ekolü'nün dışındaki bilginlere göre ise, iktisadî değer taşıyan ve itlafı halinde tazmini lazım gelen her şey²³⁸ maldır. Dolayısıyla bu bilginler, Hanefî bilginlerin aksine, menfaatleri mal kapsamında²³⁹ düşünmektedirler.

İmâm Şafî'ye göre menfaatler, mahiyet itibariyle mütekavvim mallar gibidirler.²⁴⁰ İmâm Şafî, menfaatlerin itlafı halinde tıpkı a'yanlar gibi tazmini lazım gelen mütekavvim mal olduğu yönündeki kanaati için şöyle bir açıklama getirmektedir: Mal, ihtiyaçlarımızı karşılamak için var edilmiş şeylerin ismidir. Bir şey için maliyet/mal olma vasfı, insanların o şeyi edinmeleri/temevvül ile tayin ediliyorsa, insanlar menfaatleri ticarete konu yaparak mal edinmektedirler...Dolayısıyla menfaatler mal olma/maliyet konusunda tıpkı maddî varlıklar/a'yanlar gibidirler.²⁴¹

Hanefîlerin dışındaki bilginler, hakku şîrb ve hakku'l-murur gibi mala taalluk eden *hakları* da mal kabul edilmiştir.²⁴²

Modern iktisat bilimi, mal kavramını oldukça geniş bir perspektifle ele alır. Nitekim iktisat bilimine göre, ihtiyaçları doğrudan ya da dolaylı olarak karşılayan/tatmine yarayan her türlü vasıta maldır.²⁴³ Mallar, maddî ve maddî olmayan/manevî mallar olmak üzere iki kısma ayrılır. Maddî mallar, elle tutulabilen

²³⁵--İbn Nüceym, II, 353. Menfaatlerin zekata konu olamayacağına dair bir değerlendirme için bkz. Kâsânî, II, 424.

²³⁶--İbn Nüceym, II, 353; Haskefî, III, 161. Benzer bir örnek de şöyledir: Bir kişi bir fakiri zekat niyetiyle doyursa, yemeği ona vermediği sürece zekat yerine geçmez. Bkz. Haskefî, III, 161. Ancak Hanefî Ekolünden olan İmam Ebu Yusuf bu konuda genel yaklaşıma muhalefet etmiştir. Ona göre, bir kimse bir fakiri zekat niyetiyle evinde bir sene oturtsa zekat yerine geçer. Yine bir kişiye yakın bir akrabasının nafakasını vermesi hükmolunsa o kişi de onu zekat niyetiyle giydirip doyursa İmam-ı Ebu Yusuf'a göre sahîh olur. Bkz. İbn Abidîn, III, 161.

²³⁷--İbn Nüceym, II, 353.

²³⁸--Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, el-Eşbah ve'n-Nezâir, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 327; Zühaylî, Vehbe, el-Fıkhü'l-İslamî, ve Edilletühü, Daru'l-Fikir, Dımaşk 1985, IV, 42.

²³⁹--Zühaylî, IV, 42.

²⁴⁰--Debusî, s.128; Zencanî, s. 110; Serahsî, XI, 85.

²⁴¹--Serahsî, XI, 85.

²⁴²--Zeydan, Abdulkerim, el-Medhal lidiraseti'l-Şer'îati'l-İslamiyye, Bağdat 1969, s. 185.

²⁴³--Köklü, Aziz, İktisat Bilimine Giriş, Ankara 1972, s. 99; Açıl, Fethi, Genel Ekonomi Dersleri, Ankara Üni. Ziraat Fak. Yay., Ankara 1977, s. 38; Parasız, İlker, İktisada Giriş, Ezgi Kitabevi, Bursa 2003, s. 14. Tomambay, Mehmet- Gümüş, Turgut, Genel Ekonomi, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 7.

gözle görülebilen mallardır. Kitap, kalem, ev, makine, hayvan gibi. Manevî mallar ise, hissedildiği ve varlığı kabul edildiği halde elle tutulamayan ve gözle görülemeyen mallardır.²⁴⁴

Manevî mallar ikiye ayrılır. Hizmetler ve Haklar. Maddî olmayan fakat mübadele değerini haiz her şey hizmettir. Hizmet, şahıstan ayrılamaz ancak şahısla birlikte müessir ve verimli olur. Hizmetin maddî mallar gibi bir mübadele değeri yani bir fiyatı vardır ki buna ücret denir. Mesela bir öğretmenin ders vermesi, bir doktorun muayenesi birer maldır. Maddî mallardan farklı olarak hizmetler, biriktirilemezler. Hizmet her ne kadar insan emeğini ifade etse de maddî malların kullanılmasıyla da ortaya çıkar. Mesela kira ile tutulan bir apartmanın, kullanılma hakkı muayyen bir zaman için satın alınmış demektir ki, bu maddî malın hizmetidir, alınan kira ise hizmetin karşılığıdır. Bazı iktisatçılar hakları mal saymamakta ise de genellikle haklar mal olarak kabul edilir. İhtira, keşifler, telif hakları, bir müessesenin elde ettiği itibar haklara dahil ve bunlar hak bağlamında mal kabul edilirler.²⁴⁵

Mal kavramının kapsamı hakkındaki klasik görüş ayrılıklarını inceleyen son dönem fıkıh bilginlerinden Karadavî, zekat nasslarının uygulanmasına elverişli olan yaklaşımın Hanefî î Ekolü'nün yaklaşımı olduğu²⁴⁶ kanaatine varmaktadır. Gerekçe olarak da, alınıp toplatılarak beytülmale konan ve dağıtılan şeyin menfaat değil, bizzat eşyanın kendisi olduğunu²⁴⁷ göstermektedir.

Ancak biz zekata konu olan malların kapsamının sınırlandırılması kanaatinde değiliz. Zira her devrin ilişkilerine ışık tutacak olan Kur'an-ı Kerim'de -birkaç istisna dışında- ayrıntıya girilmeyip genel içerikli çoğul formatta “mallar” tabirinin kullanılması, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Hiç şüphesiz hadislerde yer alan mal çeşitleri hem o devrin, hem de uzunca bir süre tarım ve hayvancılığın iktisadî hayatın bel kemiği olduğu tarım toplumlarındaki sermaye unsurlarını kapsayıcı niteliktedir. Ancak arkasından gelen sanayi toplumundaki girift iktisadî ilişkiler sonucu

²⁴⁴--Açıl, s. 38; Tomambay/Gümüş, s. 7. Mallar bir başka tasnife göre serbest mallar ve iktisadî mallar olmak üzere ikiye ayrılır. Serbest mallar, ihtiyaçlarımızı karşılayan, tabiatla bol miktarda bulunan yani kıt olmayan ve kullanımı için bir bedel ödenmeyen mallardır. Hava, su, güneş gibi. İktisadî mallar ise, insan emeği ile üretilen ve tüketimi için bir bedel ödenen tüm diğer mallardır. Başka bir ifadeyle, iktisadî mallar, faydalı olan, insanların ihtiyaçlarına nispetle mahdut, kıt miktarda bulunan, bu yüzden ancak para ile tedarik edilebilen yani bir fiyatı olan şeylerdir. Bkz. Açıl, s. 39. Tomambay/Gümüş, s. 7.

²⁴⁵--Açıl, s. 39

²⁴⁶--Karadavî, Zekat, I, 133.

²⁴⁷--Bkz. Karadavî, Zekat, I, 133.

daha önce bilinmeyen mal çeşitlerinin ortaya çıktığı da bir gerçektir. Sanayi toplumunda ihtiyaç duyulan büyük sermaye ihtiyacını karşılamak üzere ortaya çıkan sermaye piyasası araçları bunun en güzel örneğidir.

Bu gün artık sanayi toplumunun yerini bilgi toplumu almaktadır. Her dönemin eğilimlerine uygun bir zenginlik üretme kaynağının olduğu²⁴⁸ tarihsel bir gerçektir. Zira artık bilgi toplumunda, tarım ve sanayi toplumunun güç ve zenginlik kaynağı olan toprak ve sermaye, ağırlığını büyük ölçüde yitirmekte ve bilgi yeni güç kaynağı olmaktadır.²⁴⁹ Bilgi toplumunda ortaya çıkan yeni gelişmeler sonucunda, zenginlik kaynağı, başka bir ifadeyle mal, farklı biçimlere girmektedir. Bu gün “maddî varlığı olmayan” dolayısıyla Hanefî î Ekolü’nün mal tanımına uymayan elektronik ortamda geliştirilmiş bir yazılım, sahiplerini dünya zenginlik sıralamasında ilk sıralara yerleştirmektedir. Bu gün mal kabul edilmeyen bir şeyin gelecekte mal kabul edilebilmesi her zaman ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla malı belli bazı şeylerle sınırlı tutmak, bazı unsurları zenginlik dışına itmek anlamına gelir.

Neticede biz, malı geniş çerçevede ele alan bilginlerin görüşüne iştirak ederek, “iktisadî değeri” olup “mübadelelere” konu olabilecek her şeyin mal kapsamına gireceği ve zekata konu olacağı kanaatini taşımaktayız.

1.2.1.2.2. Zekat Konusu Mallar

Zekata konu olan malvarlıklarının tabi olduğu *hükümler* hususunda İmâm-ı Âzam’ın içtihat sistematğinde dikkate alınan kriter ve bu kritere istinaden yapılmış olan tasnif çalışmamızda esas alınmış olmakla birlikte, söz konusu malvarlıklarının incelenmesi konusu klasik tasnife göre yapılmıştır. Nitekim bu üst başlık altında zekata tabi malvarlıkları klasik beşli taksim esas alınarak incelenmiştir.

1.2.1.2.2.1. Para ve Ticaret Malları

Doğrudan konumuz olan ticaret mallarını ve konumuzla sıkı ilişkisine istinaden parayı sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

²⁴⁸--Gürdoğan Nazif, “Zenginliğin Yeni Simgesi” ismiyle yayınlanmış köşe yazısı, Yeni Şafak Gazetesi, 11 Ağustos 2004.

²⁴⁹--Gürdoğan, a.g. y.

1.2.1.2.2.2. Hayvansal Servet

Zekata konu olan hayvansal servet hakkında hadislerde oldukça ayrıntılı bilgi mevcuttur. Hangi hayvanların zekatın konusu olduğu, hayvanlarda zekat nisabı ve oranı²⁵⁰ hadislerde açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Hayvansal servetin zekatın konusu olabilmesi için taşınması gereken biri olumlu diğeri olumsuz iki kriter de yine hadislerde yer almaktadır. Olumlu kriter, zekata konu olan hayvanların sâime olması²⁵¹ yani yılın çoğunu merada otlayarak geçirmesi, olumsuz kriter ise çalıştırılmamasıdır.²⁵² Klasik fıkıh müktesabatı içerisinde yer alan konuyla ilgili fikhî düzenlemeler, ağırlıklı olarak hadislerde ifade edilen kayıtlara istinaden ortaya konmuştur. Nitekim İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu²⁵³ hadislerdeki kayıtlardan hareketle, zekata konu olan hayvanlarda bu iki kriterin bulunması gerektiği konusunda hemfikirdirler.

Hiç şüphesiz elde bulunan mal kullanılmak için değil, kendi fiziki verimliliği için bulundurulması²⁵⁴ durumunda zekata konu olur. Bu bağlamda çalıştırılan hayvanlar, kendi fizikî verimlilikleri için değil, kullanılmaları için elde bulundurulduklarından dolayı, içinde oturulan ev, binek, elbise gibi²⁵⁵ zekata konu olmazlar. Son tahlilde hayvanlar, yılın çoğunu merada otlayarak geçirdiği ve çalıştırılmadığı takdirde hayvansal servet bağlamında zekata tabi olacaklardır.

²⁵⁰--İlgilli hadisler için bkz. Buhârî, Zekât, 37,38, 42, 43; Müslim, Zekât, 1,3,5,6; Ebu Davut, Zekât, 5; Tirmizî, Zekât, 4,5; Nesâî, Zekât, 5,8,10; İbn Mâce, Zekât, 9,12,13; Muvatta, Zekât, 23,24; Dârimî, Zekât, 4,5,6.

²⁵¹--Ebu Davut, Zekât, 5; Nesâî, Zekât, 7; Muvatta, Zekât, 23; Dârimî, Zekât, 4, 36.

²⁵²--Bkz. Ebu Davut, Zekât, 5; Ebu Ubeyd, s. 377-378, No: 1002-1012; İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim b. Osman Ebî Bekir b. Ebî Şeybe, el-Kitabu'l-Musannef Fî Ehâdis ve'l-Âsâr, Bombay (Hindistan), ts., III, 130-131.

²⁵³--Hanefî, Şaffî ve Hanbelî Ekolü bilginleri, bu iki kriterin zekâta konu olan hayvanlarda bulunması gerektiği hususunda aynı kanaattedirler. Karşılaştırmalı olarak bkz. Şaffî, II, 233-234; Kâsânî, II, 36; İbn Kudâme, III, 421; İbn Kayyım, II, 62; Seyyid Sabık, I, 423. Ancak İmam Malik bu konuda çoğunluğun görüşüne iştirak etmemektedir. Ona göre hayvan ister sâime olsun ister içerde besleniyor olsun, ister çalıştırılsın ister çalıştırılmasın, zekâtın vacip olduğu miktara ulaştığı takdirde zekâta tabi olur. Özellikle sâime olup olmama niteliği konusundaki ihtilafı etrafıca inceleyen İbn Rüşd, bu görüş ayrılığının, tarafların konuya kaynak olan nasslardan hükme varırken takip ettikleri içtihat sistemi içindeki farklılıktan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Zira konuyla ilgili hem mutlak hem de mukayyet hadislerin bulunduğunu, mutlakı mukayyede hamledenlerin, ister sâime isterse içerde beslenen türden olsun her iki niteliği taşıyan hayvanların da zekâta tabi olacağı sonucuna vardıklarını, mukayyedi mutlaka hamledenlerin ise, sadece sâime niteliğini taşıyanların zekâta tabi olduğu hükmüne ulaştıklarını ifade etmektedir. Geniş bilgi için, karşılaştırmalı olarak bkz. Malik, Müdevvene, II, 425-426; Muvatta, Zekât, 24; Ebu Ubeyd, s. 388, no: 1013; İbn Rüşd, II, 498; İbn Kudâme, III, 421; İbn Kayyım, II, 62; Seyyid Sabık, I, 423.

²⁵⁴--Aghnides, s. 215.

²⁵⁵--İbn Kayyım, II, 62; Aghnides, s. 215.

Hayvansal servet kapsamında yer alan hayvanların her bir türü, kendi başına²⁵⁶ zekatın konusu olur. Yani nisabı tamamlamak için bir tür diğerine eklenmez. Zira hayvanlar, satış halindeki ticari değerleri itibariyle değil, kendi fizikî varlıkları²⁵⁷ itibariyle zekatın konusudurlar ve her bir fizikî cins, ayrı bir hukukî cins²⁵⁸ oluşturur.

Hadislerdeki zekat tarifelerine²⁵⁹ ilişkin kayıtlar incelediğinde, hayvansal servetin tabi olduğu tarifelerin, diğer malların tabi olduğu tarifelerden farklı olduğu görülmektedir. Kendine özgü yapısıyla hayvansal servetin tabi olduğu zekat tarifelerini “*Miktar ve Oran Açısından Zekat*” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Burada ise sâime olmadığı için hayvansal servet kapsamında zekata tabi olmayan, sadece sütü için içerde beslenen hayvanlar²⁶⁰ ile benzer nitelikteki hayvanların zekatına kısaca yer vermek istiyoruz.

Malum olduğu üzere günümüzde önemli bir gelir kaynağı olarak, fizikî varlıkları itibariyle oldukça değerli olan ve sütü için özel olarak ahırda beslenen süt hayvanları yaygın bir şekilde yetiştirilmektedir. Yine bugün önemli bir sektör haline gelmiş olan yumurtası ve eti için beslenen kanatlı hayvanların oluşturduğu kümes hayvancılığı, ayrıca ipek üretmek için özel olarak yetiştirilen ipek böcekçiliği de önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Şüphesiz söz konusu hayvanların hadislerde zekat miktarı ve oranı belirtilmiş olan hayvanlarla aynı statüde zekata konu olmayacağı açıktır. Zira hadislerdeki kriterlere tabi olan hayvanlar, fizikî varlıkları itibariyle zekatın konusudurlar. Oysa bahis mevzuu hayvanların ortak noktası, fizikî varlıklarının yani asıllarının zekata konu olmamasıdır. Zaten burada ayrıca bahse konu olmaları da, fizikî varlıkları itibariyle değil, gelirleri itibariyledir.

Bu tür gelirlerle benzer nitelikte olan bir gelir türü hadislerde²⁶¹ yer almaktadır ki, o da baldır. Zira hem balın hem de yukarıda zikredilen gelir türlerinin asılları zekata

²⁵⁶--Kâsânî, II, 436.

²⁵⁷--Serahsî, II, 224; Aghnides, s. 196; Mannan, s. 404.

²⁵⁸--Aghnides, s. 196.

²⁵⁹--Bkz. Buhârî, Zekât, 37,38; Ebu Davut, Zekât, 5; Tirmizî, Zekât, 4,5; Nesâî, Zekât, 5,8,10; İbn Mâce, Zekât, 9,12,13; Muvatta, Zekât, 23,24; Dârimî, Zekât, 4,5,6; İbn Hanbel; Müsned, I, 411, V, 230,233, 240, 247.

²⁶⁰--Burada istisnaya konu olan, bu hayvanlardan elde edilen gelir değil, söz konusu hayvanların fizikî varlıkları itibariyle, hayvansal servet bağlamında zekâta konu olup olamayacağıdır.

²⁶¹--Bkz. Ebu Davut, Zekât, 13; Tirmizî, Zekât, 9; İbn Mâce, Zekât, 20; Muvatta, Zekât, 3; İbn Ebî Şeybe, III, 142. Balın zekâta tabi olup olmadığı ile ilgili hadis kaynaklarında birbirine zıt rivayetler yer almaktadır. Klasik fıkıh ekolleri de bu rivayetler paralelinde birbirine zıt kanaatler ortaya koymuşlardır. Yani bazı fıkıh ekolleri balda zekâtın olduğu kanaatindeyken bazıları balın zekâta tabi olmadığı kanaatindedir. (Fıkıh ekollerinin balın zekâta tabi olup olmadığı ile ilgili yaklaşımları ve zekâta tabi

tabi olmadığı için birbirlerine benzemektedirler. Aradaki bu benzerlikten hareket eden muasır bilginlerden bazıları, söz konusu hayvanların gelirlerini bala kıyaslayarak, mahsulün net miktarından öşür (%10) verilmesi gerektiği²⁶² kanaatine varmışlardır. Bununla birlikte özellikle sâime olmayıp sütü için içerde beslenen hayvanların zekatını ticaret mallarının zekatına kıyaslayarak, malın aslı ve ondan elde edilen ürününün toplamından % 2,5 oranında zekat verilmesi gerektiği²⁶³ kanaatinde olanlar da vardır.

Kanaatimizce süt elde etmek için yapılan besicilik, kümes hayvancılığı, ipek böcekçiliği ve benzeri alanlarda gelire kaynaklık eden malvarlıklarının zekattan istisna edilerek, sadece elde edilen gelirin nisap ve yıllanma şartı aranmadan masrafa göre %5 yahut %10 oranında zekata tabi olması, -sadece gelirin zekata konu olduğu malvarlıkları ile paralellik arzemesi bağlamında²⁶⁴- zekat mantalitesine daha uygun gözükmektedir.

1.2.1.2.2.3. Toprak Mahsulleri

Kur'an-ı Kerim'de toprak mahsullerinin zekata tabi olduğuna ilişkin ayetler²⁶⁵ olmakla birlikte, zekat nisabı ve oranı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Buna karşın hadislerde, hangi ürünlerin zekatın konusu olduğu,²⁶⁶ zekat nisabı²⁶⁷ ve oranı²⁶⁸ ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bazı hadislerde ise toprak mahsulleri içerisinde önemli bir yere sahip olan bir kısım ürün, zekattan istisna²⁶⁹ edilmektedir.

olduğu kanaatinde olan ekollere göre balın nisap ve nisbeti ile ilgili bilgiler için bkz. Dumlu, Emrullah, Zekatta Tespit Edilen Nisap Ölçüleri, Erzurum 2001 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 63 - 65.

²⁶²--Karadavî, Zekat, I, 437.

²⁶³--Bkz. Karadavî, Zekat, I, 437. ("Şerhu'l- Ezhar"dan naklen)

²⁶⁴--İmam-ı Âzam'ın içtihat sistematüğinde mahiyeti gereği sadece geliri zekata konu olan malvarlıklarının tabi olduğu zekat hükümleri ile ilgili genel ilke için bkz. Bu bölümün "*Genel Olarak Zekat*" başlığı

²⁶⁵--Bkz. Bakara, 2/267; En'am, 6/141.

²⁶⁶--Bkz. Ebu Davut, Zekât, 12; İbn Mâce, Zekât, 16; Dârimî, Zekât, 29.

²⁶⁷--Bkz. Buhârî, Zekât, 4; Müslim, Zekât, 1,3-6; Ebu Davut, Zekât, 2; Tirmizî, Zekât, 7; Nesâî, Zekât, 5,18,21-25; İbn Mâce, Zekât, 6; Dârimî, Zekât, 11; Muvatta, Zekât, 1,2.

²⁶⁸--Bkz. Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 7; Ebu Davut, Zekât, 5,12; Tirmizî, Zekât, 14; Nesâî, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 17; Dârimî, Zekât, 29; Muvatta, Zekât, 33.

²⁶⁹--Bkz. Tirmizî, Zekât, 13; Şevkanî, Neylül-Evtâr, IV, 457. Bu hadislerde istisna edilen ürün sebzelerdir. Sahabe ve tabiinden gelen rivayetlerin birçoğu da -hadislerdeki yaklaşıma paralel bir tarzda- sebzelerin zekata tabi olmayacağı istikametindedir. Bkz Ebu Ubeyd, s. 500, No: 1506 vd.; İbn Ebî Şeybe, III, 140. Günümüzde sebzelerin dolayısıyla sebze sektörünün ekonomik hayat içerisinde işgal ettiği yer düşünüldüğünde, konuyla ilgili hadislerdeki olumsuz yaklaşımı anlamak zorlaşmaktadır. Hadislerin hangi amaçla söylendiğine dair kesin bilgilerin olmaması bu konuda kesin yorumlar yapılmasını engellemektedir. Esasen Kütübü Sitte içerisinde konuyla ilgili hadisin yer aldığı yegâne kaynak olan Sünenü Tirmizî'de musannif, bu konuda Hz. Peygamber'den gelen sahih bir şeylerin olmadığını söylemektedir. Günümüz ekonomik hayatı içerisinde sebzelerin işgal ettiği konum göz önünde bulundurulduğunda, sebzelerin istisnaya konu edilmelerinin bizzat zekâtın esprisine uygun düşmeyeceği

İslam bilginlerinin çoğunluğu, toprak mahsulleri ile ilgili hadislerdeki farklı rivayetlerde yer alan bazı kayıtları esas alarak, her biri kendi içtihat sistematığı çerçevesinde bir takım kriterler tespit edip, zekata tabi mahsulleri belirlemeye çalışmışlardır. Örneğin İmâm Şafî; ancak kurutulabilen, muhafaza edilebilen ve gıda maddesi özelliği²⁷⁰ taşıyan, Ahmed bin Hanbel; ölçülebilen, kurutulabilen ve dayanıklı olan,²⁷¹ İmâm Malik; saklanabilen ve gıda maddesi özelliği olan,²⁷² Hanefî Ekolü'nün iki İmâmı İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ise; bir yıl kalabilen²⁷³ ürünlerin zekâtın konusu olabileceği kanaatindedirler. İmâm-ı Âzam ise, konuyla ilgili genel ifadelerin yer aldığı ayetlerle²⁷⁴ toprak mahsullerinin oranı hakkında varid olan hadisin²⁷⁵ genel ifadesinden hareket ederek ot, odun ve kamış dışında yerin bitirdiği her şeyin²⁷⁶ zekâtın konusu olduğu kanaatindedir. Bu yaklaşımla İmâm-ı Âzam, dağda ve kırdaki yetişip toplumun ortak malı olan ot, odun ve kamış gibi şeylerin dışında zenginlik vesilesi olan her tür mahsulün zekata tabi olduğu kanaatini taşımaktadır.

Kaynaklarımızda hadislerdeki kayıtları hükme esas alan bilginlerin ortaya koymuş oldukları mezkûr kriterler çerçevesinde, hangi mahsullerin zekata konu olduğu hangilerinin olmadığı hususunda oldukça ayrıntılı bilgiler²⁷⁷ mevcuttur. Biz bu ayrıntılara girmeyeceğiz. Ancak ortaya konan bu kriterler çerçevesinde, hadislerde de istisnaya konu olan sebzeler²⁷⁸ ve bazı meyve çeşitlerinin toprak mahsulleri zekatından istisna edilmesinin oldukça dikkat çekici bir durum olduğu da bir gerçektir. Şüphesiz bugün gerek sebze ve meyve sektörünün gelmiş olduğu nokta, gerekse ürün çeşitliliğinde meydana gelen artış göz önüne alındığında, İmâm-ı Âzamı'nın içtihadının zenginlik kriterine daha uygun olduğu görülecektir. Zira böyle büyük çaplı bir gelirin söz konusu olduğu bir alanın zekattan istisna edilmesi, bir varlık paylaşımı olan zekâtın esprisine uygun düşmez. Neticede ilgili ayetlerin ifade ettiği anlam göz önüne

aşikârdır. Zira belli bir ekonomik düzeye ulaşan her türlü varlık ve gelirin zekâta konu olarak paylaşımına tabi tutulması gerçeği, böyle büyük bir sektörün istisna edilmesine engel teşkil etmektedir.

²⁷⁰--Şafî, II, 260.

²⁷¹--İbn Kudâme, III, 529.

²⁷²--Muvatta, Zekât, 35.

²⁷³--Serahsî, III, 4; Babertî, II, 248-249; İbnü'l-Hümâm, II, 258.

²⁷⁴--Bakara, 2/267; En'am, 6/141.

²⁷⁵--Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 7; Ebu Davut, Zekât, 5,12; Tirmizî, Zekât, 14; Nesâî, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 17; Dârimî, Zekât, 29; Muvatta, Zekât, 33.

²⁷⁶--Serahsî, III, 3; Merğînânî, I,109; Şevkânî, IV, 457.

²⁷⁷--Bkz. Şafî, II, 260-261; Malik, Muvatta, Zekât, 36; Serahsî, III, 4; İbn Kudâme, III, 529-535; Nevevî, 5, 492-499.

²⁷⁸--Bkz. Tirmizî, Zekât, 13; Şevkanî, Neylül-Evtâr, IV,457.

alındığında bu alanda hiçbir istisna konmayarak, iktisadî değeri olan her tür mahsulün zekatın konusu olduğu söylenebilir.

Toprak mahsullerinin nisabı, hadislerde beş vesk²⁷⁹ (653 kg) olarak ifade edilmektedir. İslam bilginlerinin çoğunluğu hadislerdeki bu kayıttan hareketle, nisabın beş vesk (653 kg) olduğu kanaatindeyken²⁸⁰ İmâm-ı Âzam, söz konusu hadisi hükme esas almamakta²⁸¹ ve yerden çıkan her şeyin azından da çoğundan da zekat verilmesi gerektiği²⁸² kanaatini taşımaktadır.

Toprak mahsullerinin zekatı başka bir ifadeyle öşür, servetin kendisinden yani topraktan değil, üründen alınmaktadır/verilmektedir. Dolayısıyla servet unsurları bizzat zekattan istisna edilmekte, sadece üretim zekata konu olmaktadır. Bu bağlamda toprak mahsullerinin zekatı, bir servet vergisi olan hayvansal servetten ayrılmaktadır.

Toprak mahsullerinde üretime/gelire kaynaklık eden servet unsurlarının kendilerinin değil, sadece onlardan elde edilen üretim/gelir zekata konu olduğu için, bu alana uygulanacak zekat oranları, sermayenin de zekat matrahına dahil olduğu alanlardaki zekat oranlarına göre daha yüksek tutulmuştur. Bu durum, matrahı sadece gelirin oluşturduğu alanlarla, sermayenin matrahı dahil olduğu alanların zekatının farklı olacağına dair önemli bir ilkeyi ortaya koymaktadır.

Toprak mahsullerinin zekat oranı ile ilgili hadisler incelendiğinde oranı belirleyen faktörün, emek ve üretim masrafları olduğunu görülmektedir. Nitekim ilgili hadiste²⁸³ yağmur ve nehir sularıyla sulanan ürünlerden %10, belli bir emek ve sulama aracı kullanarak elde edilen ürünlerden %5 oranında zekat verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Hadisteki verilere dikkat edildiğinde, emek ve üretim maliyetlerinin kısaca dış girdilerin, oranı belirleyen temel faktör olduğu dikkati çekmektedir.

Dış girdiler kullanılarak yapılan üretimde zekat oranının düşük tutulması, sulama ve gübreleme yoluyla yapılan ve birim alandan daha fazla verim almayı

²⁷⁹--Buhârî, Zekât, 4; Müslim, Zekât, 1,3-6; Ebu Davut, Zekât, 2; Tirmizî, Zekât, 7; Nesâî, Zekât, 5,18,21-25; İbn Mâce, Zekât, 6; Dârimî, Zekât, 11; Muvatta, Zekât, 1,2.

²⁸⁰--Malik, Muvatta, Zekât, 36; Serahsî, III,4; Şirazî, V,457; İbn Kudâme, III, 535.

²⁸¹--İslam bilginlerinin çoğunluğunun toprak mahsullerinin nisabında dayanak olarak kabul ettiği “Beş vesk (653kg) (üründen) azında zekât yoktur” hadisi, İmâm-ı Âzam’a göre, ticaret mallarının zekâtı ile ilgilidir. Zira O’na göre, tacirler vesk denilen ölçü birimleriyle alışveriş yapıyorlardı Nitekim beş vesk de, değer olarak iki yüz dirhem kıymetindedir. Bkz. Serahsî, III, 4,5.

²⁸²--Serahsî, III, 4.

²⁸³--Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 7; Ebu Davut, Zekât, 5,12; Tirmizî, Zekât, 14; Nesâî, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 17; Dârimî, Zekât, 29; Muvatta, Zekât, 33.

hedefleyen intansif tarımın teşvik edildiğini²⁸⁴ göstermektedir. Bu durumda emek ve girdi maliyeti yükseldiği gibi, verimin arttığı²⁸⁵ da bir gerçektir. Oran düşük olmasına rağmen (%5), elde edilen zekat hasılatının, birincisi kadar yüksek olması (%10), verim artışı sebebiyle, oldukça kuvvetli bir ihtimaldir.²⁸⁶ Nitekim fazlaca ilave bir emek ve girdi olmaksızın yapılan ve dolayısıyla verimin düşük olduğu bir tarımsal faaliyet sonucu elde edilen ürün miktarıyla, üretimi yükseltmek için gerekli her türlü masraf ve emeğin sarf edildiği bir üretim sonucu ele geçen ürün miktarı aynı olmayacaktır. Dolayısıyla bu ikinci durumda zekat oranı az olsa da, zekat hasılatı, ürün miktarının/matrâhın fazla olması sebebiyle, aşağı yukarı birincisi kadar olacaktır. Neticede dış girdiler kullanılarak yapılan üretim için daha düşük bir oranın öngörülmesi, dolaylı olarak birim alandan daha fazla ürün almayı hedefleyen ve özel tekniklerle yapılan intansif tarımın teşvik edildiği sonucuna götürmektedir. Bu da toplam üretimde artışa sebep olacağı için zekat hasılatında da bir kayıp olmayacaktır.

1.2.1.2.2.4. Yeraltı Kaynakları

Kur'an-ı Kerim'de yeraltı kaynaklarının zekatına genel ifadelerle değinilmekle birlikte, nisap ve oranı hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bakara Suresinde geçen "...yerden sizin için çıkardığımız şeylerden harcayın" ²⁸⁷ ayetinin genel çerçevesine yeraltı kaynakları tabiatı gereği girmektedir. Zira adından da anlaşıldığı üzere, söz konusu kaynaklar yeraltında olup iktisadî gayelerle çıkarılmaktadırlar. Şüphesiz iktisadî değer taşıyıp yine iktisadî gayelerle elde edilen bu kaynaklar, mezkûr ayet çerçevesinde zekata tabi olacaklardır. Ancak elde edilen bu kaynaklarda zekata esas olacak miktar ve oran hakkında Kur'an'da özel ya da genel bir ifade bulunmamaktadır.

Hadislerde de konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Ancak muhtevası hakkında İslam bilginlerinin farklı kanaatlere sahip oldukları "rikaz" kavramıyla ilgili olarak; "...Rikazda humus (%20) vardır."²⁸⁸ şeklinde oran bildiren hadislerle, Kabaliye adındaki bir bölgenin madenlerinin Hz. Peygamber (s) tarafından bir sahabiye ikta

²⁸⁴--Yazgan, s. 22.

²⁸⁵--Debbâğöğlu, Ahmed, "İslam Vergi Nizâmı", Hareket Dergisi, c. X, sayı, 109-110, İstanbul 1975, s. 133.

²⁸⁶--Debbâğöğlu, s. 133.

²⁸⁷--Bakara, 2/267.

²⁸⁸--Buhârî, Zekât, 66, Musâkât, 3; Müslim, Hudûd, 45, 46; Ebu Davut, Diyât, 27; Tirmizî, Ahkâm, 37; İbn Mâce, Lukata, 4; Muvatta, Zekât, 9.

edildiğine²⁸⁹ dair rivayetler kaynaklarımızda yer almaktadır. Bu son rivayette madenlerde ödemeye esas olacak miktar ve oran hakkında herhangi bir ayrıntı yoktur. Sadece Kabaliye bölgesinin madenlerinin bir sahabiye ikta edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

Konuyla ilgili ayrıntı içeren bir delilin olmaması, İslam bilginlerinin dikkatini rikazda humus (%20) olduğunu bildiren hadise yöneltmiştir. Hadiste yer alan “rikaz” kavramı, İslam bilginleri tarafından irdelenmiş ve nihayetinde farklı kanaatler ortaya çıkmıştır.

Malikî, Şafîî ve Hanbelî Ekolleri, hadiste geçen “rikaz” kavramını, öncekilerin gömmüş oldukları herhangi bir mal, gömü, define²⁹⁰ şeklinde yorumlamışlar, elde edilmesi halinde ise, söz konusu hadis gereğince % 20 oranında zekata tabi olacağı²⁹¹ hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ele geçen gömünün, humusa (:%20 oranına) tabi olabilmesi için Malikî ve Hanbelî Ekolü, nisap şartı aramazken,²⁹² İmâm Şafîî bulunan şeyin altın ve gümüş olması halinde nisaba ulaşması gerektiği²⁹³ kanaatini taşımaktadır. Bulunan gömünün üzerinden bir yıl geçme şartı olmadığı²⁹⁴ gibi, sarf yerleri de Şafîî Ekolü²⁹⁵ ve Hanbelî Ekolü'nde tercih edilen görüşe²⁹⁶ göre sadakaların sarf yerleri değil, feyin²⁹⁷ sarf edildiği yerlerdir. Gömünün üzerinde İslamî bir alamet yoksa ganimet gibi²⁹⁸ düşünülür ve yukarıdaki hükümler uygulanır. Şayet İslamî bir alamet varsa o takdirde lukata²⁹⁹ hükümleri uygulanır.

Zikri geçen ekoller, madenleri rikaz kapsamında değerlendirmezler ve ayrı hükme tabi tutarlar. Onlar, madenleri zekat olarak³⁰⁰ düşünürler ve zekatla aynı hükme tabi kılarlar. Şöyle ki, her üç ekol de, madenlerin zekata tabi olabilmesi için zekat

²⁸⁹--Ebu Davut, İmâre, 36; Malik, Muvatta, Zekât, 8; Ahmed b. Hanbel Müsned, I, 306; Ebu Ubeyd, s. 347, No: 864 vd.

²⁹⁰--Malik, Muvatta, Zekât, 9; Şafîî, II, 283; İbni Kudame, III, 611, 614; Nevevî, VI, 88, 91.

²⁹¹--Malik, Müdevvene, II, 405; Nevevî, VI, 91; İbni Kudâme, III, 614;

²⁹²--Malik, Müdevvene, II, 406; İbni Kudâme, III, 614.

²⁹³--Şafîî, II, 285; Nevevî, VI, 99. Bulunan şey altın ve gümüşün dışında başka bir şey olması halinde Şafîî Ekolünde tercih edilen görüşe göre nisap şartı aranmaz. Bkz. Nevevî, VI, 99.

²⁹⁴--İbni Kudame, III, 614; Nevevî, VI, 99.

²⁹⁵--Bkz. Nevevî, VI, 91.

²⁹⁶--Bkz. İbni Kudâme, III, 615.

²⁹⁷--Fey: Gayri Müslimlerden savaş yapmaksızın alınan mallardır. Haraç, cizye, ticaret malları, müsalaha bedelleri gibi. Savaş yoluyla alınan mallara ise, “ganimet” denir. Erdoğan, Mehmet, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rağbet Yay. İstanbul 1998.

²⁹⁸--İbni Kudame, III, 612.

²⁹⁹--Bkz. Şafîî, II, 284; İbni Kudame, III, 612.

³⁰⁰--İbni Kudâme, III, 618; Nevevî, VI, 90.

nisabına ulaşması gerektiği³⁰¹ kanaatindedir. Sarf yerleri de her üç ekole göre zekatın sarf edildiği yerlerdir.³⁰² Oranı da zekat oranı gibi %2,5³⁰³ tur. İmâm Malik, diğer İmâmlardan farklı olarak madenlerin oranında, elde edilirken sarf edilen emek ve masrafı esas almaktadır. Ona göre madenler, emek sarf edilmeksizin yahut az bir emekle elde ediliyorsa % 20 (humus), emek ve masrafla elde ediliyorsa zekat gibi % 2,5 oranında³⁰⁴ zekata tabidir.

Madenlerin muhtevasına gelince, Şafî Ekolü yerden çıkarılan madenlerin yalnızca altın ve gümüş olması³⁰⁵ halinde zekata tabi olacağı kanaatindedir. Malikî Ekolü, yerden çıkarılan altın ve gümüşün zekata tabi olduğunu³⁰⁶ bunların dışındaki madenlerin bir kısmının zekata tabi olduğunu, diğer bir kısmının ise zekata tabi olmadığını³⁰⁷ ileri sürmektedir. Hanbelî Ekolü ise, yerden çıkarılan ve yer cinsinden olmayıp değer ifade eden her şeyin maden kapsamına girerek zekata tabi olacağı³⁰⁸ kanaatindedir.

Hanefî Ekolü, diğer ekollere nispetle “rıkaz” kavramını daha geniş yorumlamaktadır. Hanefî Ekolü’ne göre yerden çıkarılan şeyler, iki çeşittir. Birisi, insanoğlunun gömdüğü şeylerdir ki, bunu kenz³⁰⁹ diye isimlendirirler. Diğeri ise, Yüce yaratıcının evreni yaratırken yeraltında yaratmış olduğu şeylerdir ki, bunu da maden³¹⁰ diye isimlendirirler. Hanefîlere göre “rıkaz” her ikisini de içine alan³¹¹ daha geniş, üst

³⁰¹--Bkz. Malik Müdevvene, II, 403; İbni Kudame III, 619-620; Nevevî, VI, 90. (Mezkûr ekoller çıkarılan madenlerin nisaba tek çıkarımda ulaşmasını şart koşmazlar. Devam etmekte olan çalışma neticesinde peşpeşe çıkarılan madenlerin birbirine eklenerek nisaba ulaşması, nisap şartının gerçekleşmesi için yeterlidir. Zira maden çıkarımında da yöntem azar azar çıkarmaktır. Maden çıkarma işine devam etme düşüncesi olduğu halde herhangi bir gerekçeyle çalışmaya ara verilmişse, aradan geçen zaman uzun da olsa, nisabı tamamlamak için sonra çıkarılanlar önce çıkarılanlara eklenir. Ancak artık çalışmama düşüncesiyle iş durulmuşsa, daha sonra yeniden başlanarak çıkarılan madenler önce çıkarılanlara eklenmez. Geniş bilgi için bkz. Râfî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Muhammed, Fethu'l-Azîz Şerhu'l-Vecîz, (Nevevî'nin el-Mecmu'u ile birlikte basılmıştır.) b.y.y., Daru'l-Fikir, ts. VI, 93 vd. İbni Kudame, III, 620.

³⁰²--Seyyid Sabık, I, 433.

³⁰³--İbni Kudâme, III, 618; Nevevî, VI, 89.

³⁰⁴--Malik, Müdevvene, II, 403.

³⁰⁵--Şafî, II, 277. İmam Şafî, altın ve gümüş dışındaki madenlerin zekâta tabi olmayacağı kanaatindedir. Bkz. Şafî II, 277.

³⁰⁶--Malik, Müdevvene, II, 403.

³⁰⁷--Geniş bilgi için bkz. Malik, Müdevvene, II, 407.

³⁰⁸--İbni Kudâme, III, 617.

³⁰⁹--Bkz. Kâsânî, II, 521; İbnül-Hümmam, II, 239; Babertî, II, 239.

³¹⁰--Bkz. Kâsânî, II, 521; Babertî, II, 239.

³¹¹--Serahsî, II, 280; Kâsânî, II, 521; Mevsilî, I, 152; İbnül-Hümmam, II, 239; Babertî, II, 239.

bir kavramdır. Zira gömen farklı olsa da her ikisinin de ortak özelliği gömülmüş³¹² olmaktır. Son tahlilde, Hanefî Ekolü rikaz kavramının hem doğal olarak yeraltında bulunan madenleri, hem de insanoğlunun sonradan gömmüş olduğu kıymetli eşyayı kapsadığı görüşünde olup, her ikisini de aynı hükme (hadiste geçen humusa: %20 oranına) tabi tutmuştur.

Hanefî Ekolü de, tıpkı diğer ekoller gibi, bulunan gömünün üzerindeki alâmete göre farklı hükümler ortaya koymuştur. Buna göre gömünün üzerinde İslamî bir alamet varsa lukata (buluntu mal) hükümleri, gayri İslamî bir alamet varsa ganimet hükümleri³¹³ uygulanır.

Hanefî Ekolü rikaz kapsamında değerlendirdiği madenleri üç kısımda incelemektedir:³¹⁴ Katı olup dökümü yapılabilen madenler; altın gümüş demir, bakır, kurşun gibi. Katı olup eritmeye elverişli olmayan madenler; kireç, alçı, mermer, kömür, arsenik gibi. Sıvı olup katılaşmayan madenler; su, petrol, civa gibi. Hanefî Ekolü, bu sınıflandırmada sadece birinci kısmın yani katı olup dökümü yapılabilen madenlerin humusa tabi olduğu kanaatindedir. Son iki kısmın yani katı olup eritmeye elverişli olmayan madenlerle, sıvı olup katılaşmayan madenlerde herhangi bir sorumluluğun olmadığı³¹⁵ kanaatindedir.

Ortaya konan bu taksimatta Hanefî bilginlerinin son iki kısımda yer alan yeraltı kaynaklarını zekattan istisna etmeleri, söz konusu madenlerin o gün için fazlaca bir iktisadî değer ifade etmediği kanaatine götürmektedir. Zira zekat, iktisadî değeri olan her türlü varlığa terettüp eden bir mükellefiyettir. İslam bilginleri de, bu bilinçle hareket etmiş ve iktisadî değer taşıyan her şeyi zekatın kapsamına alma gayreti içinde olmuşlardır. Bu bağlamda mezkûr kaynakların zekattan istisna edilmeleri, onların o günün ekonomisi için çok da fazla bir değer ifade etmediği anlamına gelmektedir. Oysa bu gün için söz konusu yeraltı kaynakları, özellikle de petrol, uğruna savaşların yapıldığı çok büyük bir ekonomik değer olmuştur. Bu büyük ekonomik değer zekattan

³¹²--İbni Nüceym, II, 408; İbnül-Hümâm, II, 239.

³¹³--Serahsî, II, 283; Kâsânî, II, 522. Gömünün üzerinde İslamî ve küfrü çağrıştıran bir herhnagi bir alamet yoksa, Hanefî Ekolü yine "lukata" hükümlerinin uygulanması gerektiği kanaatindedir. Zira onlara göre, İslamî dönemler üzerinden oldukça uzun zaman geçtiği için bir Müslümana ait olma ihtimali daha yüksektir. Bu görüşün aksine gömme işlemini Müslüman olmayanların daha fazla tercih ettiği gerekçesiyle "ganimet" hükmü uygulanması gerektiği kanaatinde olanlar da vardır. Geniş bilgi için bkz. Kâsânî, II, 522.

³¹⁴--Geniş bilgi için bkz. Serahsî, II, 279; Kâsânî, II, 527-528; İbni Nüceym, II, 408; Babertî, II, 240; İbnü'l-Hümam, II, 239.

³¹⁵--Bkz. Serahsî, II, 281; Kâsânî, II, 529; İbnü'l-Hümam, II, 239.

istisna edilmesi, zekatın ruhuyla bağdaşmayacaktır. Dolayısıyla Hanefîlerin yapmış olduğu bu taksimat, iktisat tarihi içerisindeki tarihsel yerini almış olup, bu gün için bir geçerlilik taşımamaktadır.

Hanefî Ekolü, diğer ekollerden farklı olarak, madenleri oran konusunda ganimet hukukuna dahil³¹⁶ etmiştir. Bu bakış açısına istinaden bazı Hanefî bilginler madenlerden alınan/verilen miktarın sarf yerlerinin de zekatın sarf yerleri değil, ganimetlerin sarf edildiği³¹⁷ yerler olarak kabul etmişlerdir. Hanefî Ekolü sadece gelirinin zekata konu olduğu malvarlıklarında olduğu gibi madenlerde de ibadet mükellefiyetini aramamaktadır. Nitekim mezkûr ekole göre madenlerin tabi olduğu oran % 20 olup,³¹⁸ bu varlıklardan verilecek miktar, fakir olmaları durumunda ana babaya, çocuklara ve ecnebiye verilebilir.³¹⁹ Hâlbuki zekat, usûle ve furûa verilemez. Hanefî Ekolü, zekattan muaf tuttuğu küçük ve kısıtlıları, rikazda dolayısıyla madenlerde mükellef³²⁰ saymıştır. Ayrıca Hanefî Ekolü, madenlerde nisap şartını aramamakta, elde edilen madenin azının da çoğunun da³²¹ %20 oranına tabi olduğu kanaatindedir.

Klasik fıkıh ekollerinin hiçbirisi madenlerde yıllanma şartını³²² aramamaktadır. İmâm Malik, madenleri ziraî ürünlerle aynı kategoride değerlendirmekte ve tıpkı ziraî ürünlerde olduğu gibi madenlerde de elde edilen üretimin yıllanmaya tabi olmayacağı³²³ kanaatini taşımaktadır.

Günümüzde zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmak, milletlerin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Devletlerin gerek ekonomik gerekse siyasî ağırlıkları, kontrol ettikleri enerji kaynakları ile doğru orantılıdır. Öyle ki günümüz savaşlarının en önemli

³¹⁶--Kâsânî, II, 528.

³¹⁷--Bazı Hanefî bilginler rikazın zekat olmadığı dolayısıyla sarf yerlerinin ganimetlerin sarf yerleri olduğu düşüncesine istinaden bu konunun “Kitabu’s Siyer” başlığı altında incelenmesi gerektiği kanaatindedirler. Ancak Hanefî bilginler genel olarak rikazı zekat bölümünde incelemişlerdir. Dolayısıyla rikazı (gömü ve madenleri) zekat perspektifiyle ele almışlar. Sadece oran konusundan bu tür mal varlıklarında ganimetlerin oranı olan humsu (%20) esas almışlardır. Rikazın hukuku niteliği ile ilgili bkz. Sa’dî Çelebî, (Sadullah b. İsa), Hâşiyetü’l-Muhakkık, (İbnu’l-Hümâm’ın Fethu’l-Kadîr adlı eseri ile birlikte basılmıştır), Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 239.

³¹⁸--Hanefîler bu oranı belirlemede Hz. Peygamber’den rivayet edilen “Rikazda humus (%20) vardır” hadisini esas almaktadırlar. Çünkü onlara göre rikaz, madeneri de kapsamaktadır. Hadis için bkz. Buhârî, Zekât, 66; Musâkât, 3; Müslim, Hudûd, 45, 46; Ebu Davut, Diyât, 27; Tirmizî, Ahkâm, 37; İbn Mâce, Lukata, 4; Muvatta, Zekât, 9.

³¹⁹--Kâsânî, II, 528; İbn Abidîn, III, 240.

³²⁰--Serahsî, II, 280.

³²¹--Kâsânî, II, 528.

³²²--Malik, Müdevvene, II, 404; İbni Kudame, III, 621; Nevevî, VI, 90; Seyyid Sabık, I, 435.

³²³--Malik, Muvatta, Zekat, 8.

nedenlerinden biri, zengin yeraltı kaynaklarını kontrol etme amacına yöneliktir. Bu bağlamda yeraltı kaynaklarından kamu otoritesinin alacağı pay da gittikçe önem kazanmaktadır. Oysa maziye baktığımızda, klasik fıkıh ekollerinin büyük çoğunluğunun yeraltı kaynaklarını çeşitli taksimata tabi tutarak, bu gün için çok büyük önemi bulunan bazı kaynakları zekat/vergi dışı bıraktıklarını görmekteyiz. Bu söz konusu kaynakların o günün ekonomisi için çok da fazla bir değer ifade etmediği gerçeğini hatırlatmaktadır. Esasen bunda garipsenecek bir durum da yoktur. Çünkü yeraltı kaynakları bu gün oldukça gelişmiş olan teknoloji sayesinde büyük oranda önem kazanmıştır. O günün teknolojisine paralel olarak, çok az bir değer ifade eden veya hiçbir değeri olmayan madenlerin bazı ekollerce zekat/vergi dışı bırakılması, söz konusu madenlere o günün bakış açısını yansıtmanın ötesinde bir anlam ifade etmemektedir.

İslam ekolleri içerisinde yeraltı kaynaklarının zekat/vergi kapsamına girmesi hususunda en geniş yaklaşımı, Hanbeli Ekolü sergilemiştir. Onlara göre yerden çıkarılan, yer cinsinden olmayıp iktisadî değer ifade eden her şey³²⁴ maden kapsamına girerek zekata konu olur. Kanaatimizce yeraltı kaynaklarının zekata konu olup olmaması hususunda, bu gün ifade ettikleri önem de dikkate alındığında, en kapsamlı ve en isabetli yaklaşım, Hanbeli Ekolünün ortaya koymuş olduğu yaklaşımdır.

Kur'an ve sünnette konuyla ilgili ayrıntı içeren bir delilin olmaması, İslam ekollerini madenlerden alınacak miktar ve oran hakkında farklı yaklaşımlar sergilemeye itmiştir. Esasen Kabaliyye adında bir bölgenin madenlerinin Hz. Peygamber (s) tarafından bir sahabiye ikta edildiğine dair bir rivayet³²⁵ kaynaklarımızda mevcuttur. Ancak bu rivayette madenlerden alınması gereken miktar ve oran hakkında herhangi bir açık bilgi yer almamaktadır.³²⁶ Bunun dışında Hanefî Ekolü'nün madenlerden alınan

³²⁴--İbni Kudame, III, 617.

³²⁵--Bkz. Ebu Davut, İmâre, 36; Malik, Muvatta, Zekât, 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 306; Ebu Ubeyd, s. 347, No: 864 vd.

³²⁶--Rabia b. Ebî Abdurrahman'ın bazı kişilere dayandırarak naklettiği rivayet şöyledir: "Rasulullah (s.a.v) Für' (denilen yer)in nahiyelerinden (biri olan) Kabaliyye madenlerini Bilal b. Haris el-Müzenî'ye ikta etti. Bu madenlerden bugüne kadar zekattan başka bir şey alınmamaktadır." Bazı rivayet farklılıkları ile beraber bkz. Ebu Davut, İmâre, 36; Malik, Muvatta, Zekât, 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 306; Ebu Ubeyd, s. 347, No: 864 vd. Anılan rivayette Kabaliyye arazisi madenlerinden "zekât" alındığına dair bir ifade yer almaktadır. Ancak bu ifade, Ebu Ubeyd'in de belirttiği gibi, Hz. Peygambere değil, rivayeti nakleden kişiye aittir. Dolayısıyla bizzat Hz. Peygamber'e ait miktar ve oran bildiren bir ifade söz konusu rivayette yer almamaktadır. Ayrıca Ebu Ubeyd, bu rivayetin senedinin olmadığını da söylemektedir. Geniş bilgi için bkz. Ebu Ubeyd, s. 350–351, No: 873. İmam-ı Şafi de, Kabaliyye arazisi madenlerinin iktası ile ilgili rivayetin hadisçiler tarafından kabul edilen sahih bir isnadının olmadığını söylemektedir. Akab.de ise eğer bu rivayetin sahih bir isnadı olmuş olsaydı, Hz. Peygamber'den konuyla ilgili sadece bu ikta ile ilgili rivayet gelmiş olurdu diyerek bu alanda sahih bir rivayetin olmadığını ortaya koymaktadır.

oranı belirlemede esas aldığı, rikazda humus (%20) olduğunu³²⁷ bildiren ayrı bir rivayet de kaynaklarımızda yer almaktadır. Ancak yukarıda da yer verildiği üzere, hadiste yer alan “rikaz” kavramının kapsamı bilginler arasında tartışmalıdır. Hanefî Ekolü, rikaz kavramının hem insanlar tarafından gömülen gömüleri, hem de doğal olarak yeraltında bulunan madenleri kapsadığı kanaatindeyken, diğer üç ekol rikaz kavramının sadece insanlar tarafından gömülen gömüleri kapsayıp, madenleri kapsamadığı kanaatindedir. Buradan hareketle söz konusu ekoller, madenlerden alınması gereken miktar ve oran hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hanefî Ekolü madenlerde ganimet hukukunu işleterek, çıkarılan madenin belli bir miktara ulaşmasını şart koşmadan, azından da çoğundan %20 oranında bir vergi alınması kanaatindeyken, Şafîî ve Hanbelî Ekolü madenleri zekat hukukuna dahil etmiş, dolayısıyla zekat nisabını ve oranını, madenlerde de geçerli saymıştır. Malikî Ekolü de tıpkı son iki ekol gibi madenleri zekat hukukuna dahil etmiştir. Ancak alınması gereken oranda, madenler elde edilirken girdi kullanılıp kullanılmamasını esas almıştır. Girdi kullanılarak elde ediliyorsa %2,5, girdi kullanılmadan yahut çok az bir girdiyle elde ediliyorsa %20 oranını uygun görmüştür.

Yukarıdaki kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere, madenlerde esas alınacak oran hakkında kesinlik ifade eden bir delilin olmaması nedeniyle, bazı müellifler oran belirlemede serbestiyet fikrini savunmuşlardır.³²⁸ Büyük güçlüklerle elde edilen az miktardaki bir madenle, çok az bir emekle elde edilen bol miktardaki bir madeni aynı oranda vergiye tabi tutmak, Hz. Peygamber’in emek artıkça vergi oranının azaltılması prensibine aykırı³²⁹ olacağından, madenlerden alınması gereken oran hususunda en isabetli yaklaşımın, İmâm Malik tarafından ortaya konan yaklaşım olduğu görülmektedir. Bir anlamda üretimi teşvik de sayılan³³⁰ bu yaklaşıma göre, girdi kullanılarak bir üretim faaliyeti sonucu³³¹ elde edilen madenlerde %2,5, girdi kullanılmadan veya çok az girdiyle elde edilen madenlerde ise %20 oranının esas alınması, zekatta adaletin sağlanması bakımından daha uygun bir yaklaşımdır.

Nitekim İmam Şafî, madenleri zekât hukukuna dâhil ettiği halde, bu alanda humus (%20) değil de, zekât olduğuna dair Hz. Peygamber’den gelen bir rivayetin olmadığını ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şafî el-Ümm, II, 278.

³²⁷--Bkz. Buhârî, Zekât, 66, Musâkât, 3; Müslim, Hudûd, 45, 46; Ebu Davut, Diyât, 27; Tirmizî, Ahkâm, 37; İbn Mâce, Lukata, 4; Muvatta, Zekât, 9.

³²⁸--Aktan, Hamza, İslam’da Madenlerin Hukukî Statüsü, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1986, s. 47.

³²⁹--Aktan, s. 47.

³³⁰--Yazgan, s. 36

³³¹--Yazgan, s. 36

1.3. ZEKAT HUKUKUNDA NİSAP KAVRAMI

Nisap, kavram itibariyle, bir malın zekata konu olabilmesi için ulaşması gereken miktarı ifade eder. Kişiyi zengin kılip, zekat mükellefi olmasını sağlayacak olan bu miktarın muhtevası ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir açık ifade yer almamaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılar tamamen hadislerde açıklanmaktadır. Hal böyle olmakla birlikte, Bakara Suresinde haber formatında yer alan ve Hz. Peygambere hitaben, ne harcayacaklarını soranlara "afvı" harcamalarını salık veren ayetin³³² kapsamına zekatın da girip girmediği hususunda kaynaklarımızda farklı yorumlar bulunmaktadır.

Söz konusu ayetteki "afv" kavramı, artan, fazla olan,³³³ kolay ve rahatça verilebilen, verilmesi kişiye zor gelmeyen,³³⁴ çok fazla önemi ve değeri olmayan küçük ve basit şeyler³³⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kavramın ifade ettiği anlamlardan ilki olan "artan, fazla olan" anlamı, kişinin kendisi ve ailesinin ihtiyaç duyduğundan fazla olan³³⁶ şeklinde yorumlanmıştır. Bu anlam dikkate alındığında söz konusu ayet,³³⁷ infak ederken kişinin kendisinin ve ailesinin ihtiyaç duyduğu şeyleri değil, fazla olan arta kalan malını infak etmesi gerektiği anlamını ifade eder. Diğer anlamı yani kişinin kolay ve rahatça verebildiği, verirken zorlanmadığı az bir değere ve öneme sahip olan mal anlamı dikkate alındığında ise söz konusu ayet, infakın konusunun sadece önemli, değerli ve büyük şeyler değil, küçük, basit şeyler de olabileceği anlamını ifade eder. Aynı sûrenin bir başka ayetinde aynı formatla ifade edilen ve infakın nerelere yapılacağını bildiren ayet³³⁸ göz önünde bulundurulduğunda, buradaki infakın zekatı

³³²--Bakara, 2/219.

³³³--Taberî, II, 483. (Kavramın taşıdığı bu anlamdan, kişinin bizzat kendisi ve ailesinin ihtiyacı olduğu şeyleri, yardım ve iyilik saikiyle başkalarına vermemesi, onları öncelikle kendisi ve ailesinin ihtiyaçları için harcaması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygambere gelip kendisinin bir dinarı olduğunu söyleyen bir kişiye Hz. Peygamber, onu kendisi için harcamasını söylemiş, bir dinarı daha olduğunu söylediğinde onu da çocuğuna harcamasını, bir dinarının daha olduğunu söylediğinde onu da eşine harcamasını, bir dinarının daha olduğunu söylediğinde onu da hizmetçesine harcamasını söylemiş, bunların dışında bir dinarının daha olduğunu söylediğinde ise artık onu ne yapması gerektiğini kendisine bırakmıştır. Bkz. Ebu Davut Zekât 45; Nesâî Zekât, 54; Bu hadisten de anlaşıldığı üzere, kişi önce bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak, ondan sonra yardım ve iyilik saikiyle başkalarına verecektir. Kendi ailesinin ihtiyacı varken bir başkasına yardımda bulunmayı, Hz. Peygamber (s)hoş karşılamamıştır.

³³⁴--Kurtubî, III, 61.

³³⁵--Taberî, II, 484.

³³⁶--Taberî, II, 485. Taberî, farklı yorumları olan bu kavram için doğru olan yaklaşımın bu olduğunu söyleyerek bu yorumu tercih etmektedir.

³³⁷--Bakara, 2/219.

³³⁸--Bakara, 2/215.

kapsamadığı anlaşılmaktadır. Zira söz konusu ayette infakın harcanacağı yerlerin ilk sırasında ana-baba yer almaktadır. Oysa zekat usul ve furûa dolayısıyla ana-babaya verilemez. Son tahlilde, bu ayetin zenginlik için bir kriter getirdiğini söylemek oldukça zor görünmektedir. Kaldı ki söz konusu ayetin zekatı da kapsadığı, kişinin kendisi ve ailesinin ihtiyaç duyduğundan fazla olan miktar, şeklinde bir zenginlik kriteri koyduğu kabul edilse bile, neticede zekatı gerektiren zenginliğin kapsam ve sınırlarının net bir şekilde çizildiğini söylemek oldukça zordur. Zira bu ifade çok mutlak olup, söz konusu alanla ilgili net bir çerçeve ortaya koymamaktadır.

Sadaka, infak ve zekat kavramları birbirleriyle ilişkileri olan kavramlar olmakla birlikte tamamen birbirinin aynı değildir. Zekat, infakın kapsamına girebilir, ancak her infak zekat değildir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de teknik anlamda zekat vermeyi ifade için diğer sadakalardan farklı olarak "îtâ" fiili kullanılmaktadır.³³⁹ Bütün bunları dikkate aldığımızda Bakara suresi 219. ayetteki "afv" kelimesini nisap olarak yorumlamak sadece dayanağı olmayan bir yorumdan öte bir anlam ifade etmez.

Hadislerde konuyla ilgili oldukça fazla ayrıntı bulunmaktadır. Şöyle ki, zekata konu olan malların her biri için ayrı ayrı zenginlik nisapları/ölçüleri belirlenmiştir. Bunun yanında zekatın zenginliğe taalluk eden bir mükellefiyet³⁴⁰ olduğu da ayrıca vurgulanmıştır. Hadislerde zenginlik için esas kabul edilen miktarlar bir bütün olarak incelendiğinde, zekat hukuku açısından söz konusu miktarların, zekat mükellefiyeti için alt sınır kabul edildiği, bu miktar ve daha fazlasına sahip olan kişilerin zengin sayılarak zekat mükellefi olacakları görülmektedir.

Klasik fıkıh müktesebatı içerisinde, hadislerde yer alan zenginlikle ilgili kayıtlar hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında, inceleme yönünün daha ziyade söz konusu kayıtların muhtevasını açıklamakla sınırlı kaldığı görülmektedir. Konu belli bir biçimde

³³⁹ --Kur'an-ı Kerimde zekat ve sadaka başta olmak üzere Allah yolundaki harcamaları ifade için genellikle "îtâ" fiili kullanılmaktadır. Bu kapsamdaki diğer harcamaları ifade için îtâ fiili dışında "infak", "tasadduk" ve "karz-ı hasen" (ödünç) vermek gibi fiiller kullanılmaktadır. Vermek anlamına geldiği hususunda hiçbir tereddüt olmayan "اعطى" fiili hiçbir ayette zekat başta olmak üzere Allah rızasını kazanmaya yönelik harcamaları ifade etmek için kullanılmamıştır. Bu fiil malî boyutlu olarak, ancak sevap mülâhazası olmaksızın verilmesi zorunlu olan bir ödemeyi yapmak için kullanıldığı gibi (mal sahiplerinin zekat-sadaka vermesini ifade etmek amacıyla değil, ama) toplanan zekat ve sadakaların dağıtılmasını ifade için de kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Gözübenli, Beşir, "Çalışma Hayatına Dair Kur'anî İlkeler ve Leyl Suresi Örneği", Yayınlanmamış makale, s. 9

³⁴⁰ --Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 230. Benzer hadisler için bkz. Buharî, Zekât 18, Ebu Davut, Zekât, 39, Nesâî, Zekât, 53,60.

çözölmüş kabul edilerek, hadislerdeki kayıtların lafzî olarak ifade ettiğı anlamlar üzerinde durulmuştur.

Bununla birlikte zenginlik için objektif kriter koyma çabaları da olmuştur. Özellikle Hanefî Ekölü'ne mensup bilginlerin bu kapsamda ele aldıkları kademeli zenginlik anlayışı dikkate değer bir mahiyet arz etmektedir. Hanefî bilginler, zenginliği³⁴¹ üç kademe halinde incelemişlerdir. Bu yaklaşıma göre:

Birinci kademe; “*Zekat mükellefi olmayı gerektiren zenginlik*” (*Nisab-ı Ğına*): Aslî ihtiyaçların haricinde zekata konu olan malların herhangi birine, nisap miktarınca sahip olmak bu kademe için ön şarttır. Bu miktar veya daha fazla mala sahip olan bir kişi, zekat mükellefi olmakla birlikte, kurban kesmek ve fitre vermekle de³⁴² sorumlu olur. Bu seviye zenginlik kategorisinde ilk sırada yer alır.

İkinci kademe; “*Zekat mükellefi olmayı gerektirmeyip, zekat almayı engelleyen zenginlik*” (*Nisab-ı İstiğna*): Aslî ihtiyaçların haricinde, zekata konu olmayan mallardan iki yüz dirhem değerinde başka bir ifadeyle nisap miktarınca³⁴³ bir mala sahip olmaktır. Bu kademe için mal miktarının iki yüz dirhem (: nisap miktarınca) değerinde olması genel kanı iken, elli dirhem yani nisabın dörtte biri (1/4) oranında olması gerektiğı kanaatinde³⁴⁴ olanlar da vardır. Bu zenginliği birinci kademedeki zenginlikten ayıran temel nokta; iki yüz dirhem değerindeki ihtiyaç fazlası mal, “ticaret veya artma” amacıyla değil “kullanmak” amacıyla³⁴⁵ elde tutulmakta olup, zekata konu olmayan mallardan oluşmaktadır. Şöyle ki; aslî ihtiyaçların haricinde artması, gelir sağlaması için değil de, “kullanmak” amacıyla elde bulundurulan, ancak tamamının kullanımına ihtiyaç duyulmadığı; elbise, ev, ev eşyası, dükkân, binek hayvanları³⁴⁶ gibi zekata konu olmayan mallardan iki yüz dirhem (nisap miktarınca) değerinde bir mala sahip olmak bu kategori için ön şarttır. Kısaca ifade etmek gerekirse, zekata tabi malları nisaba ulaşmadığı halde, ev, ev eşyası, dükkân gibi kullanmadığı mallarının değeri nisaba

³⁴¹--Kaynaklarımızda üç kademe halinde ele alınan bu konu için bazı yazarlar“zenginlik” kavramını bazıları ise “nisap” kavramı kullanmaktadırlar. Karşılaştırmalı olarak bkz. Kâsânî, II, 477; Mevsilî, I, 158; İbn Nüceym, II, 426; İbnü'l-Hümâm, II, 266.

³⁴²--Geniş bilgi için bkz. Kâsânî, II, 477; Mevsilî, I, 158; İbnü'l-Hümâm, II, 266; İbn Nüceym, II, 426; Miras, V. 322.

³⁴³--Bkz. Serahsî, III, 17; Kâsânî, II, 477; Mevsilî, I, 158; İbnü'l-Hümâm, II, 266; İbn Nüceym, II, 426; Miras, V. 322.

³⁴⁴--Bkz. Serahsî, III, 17.

³⁴⁵--Bkz. Kâsânî, II, 477.

³⁴⁶--Bkz. Kâsânî, II, 477; Mevsilî, I, 158; İbnü'l-Hümâm, II, 266, (Eğer bir kişi söz konusu mallara aslî ihtiyaç olarak muhtaç olursa fakir sayılır ve zekât alabilir. Bkz. İbnü'l-Hümâm, II, 266).

ulaşan bir kişi bu kademedede yer alır. Bu kategoride anılan bir varlığa sahip olan kişi, zekat vermekle mükellef olmadığı gibi, zekat alma hakkına da sahip değildir, ancak kurban kesmek ve fitır sadakasını vermekle³⁴⁷ sorumludur.

Üçüncü kademe ise; “*Dilenmeyi engelleyen zenginliktir*”. Bu düzeydeki zenginlik, günlük yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılayacak³⁴⁸ miktarda bir varlığı ifade eder. Bu miktarda bir mala sahip olmamakla birlikte, çalışıp kazanma gücü bulunan³⁴⁹ kişi de, bu kategoride değerlendirilir. Bu düzeyde olan kişi zekatın muhatabıdır ve dilenmesi yasaktır. Kaynaklarımızda özellikle gerçekten ihtiyacı olmadığı halde “mal artırmak” amacıyla dilenmeyi yasaklayan birçok rivayet³⁵⁰ yer almaktadır.

Hanefî î Ekolü’nün dışındaki bilginlerin büyük çoğunluğu, zenginlik için oldukça subjektif bir karakter arz eden yeterlilik/kifâye³⁵¹ kriterini esas almışlardır. Onlara göre zenginlik ancak kişinin kendisine yetecek kadar bir mala sahip olmasıyla³⁵² mümkün olur. Buna göre, kişi eğer muhtaç değilse, hiçbir şeye sahip olmasa da zekat alamaz, aksi olursa yani muhtaçsa nisap miktarı bir mala sahip olsa da zekat alabilir.³⁵³

Zenginlikle ilgili bu genel yaklaşımların yanında, hadislerde belirtilen zenginlik ölçüleri ile ilgili doğrudan değerlendirmeler de mevcuttur. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu değerlendirmeler ağırlıklı olarak hadislerdeki ölçülerin muhtevasını açıklamaya yönelik lafzî değerlendirmelerdir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu konudaki tek farklı değerlendirme, Mebsût’ta yer almaktadır. Söz konusu eserde, hayvanların zekatı incelenirken, miktarlarda *kıymete* itibar edilmesi,³⁵⁴ başka bir ifadeyle, *kıymetin* dikkate alınması gerektiği hususunda bir ifade³⁵⁵ bulunmaktadır. Bu ifadede devamla, Hz. Peygamber (s) döneminde bir koyunun beş dirhem, iki yaşındaki bir devenin ise kırk dirhem olduğu, dolayısıyla beş devede zekatın gerekli olması, iki yüz dirhemde zekatın gerekliliği ile aynı anlamı ifade ettiği³⁵⁶ vurgulanmaktadır. Ancak Mesud’taki bu değerlendirmeye aynı ekole mensup olan İbnu’l-Hümmam ve İbn Nüceym itibar

³⁴⁷--Kâsânî, II, 477; Mevsilî, I, 158; Miras, V. 322.

³⁴⁸--Kâsânî, II, 480; Mevsilî, I, 157; İbnü’l-Hümâm, II, 266; Miras, V, 322.

³⁴⁹--Mevsilî, I, 157; İbnü’l-Hümâm, II, 266.

³⁵⁰--Bkz. Ebu Ubeyd, s, 548-549, No: 1737 ve No: 1740.

³⁵¹--Bkz. İbn Kudâme, III, 49; İbn Kudâme el-Makdisî, IV, 94.

³⁵²--İbn Kudâme, III, 49; İbn Kudâme el-Makdisî, IV, 94.

³⁵³--İbn Kudâme, III, 49.

³⁵⁴--Serahsî, II, 203.

³⁵⁵--Mebusut’ta yer alan bu ifadenin, kullanılış biçimi dikkate alındığında Serahsî tarafından savunulan bir görüş olmadığı anlaşılmaktadır. Zira “kîl” lafzıyla verilmektedir.

³⁵⁶--Serahsî, II, 203.

etmemişlerdir. Nitekim bu iki bilgin söz konusu yaklaşımı, miktarları belirlemenin aklî değil tevkiî olduğunu, ayrıca zekat olarak vermekle yükümlü olduğu deveden daha düşük veya daha büyük nitelikte bir deveye sahip olan mükellefin, aradaki fark için yirmi dirhem veya iki koyun vermesi yahut alması gerektiği yönündeki hadisleri³⁵⁷ gerekçe göstererek eleştirmişlerdir. Nihayetinde konu bu şekilde kapanmış kabul edilerek, sonraki dönemde konunun bu yönü (yani nisap miktarlarında kıymetin dikkate alınması) üzerinde fazlaca durulmamış, aksine konunun aklî değil tevkiî/semâî³⁵⁸ olduğu vurgulanmıştır. Ancak söz konusu yorumun hemen aklîlik-tevkiîlik ikileminde sorgulanarak bir kenara bırakılması, zekat için gerekli olan zenginliği anlamada masada olan seçeneklerden birini devre dışı bırakmak anlamına gelecektir.

Hadislerde zenginlikle ilgili olarak ifade edilen kayıtların Asr-ı Saadette birbirine denk olduğu³⁵⁹ kaynaklarımızda yer almaktadır. Hiç şüphesiz birbirine denk olan bu miktarlar, o dönemdeki iktisadî yapıya göre belirlenmiş³⁶⁰ olup, o günkü ekonomik şartlara göre her birinin birer zenginlik göstergesi olduğu³⁶¹ bir gerçektir. Ancak bu anlamlı yapı çok uzun sürmemiş, tarihsel süreç içerisinde nisaplar arasındaki denge bozulmaya başlamıştır. Özellikle coğrafi keşifler sonrasında altın ve gümüş madenlerinin keşfi ve büyük miktarlarda üretimi, bu iki cevherin eşya karşısındaki eski durumlarının değişmesine³⁶² yol açmış, gümüşün aşırı derecede üretimi de altın karşısındaki kıymetini kaybetmesine³⁶³ neden olmuştur.

Nihayetinde hem altınla gümüş, hem de bunlarla eşya arasındaki denge bozulmuştur. Ayrıca tarım ve hayvancılığın ekonominin bel kemiği olduğu tarım toplumundan sanayi toplumuna, ardından bilgi toplumuna geçiş, tarım ve hayvancılığı ekonominin birincil kaynağı olmaktan çıkarmıştır. Bu durum tarım ürünleri ve hayvanlarla ilgili olarak ortaya konan zenginlik ölçülerinin de bu gün için birer

³⁵⁷--Bkz. İbnu'l-Humâm, II, 180,182; İbn Nüceym, II, 374. Konuyla ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Zekat, 33, 37; Ebu Davut, Zekat, 5; Nesâî, Zekat, 5, 10; İbn Mace, Zekat, 10.

³⁵⁸--Bkz. Kâsânî, II, 416.

³⁵⁹--Geniş bilgi için bkz. Cassâs, II, 297-297; Miras, V, 86; Ayrıca hadislerde zenginlik için belirtilen ölçülerin Hz. Peygamber (s) dönemindeki yaklaşık değerleri, bu ölçülerin birbiri ile denk olup olmadığı, tarihsel süreç içerisinde denkliğin bozulup-bozulmadığı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Dumlu, Emrullah, Zekatta Tespit Edilen Nisap Ölçüleri, Erzurum, 2001, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 88-100.

³⁶⁰--Miras, V, 88.

³⁶¹--Gözübenli, Zekat, s. 317.

³⁶²--Miras, V, 129.

³⁶³--Miras, V, 128.

zenginlik ölçüsü olmalarına gölge düşürmüştür.³⁶⁴ Hal böyleyken Mebsutta yer alan, miktarlarda kıymete itibar edilmesi³⁶⁵ hususundaki değerlendirmeyi aklilik-tevkîflik ikileminde sorgulayarak bir kenara atmak, zenginlik ölçüleriyle ilgili bir seçeneği yok etmek demek olacaktır. Zira Hz. Peygamber (s) dönemindeki ekonomik yapıya göre gerçekten birer zenginlik göstergesi olan nisapların, kaygan ve sürekli değişen bu günkü ekonomiler için genel geçer bir zenginlik kriteri olduklarını söylemek zor olsa gerektir. Bu durumda miktarlarda kıymete itibar edilmesi yorumu oldukça önem kazanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s) döneminde önemli birer zenginlik ölçüsü olan nisapların ifade ettiği değeri/kıymeti, son dönem bilginlerinden Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, en küçük bir ailenin bir yıllık ihtiyacını karşılayacak miktar³⁶⁶ şeklindeki yorumuyla birleştirerek, bugün için zekata esas olacak zenginliği belirleme kapsamında yapılacak çalışmalara bir seçenek olarak sunmak çözüme katkı sağlayacaktır.³⁶⁷ Başka bir ifadeyle nisapların sayısal değerleri yerine, mevcut ekonomik yapıda en küçük bir ailenin bir yıllık geçim ihtiyacını karşılayacak miktarın³⁶⁸ ifade ettiği değeri/kıymeti, zenginlik ölçüsü ile ilgili yapılacak çalışmalarda bir seçenek olarak düşünmek mümkündür.

Esasen zenginlik ile ilgili değişmez bir kriter ortaya koymak, işin tabiatı gereği kolay bir durum değildir. Zira zenginlik ve fakirlik olguları, yalnızca bireyin iktisadi seviyesinden hareketle ortaya konabilecek nitelikte değildir. Bireyin içinde bulunduğu çevrenin/toplumun iktisadî düzeyi, bireyin zengin ya da fakir kabul edilmesinde belirleyici bir role sahiptir. Aynı iktisadî değere sahip olan bir kişi, bir ekonomik çevrede zengin kabul edilirken, farklı bir ekonomik çevrede fakir kabul edilebilir. Bu gerçekten hareketle, zaman ve mekan üstü değişmez nitelikli zenginlik kriterleri belirlemenin işin tabiatı gereği oldukça zor bir durum olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Bir kişinin zengin ya da fakir kabul edilmesinde, içinde bulunduğu toplumun iktisadî düzeyinin belirleyici olması gerçeği, klasik fıkıh geleneği içerisinde ortaya

³⁶⁴--Mesela Hz. Peygamber (s) döneminin çöl şartlarında çok önemli bir ulaşım vasıtası olarak kullanılan, bunun yanında hem etinden hem de sütünden yararlanılan devenin o gün ifade ettiği değeri bu gün de ifade ettiğini söylemek mümkün değildir.

³⁶⁵--Bkz. Serahsî II, 203.

³⁶⁶--Dihlevî, Şah Veliyyullah, Hüccetullahi'l-Bâliğa, Daru'l-Marife, Beyrut ts. s. 43

³⁶⁷--Zekât, ibadet boyutunun yanı sıra sosyal, ekonomik ve hukukî boyutları da olan çok geniş kapsamlı bir konudur. Günümüzde zekât için gerekli olan zenginliği belirlemede ilgili alan uzmanlarının ortak çalışmalarına ihtiyaç vardır. Nitekim zekatla ilgili yapılacak geniş kapsamlı bir çalışma için ilahiyat sahasındaki mevcut birikimin yeterli olmayacağı aşikardır.

³⁶⁸--Bu miktar ekonomiden ekonomiye değişebilir.

konan zenginlikle ilgili mevcut birikimin daha ziyade iktisat tarihini ilgilendirici mahiyette olduğu³⁶⁹ sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Hiç şüphesiz İslam hukuk bilginleri, zenginlikle ilgili kriter belirlemede hadislerde yer alan nisap ölçülerini temel hareket noktası³⁷⁰ yapmışlardır. Ancak hadislerdeki söz konusu kayıtlar, Hz. Peygamber (s) döneminin iktisadî hayatına ilişkin göstergelerden olup, o dönemin ekonomik hayatı dikkate alındığında hakikaten zenginlik için birer kriter olduğu,³⁷¹ dolayısıyla söz konusu kriterlerin iktisadî yapıyla paralel bir mahiyet arz ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu gerçeği bugün için düşündüğümüzde mesela 85 gr altın, millî geliri 50\$ olan bir ülkede önemli bir zenginlik kriteri iken, 50 000\$ olan bir ülkede belki de açlık sınırı üzerine bile çıkartamayacak³⁷² bir mahiyet arz etmektedir.

Son tahlilde, zenginlik kriterlerinin, toplumun iktisadî seviyesinden bağımsız, onu dikkate almadan, sadece bireysel varlıktan hareketle belirlenerek her toplum için genel geçer bir mahiyet arz edeceğini kabul etmek, söz konusu alanın tabiatı gereği çok zor gözükmektedir. Zira iktisadî seviye, ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Farklı iktisadî zemin için aynı kriteri esas almak, söz konusu kriterin gerçekleştirmek istediği gayeyi aynı oranda yansıtmayacaktır. Esasen zekatın kendisi bizatihi amaç değil, araçtır. Aracı çevreleyen şartların değişmesiyle aynı araç daha önce gerçekleştirdiği amacı artık gerçekleştiremiyorsa, aracı mevcut şartlara göre yeniden yorumlamak kaçınılmazdır. Dolayısıyla zenginlik kriterlerinin zamana ve zemine göre belirlenmesi daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

1.4. MİKTAR VE ORAN AÇISINDAN ZEKAT

Zekat, en genel ifadeyle, toplumdaki zenginlerden fakirlere iktisadî değer transferini ifade eder. Bu transfer, ister devlet organizasyonu ile gerçekleşsin isterse bireyler tarafından gerçekleştirilmiş olsun sonuç değişmez. Transfere konu olan iktisadî değer, bireysel sorumluluk miktarı ve oranı, zekat hukukunun en temel konularındandır. Zekata konu olan klasik mal çeşitlerinin hemen hemen her biri, farklı oranlarla zekata tabidirler ve bu farklılık her malda nev-i şahsına munhasır farklı bir mantaliteyi yansıtır.

³⁶⁹--Gözübenli, Zekat, s. 316.

³⁷⁰--Gözübenli, Zekat, s. 317.

³⁷¹--Gözübenli, Zekat, s. 317.

³⁷²--Gözübenli, Zekat, s. 317.

Zekata konu olan mallar nisaba ulaştıkları takdirde, belirli tarifelere göre zekata tabi olurlar. Bu tarifeler, bu gün modern hukukta vergi tarifeleri³⁷³ olarak bilinen tarifelerle benzer özellikler taşımaktadır. Zekata tabi malvarlıklarının hangi oranda zekata tabi olacağı, hadislerde ifade edilmektedir. Bu başlık altında hadislerde ifade edilen zekat tarifelerinin/zekat oranlarının niteliklerini ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

Altın ve gümüş daha genel bir ifadeyle para, kırkta bir³⁷⁴ yani %2,5'luk bir oranla zekata tabidir. Paranın zekatında matraha göre oran değişmez. Yani sabit oranlı bir tarife söz konusudur. Zekat için gerekli şartları taşıyan eldeki mevcut para nisaba ulaştığı takdirde, nisabı aşan miktar ne kadar olursa olsun mevcudun tümü üzerinden %2,5 zekat ödenmesi gerekir. Zekata esas olacak miktar/matrah arttıkça, oran sabit kalmakla birlikte, ödenecek zekat miktarı mutlak olarak artmaktadır. Mesela %2,5 oranına tabi olarak, 100 milyardan ödenecek zekat miktarı 2,5 milyarken, 200 milyardan aynı oranla ödenecek zekat miktarı 5 milyardır. Örnekte görüleceği üzere oran aynı, fakat ödenecek zekat miktarı matraha paralel olarak artmaktadır. Neticede sabit oranlı

³⁷³--Konumuza ışık tutması açısından vergi hesaplamalarında esas alınan vergi tarifelerine kısaca değinmeyi uygun görüyoruz. Genel olarak vergi tarifeleri şunlardır: *Sabit oranlı vergi tarifi*; Bu tarifeye göre, matrahın her düzeyinde vergi oranı sabittir, matrah artsa bile vergi oranı değişmez, sabit kalır. Bu tarife matrah arttıkça vergi miktarı mutlak tutarlar olarak artmasına rağmen oransal olarak aynı kalmaktadır. Matraha göre değişmediği için bu tarifeye tek oranlı tarife de denir. *Artan oranlı vergi tarifi*; Matrahın büyümesine paralel olarak, vergi oranı da artan bir tarifiedir. Bu tarife ödenecek vergi miktarı hem mutlak tutarlar olarak hem de oransal olarak artar. Artan oranlı tarifenin çeşitli şekilleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Basit artan oranlılık/Sınıf Yöntemli tarife*: Vergilendirilecek matrah belirli dilimlere/sınıflara ayrılmakta olup her bir sınıf için uygulanacak vergi oranı, bir üst dilime geçildikçe artar ve bu artan oran önceki dilimleri de içine alacak şekilde matrahın tümüne uygulanır. Ancak bu tarife, sınıf içi matrah değişimlerinde oran aynı kalırken sınıflar arası geçişlerde bir üst sınıfa giren mükelleflere çok büyük vergi yükü getirdiğinden dolayı eleştirilmiştir. Bazı durumlarda bir üst sınıfa giren vergi mükellefi matrah artışını aşan ölçüde vergi ödeme durumunda kalabilmektedir. Bu ve benzer nedenlerden dolayı bu tarife terk edilmiştir. *Dilimli artan oranlılık/ Dilim yöntemli tarife*: Bu tarifeye göre, matrahın belli bir miktarı vergi dışı kalacak şekilde dilimlere ayrılmakta, bundan sonraki matrah bir üst sınıra kadar belli bir oranla vergilendirilmektedir. Sınırı aşan matrah, yeni bir üst sınıra kadar daha yüksek oranda vergilenmekte ve bu böylece devam etmektedir. Bu tarife oranlardan her biri sadece karşılık teşkil ettiği dilime uygulanmaktadır. Başka bir ifadeyle matrahın her diliminin vergisi, bir üst ve bir alt dilime bakılmaksızın kendi oranına göre ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Dolayısıyla alınacak vergi miktarı, sınıf yöntemli tarifeden farklı olarak, dilimlere isabet eden vergilerin toplamı yapılarak bulunmaktadır. *Azalan oranlı tarife*; Bu tarife, matraha uygulanacak oranın, matrah büyüdükçe küçüldüğü bir tarifiedir. *Tersine artan oranlı vergi tarifi*; Artan oranlı tarifelerin aksine bu tarife, mükelleflerin gelirleri arttıkça vergi oranlarının giderek azalma eğilimi gösterdiği bir tarifiedir. Bu günümüzde uygulaması olan bir tarife değildir. Geniş bilgi için bkz. Nadaroğlu, s. 279-287; Erginay, s. 64-69; Uluatam, 202-206; Çakır, Tufan ve dğr., Kamu Maliyesi, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2003, s. 191-195.

³⁷⁴--Bkz. Buhârî, Zekat, 38; Ebu Davut, Zekat, 5; Tirmizî, Zekat, 3; Nesâî, Zekat, 5, 10; İbn Mâce, Zekat, 4; Muvatta, Zekat, 23; Ebu Ubeyd, s. 413, No: 1106, 1107, 1108, s. 414, No: 1112

tarifeye göre, mükellefler varlıkları ile orantılı bir şekilde zekat ödeyecekleri için eşit fedakarlık yapmış olacaklardır.

Toprak mahsullerinin zekat oranı da sabit oranlıdır. Ancak tek değil, iki farklı sabit oran söz konusudur. Bu duruma neden olan temel faktör, üretime katılan girdilerdir. Eğer üretim maliyet gerektiren girdiler vasıtasıyla yapılıyorsa zekat oranı %5, girdisiz yapılıyorsa %10³⁷⁵dur. Her iki üretim türüne göre de, oran sabittir. Matraha göre oran değişmez. Oran değişiminde temel faktör, üretim biçimidir. Toprak mahsullerinde de tıpkı paraların zekatında olduğu gibi, matrah arttıkça matraha uygulanacak oran sabit olmakla birlikte, ödenecek zekat miktarı mutlak olarak artmaktadır. Dikkat edilirse bu alandaki oran, paraların zekat oranına kıyasla daha fazladır. Çünkü zekata esas olacak miktar/matrah, ziraatçının elindeki tüm serveti değil, sadece elde ettiği üründür. Yani toprağın bizzat kendisi zekat hesaplamalarına katılmaz. Son tahlilde, hasat mevsiminde gerekli şartları taşıyan tarım ürünleri, girdi kullanılarak elde edilmişse %5, girdisiz elde edilmişse %10 sabit oranıyla zekata tabi olacaktır.

Yeraltı kaynaklarının zekat oranı da, yukarıda ele aldığımız paralar ve toprak mahsullerinde olduğu gibi sabit oranlıdır. Bu kaynaklar %20³⁷⁶ sabit oranıyla zekata tabidirler. Bu, Hanefî î Ekolü'nün yorumudur. Diğer ekoller ise, söz konusu kaynakların %2,5'luk sabit oranla zekata tabi olduğu kanaatindedirler.³⁷⁷ Ayrıca yeraltı kaynaklarının zekat oranında tıpkı toprak mahsullerinde olduğu gibi, üretime katılan girdilerin dikkate alınması gerektiği kanaatinde olan bilginler³⁷⁸ de vardır. Bu kanaatte olan bilginlere göre, girdi kullanılarak elde edilen yeraltı kaynaklarının zekat oranı %2,5, girdi kullanılmadan veya çok az bir girdiyle elde edilen yeraltı kaynaklarının oranı ise %20' dir. Buradaki konumuz itibariyle bizi ilgilendiren nokta, her iki oranın da sabit oranlı olmasıdır. Yani ister %20 isterse %2,5 esas alınsın, her iki durumda da oran sabittir ve matraha göre değişmez. Yeraltı kaynaklarının zekatı tıpkı toprak mahsullerinin zekatı gibi üretim sonucu elde edilen üründen verilir/alınır. Oran, tüm mükellefler için eşittir. Ancak ödenecek zekat miktarı matrahın durumuna göre değişir. Matrah arttıkça ödenecek zekat miktarı artar, azaldıkça da azalır.

³⁷⁵--Bkz. Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 7; Ebu Davut, Zekât, 5,12; Tirmizî, Zekât, 14; Nesâî, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 17; Dârimî, Zekât, 29; Muvatta, Zekât, 33.

³⁷⁶--Bkz. Buhârî, Zekât, 66, Musâkât, 3; Müslim, Hudûd, 45, 46; Ebu Davut, Diyât, 27; Tirmizî, Ahkâm, 37; İbn Mâce, Lukata, 4; Muvatta, Zekât, 9.

³⁷⁷--Bu tartışmanın ayrıntılarını "Zekata Konu Olan Mallar" üst başlığında yer alan "Yeraltı Kaynakları" adlı bölümde ele aldığımız için burada ayrıntıya girmiyoruz.

³⁷⁸--Bkz. Malik, Müdevvene, II, 403.

Hayvansal servetin zekat tarifesine gelince, bu alanda uygulanacak olan zekat tarifesi yukarıda ifade edilen tarifelerden farklı nitelikler taşımaktadır. Şöyle ki, bu mallarda zekata esas olacak miktar, belli dilimlere ayrılmış, her bir dilim için verilecek zekat miktarı sayısal olarak belirlenmiştir. Ancak bu alanda, diğer menkul malların zekat uygulamasından farklı olarak, elde bulunan mevcut malların tümünün belli bir oranla zekata tabi olması yerine, her bir dilim için belirli sayıda zekat verilmesi öngörülmüştür.³⁷⁹ Hayvan çeşitlerine göre, dilimlere tekabül eden zekat oranında kısmî bir farklılık söz konusudur. Konuyu biraz daha yakından inceleyelim.

Koyunlarda esas alınan tarifeye³⁸⁰ göre, matrahın belirli sayıya kadar olan miktarı zekat dışı bırakılmış (0-39), bu miktardan fazlasında ise, ilk etapta seksen koyunluk iki dilim (40 ila 120 arası ve 121 ila 200 arası), sonrasında yüz koyunluk bir dilim (201 ila 300 arası) sonrasında da, dilimler yüzer koyun olarak sabit hale getirilmiştir. Bu duruma göre, koyunların zekatında matrah artışına paralel olarak verilmesi gereken zekat sayısı azalan bir seyir³⁸¹ takip etmiş, nihayetinde yüz koyuna bir koyun düşecek şekilde tarife sabit hale gelmiştir. Son tahlilde koyunların zekatı sabit dilimler ve sabit oran haline dönüşüncüye kadar azalan bir seyir takip etmiş, sonrasında ise sabit hale gelmiştir.

Develerde³⁸² ise, ilk beşe kadar olan miktar, zekat dışı bırakılmıştır. Nisabı aşan kısım ise, belirli dilimlere ayrılmış ve her bir dilim için verilmesi gereken belli sayılar

³⁷⁹--Gözübenli, Zekat, s. 322.

³⁸⁰--Koyunların zekat tarifesi şöyledir;

1 ila 39 arasında zekat yoktur.
40'tan 120'ye kadar olan dilimde 1 koyun
121'den 200'e kadar olan dilimde 2 koyun
201'den 300'a kadar olan dilimde 3 koyun

...bu sayıdan sonra her 100 koyun başına 1 koyun zekat verilir. Karşılaştırmalı olarak bkz. Buhârî, Zekat,38; Ebu Davut, Zekat, 5;Tirmizî, Zekat, 4; Nesâî, Zekat, 5, 10; İbn Mace, Zekat,13; Muvatta, Zekat, 23; Darimî, Zekat, 4; Ebu Ubeyd, s. 394, No: 1034.

³⁸¹--Gözübenli, Zekat , s. 322.

³⁸²--Develerin zekat tarifesi şöyledir:

5'ten azında zekat yoktur.
5'ten 9 kadar (dahil) 1 koyun
10'dan 14'e kadar (dahil) 2 koyun
15'ten 19'a kadar (dahil) 3 koyun
20'den 24'e kadar (dahil) 4 koyun
25'ten 35'e kadar (dahil) iki yaşına girmiş bir dişi deve
36'dan 45'e kadar (dahil) üç yaşına girmiş bir dişi deve
46'dan 60'a kadar (dahil) dört yaşına girmiş bir dişi deve
61'den 75'e kadar (dahil) beş yaşına girmiş bir dişi deve
76'dan 90'a kadar (dahil) üç yaşına girmiş iki dişi deve

öngörülmüştür. Yirmi beşe kadar olan develer, beşer adetlik dilimlere ayrılmış ve her dilim için bir koyun zekat verilmesi gerekli görülmüştür. Burada dikkati çeken husus, her beş adetlik dilime bir koyun düşecek şekilde zekat verilmesi öngörülerek, her beş deveye bir koyun şeklinde sabit bir oran esas alınmıştır. Yirmi beşten sonra da matrah yine beşer adetlik dilimlere ayrılmış, fakat bu dilimler için koyun değil, aynı cinsten olan develerin verilmesi öngörülmüştür. Matrahın artışına paralel olarak, belli sayıya kadar niteliksel bir artış³⁸³ daha sonraki dilimlerde ise sayısal artışla, matrahın artışına paralel olarak ödenecek zekat miktarı da artmıştır. Nihayetinde ise sabit³⁸⁴ hale gelmiştir.

Ağırlıklı olarak sahabe uygulamalarına dayandırılan rivayetlere istinaden sığırların³⁸⁵ zekatında da diğer hayvanların zekatında olduğu gibi belli sayıya kadar olan miktar, zekat dışı bırakılmış sonrası ise, belirli dilimlere ayrılarak her bir dilim için ödenecek zekat miktarı, sayılarla belirtilmiştir.

91'den 120'e kadar (dahil) dört yaşına girmiş iki dişi deve

120' den sonra her 50 devede dört yaşına girmiş bir dişi deve, her 40 devede üç yaşına girmiş bir dişi deve verilir. Karşılaştırmalı olarak bkz. Buharî, Zekat, 38; Ebu Davut, Zekat, 5; Tirmizî, Zekat, 4; Nesâî, Zekat, 5; İbn Mâce, Zekat, 9; Muvatta, Zekat, 23; Darimî, Zekat, 6.

³⁸³--Bir sonraki dilimde bir önceki dilime nisbetle daha değerli ve daha büyük bir deve verilmesi öngörülerek.

³⁸⁴--120 deveden sonra tarifenin tekrar başa dönerek aynı şekilde işlemesi gerektiğini savunan ekoller vardır. Ancak biz, hadis kaynaklarındaki, her 50 devede dört yaşına girmiş bir dişi deve, her 40 devede üç yaşına girmiş bir dişi deve ödenmesi şeklindeki ifadeyi esas aldık. Bkz. Buharî, Zekat, 38; Ebu Davut, Zekat, 5; Tirmizî, Zekat, 4; Nesâî, Zekat, 5; İbn Mâce, Zekat, 9; Muvatta, Zekat, 23; Darimî, Zekat, 6.

³⁸⁵--Sığırların tabi olduğu zekat tarifesi, koyun ve develerin zekat tarifeleri kadar kesin değildir. Zira sığırların zekat tarifelerinin develerin zekat tarifesi ile aynı olduğuna ilişkin rivayetlerde vardır. Bkz. Ebu Ubeyd, s. 387, No: 999-1000. Ayrıca, kaynaklarımızda ağırlıklı olarak, kırka kadar olan sığırların (yani her otuz sığırdan iki yaşına girmiş bir dana, her kırk sığırdan da üç yaşına girmiş bir sığır alınması) zekat tarifesi yönündeki rivayetler yer almaktadır. Karşılaştırmalı olarak bkz. Ebu Davut, Zekat, 5; Tirmizî, Zekat, 5; Nesâî, Zekat, 7; İbn Mâce, Zekat, 12; Muvatta, Zekat, 24; Darimî, Zekat, 5; İbn Ebî Şeybe, III, 126, 127; Ebu Ubeyd, s. 386, No: 993 vd. Ancak fıkıh kitaplarında yaygın olarak yer alan ve kırtan fazla sığırlarda zekat tarifesinin nasıl olacağına ilişkin rivayetler de -fazla olmasa da- yine hadis kaynaklarında yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 240; Darekutnî, Zekat, 5.

Son olarak aktardığımız iki hadis kaynağı ve fıkıh kitaplarında nakledilen zekat tarifesi şöyledir:

30'a kadar olan kısım zekat dışı bırakılmıştır.

30'dan 39'a kadar (dahil) iki yaşına girmiş bir dana

40'dan 59'a kadar (dahil) üç yaşına girmiş sığır

60'dan 69'a kadar (dahil) iki yaşına girmiş iki dana

70'den 79'a kadar (dahil) üç yaşına girmiş bir sığır ve iki yaşına girmiş bir dana

80'den 89'a kadar (dahil) üç yaşına girmiş iki sığır

90'dan 99'a kadar (dahil) iki yaşına girmiş üç dana

100'den 109'a kadar (dahil) üç yaşına girmiş bir sığır ve iki yaşına girmiş iki dana

110'dan 119'a kadar (dahil) üç yaşına girmiş iki sığır ve iki yaşına girmiş bir dana

120'den 129'a kadar üç yaşına girmiş üç sığır ve iki yaşına girmiş dört dana. Geniş bilgi için bkz. Serahsî, II, 251; İbn Kudâme, III, 420.

Zekata konu olan malların tabi oldukları oranlara genel olarak baktığımızda, şöyle bir görüntü karşımıza çıkmaktadır: Zekat için gerekli şartları taşıdıkları takdirde, elde bulunan paraların tümü %2,5'luk bir sabit oranla zekata tabidir. Toprak mahsulleri, üretimde girdi kullanılıp kullanılmamasına bağlı olarak %5 veya %10'luk sabit oranlarla, madenler de %20'lik³⁸⁶ sabit oranla zekata tabidirler. Her üç tür mal çeşidinde de, sabit oranlı tarife söz konusudur. Bu tarifenin özelliği, matrah arttıkça matraha uygulanacak zekat oranı sabit kalmakla birlikte, ödenecek zekat miktarı artmaktadır. Böylelikle zekatta tam bir adalet sağlanmıştır. Zira bu uygulamayla mükellefler, ekonomik güçlerine göre zekat ödeyeceklerdir. Hayvansal servette, diğer mallara uygulanan tarifelerden farklı olarak, matrah belirli dilimlere ayrılmış ve her bir dilim için verilecek zekat miktarı sayılarla ifade edilmiştir. Bu mallarda matrahın tümü belli bir oranla zekata tabi olmamakta, matrah dilimlere ayrılarak her bir dilim için verilecek zekat sayılarla ifade edilerek dilim yöntemli tarife uygulanmaktadır.

Zekât oranlarının belirtildiği şekilde değişikliğe gidilmeksizin uygulanması hususunda ortak bir kanaat vardır. Ancak bu konuda çok sınırlı da olsa farklı düşünenler de yok değildir. Mesela Kur'an'da bu tarifelerin değişmezliğine ilişkin herhangi bir hüküm olmadığını gerekçe göstererek- zımnen de olsa- değişebileceği kanaatini gösterenlerle³⁸⁷ birlikte, enflasyonist ortamlarda zekat oranlarının saptanmasında esnek davranılması gerektiği kanaatinde³⁸⁸ olanlar vardır. Bu sonuncu kanaati taşıyanlar, zekat oranlarının gerçek anlamda değil, parasal anlamda değişmesi gerektiğini³⁸⁹ savunmaktadırlar.

³⁸⁶--Bu alanda da maliyet gerektiren girdi kullanıldığında oranın sabit bir şekilde %2,5 olarak uygulanması gerektiğinin savunan bilginlerin olduğunu yukarıda belirtmiştik.

³⁸⁷--Bkz. Hamidullah, II, 967. Hamidullah, bu kanaatine örnek olarak bizzat Hz. Peygamber (s) tarafından tatbik ve tahsil edilen gümrük vergilerini Hz. Ömer'in değiştirdiğinin örnek olarak göstermektedir.

³⁸⁸--Mannan, s. 413.

³⁸⁹--Mannan, s. 413, Mannan şöyle bir örnekle meramını anlatmaktadır: "Yirmi yıl önce bir kişinin 2,5 riyale 10 kilo pirinç aldığını varsayalım. Eğer bugün aynı para ile 5 kilo pirinç alınabiliyorsa bu ne demektir? Bu durumda, paranın değerinde %50 oranındaki azalma, zekat oranının %50 oranında arttırılmasını haklı kılar. Eğer buna izin verilmezse zekatın alınma amacı, gerçekleşmemiş olur. Çünkü paranın kendisi bir değer taşımaz. Bir değişim değeri taşıdığı için değerlidir. Bu nedenle, eğer mevcut zekat oranının değişim değeri sıfıra inerse, zekatın toplumsal adaleti sağlamak açısından taşıdığı önem yitecektir." Bkz. Mannan, s. 413, 414.

1.5. GELİR (VE SERVET) DAĞILIMI AÇISINDAN ZEKAT

Bir toplumda üretime katılan faktörler, belirli bir üretim meydana getirirler.³⁹⁰ Üretim sonucu elde edilen ürünler, hiçbir toplumda tesadüfî bir şekilde paylaşılmaz, zira üretim faaliyetinde olduğu gibi, ürünlerin paylaşılmasını da düzenleyen bir mekanizma vardır.³⁹¹ Bu mekanizma, toplumun kabul ettiği ekonomik sisteme göre değişiklik arz eder. Üretime katılan faktörlerden emek yani insan, içinde yaşadığı toplumun kabul ettiği ekonomik sistemin koşullarına göre üretimden pay alır.

Toplumdaki tüm bireyler üretime eşit bir şekilde katılmadığı için üretimden de eşit pay alamazlar. Bu gelir farklılığı, nihayetinde toplumda zengin ve fakir gruplarını ortaya çıkarır.

Bireylerin elde ettikleri gelirlerinin belirli bölümlerini, aynı dönem içerisinde tüketim harcamalarında kullanmamaları ve karşılıksız olarak elden çıkarmamaları sonucu servet³⁹² oluşur. Oluşan servet bireylerin elde ettikleri gelirlerle paralellik arz eder ve her birey gelirine göre bir servete sahip olur. Şüphesiz fertlerin birbirlerine iş gördürebilmeleri için farklı ekonomik derecelere sahip olmaları ilahî iradenin³⁹³ bir gereğidir.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadislerinde servete ve kazanca karşı müspet bir tavır³⁹⁴ söz konusudur. Öyle ki, veren el alan elden daha üstün³⁹⁵ kabul edilmiştir. Ancak servetin zenginler arasında dolaşan bir güç kaynağı olmasına da şiddetle karşı çıkmıştır.³⁹⁶ Bu nedenle, servetin geniş kitlelere yayılmasını sağlamak amacıyla bir takım tedbirler vazedilmiştir. Merhamet ve sevap kazanma saikiyle yapılan gönüllü tedbirlerin yanında, zorunlu tedbirler de getirilmiştir.

Şüphesiz her din kendi müntesiplerine yardımlaşma ve dayanışmayı emretmiştir, ancak bunu bir hak olarak olan kabul eden ve onu zorunlu bir vazife telakki eden yegâne din İslam'dır.³⁹⁷ Yüce Yaratıcı, bireyler arasındaki paylaşımı, bireylerin

³⁹⁰--Yazgan, s. 41.

³⁹¹--Boratav, Korkut, 100 Soruda Gelir Dağılımı, Gerçek Yay. 3.bs. İstanbul 1976, s. 7.

³⁹²--Dilik, Said, Servetin Geniş Kitlelere Yayılması, AÜSBF Yay. Ankara 1976, s. 10

³⁹³--“...Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine, derece derece üstün kıldık...” Zuhuf, 43/32.

³⁹⁴--Fazlurrahman, İslamiyet ve İktisadî Adalet Meselesi, (Trc. Yusuf Ziya Kavakçı), Atatürk Üni. Yay., Erzurum 1976, s. 9.

³⁹⁵--Müslim, Zekat, 94.

³⁹⁶--Bkz. Haşr, 59/7.

³⁹⁷--Miras, V, 5.

insiyatifine bırakılmayacak derecede önemli görmüş ve onu bir hak³⁹⁸ olarak muhatapların uhdesine yüklemiştir. İşte zekat, zengin ve fakir arasında gelir ve servetin zorunlu olarak yeniden dağılımını gerçekleştirmeyi hedefleyen müessesenin adıdır. Zekat, servetin sadece zenginler sınıfında kalmayıp, bütün topluma yayılarak, asgarî bir satın alma gücünü sağlamak amacıyla³⁹⁹ farz kılınmıştır. Başka bir ifadeyle zekat, servetin sadece zenginler arasında tedavül etmesine engel olmak amacıyla konmuş⁴⁰⁰ zorunlu bir mükellefiyettir.

Çok boyutlu bir müessese olan zekatın en temel amacı, servetin belli kesimler arasında güç kaynağı olmasını engelleyerek, geniş kitlelere yayılmasını, başka bir ifadeyle, refahın tabana yayılmasını sağlamaktır. Daha genel bir ifadeyle, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı en üst seviyedeki bir uygulamayla sağlayarak sosyal adaleti gerçekleştirmektir.

Zekatın fakirin bir hakkı olarak zorunlu kabul edilmesi, bir yandan servetin belirli ellerde toplanmasına mani olurken, öte yandan fakirle zengin arasındaki sınıf mücadelesini de ortadan kaldırma⁴⁰¹ gibi olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Zira fakir, zenginin servetinin artması oranında kendi hakkının da artacağı⁴⁰² bilinciyle sınıf mücadelesine girişmeyecektir.

Gelir ve servetin yeniden dağılımı, zekatın sosyal fonksiyonudur. Çok boyutlu bir müessese olan zekat, gelir ve servet dağılımını düzeltici işleviyle toplumda oluşacak servete dayalı sınıf farklılıklarını büyük ölçüde dengeleyecektir.

³⁹⁸--Zariyât, 51/19; Meâric, 70/25.

³⁹⁹--Fazlarrahman, s. 31.

⁴⁰⁰--Ahmed, Mahmud, İslam İktisadı, (Çev: Yusuf Ziya Kavakçı), Çağaloğlu Yay., İstanbul 1975, s. 143.

⁴⁰¹--Zaim, Sabahaddin, İslam ve İktisadî Nizam, Karabük 1979, s. 20.

⁴⁰²--Zaim, s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKAT HUKUKU AÇISINDAN

TİCARİ MAL VE KAPSAMI

TİCARÎ MAL VE KAPSAMI

2.1. BAZI TEMEL KAVRAMLAR

Çalışmamızın konusu ticarî malların zekatı ile ilgili olunca, ticaretle ilgili bazı teknik kavramlar hakkında tanıtıcı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Şüphesiz ticaret malı kavramının mahiyeti, kapsamı ve zekatla ilgili genel esaslarının daha iyi anlaşılabilmesi açısından bu teknik kavramlar hakkında bilgi verilmesi önem arz etmektedir.

Günümüzde ticarî ilişkilerin karmaşıklığı, kurumsal boyutlu işlemlerin önem kazanması, işlemlerin seyri ve verimliliği dikkate alınarak borçlar ticarî borç-adî borç şeklinde tasnif edilmiş, taraflar da borçlu, esnaf, tacir ve benzeri şekillerde gruplandırılmıştır. İslam hukuk doktrininde ise böyle bir açılım netleşmiş değildir. Bundan dolayı anakronizme düşmemek için çalışmamızda pozitif hukuktaki sistematik esas alınacaktır.

Ticarî ilişkilerin büyük bir kısmı kurumsal boyut kazanarak ticarî işletmeler vasıtasıyla yürütülüyor olması nedeniyle, ticarî işletme kavramının netleştirilmesi ticarî mal kavramının mahiyeti ve kapsamının netleşmesine katkı sağlayacaktır. İçinde yaşadığımız dünyada ticarî malın kapsamını tespit edebilme amacıyla yürürlükteki ticaret kanununun esas aldığı ticarî işletme üzerinde durulacak ve bu konu mer'î kanun esas alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

Şüphesiz iktisadî hayattaki her faaliyet ticarî nitelik taşımaz. İktisadî olup ticarî nitelik taşımayan faaliyet türlerinin tespit edilerek tabi oldukları hükümlerin irdelenmesi, ticarî alanın tespitine yardımcı olacaktır. Bu amaçla maaş, ücret, serbest meslek kazançları, menkul ve gayrimenkul sermaye iratları da ayrı bir başlık halinde incelenecektir. Ayrıca zekata tabi olma bağlamında ticarî malla ilişkisine istinaden para ve para benzeri likiditeler de bu bölümde ayrı bir başlık halinde ele alınacaktır.

2.1.1. Ticaret

Sözlükte alım satım⁴⁰³ anlamına gelen ticaret, terim anlamı itibariyle, mal olan bir bedel karşılığında mal kazanma⁴⁰⁴ faaliyeti, başka bir ifadeyle, kazanç sağlama amacıyla mal mübadelesi⁴⁰⁵ anlamına gelmektedir.

Kur'an-ı Kerimde yer alan ticaret kelimesi ve fıkıh kitaplarında çeşitli açılardan hükümleri incelenen ticaret malı tamlamasındaki ticaret kelimesinin ifade ettiği anlamın günümüzdeki ticaret kavramıyla paralellik arz edip etmediği araştırılması gereken önemli bir konudur. Ticaret malı ifadesindeki ticaret kelimesiyle, sözlük anlamı mı yoksa günümüzdeki hukukî anlamı mı kastedilmektedir. Bu da netleştirilmesine ihtiyaç duyulan bir konudur. Adî borç-ticarî borç ayırımının netleşmeye başlamasının rönesanstan sonraki zamanlara denk geldiği dikkate alınır, ticaret kavramıyla bugünkü hukukî kavram olan ticaretin kastedilmediği açıktır. Ancak Kur'an-ı Kerimde geçen ticaret kelimelerinin sadece alım satımla sınırlandırılması ticaret kavramının anlam yelpazesini iyice daraltmaktır. Ayet ve hadislerde geçen ticaretin her türlü *kazandırıcı işlemleri* kapsayıp, bu işlemleri yapanların mesleklerinin adı olduğu dikkate alındığında, ticaret kelimesinin anlam yelpazesinin zenginliği daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁰⁶

Kur'an-ı Kerimde ticaret kelimesi değişik vesilelerle sekiz ayette toplam dokuz kez⁴⁰⁷ geçmektedir. Nur suresinde geçen bir ayette⁴⁰⁸ ticaret ve bey' kelimeleri aynı ayet içerisinde ayrı ayrı zikredilmektedir. Bu durum bu iki kelimenin birebir aynı olmadığı anlamına gelmektedir. Söz konusu ayette geçen ticaret kelimesini Zemahşerî, tacirin sanatı/mesleği⁴⁰⁹ olarak ifade etmekte, taciri ise kazanç sağlamak amacıyla alım satım yapan kişi⁴¹⁰ olarak tanımlamaktadır. Neticede *ticaret*, bir üst kavram olarak, kazandırıcı tüm işlemlerin genel adıdır. Bunun içerisine satım, şirket, karz, selem, gibi işlemler girer. Dolayısıyla kazandırıcı tüm işlemlerin genel adı olarak ticaret bir meslek iken bey' bireysel bir işlemdir.

⁴⁰³--İbn Manzûr, VI, 89, "t-c-r maddesi"

⁴⁰⁴--Kâsânî, II, 396; İbn Abidîn, III, 180.

⁴⁰⁵--Zebîdî, Muhammed Murteza, Tacu'l-Arus, Beyrut 1966, III, 66.

⁴⁰⁶--Gözübenli, İmâm-ı Âzam'ın İçtihat Sistematiğinde Malî İbadetlerle İlgili Genel İlkeler" Yayınlanmamış müzakere metni.

⁴⁰⁷--Bkz. Bakara, 2/16, 282; Nisâ, 4/29; Tevbe, 9/24; Nur, 24/37; Fatır, 35/29; Saff, 61/10; Cuma, 62/11.

⁴⁰⁸--Bkz. Nur, 24/37.

⁴⁰⁹--Zemahşerî, III, 236.

⁴¹⁰--Zemahşerî, III, 236.

Modern iktisat ve hukuk bilimleri, ticareti bugünün ticarî hayatının tamamını kapsayıcı nitelikte ele almaktadırlar. Ancak her iki bilim dalının ticarete yaklaşımı hususunda kapsam yönünden bir farklılık söz konusudur. İktisat bilimi ticareti, oldukça dar bir çerçevede ele alır ve sadece üretim ve tüketim arasındaki aracılık (değişim) faaliyetleri⁴¹¹ olarak tanımlar. Oysa hukuk daha geniş ve kapsamlı bir yaklaşımla ele alır. Şöyle ki, hukukî açıdan ticaret, mal değişimine aracılık etmenin yanı sıra, üretim ve tüketim faaliyetlerini⁴¹² de kapsamaktadır. Dolayısıyla hukukî olarak ticaret, ham maddelerin makine gibi teknik vasıtalarla işlenerek yeni ve değerli ürünler meydana getirilmesi olarak ifade edilen fabrikacılık faaliyetlerini⁴¹³ de içermektedir. Son tahlilde hukukî açıdan ticaret; üretim, değişim ve tüketime yönelik faaliyetlerin tümünü kapsayan geniş bir kavramdır. Biz ticareti hukukî açıdan ele almaktayız. Dolayısıyla çalışmamızda ticaret kavramı ile hukuk bilimindeki ticaret kastedilmektedir.

Klasik fıkıh müktesebatında ticaret malları ifadesiyle genellikle para ve canlı hayvan dışındaki *menkul mallar (urûz)* kastedilir.⁴¹⁴ Bu anlayışta ticarî faaliyetin sadece değişim/mübadele boyutu öne çıkmaktadır. Bilindiği gibi günümüzde ticarî alan üretim, tüketim ve aracılık faaliyetlerinin tümünü kapsar nitelikte genişlemiş ve daha önce olmayan birçok faaliyet türü ticarî alanın kapsamına girmiştir. Tarım toplumunda tarım ve hayvancılık ekonomik hayatın temel dinamiği iken sanayi toplumunda bu sektörler ancak devlet desteği ile ayakta kalabilmektedir. Bugün artık ticarî faaliyetler ekonomik hayatın lokomotif durumuna gelmiştir. Bu duruma paralel olarak da ticarî hayat, tek bir muameleyi ve tek bir şahsı aşmış, ticarî faaliyetler daha ziyade belirli bir hacim ve organizasyon içinde çeşitli unsurlardan oluşan bir bütün/ticarî işletmeler tarafından icra edilir⁴¹⁵ hale gelmiş, bu durum bir anlamda ticarî faaliyetlere kurumsal nitelik kazandırmıştır. Dolayısıyla içinde yaşadığımız dünyada nelerin ticaret malı olduğunu, başka bir ifadeyle, hangi tür malların ticaret malı kapsamında zekâta tabi olacağını ortaya koymak, ticaretin kapsamını belirlemeye bağlıdır.

İnsan, üretimi sınırlı ihtiyaçları sınırsız olan bir varlıktır. İhtiyaçları üretimini aştığı taktirde kişi, bu ihtiyaçları karşılayacak bir faaliyet içersine girer ve böylece mal ve hizmet değişimi başlar. İnsanın veya en küçük ekonomik birim olan ailenin,

⁴¹¹--Arkan, Sabih, Ticarî İşletme Hukuku, Türkiye İş Bankası Yay. 5. bs. Ankara 1999, s.1.

⁴¹²--Arkan, s.1.

⁴¹³--Arkan, s.1; Poroy/Yasaman, Poroy Reha- Yasaman Hamdi, Ticarî İşletme Hukuku, Beta Yay., 3. Bs., İstanbul 1998, s. 13.

⁴¹⁴--"Urûz" kavramı hakkında "Mal ve Eşyada Ticarî Nitelik" başlığı altında bilgi verilecektir.

⁴¹⁵--Poroy/Yasaman, s. 12.

ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yapmış olduğu alış veriş, ticaretin ilk ve basit şeklini oluşturur. Bu bağlamda ticaret bir insanlık gerçeğidir.⁴¹⁶

Tarıma dayalı ekonomiyle birlikte alış veriş önceki ekonominin şekilciliğinden çıkmış, artık ihtiyaçlar mal ve hizmet takasıyla⁴¹⁷ karşılanmaya başlanmıştır. Bir mal veya hizmet bedelinin yine bir mal veya hizmetle ödenmesi anlamına gelen takas, ticaretin en eski türü⁴¹⁸ olarak tahmin edilmektedir.

İş bölümünün gelişmesi ve çeşitlenmesiyle birlikte mübadeleler çoğalmış, ancak mal ve hizmetle mübadele alış verişi hantallaştırmış ve zorlaştırmıştır. Ekonomik hayatın işleyişini yavaşlatan bu alış veriş yöntemi yeni açılımlara kapı aralamış ve nihayetinde belli bazı malları mihenk kabul edip, mübadele konusu malları bunlara göre hesaplayarak⁴¹⁹ gerçekleştirilen yeni bir alış veriş yöntemi ortaya çıkmıştır. Ancak bu yöntem de bir süre sonra ortadan kalkmak zorunda kalmıştır. Çünkü ödeme aracının harcamaları aşan kısmının muhafazasında sorunlar çıkmış ve nihayetinde dayanıklı, standart, kaliteli ve kolay muhafaza edilebilir metaller⁴²⁰ alış verişte değişim aracı olarak kullanılmaya başlanmış ve böylece paralı ekonomiye geçilmiştir.

Ekonominin dinamik yapısı, ticarî hayatın daha süratli, güvenilir ve kolay bir şekilde işleyebilmesi için, değişim araçlarının niteliğini günden güne değiştirmiş ve buna paralel olarak da ticaretin niteliği her geçen gün biraz daha farklılaşmıştır. Teknik ve üretim alanındaki gelişmelere paralel olarak ticaret, ilk ve basit şekli olan bireye dayalı alış verişin sınırlarını aşmış ve büyük ölçüde kurumsal nitelik kazanarak kapsam yönünden oldukça genişlemiştir. Ve bugün artık üretim, tüketim ve aracılık faaliyetlerinin tümünü içine alarak ekonominin temel dinamiği haline gelmiştir.

⁴¹⁶--Ekonomi üzerine çalışma yapan araştırmacılar, iktisadî/ticarî ilişkilerin gelişim seyri ile ilgili pek çok teoriler ileri sürmüşlerdir. Bu teorilerden birine göre, alış veriş/mal ve hizmet mübadelesi ilk olarak hediyeleşmeyle başlamıştır. Kabile üyelerinden biri bir başkasına hediye verir, karşılığında ise bir şey istemez, ancak töre hediye alanı da eşit değerde bir hediye vermeye zorlar. Hediyeleşmeye endeksli bu durum bir süre böylece devam etmiş, daha sonra bayramlarda yapılmaya başlanan uygulamada, alış verişin konusunu daha ziyade gücü temsil eden silahla, itibarı temsil eden lüks eşya oluşturmuştur. Bu uygulama şekli, gerçek anlamda ekonomik niteliği haiz faydalı ihtiyaçları karşılayan bir alış veriş olmamakla birlikte, servetlerin bir dereceye kadar elden ele geçmesini sağlayarak, insanların ürünlerin nisbî değerini tanımasına katkıda bulunmuş, dolayısıyla ekonomik hayatın uyanmasında çok önemli bir role sahip olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Lajugie, Joseph, Ekonomik Sistemeler, (Çev. Nihal Ünlü), Varlık Yay., İstanbul 1968, s. 20. Ancak insanlığın Peygamberle başladığı düşünüldüğünde bu yaklaşımların sadece ispatlanmamış varsayımlar seviyesinde kaldığı söylenebilir.

⁴¹⁷--Lajugie, s. 28.

⁴¹⁸--Ergin, Feridun, Para ve Faiz Teorileri, Beta Yay., İstanbul 1983, s. 9.

⁴¹⁹--Ergin, s. 12.

⁴²⁰--Ergin, s. 14.

2.1.2. Tacir

Sosyal hayatta her bireyin üstlendiği bir takım sosyal roller vardır. Bu roller, bireylerin meşgul oldukları alana göre farklı isimler alırlar. Mesela avukatlık işini yapan kişiye avukat, doktorluk mesleğini icra eden kişiye doktor denir. Bu çerçevede ticareti kendisine meslek edinen kişiye de tacir denir. Dolayısıyla ticaret bir meslektir, tacir de bu mesleği yapan kişiye⁴²¹ verilen isimdir.

Bir mesleği yapmak demek, bir fayda sağlamak amacıyla faaliyetini belirli bir amacın gerçekleşmesine aslî şekilde ve devamlı surette tahsis etmek⁴²² demektir. Bir meslekle uğraşmak, devamlı surette bazı işlemlerin ve faaliyetlerin yürütülmesini gerektirir ki, ticaret mesleğinin esası da ticarî faaliyete ve ekonomik faydaya dayanır.⁴²³ Son tahlilde tacir, en basit ve en yalın ifadeyle, kazanç sağlama amacıyla devamlı surette ticarî faaliyeti kendisine meslek edinmiş kişidir.

Klasik fıkıh geleneğinde tacirî faaliyetlerle ilgili tahliller genellikle tacir merkezli değil *ticarî mal*⁴²⁴ merkezlidir. Ancak ticarî faaliyetin işleyiş esasını temel alan tacir sınıflamaları da yok değildir. Nitekim ticarete konu olan malın sürüm keyfiyeti esas alınarak tacir tasnifi yapılmıştır. Bu bağlamda, Malikî Ekolü'nün kurucusu İmâm Malik tarafından ortaya konan tasnife göre tacir iki kısma ayrılır: Müdîr Tacir ve Muhtekir Tacir.

Müdîr Tacir, sürümü fazla olan mal ticareti yapan, aldığı malı elinde fazla bekletmeden satan⁴²⁵ tacirdir. Başka bir ifadeyle, değişimin sürekli olduğu bir alanda ticaret yapan tacirdir. Kumaş, buğday ticareti yapan tacir⁴²⁶ gibi. Bugünün ekonomik işleyişi içerisinde market, dükkân, manifaturacılık gibi mal değişiminin sürekli olduğu bir alanda ticaret yapan tacir, müdîr tacir kapsamına girer.

⁴²¹--Bilgişin, Şevket Memedali, Ticaret Hukuku Prensipleri, Ankara Huk. Fak. Yay., Ankara 1936, s. 98; Mimaroglu, Sait Kemal, Ticaret Hukuku, AÜSBF Yay., 2. bs. Ankara 1970, s. 167.

⁴²²--Mimaroglu, s. 167.

⁴²³--Mimaroglu, s. 167.

⁴²⁴--İslam bilginlerinin ticarî malla ilgili görüşlerini, mal ve eşyada ticarî niteliğin bulunması için ileri sürdükleri kriterleri daha sonra ele alacağız.

⁴²⁵--Malik, Müdevvene, II, 376; Şenkîfî, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. el-Muhtar, Advâu'l-Beyân Fî İzahî'l-Kur'an bi'l-Kur'an, Daru'l-Fikir, Beyrut 1995, II, 135.

⁴²⁶--Malik, Müdevvene, II, 376.

Muhtekir Tacir ise, sürümü az olan bir alanda ticaret yapan yahut aldığı mal uzun süre elinde kalan yahut da daha fazla kâr etmek için uygun zamanı bekleyen⁴²⁷ tacirdir. Mesela arsa veya gayr-i menkul ticareti ile uğraşan tacir gibi. Nitekim bu tarz malların sürümü çok fazla değildir. Üzerinden yıllar geçse de satılamadığı durumların yaşanabildiği bir vakıdır.

İmâm Malik, yukarıda ifade edilen alanlarda ticaret yapan tacirler arasında ayırım yapmış ve her ikisinin hukukî sonuçlarını ayrı ayrı ele almıştır. Ona göre, sürekli değişimin olduğu bir alanda ticaret yapan müdür tacir, zekat için gerekli şartlar oluşup üzerinden bir yıl geçtiğinde yıl sonu hesabını yaparak zekatını verir⁴²⁸ ve her yıl zekat ayı geldiğinde malını kıymetlendirip yıllık olarak⁴²⁹ zekatını verir. Oysa sürümü fazla olmayan mallar üzerinde ticaret yapan muhtekir tacir, malı elinde yıllarca kalsa da satana dek zekat vermez, satınca da sadece bir yıllık için⁴³⁰ zekatını verir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, İmâm Malik tarafından ortaya konan bu tasnif, ticarî faaliyetin sürüm keyfiyetine binaen ortaya konmuş bir tasniftir.

Modern hukuk sistematüğinde tacir, hukukî bir şahıs olarak daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu başlık altında kendisine özgü hukukî sonuçları olan tacir kavramı, hukukî açıdan başka bir ifadeyle, teknik açıdan incelenecektir. Öncelikle Eski Ticaret Kanununda (1926’da çıkarılan Ticaret Kanunu) ele alınış tarzı kısaca ifade edilecek, sonrasında ise, şu an yürürlükte olan Ticaret Kanununa göre tacir kavramı ana hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Eski Ticaret Kanunu (ETK) “ticarî muamele” esası üzerine kurulmuş bir kanundur. Tacir kavramını da ticarî muamele esası üzerine bina etmiştir. Bu kanunda tacir, ticarî ehliyeti haiz olup kendi namına ticarî muamelelerden birisiyle meşguliyeti kendisine mutaat sanat edinen kişı⁴³¹ olarak tanımlanır. Bu maddeye göre, bir kişinin tacir olabilmesi için şu üç unsur bünyesinde bulundurması gerekir:

⁴²⁷--Malik, Müdevvene, II, 373. Şüphesiz burada sözü edilen tacir, mal alıp stoklayan, piyasanın ihtiyacı olduğu halde spekülasyon beklediği için malını satmayan tacir değildir. Zira insanların ihtiyacı olduğu halde vurgunculuk yapmak için malını satmayıp elinde tutan kişı dini açıdan yerilmiştir

⁴²⁸--Malik, Müdevvene, II, 373.

⁴²⁹--Malik, Müdevvene, II, 377; İbn Rüşd, II, 529.

⁴³⁰--Malik, Müdevvene, II, 373; İbn Rüşd, II, 529. İmam-ı Malik dışındaki bilginler *müdür tacir*, *muhtekir tacir* ayırımı yapmamışlardır. Onlara göre, her ikisinin hükmü de aynıdır. Yani ister yıl için de satsın isterse satamasın –elinde uzun süre kalsa da- yıl sonunda kıymetlendirip zekatını verir. Bk. İbn Rüşd, II, 530. İmam Malik’in *müdür ve muhtekir tacir* ayırımı ve hukukî sonuçları hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Akyüz, Vecdi, Zekat, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 366-367.

⁴³¹--Bkz. ETK, md., 9.

1. Ticarî ehliyeti haiz olmak
2. Ticarî muameleleri kendi namına yapmak
3. Ticareti kendisi için mu'tat bir sanat edinmek.⁴³²

Üçüncü maddede yer alan, ticareti kendisi için mu'tat bir sanat edinmek ifadesinden maksat, ticarî muamelelerle ilgilenmeyi kendisine meslek edinme⁴³³ anlamındadır. Bu bağlamda tesadüfî olarak icra edilen yahut herhangi bir sebeple bir veya birkaç kez yapılan ticarî muamele kişiye tacir sıfatı kazandırmaz, ancak icra edilen muamele Ticaret Kanunu hükümlerine tabidir.⁴³⁴ Eski Ticaret Kanunu, yukarıda özellikleri kısaca ifade edilen gerçek kişi tacirler yanında, ticaret şirketlerini de başkaca herhangi bir şart ileri sürmeden tacir olarak⁴³⁵ kabul etmiştir.

Şu an yürürlükte bulunan Türk Ticaret Kanunu (TTK) ise, “ticari işletme” esası üzerine kurulmuştur. Kanun taciri de bu esastan hareketle tanımlamaya çalışmıştır. Bu kanundan hareketle taciri ana hatlarıyla belirlemeye çalışacağız.

2.1.2.1. Gerçek Kişi Tacirler

Yürürlükte olan ticaret kanunu taciri, “bir ticarî işletmeyi kısmen dahi olsa kendi adına işleten kişi”⁴³⁶ olarak tanımlar.

Bu tanıma göre, gerçek kişinin tacir sıfatını kazanabilmesi için şu üç unsur bünyesinde bulundurulması gerekir: Bir ticari işletmenin mevcut olması, bu işletmenin kısmen dahi olsa işletilmesi ve ticarî işletmenin belli bir kişi adına icrası.

Bir ticarî işletmenin mevcut olması; Tacir sıfatının doğabilmesi için her şeyden önce bir ticarî işletmenin var olması gerekir. Ticarî işletme yoksa tacir sıfatı kazanılamaz. Mesela bir kimse resim koleksiyonu için satın aldığı tuvali para sıkıntısından dolayı satarsa tacir sıfatını kazanamaz, ancak bu kimse bu işi sürekli tekrarlayıp bir meslek haline getirir ve bu iş için (tablo alıp satmak için) de bir işyeri açıp gerekli örgütü kurarsa, artık bir ticarî işletme doğmuş olur ve sahibi de tacir sıfatını

⁴³²--Bilgişin, s. 94

⁴³³--Bilgişin, s. 98.

⁴³⁴--Bkz. ETK, md. 11; Ayrıca bkz. Bilgişin, s. 96, 98.

⁴³⁵--Bkz. ETK, md.121. Bu maddede ticaret şirketi olarak sayılan şirketler şunlardır: Kollektif, Komandit, Limited, Anonim ve Kooperatif olmak üzere beş tanedir.

⁴³⁶--Bkz. TTK, md. 14. Bu tanım çeşitli açılardan eleştiriye tabi tutulmuştur. Tanımın bir eleştirisi için bkz. İmregün, Oğuz, Kara Ticareti Hukuku Dersleri, 7.bs. İstanbul 1984, s. 30-31.

kazanır.⁴³⁷ Ticaret siciline kaydettirerek yahut radyo, gazete gibi ilan vasıtalarıyla bir ticarî işletme açtığını duyurup da, ticarî işletmeyi açmayan fakat açmışçasına bir takım işlemlerde bulunan kişi de tacir sayılır.⁴³⁸ Bu madde iyi niyetli üçüncü kişileri korumak amacıyla kabul edilmiş olup, bu işlemi yapan kişi tacir gibi sorumlu olacağından, tacirlere yüklenen yükümlülöklere tabi olur, ancak tacirlere tanınan haklardan yararlanamaz.⁴³⁹

Bir ticarî işletmeyi kısmen dahi olsa işletmek; Bir ticarî işletmenin işlemesi, bir müşteri kitlesi ile ilişkiye girmesi ve bir takım işlemler yürütmesi⁴⁴⁰ anlamına gelir. Kısmen dahi olsa ifadesi, bir ticarî işletmenin adı bir ortaklık tarzında da olsa, bir gerçek kişi adına işletilmesini prensip olarak şart koşmaktadır.⁴⁴¹ Bu bağlamda bir ticarî işletmeyi işletmek üzere adı şirket sözleşmesi çerçevesinde bir araya gelen ortakların tümü tacir sayılır, zira bu durumda ticarî işletme, şirket işlerini yöneten ortak tarafından kısmen kendi adına kısmen de diğer ortaklar adına işletilmektedir.⁴⁴² Ticaret şirketlerinde ise durum farklıdır. Zira bu şirketlerin tüzel kişiliği bulunduğu için işletme, şirket adına işletilir ve bunun sonucu olarak da yönetici ve ortaklar değil, doğrudan doğruya şirketin bizzat kendisi tacir sayılır.⁴⁴³

Ticarî işletmenin kendi adına icrası; Bir işletmeyi kendi adına işletmek, söz konusu ticarî işletmenin kârlarından yararlanmak, zararlarına ise katlanmak⁴⁴⁴ anlamına gelir. Ticari işletme kendisi adına işletilen kişiyle, o ticarî işletmeyi fiilen yöneten yahut o işletmede çalışan kişiler farklı hukukî niteliğe sahiptirler.⁴⁴⁵ Burada tacir sıfatı, sadece ticari işletme kendisi adına işletilen kişiye aittir, diğerlerinin böyle bir sıfatı yoktur.⁴⁴⁶ Dolayısıyla ticarî temsilciler, veliler ve vasiler tacir değildirler. Çünkü tacir sıfatı, temsil edene değil, edilene aittir.⁴⁴⁷

Tacir sıfatı temsil edilene ait olduğuna göre, küçük ve kısıtlıların tacirlik sıfatının olup olmadığı önem kazanmaktadır. Eski Ticaret Kanunu (1926 Ticaret

⁴³⁷--Mimaroğlu, s.169-170.

⁴³⁸--TTK, md. 14.

⁴³⁹--Arkan, s. 107.

⁴⁴⁰--Poroy/Yasaman, s. 99.

⁴⁴¹--Domaniç, Hayri, Ticaret Hukukunun Genel Esasları, 4. bs., İstanbul 1988, s. 157.

⁴⁴²--Arkan, s. 108-109.

⁴⁴³--Arkan, s. 109.

⁴⁴⁴--Mimaroğlu, s. 170.

⁴⁴⁵--Mimaroğlu, s. 170.

⁴⁴⁶--Mimaroğlu, s. 170.

⁴⁴⁷--TTK, md., 15.

Kanunu) tacir sıfatının kazanılabilmesi için ticarî ehliyeti şart koşmuş ve bu ehliyet için iki temel unsuru esas almıştır: Malları üzerinde tasarrufat-ı kavliyesi/sözleşme yapma yeteneği muteber olmak, 18 yaşını doldurmuş olmak.⁴⁴⁸ Tasarrufat-ı kavliyesi muteber olacak ifadesinden maksat, şahsın haklarını/medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip olması⁴⁴⁹ demektir. Dolayısıyla bu kanuna göre, tacir sıfatını kazanabilmek için hem medeni hakları kullanma ehliyeti, hem de on sekiz yaşını tamamlamış olmak gerekmektedir.

Eski Ticaret Kanununda on sekiz yaşını doldurma şartının ileri sürülmesiyle, bir taraftan evlenme ve kazaî rüşd⁴⁵⁰ yolu ile medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olanların, on sekiz yaşını doldurmadıkça ticarî ehliyeti kazanamamalarından⁴⁵¹ dolayı ticaretle uğraşmaları engellenirken,⁴⁵² diğer taraftan ticarî ehliyetine sahip olmayanların ticaret yaptıkları taktirde tacir olmanın yükümlülüklerinden –mesela iflasa tabi olma-kurtulma⁴⁵³ gibi bir sonuç ortaya çıkmaktaydı. Bu sakıncadan yani ticaret yaptığı halde ehliyet noksanlığından dolayı tacir olmanın gerektirdiği yükümlülüklerden kurtulma şeklinde ortaya çıkan haksızlıkların ve suistimallerin önüne geçmek için, yürürlükteki Ticaret Kanununda (TTK) ticarî ehliyet kavramı terk edilmiştir.⁴⁵⁴ Dolayısıyla şu anki Ticaret Kanununda tacir sıfatını kazanabilmek için on sekiz yaşını doldurmuş olmak gibi bir şart yoktur. Bu durumda sahip olduğu ticarî işletme, veli veya vasileri tarafından yürütülen küçük ve kısıtlılar, mevcut Ticaret Kanununa göre tacir sayılırlar.⁴⁵⁵ Adına ticarî işletme işletilen küçük ve kısıtlılar, işletmenin hukukî sorumluluğunu⁴⁵⁶ üstlenirler, ancak cezaî sorumluluk işleri bizzat yürüten veli veya vasiye aittir.⁴⁵⁷ Mesela, adına ticarî işletme işletilen küçük iflas eder, ancak hileli bir iflas durumunda uygulanacak ceza veli veya vasiye⁴⁵⁸ aittir.

⁴⁴⁸--Bkz. ETK, md. 4. Ayrıca bkz. Bilgişin, s. 103.

⁴⁴⁹--Bilgişin, s. 103.

⁴⁵⁰--Kazaî rüşd; Bir şahsın rüşd yaşama erişmesinden önce hakimın kararıyla reşit sayılması başka bir ifadeyle mahkeme kararı ile elde edilen reşitlik. Bkz. Öney, Ayhan, İktisadî ve Ticarî Terimler Sözlüğü, 3. bs. Ankara 1978, s. 177, Kazaî rüşd md., Ayrıca bkz. Erdoğan, s. 237.

⁴⁵¹--Bilgişin, s. 103.

⁴⁵²--Baştuğ, İrfan, “Küçük ve Kısıtlıların Tacirlik Sıfatı”, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, c. 7, sayı. 4, Ankara 1970, s. 806. (ss. 806-813)

⁴⁵³--Baştuğ, s. 806.

⁴⁵⁴--Poroy/ Yasaman, s. 100.

⁴⁵⁵--TTK, md. 15.

⁴⁵⁶--Poroy/Yasaman, s. 101.

⁴⁵⁷--TTK, md.15;

⁴⁵⁸--Poroy/Yasaman, s. 101; Arkan, s. 109.

Klasik fıkıh geleneğinde küçük ve kısıtlının zekata muhatap olup olmadığı hususunu, fıkıh ekollerinin ortaya koymuş oldukları farklı bakış açılarına istinaden daha önce incelemiştik.⁴⁵⁹ Bu konuya tekrar dönmeyeceğiz. Ancak klasik fıkıh ekollerinin konuya bakış açısını yansıtan felsefeye burada kısaca işaret etmek istiyoruz.

Hanefî Ekolü, meseleyi mükellef yani zekat sorumlusu bağlamında ele almış ve şahsın ehliyetini dikkate alarak, mahiyeti gereği sermayesinden (sermaye artı kazançtan) zekat verilen mallarda, ibadet yeterliliğine sahip olmayan küçük ve kısıtlının zekat mükellefi olmadığı kanaatine varmıştır. Sadece gelirinin zekata tabi olduğu malvarlıklarında ise ibadet yeterliği aramamaktadır. Hanefîlerin dışındaki diğer üç ekol ise, meseleye zekata konu olan mal açısından bakmış ve mala taalluk eden bir sorumluluk olarak ele aldığı zekatı, küçüğün ve kısıtlıların malında gerekli görmüştür. Dolayısıyla da küçüğü ve kısıtlıyı zekat mükellefi saymıştır.

Küçük ve kısıtlıların tacir olup olamayacaklarını bu yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirdiğimizde şu sonuçlara varabiliriz:

Zekatı saf bir ibadet olarak değerlendiren Hanefî Ekolü, ibadet yeterliliğine sahip olmayan küçüğü zekat mükellefi saymamıştır. Buna göre, sermayeden zekat verilecek malına, konumuz itibarıyla ticarî malına, zekat terettüp etmeyen küçük Hanefî Ekolü'ne göre tacir sıfatını haiz değildir. Hanefî Ekolü'nün bu yaklaşımı, 1926 Ticaret Kanunuyla paralellik⁴⁶⁰ arz etmektedir.

Zekatı malî bir mükellefiyet olarak değerlendiren Şafîî, Malikî ve Hanbelî Ekolleri ise, küçük ve kısıtlıların zekat mükellefi olarak kabul etmişlerdir. Bu ekoller tarafından konuya delil olarak gösterilen “*Kim mal sahibi bir yetime veli olursa, zekatın malını yiyip bitirmemesi için o malın ticaretini yapsın*”⁴⁶¹ hadisi, konumuz açısından

⁴⁵⁹--Bu konuda geniş bilgi için bkz. Giriş Bölümü “Mükellefiyet Açısından Zekat” üst başlığı altında yer alan “Mükellef” konusu.

⁴⁶⁰--Tarihsel süreç dikkate alındığında Hanefî Ekolü tarafından ortaya konan yaklaşım çok eskilere dayanmaktadır. Bu yaklaşım, Eski Ticaret Kanunu ile paralellik arz ediyor derken, esasen araştırma alanımızın dışında bir konu dikkatimizi çektiği için böyle bir ifade kullandık. O konu da şudur: Cumhuriyetin ilk yıllarında Ticaret Kanunun hazırlandığı esnada, İsviçre’den alınan Medenî Kanun henüz ortada yoktu. Yürürlükte Mecelle vardı. Ticaret Kanunu üzerine çalışan komisyon, Ticaret Kanununu Mecelle ile birlikte uygulanmak üzere kaleme almıştı. Mecelle kaldırılıp İsviçre’den alınan Medenî kanun yürürlüğe konunca o dönemde hazırlanmakta olan Ticaret Kanunu da yasalaşarak yeni Medenî Kanunla birlikte yürürlüğe girmiştir. (Bkz. Bilgişin, s. 39-40; Mimaroglu, s. 103) Dolayısıyla klasik fıkıh müktesabatına istinaden hazırlanan Mecelle ile birlikte uygulanmak üzere hazırlanan Eski Ticaret Kanunundaki bir maddenin Hanefî Ekolünün yaklaşımıyla örtüşmesi tesadüf değildir.

⁴⁶¹--Tirmizî, Zekât, 15; Ebu Ubeyd, s. 454, No: 1299; Hadisin farklı varyantı için bkz. Malik b. Enes, Muvatta, Zekât, 12.

hayli dikkat çekicidir. Çünkü hadiste, küçüğe ait malın küçüğün velisi tarafından ticaretinin yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu hadisi dikkate alan mezkûr ekoller, zekat mükellefinin küçük ve kısıtlı olduğunu,⁴⁶² velinin ise sadece bunların naibi⁴⁶³ durumunda olduğu sonucuna varmaktadırlar. Dolayısıyla bu üç ekole göre, zekat hukuku açısından sorumlu, küçük ve kısıtlıdır. Veli ise sadece küçük ve kısıtlı adına onların işlerini yürütmekle sorumlu olan bir kişidir. Bu duruma göre, kendisi adına ticarî faaliyet yürütülen küçük ve kısıtlı tacir sayılır ve ticari malın zekat hükümlerine muhatap olur. Başka bir ifadeyle, hukukî sorumlu olarak tacir sıfatını haiz küçük ve kısıtlı, zekat mükellefi olarak ticaret malı hükümlerine tabi olur.

Ticaret Kanununda gerçek kişi tacirler olarak sayılan bir diğer alana işaret ederek bu konuyu bitirelim. Hakkında kanunî veya kazaî olarak ticaret yapma yasağı olduğu halde ticaret yapanlar, cezaî müeyyideleri saklı kalmak üzere yasağa bakılmaksızın tacir sayılırlar.⁴⁶⁴ Mesela, memurlar yasası gereğince memurlar, avukatlık kanunu gereğince avukatlar ticaret yapma yasaklarına rağmen kendi adlarına bir ticarî işletmeyi işletirlerse tacir sayılırlar⁴⁶⁵ ve tacir hükümlerine tabi olurlar.

2.1.2.2. Tüzel Kişi Tacirler

Tüzel kişi tacirler, yapısı itibarıyla yukarıda ifade edilen gerçek kişi tacirlerden farklılık arz ederler. Gerçek kişi tacirlerde tacir, ticarî işletmeyi kendi adına işleten kişi iken, tüzel kişi tacirlerde tacir, tüzel kişi olma özelliğini kazanmış şirketin bizzat kendisidir.

Ticaret Kanununda tüzel kişi tacir olarak sayılan üç grup vardır: Ticaret Şirketleri, amacına varmak için ticarî işletme işleten dernekler, hususî hukuk hükümleri dairesinde idare edilmek üzere kamu tüzel kişileri tarafından kurulmuş olan şirketlerdir.⁴⁶⁶

Ticaret Şirketleri; Tüzel kişiliğe sahip olan ticaret şirketleri, kolektif,⁴⁶⁷ komandit,⁴⁶⁸ anonim,⁴⁶⁹ limited⁴⁷⁰ ve kooperatif şirketleridir.⁴⁷¹

⁴⁶²--Bkz. İbn Kudâme, III, 455.

⁴⁶³--Bkz. Kâsânî, II, 379.

⁴⁶⁴--TTK, md., 16.

⁴⁶⁵--Domaniç, s. 162.

⁴⁶⁶--Bkz. TTK, md. 18.

⁴⁶⁷--Kollektif Şirket; "Ticarî bir işletmeyi bir ticaret ünvanı altında işletmek maksadıyla hakikî şahıslar arasında kurulan ve ortaklarından hiçbirisinin mesuliyeti şirket alacaklarına karşı tahdit edilmemiş/sınırlanmamış olan şirket, kolektif şirkettir." TTK, md. 153.

Bu şirketlerden kollektif ve komandit şirketler ancak bir ticarî işletmeyi işletmek üzere kurulabilirler.⁴⁷² Dolayısıyla bu iki şirketin tacir sıfatı kısmen ticarî işletmeden doğar.⁴⁷³ Anonim ve limited şirketleri ise, “kanunen yasak olmayan her türlü iktisadî maksat ve konu”⁴⁷⁴ için kurulabilirler. Bunların tacir sıfatı ise, kanuna uygun bir şekilde kurulmalarından⁴⁷⁵ doğar. Kooperatifler, TTK’nın 136. Maddesinde ticaret şirketleri arasında sayılmış olmakla birlikte, 1969 yılında kabul edilen 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile kooperatif şirketlerle ilgili maddeler (TTK, 485-502) yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁷⁶

Ticarî işletme işleten dernekler; Dernekler sadece manevî bir amacı gerçekleştirmek için kurulabilirler ve kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek için de bir ticarî işletme işletmek durumunda kalabilirler.⁴⁷⁷ Böyle bir durumda dernekler, Ticaret kanununa göre tacir sayılırlar. Mesela Hayvan Severler Derneği, amacına ulaşmak için büyük çaplı bir market işletmesi işletebilir. İşte bu tarzda faaliyet gösteren dernekler Ticaret Kanununa göre⁴⁷⁸ tacir sayılırlar.

⁴⁶⁸--Komandit Şirket; “*Ticarî bir işletmeyi bir ticaret ünvanı altında işletmek maksadıyla kurulan ve şirket alacaklılarına karşı ortaklardan bir veya bir kaçının mesuliyeti tahdit edilmemiş ve diğer ortakların mesuliyeti bir sermaye ile tahdit edilmiş/sınırlandırılmış olan şirket komandit şirkettir.*” “*Mesuliyeti mahdut/sınırlı olmayan ortaklara komandite, mesuliyeti mahdut/sınırlı olanlara komanditer denir.*” TTK, md. 243.

⁴⁶⁹--Anonim Şirket; “*Bir ünvana sahip, esas sermayesi muayyen ve paylara bölünmüş olan ve borçlarından dolayı yalnız mamelekiyle mesul bulunan şirkettir.*” TTK, md. 269. Bir başka tanımla Anonim Şirket; “*Bir ünvan altında, iktisadî maksat ve konular için kurulan, sermayesi belirli ve paylara bölünmüş, ortakların sorumu yükledikleri sermaye payları ile sınırlı, ortaklık sıfatı paya göre belli olan, medenî haklardan istifade ehliyeti işletme konusu ile sınırlı, tüzel kişiliği haiz bir ticaret ortaklığıdır.*” İmregün, s. 261

⁴⁷⁰--Limited Şirket; “*İki veya daha fazla kişi veya hükmi şahıs tarafından bir ticaret ünvanı altında kurulup, ortaklarının mesuliyeti, koymayı taahhüt ettikleri sermaye ile mahdut/sınırlı ve esas sermayesi muayyen olan şirkete limited şirket denir.*” TTK, md. 503.

⁴⁷¹--TTK, md. 136.

⁴⁷²--Domaniç, s. 165; Arkan, s. 114.

⁴⁷³--Domaniç, s. 165. Bu iki şirketin bir ticarî işletmeyi, işletme amacıyla kurulabilmelerinden dolayı bunlar, *amaçları dolayısıyla ticaret şirketleri* olarak isimlendirilirler. Bkz. Arkan, s. 114.

⁴⁷⁴--TTK, md. 271. Bu şirketler de *şekilleri dolayısıyla ticaret şirketleri* olarak isimlendirilirler. Bkz. Arkan, s. 114.

⁴⁷⁵--Domaniç, s. 165.

⁴⁷⁶--Kooperatiflerin şirket olup olmadığı hususunda lehte ve aleyhte farklı yorumlar doktrinde tartışma konusu olmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İmregün, s. 157; Arkan, s. 114-115.

⁴⁷⁷--Arkan, s. 115.

⁴⁷⁸--Bkz. TTK, md. 18.

Buna karşılık kamu yararı için çalışan dernekler, bir ticarî işletmeyi işletmeler dahi tacir sayılmazlar.⁴⁷⁹ Mesela maden suyu işleten Türk Kızılay Derneği gibi⁴⁸⁰ dernekler, Ticaret Kanunu nezdinde tacir olarak kabul edilmezler.

Kamu tüzel kişileri tarafından kurulan teşekkül ve müesseseler; Karma ekonomilerde devlet, çeşitli açılardan ticaret hayatına müdahale eder⁴⁸¹ ve bir takım özel niteliklere sahip teşekküller kurar. Devlet, vilayet veya belediye gibi kamu tüzel kişileri tarafından, kendi kuruluş kanunları gereğince özel hukuk hükümlerine göre idare edilmek veya ticarî şekilde işletilmek üzere kurulan teşekkül ve müesseseler tacir sayılırlar.⁴⁸² Buna göre kamu tüzel kişileri tarafından kurulan müesseselerin tacir sıfatını kazanabilmesi için iki temel kriter bulunmaktadır. a) Kuruluş kanunları gereğince özel hukuk hükümlerine göre idare edilmek b) Ticarî şekilde işletilmek. Bu tarzda kurulan müesseselere Ziraat Bankası, Türk Hava Yolları gibi kuruluşları örnek olarak verebiliriz.

2.1.2.3. Donatma İştiraki

Donatma iştiraki, “birden ziyade şahsın, müşterek mülkiyet şeklinde malik oldukları bir gemiyi, aralarında yapmış oldukları akit gereğince, cümlesi nam ve hesabına deniz ticaretinde kullanmaları”⁴⁸³ şeklinde tanımlanmaktadır. Esasen donatma iştirakinin tüzel kişiliği yoktur.⁴⁸⁴ Ancak Ticaret Kanununda deniz, nehir ve göllerde yük ve eşya taşıma, başka bir ifadeyle, nakliyecilik faaliyetleri ticarethane kapsamında değerlendirilmiş⁴⁸⁵ ve tacirlere ait hükümlerin donatma iştiraki hakkında da tatbik olunacağı⁴⁸⁶ kabul edilmiştir. Son tahlilde tüzel kişiliği olmayan donatma iştirakinde, ticarî işletme niteliği taşıyan gemi, doğrudan doğruya ortakları adına işletildiğinden bu ortaklık, bir veya daha fazla gemi işletilmesi konusunda kurulmuş, bir nevi âdi ortaklıktır.⁴⁸⁷ Bu itibarla da ortaklar, bir ticarî işletmeyi müştereken işleten âdi ortaklar gibi tacir sayılırlar⁴⁸⁸ ve tacir hükümlerine tabi olurlar.

⁴⁷⁹--TTK, md. 18.

⁴⁸⁰--Arkan, s. 116; Poroy/Yasaman, s. 105; İmregün, s. 33.

⁴⁸¹--Poroy/Yasaman, s. 106.

⁴⁸²--TTK, md. 18.

⁴⁸³--TTK, md. 951.

⁴⁸⁴--Domaniç, s. 168.

⁴⁸⁵--TTK, md. 12.

⁴⁸⁶--TTK, md. 19.

⁴⁸⁷--Domaniç, s. 168.

⁴⁸⁸--Domaniç, s. 168.

2.1.3. Esnaf

Tacir-esnaf ayırımının temel amacı, iktisadî faaliyeti kendi ihtiyaçlarını aşmayan bir ticaret ya da sanat erbabının birkaç istisna dışında⁴⁸⁹ tacirlerle ilgili ağır hükümlere tabi olmasının önüne geçmektir. Tacir-esnaf ayırımında temel kriter, faaliyetin türü değil, hacmidir.⁴⁹⁰ Zira esnaf, ister gezici ister sabit olsun, neticede ticarî faaliyet gösteren bir kimse yahut bir meslek sahibidir.⁴⁹¹ Küçük çapta ticarî faaliyet yürüten, ancak yürüttüğü ticarî faaliyetin hacmi tacir olmayı gerektirecek seviyede olmadığı için esnaf, tacire uygulanan zor hükümlere muhatap edilmemiştir.

Zekat hukuku açısından esnafın tespiti, havaic-i asliyye açısından önemlidir. Zira esnaf, havaic-i asliyyesi için çalışan düşük gelirli bir kişidir. Nitekim Ticaret Kanununda esnaf, “ister gezici olsunlar, ister bir dükkânda veya bir sokağın muayyen yerlerinde sabit bulunsunlar, iktisadî faaliyeti nakdî sermayesinden ziyade bedenî çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlamaya yetecek derecede az olan sanat ve ticaret sahipleri”⁴⁹² olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, bir kişinin esnaf sayılabilmesi için şu unsurları taşıması gerekir.⁴⁹³ Söz konusu kişi bir sanat veya ticaret erbabı olacak, iktisadî faaliyeti nakdî sermayesinden ziyade bedenî çalışmaya dayanacak, kazancı ancak geçimini sağlayacak kadar az olacak. Şimdi bu unsurlara biraz daha yakından bakalım.

Bir sanat veya ticaret erbabı olmak; Her şeyden önce bir esnaftan söz edebilmek için, kişinin bir sanat icra etmesi yahut bir ticarî faaliyet yürütmesi gerekmektedir. Dolayısıyla elde ettiği kazancı az olan veya bedenlen çalışan herkes esnaf değildir.⁴⁹⁴ Bu bağlamda bedenlen çalışan ve kazancı ancak kendini geçindirebilecek kadar olan bir işçi, bir hamal esnaf sayılamaz, çünkü işçi ve hamal kendi nam ve hesabına bir sanat icra etmediği gibi ticarî nitelikte bir iş de yapmamaktadırlar.⁴⁹⁵ Buna mukabil, sokakta bir su satıcısı, bir ayakkabı tamircisi, bir boyacı sanat ve ticaretle meşgul oldukları için esnaf kategorisine girerler.⁴⁹⁶

⁴⁸⁹--Esnaf, tacire ait hükümlerden genel olarak sadece şu üç hükme tabidir: 1. Yaptığı iş ve hizmetle karşılığında ücret talep etme, 2. Hapis hakkı, 3. Bir işletme adı seçme ve kullanma. Geniş bilgi için bkz. Mimaroglu, s. 224.

⁴⁹⁰--Poroy/Yasaman, s. 97.

⁴⁹¹--Domaniç, s. 216.

⁴⁹²--TTK, md. 17.

⁴⁹³--Bkz. Domaniç, s. 216-217; Mimaroglu, s. 219-223; Poroy/Yasaman, s. 35.

⁴⁹⁴--Domaniç, s. 216.

⁴⁹⁵--Domaniç, s. 216.

⁴⁹⁶--Domaniç, s. 216.

İktisadî faaliyeti nakdî sermayesinden ziyade bedenî çalışmaya dayanması; Esnafı belirlemede ileri sürülen bu kriterin tespiti oldukça zor bir durum arz etmektedir. Zira hangi hallerde ekonomik faaliyetin nakdî sermayeden ziyade bedenî çalışmaya dayandığını tespit etmek son derece zordur, ancak genel olarak bir ekonomik faaliyette nakdî sermaye bedenî çalışmadan az yer tutmaktaysa bu ölçü esnafı nitelendirebilir.⁴⁹⁷ Mesela, bir şoför, bir ayakkabı tamircisi⁴⁹⁸ bu bağlamda esnafa örnek olarak gösterilebilir.

Kazancının geçimini sağlayacak kadar az olması; Yürüttüğü ticarî faaliyetten veya icra ettiği sanattan elde ettiği kazanç, ancak kendi geçimini sağlayacak kadar⁴⁹⁹ az ise bu kişi esnaf olarak adlandırılır.

Bu üç kritere göre bir seyyar satıcı, dükkânında bizzat çalışan bir ayakkabı tamircisi, köşe başında oturup kestane satan bir kestaneçi, müşterisinin verdiği kumaş ve malzeme ile elbise diken terzi⁵⁰⁰ gibi, kazanç elde etmek için çalışan ancak elde ettiği kazanç kendi geçimini sağlayacak nitelikte olan satıcılar, esnafa örnek olarak gösterilebilir.

Ağırlıklı olarak bedenî çalışmayla ticarî bir faaliyet yürüten veya bir sanat icra eden ve elde ettiği kazanç da ancak kendi geçimini sağlayacak derecede az olan bir kişi, zekat hukuku açısından zekat mükellefi değildir. Daha özel olarak ifade edersek, ticarî bir faaliyet yürüttüğü halde ticarî mal hükümlerine tabi değildir. Zira bir kişinin elde ettiği kazanç ancak kendini geçindirecek kadarsa, zekat hukuku literatürüyle ifade edersek, elde ettiği kazanç aslî ihtiyaçlarını karşılayacak derecede az ise bu kişi zekattan muaftır.

2.2. TİCARÎ MAL

Bir insanlık gerçeği olan alış verişle başlayan ticarî faaliyetler, insanın tarihsel gelişimine paralel olarak, değişik uygulama şekilleriyle, ekonomik hayatın içinde

⁴⁹⁷--Mimaroğlu, s. 220.

⁴⁹⁸--Mimaroğlu, s. 220.

⁴⁹⁹--Kazancı ancak geçimini sağlayacak kadar az olma ifadesi netleştirmeye ihtiyaç duyan bir nitelik arz ettiği için, başka bir ifadeyle tespiti zor bir durum olduğu için doktrinde oldukça tartışma konusu olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Domaniç, s. 217; Arkan, s. 21; Poroy/Yasaman, s. 36-37. Vergi Usul Kanununda birinci ve ikinci sınıf tacirlerin yıllık alım ve satım tutarları belirlenmiştir. (Bkz. V.U.K 177) Yıllık satış tutarları söz konusu kanunda belirlenen miktarlardan daha az kazancı olanların esnaf kabul edileceği ifade edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Poroy/Yasaman, s. 37.

⁵⁰⁰--Bilgişin, s. 123.

genişleyen bir çapta hep var olagelmıştır. İçinde bulunduğumuz çağda ticarî faaliyetler, tarım toplumuna oranla hem kısmen şekil değiştirmiş, hem de ekonomik hayat içindeki çapı oldukça büyümüştür. Artık günümüzdeki ticarî faaliyetler tek bir muameleyi ve tek bir şahsı aşmış, daha ziyade büyük işletmeler tarafından yürütülerek kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Mesela tarım toplumunda olmayan yahut küçük çapta olup sınaî ürünler üreten fabrikasyon faaliyetleri, bu gün ticarî faaliyetler içerisinde çok önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla günümüzde ticarî nitelik taşıyan faaliyetleri belirlemek, hangi malların ticaret malı hükümlerine tabi olacağı konusunda büyük önem arz etmektedir.

Bu üst başlık altında geçmişten bugüne gelen ve bugün tüm uygulama şekilleriyle ekonomik hayatın içerisinde var olan ticarî faaliyetleri, daha kapsayıcı bir tarzda ele alabilmek için, değişik açılardan ticarî mal kavramı incelenmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda öncelikle İslam bilginlerinin mal ve eşyada ticarî nitelik ile ilgili yaklaşımları ele alınacak, akabinde ise günümüzde ticarî faaliyet yürüten ticarî işletmeler Türk Ticaret Kanunu esas alınarak incelenecektir. Ancak sadece ticarî işletmelerle sınırlı kalınmayacaktır. Çünkü Ticaret Hukuku, ekonomik hayatın bir kısmını düzenlemekte, Türk Ticaret Kanunu ise, Ticaret Hukukuna nispetle daha sınırlı bir alanı kapsamaktadır.⁵⁰¹

Türk Ticaret Kanunu, ticarî işletme esası üzerinde kurulmuştur. Şurası bir gerçek ki, ticarî işletme kurmadan ticarî faaliyet yürüten kişilerin yaptığı işlerin çapı, nisap miktarını aştığında zekatla mükellef olacaklardır. Mesela hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olduğu bir coğrafyada, herhangi bir ticarî işletme kurmadan hayvan ticareti ile uğraşan ve işlerinin çapı nisap miktarını aşan bir kişi ve benzer tarzda ticarî faaliyet yürüten kişiler, zekatın muhatabıdır. Bu bağlamda zekat hukuku açısından ticarî faaliyetlerin boyutu -ticarî işletmeyi içine aldığı gibi- onu aşan bir nitelik arz etmektedir. Hem işletme kurarak hem de işletme kurmadan yürütülen ticarî faaliyetleri de, ticarî mal hükümleri çerçevesinde ele alabilmek için, ticarî muameleleri de ayrı bir başlık halinde ele alacağız. Bunların dışında kazanılan her kazancın ticarî nitelik taşıyıp taşımadığı tespit etme bağlamında, ticarî kazançları da bu üst başlık altında ele almaya çalışacağız.

⁵⁰¹--Bozer, Ali, Göle, Celal, Bankacılar için Ticaret Hukuku Bilgisi, Ankara 2000, s. 2-3.

2.2.1. Mal ve Eşyada Ticarî Nitelik

Bilindiği gibi klasik fıkıh geleneğinde, ticaret mallarını ifade etmek için genellikle “*urûz*” kelimesi kullanılmaktadır.

Çoğul kalıpta olan *urûz* kelimesinin kökeni hakkında okunmuş farklılıklarına istinaden iki tekil kalıp ileri sürülmüştür. Birbirinden kapsam farklılığı olan bu tekil kalıplardan biri “*araz*” diğeri ise “*arz*”dır. “Dünya malı” anlamına gelen dolayısıyla tüm malları kapsayan *araz* kelimesi bu anlamıyla parayı da kapsayacağı düşüncesiyle, *urûz* kelimesinin nispeten daha dar bir içeriğe sahip olan *arz* kelimesinin çoğulu olduğu tercih edilmiştir.⁵⁰²

Arz kelimesi *araz* kelimesine nispetle daha dar bir içeriğe sahip olsa da kendi yapısı içerisinde nispeten geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. *Urûz* kelimesi bu anlam yelpazesine istinaden terimleşme sürecinde değişik şekillerde tanımlanmıştır.

Bu tanımlardan birine göre *urûz*; ölçü ve tartıya girmeyen, hayvan ve akar da olmayan mallar⁵⁰³ şeklinde oldukça dar bir kapsamda tanımlanmaktadır. Yine Mecelle de *uruzu* dar bir içerikle şöyle tanımlamaktadır: “*Urûz, araz’ın cem’i olup nukud ve hayvanattan ve mekîlât ve mevzûnattan başka olan meta’ ve kumaş emsali şeylerdir.*”⁵⁰⁴ Mezkûr maddede mekîlat ve mevzunat (ölçü ve tartıya giren şeyler) kapsam dışı bırakılmış olsa da, Mecelle şerhlerinde mekîlat ve mevzunatın *urûzun* kapsamına girdiği⁵⁰⁵ açıklanmaktadır. Bu dar içerikli tanımlara mukabil *urûz*; para dışındaki her şey⁵⁰⁶ şeklinde oldukça geniş bir içerikte de tanımlanmaktadır.

Bilindiği gibi mal kavramı esas alınan kriterlere göre farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Bu tasniflerden birisi de para olarak kullanılıp kullanılmamasıdır. Buna göre fıkıh kültüründe hılkaten ve ıstılahen para diye ifade edilen ortak mübadele araçları bir grupta, bunun dışında mübadeleye konu olan mallar ise diğer grupta yer almaktadır. Yani iktisadî malvarlıkları *semen* ve *mesmun* olmak üzere ikili grupta değerlendirilmiştir. Bu duruma göre hılkaten ve ıstılahen para olan *semen*, diğerleri ise *mesmun* kapsamına girmektedir. Bu bağlamda geniş anlamdaki uruz kavramının

⁵⁰²-- İbnü’l-Hümâm, II, 225; İbn Nüceym, II, 398-399; İbn Abidîn, III, 210.

⁵⁰³-- İbnü’l-Hümâm, II, 225; İbn Nüceym, II, 398-399; İbn Abidîn, III, 210.

⁵⁰⁴-- Bkz. Mecelle, Hikmet Yayınları, İstanbul 1982, md.131.

⁵⁰⁵--Geniş bilgi için bkz. Ali Haydar, Dürerü’l-Hükkâm Min Şerhi Mecelleti’l-Ahkâm, İstanbul 1330, 131 ve 421. madde şerhleri, I, 231, 691.

⁵⁰⁶--İbn Kudâme, IV, 6; İbn Kudâme el-Makdisî, IV, 5; Babertî, II, 225; İbnü’l-Hümâm, II, 225; İbn Nüceym, II, 398-399; İbn Abidîn, III, 210.

mesmuna tekabül ettiği söylenebilir. Özellikle Hanefî Ekolü'nde uruz kelimesinin anlam yelpazesine dair ortaya konan görüşler dikkate alındığında “uruz; para dışındaki her şeydir” şeklindeki tarif bu bilgilerle paralellik arz etmekte ve sözkonusu tarifi mezkûr tasnifteki kriter dikkate alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Fıkıh bilginlerinden uruz kavramını, terim anlamı itibarıyla “para dışındaki her şey” şeklinde çok geniş bir anlam yelpazesıyla tanımlayanlar olmakla birlikte, klasik fıkıh kaynaklarında ticaret mallarının zekatına ilişkin hukukî sonuçlar incelenirken ağırlıklı olarak bu kelimeyle, para ve canlı hayvan dışındaki menkul mallar kastedilmektedir. Bu yaklaşımda o günün ekonomik ilişkilerinde hakim olan ticarî teamülün, başka bir ifadeyle, o dönemin ticarî ilişkilerinin konusunu büyük ölçüde menkul malların oluşturmasının etkili olma ihtimali yüksektir. Ancak bugünün ticarî ilişkilerine konu olan ticaret malları klasik fıkıh müktesebatında ele alınan uruzla sınırlı değildir. Günümüzde artık tüm üretim faaliyetleri, bir başka deyişle, sanayi sektörü ayrıca otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi hizmet sektörü de ticarî kapsamda yer almaktadır. Dolayısıyla hem para ve canlı hayvan dışındaki menkul veya gayrimenkul mallar, hem sanayi sektörü hem de bahsedilen türden hizmet sektörü ticari kapsama girerek ticaret malı hükümlerine tabi olurlar.

Kuşkusuz alım satıma konu olan her şey, ticaret malı değildir. Kişinin giymek için aldığı elbise, yemek için aldığı yiyecek, kullanmak için aldığı ev eşyası (uruz-u kınye) ticari mal değildir. Dolayısıyla da bunlar ticaret malı hükümlerine tabi olmazlar.

Ticaret, klasik tanımıyla, kazanç temin etmek amacıyla yapılan alım satım/değişim⁵⁰⁷ işlemidir. Yani ticarete temel amaç, kazanç elde etmektir. Ancak sadece kazanç sağlama amacı da başlı başına bir işlemi ticarî kılmaz, örneğin faiz ile ödünç para veren kişinin yapmış olduğu karz muamelesinde kazanç elde etme maksadı bulunmasına rağmen, yapılan işlem ticarî bir işlem değildir.⁵⁰⁸ O halde, teknik manada bir malı ticaret malı yapan, dolayısıyla ticaret malı hükümlerine tabi olmasını sağlayan bir takım unsurların bulunması gerekir. Bu unsurlar, klasik fıkıh kaynaklarında, ticarî niyet ve ticarî fiil⁵⁰⁹ olmak üzere iki unsur olarak incelenmektedir. Bu üst başlık altında mezkûr iki unsur klasik fıkıh perspektifiyle ele ale alınacaktır.

⁵⁰⁷--Serahsî, II, 224.

⁵⁰⁸--Bilgişin, s. 53-54.

⁵⁰⁹--İbn Kudâme, IV, 7; İbn Kudâme el-Makdisî, IV, 9; Kâsânî, II, 395; İbn Nüceym, II, 366; Merğînânî, I, 97; Babertî, II, 177; İbnü'l-Hümâm, II, 177-178.

2.2.1.1. Ticarî Niyet

Bireyi, mal ve eşya satın almaya yahut elde bulundurmaya sevk eden sâikler birbirinden farklıdır. Bir mal, bireyin kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere satın alınmış olabileceği gibi, tekrar satıp kazanç sağlama amacıyla da alınmış olabilir. Dolayısıyla elde bulundurulan veya satın alınan her mal, ticarî nitelik taşımaz. Buna göre, bir mala ticarî anlam yükleyen bir takım faktörler vardır ki, bunlardan biri niyettir.

Niyet, bir belirleme⁵¹⁰ işlemidir. Niyet, kişinin yaptığı işi hangi amaçla yaptığını belirleyen içsel bir itici güçtür. Yapılan işe, onu yapan kişinin taşıdığı niyete göre hukukî sonuç bağlanır. Mesela, bir kişi kendisi yahut ailesinin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere bir mal satın almışsa, bu işlem normal bir satım akdidir ve satım akdi hükümlerine, dolayısıyla borçlar hukuku kapsamına girer.⁵¹¹ Oysa satın aldığı malı tekrar başkasına satma niyetiyle almışsa, bu işlem ticari nitelik taşır⁵¹² ve ticarî mal hükümlerine tabi olur.

Ticarî niyet, sarîh/açık olabileceği gibi, delalet yoluyla da olabilir. Sarîh niyet, akdi yapan kişinin akit esnasında akdin konusunu, ticarî amaçla alıp yine ticari bir gaye ile satmaya niyet etmesi⁵¹³ şeklinde tezahür eder.

Delalet yoluyla niyet ise, ticarî bir mal karşılığında bir aynın satın alınması yahut ticarete tahsis edilmiş bir evin ticarî bir mal mukabilinde kiralanması durumunda, açık bir şekilde ticarete niyet edilmese de, yapılan işlem ticarî nitelik taşır.⁵¹⁴ Çünkü yapılan işlem, ticaret niyeti açık olan ticarî bir mal mukabilinde⁵¹⁵ yapılmıştır.

Ticarî niyetin hukukî sonuçları ile ilgili fıkıh kitaplarında o günkü ekonomik hayattan bazı örnekler yer almaktadır.

⁵¹⁰--Kâsânî, II, 395.

⁵¹¹--Bilgişin, s. 55.

⁵¹²--Bilgişin, s. 55.

⁵¹³--Kâsânî, II, 395; Yapılan akdin, satım akdi yahut icare akdi olması arasında fark yoktur. Bkz. İbn Nüceym, II, 366. (Normal şartlarda yapılan bir “hizmet akdi” ticarî nitelik taşımaz. Yani bir işi gördürmek amacıyla işçi tutup çalıştırma şekliyle yapılan icare/hizmet akdi ticarî değil, hukukî bir işlemdir. Bu işlem, borçlar hukuku kapsamına girer ve borçlar kanunu hükümlerine tabi olur. Ancak işçi ile yapılan mukavelede, işçiyi bir başkasına icar etme niyeti izhar edilmiş ise, yapılan bu işlem ticarî olur ve ticari mal hükümlerine tabi olur. Bkz. Bilgişin, s. 60-61, Bu konuyu daha sonra Ticarî Muamele başlığı altında inceleyeceğiz.)

⁵¹⁴--Kâsânî, II, 397.

⁵¹⁵--Kâsânî, II, 397.

Mesela kârlı görüldüğünde satmaya niyet ederek, kullanmak üzere bir mal satın alan kimsenin bu malının ticaret malı kapsamına girmediği⁵¹⁶ belirtilmiştir. Dolayısıyla bu nitelikte olan mal ticari mal hükümlerine tabi olmaz. Buna göre, iyi para ettiğinde satmaya niyet edip kullanmak üzere alınan bir araba ticaret malı kapsamına girmez.

Ticarî mal hükümlerine tabi olma hususunda, ticarete tahsis edilmiş bir aynın (: menkul veya gayr-i menkul bir malın⁵¹⁷) menfaatinden sağlanan bedel, ticarete tahsis edilen bir malın bedeli ile aynı hükme tabi olur.⁵¹⁸ Çünkü bedelin hükmü, aslın hükmü ile aynıdır.⁵¹⁹ Buna göre, ticarî amaçla elde bulundurulan bir araba yahut bir gayr-i menkul, satımdan önce kiraya verilse elde edilen gelir, o malın (: veya ticarete tahsis edilmiş herhangi bir malın) satılması halinde elde edilen gelirle aynı hükme tabi olur. Başka bir ifadeyle, araba ticareti yahut ev, arsa gibi gayr-i menkul ticareti ile uğraşan bir kişinin aldığı malı satmadan önce bu mallardan elde ettiği kazanç –mesela kiraya vererek elde ettiği kazanç- onları sattığında elde ettiği kazançla aynı hükme tabi olur. Yani her ikisinden de elde edilen kazanç, ticarî kazançtır. Yine aynı hükme göre, ticarete tahsis edilmiş olan lokanta, otel, tiyatro sinema gibi yerlerin işletilmesinden elde edilen kazanç da, ticarî kazanç olarak ticaret malı hükümlerine tabi olur.

Son tahlilde, ticaret için yani alım satım için olan akarların (: ev, apartman, daire, arsa, dükkan gibi gayr-i menkullerin) kira bedelleri ticaret malı sayılır⁵²⁰ ve ticarî mal hükümlerine tabi olur.

⁵¹⁶-- İbnü'l-Hümâm, II, 227; İbn Nüceym, II, 398.

⁵¹⁷--Kaynaklarımızda geçen “*ayn*” kavramını, Mecelledeki tanımına istinaden “menkul veya gayr-i menkul bir mal” şeklinde ifade etmekteyiz. Nitekim “ayn” kavramı Mecellede şöyle tanımlanmaktadır: “*Ayn, muayyen ve muşahhas olan şeydir. Mesela bir hane ve bir at ve bir sandalye ve meydanda mevcut bir yığın buğday ve bir miktar akçe hep a'yandandır.*” Bkz. Mecelle, md. 159. Tanımda da görüleceği üzere, hem menkul hem de gayr-i menkul mallar ayn kavramı kapsamına girer.

⁵¹⁸--İbn Nüceym, II, 399; Kâsânî, II, 397. Ticaret amacıyla elde bulundurulan bir aynın menfaatinden elde edilen bedelin, ticarî mal kategorisinde değerlendirilebilmesi için ticarî niyetin gerekip gerekmediği klasik fıkıh bilginlerince tartışmalıdır. Bazı bilginlere göre, ticarete niyet edilmese de söz konusu bedel ticaret malı sayılır. Diğer bazı bilginlere göre ise, niyet edilmesi şartıyla ancak ticaret malı sayılır. Bu bilginler şöyle bir gerekçe ileri sürmektedirler: Aynın bizzat kendisi ticaret için olsa da, bedelinin menfaatinden faydalanmak pekala mümkündür. Mesela bir hayvan doyurulmak/yemlenmek şartıyla, hane onarılacak şartıyla kiraya verilebilir. Dolayısıyla bir aynın menfaatinden sağlanan bedel, niyet olmadan ticaret malı olmaz. İbn Abidîn, III, 173. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kâsânî, II, 397.

⁵¹⁹--İbnü'l-Hümâm, II, 227.

⁵²⁰--Bilmen, Ömer Nasuhî, Büyük İslam İlmihali, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1990, s. 325; Akyüz, s. 360.

2.2.1.2. Ticarî Fiil

Niyet, subjektif nitelik taşır. Malî mükellefiyetlerde objektif kriterler koymak uygulama açısından hayatî önem arz etmektedir. Bu yüzden iktisadî faaliyetin ticarî nitelik arz edip etmediği hususunun objektif kriterlere bağlanma zorunluluğu vardır. Zira dışa vurulmayan iç iradenin/niyetin tespiti mümkün değildir ve kötüye kullanılmaya da her zaman müsaattir. Dolayısıyla iç iradenin/niyetin işlerlik kazanması için ticarî fiille desteklenmesi gerekir.

Ticarî fiil, bir malın veya bir işlemin teknik olarak ticarî nitelik kazanabilmesi için, ticarî niyeti tamamlayan somut bir adımdır.

Ticarî fiil, kazanç sağlama niyetinin fiilen hayata geçirilmesi, başka bir ifadeyle, kazanç sağlama niyetiyle bir işlemin bilfiil yapılması anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla teknik anlamda bir mal, ancak kendisine ait bir ticaret niyeti, bu niyeti ortaya koyan bir işlem/fiil ile birleşince, ticaret malı haline gelir⁵²¹ ve ticarî mal hükümlerine tabi olur. Zira niyetin hukukî sonuç doğurabilmesi için, bir işlem/fiil ile birleşmesi ve onunla tamamlanması gerekir.⁵²² Yapılan işlemin niteliği, ticarî niyetin ticarî fiille tamamlanıp tamamlanmaması hususunda belirleyici bir role sahiptir.

Şöyle ki, *ihmal/terk işlemlerinde* (a‘mal et-turûk) tek başına niyet işlem/fiil için yeterlidir.⁵²³ Örneğin bir kişi ticaret için bir mal (mesela bir araba) satın alsa, daha sonra kullanmaya niyet etse, mücerret niyet bu işlemin tamamlanması için yeterlidir.⁵²⁴ Bu durumda, söz konusu mal henüz kullanılmamış olsa da zekat dışı kalır.⁵²⁵ Buna karşılık *ifa işlemlerinde* (a‘mal el-cevârih) tek başına niyet, işlemin tamamlanması için yeterli değildir, mutlaka bir fiil ile birleşmesi gerekir.⁵²⁶ Örneğin bir kişi kullanmak amacıyla bir mal (mesela bir araba) satın alsa, sonra niyetini değiştirip ticarete niyet etse, onu satmadığı müddetçe o mal ticaret malı olmaz.⁵²⁷ Çünkü ifa işlemlerinde niyet, fiille birleşmediği müddetçe tek başına bir sonuç doğurmaz.⁵²⁸ Niyet fiile birleşince, yani söz konusu mal satılınca elde edilen bedel ticarî nitelik taşır⁵²⁹ ve ticaret malı hükümlerine

⁵²¹--Aghnides, s. 239.

⁵²²--Aghnides, s. 239.

⁵²³--İbnü'l-Hümâm, II, 177.

⁵²⁴--Merğînânî, I, 97; Babertî, II, 177; İbnü'l-Hümâm, II, 177; İbn Nüceym, II, 367.

⁵²⁵--Kâsânî, II, 396-397; Merğînânî, I, 97.

⁵²⁶--Babertî, II, 177; İbnü'l-Hümâm, II, 177.

⁵²⁷--Merğînânî, I, 97; İbn Nüceym, II, 367.

⁵²⁸--Kâsânî, II, 397; İbnü'l-Hümâm, II, 177.

⁵²⁹--Kâsânî, II, 396; İbn Nüceym, II, 367.

tabi olur. Bu durum, hukukî sonuç doğurması bağlamında şu konuya benzemektedir;⁵³⁰ mukîm olan bir kişi yolcuğa niyet etse, oturduğu şehri çevreleyen evleri bilfiil terk etmediği sürece hukuken misafir olamaz, oysa misafir olan bir kişi ikamete elverişli bir yerde mücerret niyetle mukîm olur.

Ticari niyeti tamamlamak için gerekli olan fiilin herhangi bir fiil mi yoksa ticarî fiil mi olacağı hususunda Hanefî Ekolü'nde farklı yaklaşımlar vardır. Mesela hibe, vasiyet gibi yollarla mal edinen bir şahıs, onlarla ticaret yapmaya niyet ederse, İmâm Muhammed'e göre bu mal ticaret malı olmaz, çünkü böyle bir durumda niyet, malın malla değişimi temeline dayanan ticarî bir fiille birleşmemiştir.⁵³¹ İmâm Ebû Yusuf'a göre ise, bu mal ticaret malı olur, çünkü söz konusu mal o kişinin mülkiyetine bir kabul işlemi/fiili ile girmiş ve nihayetinde niyet de bir fiille birleşmiştir.⁵³² Bu durumda İmâm Muhammed'e göre, ticaret dışında herhangi bir şekilde kişinin mülkiyetine geçen malda ticarete niyet etmek, o malı ticaret malı yapmaz. Çünkü niyet, ticari bir fiille tamamlanmamıştır. Dolayısıyla İmâm Muhammed'e göre, ticarî niyetin yine bir ticarî fiille tamamlanması şarttır. Oysa Ebû Yusuf'a göre, ticarî niyetin herhangi bir fiille tamamlanması yeterli olup, ticarî fiille tamamlanması şart değildir.

Hanefî Ekolü'nde tercih edilen görüş, ticarî niyetin yine bir ticarî fiille tamamlanması gerektiği⁵³³ yönündedir. Zira ticaret, mal olan bir bedel karşılığında mal kazanma faaliyetidir. Kabul ise, bedelsiz mal kazanma işlemi olup, ticarî bir mahiyet arz

⁵³⁰--Bkz. Kâsânî, II, 397; İbnü'l- Hümâm, II, 177-178; İbn Nüceym, II, 367.

⁵³¹-- Kâsânî, II, 396; Merğînânî, I, 98.

⁵³²-- Kâsânî II, 396; Merğînânî, I, 97; Aghnides, s. 239. Bu konunun ortaya çıkardığı hukukî neticeler ile ilgili olarak kaynaklarımızda yer alan bilgileri, konumuzun açıklığa kavuşmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle buraya almak istiyoruz. Neticede bir mal kişinin mülkiyetine iki şekilde girer. 1. *Kişinin iradesi olmaksızın* ki, bunun en güzel örneği mirastır. İttifakla kabul edildiğine göre miras kalan şey, mücerret niyetle ticaret malı haline gelmez. Çünkü İslam Hukukunda miras mecburidir. Mirasçı olmayı reddedemeyen mirasçıların iradesi olmaksızın mirasın hukukî netice doğurması söz konusu olduğu için, mücerret niyet mirası ticaret malı haline getirmez. Zira burada herhangi bir fiil söz konusu değildir. 2. *Kişinin iradesiyle*. Bu da iki şekilde olur. a) Alım-satım, kira gibi işlemlerle mal, mal kabul edilen bir şey mukabilinde kişinin mülkiyetine girer. Bu şekilde elde edilen şeyler için ticarete niyet edilirse ticaret malı olurlar. Çünkü hem niyet hem de ticaret işlemi birlikte tahakkuk etmiş olur. Bu da ittifakla kabul edilmiştir. b) Mehir, boşanma karşılığı alınan para (muhalaa bedeli), kan bedeli gibi yollarla mal, mal kabul edilmeyen bir şey karşılığında yahut da hibe, sadaka gibi yollarla bedelsiz olarak kişinin mülkiyetine girer. Bu son maddede ifade edilen yollarla kişinin mülkiyetine geçen mallar için ticarete niyet edilirse, ticarî mal olup olmamaları hususunda metinde ayrıntısını verdiğimiz iki farklı yaklaşım söz konusudur. Ebu Yusuf'a göre bunlar ticaret malı sayılır ve ticari mal hükümlerine tabi olur. İmam Muhammed'e göre ise ticaret malı olmazlar. Geniş bilgi için bkz. Kâsânî, II, 396; Babertî, II, 178; Aghnides, s. 240.

⁵³³--Bkz. Kâsânî, II, 396.

etmez, dolayısıyla da niyet ticarî fiille tamamlanmamış⁵³⁴ sayılır. Kanaatimizce, Hanefî î Ekolü'nün tercih etmiş olduğu İmâm Muhammed tarafından ortaya konan yaklaşım, bir malın ticarî niteliğe sahip olması bağlamında daha tutarlı, teknik olarak daha isabetlidir.

Son tahlilde bir malın ticari mal kapsamında ticaret malı hükümlerine tabi olabilmesi için, ticarî niyet ve ticarî fiil şartlarını birlikte bulundurması gereklidir.

2.2.2. Ticarî Muamele

Bir malın ticarî mal hükümlerine tabi olabilmesi için, ticarî niyet ve ticarî fiil gibi iki temel unsuru bünyesinde bulundurması gerektiği bir önceki konuda incelenmişti. Esasen bu iki temel unsur, aynı zamanda bir muameleye ticarî nitelik kazandıran unsurlardır. Nitekim yapılan her muamele, ticarî nitelik taşımaz. Bir muamelenin ticarî nitelik taşıyabilmesi için muamele yapıldığı esnada ticaret niyetinin mevcut olması⁵³⁵ gerekir. Mesela kullanma niyetiyle satın alınan bir mal üzerinde yapılan muamele, normal bir satış işlemidir ve borçlar hukuku hükümlerine tabidir.⁵³⁶ Oysa alırken tekrar satarak kazanç elde etme maksadıyla yapılan bir muamele, ticarî nitelik kazanır ve ticaret malı hükümlerine tabi olur.

Eski Ticaret Kanunu hükümlerini *ticarî muamele* esası üzerine düzenlemiştir. . Söz konusu Ticaret Kanununu tanzim eden komisyon zabıtnamelerinde herhangi bir muamelenin ticarî muamele olarak kabul edebilmesi için, mahiyetinde “*mübadele*” ve “*tavassut*” bulunması gerektiği⁵³⁷ ifade edilmektedir. Buna göre, akdi yapan kişi muamelenin konusunu teşkil eden mal üzerinde mülk edinme, kira veya daha başka şekillerle kendi lehine tesisini sağladığı hakları, kendi ihtiyaçları için kullanmayıp bir başkasına temlik etmek veya kiralamak maksadı güdüyorsa, yapmış olduğu muamelede *tavassut* ve *mübadele* niyeti mevcuttur ve bu durumda söz konusu muamele ticarî muamele olur.⁵³⁸

Son tahlilde, bir muameleye ticarî nitelik kazandıran temel unsur, yapılırken ticarî niyetle yapılması, başka bir ifadeyle, tekrar satarak kazanç temin etmek maksadıyla yapılmasıdır. Bu tarzda yapılan bir muamelede *tavassut* ve *mübadele* niyeti

⁵³⁴--Bkz. Kâsânî, II, 396.

⁵³⁵--Sıddıkî, s. 60.

⁵³⁶--Bilgişin, s. 55.

⁵³⁷--Bilgişin, s. 54.

⁵³⁸--Bilgişin, s. 54.

söz konusudur. Buna makabil, bir muameleye konu olan mal kullanılmak niyetini taşırsa, yapılan muamele normal bir muamele olur ve ticarî nitelik taşımaz.

Bu başlık altında ticaret malı hükümlerine tabi olan alanları, ticarî muamele perspektifiyle belirleyebilmek için, konusuna göre ticarî muameleleri ele almaya çalışacağız.

2.2.2.1. Konusu Menkul Mal Olan Ticarî Muameleler

Genel olarak ticarî muamele söz konusu olduğunda akla ilk gelen, menkul malla yapılan muamele olur. Zira ekonomik hayatta tedavüle en fazla konu olan mallar menkul mallardır.

Tekrar satmak veya kiralamak niyetiyle menkul bir malı satın alan veya kiralayan kişinin yapmış olduğu muamele ticarî nitelik taşıdığı gibi, bu niyetle satın alınan veya kiralanın menkul malı mevcut haliyle veya başka bir şekle dönüştürdükten sonra satmak veya kiraya vermek de ticarî muameledir.⁵³⁹ Buna göre, hem menkul bir malı satmak veya kiralamak niyetiyle satın almak veya kiralamak, hem de bu suretle alınan malı satmak veya kiraya vermek ticarî muameledir.

Önceki paragrafta yer verdiğimiz kanun maddesine göre, satın alınan menkul mal farklı bir şekle dönüştürülerek satılması halinde de ticarî nitelik taşır. Bu durumda ham madde olarak alınan ve fabrikada işlenerek mamul madde olarak satılan mallar üzerinde yapılan muameleler de ticarî nitelik taşırlar ve elde edilen kazanç ticarî mal hükümlerine tabi olur.

Tekrar satmak amacıyla menkul bir mal alma ve bu niyetle satma çok yaygın bir ticarî muameledir. Bunun yanında kiralamak için menkul bir mal satın almak veya kiralamak da ticarî nitelik taşıyan bir muameledir. Bu tarzda yapılan muameleden elde edilen kazanç da ticarî kazançtır. Mesela kiraya vermek için bir araba satın almak veya kiralamak bu kapsamdadır. Günümüzde bu tarzda özellikle de kiraya vermek maksadıyla araba satın alarak kiralama üzerinden kazanç sağlama şeklinde faaliyet gösteren müesseseler mevcuttur.

Bir yayıncının yazardan te'lif hakkını satın alarak, kitap basıp neşretmesi de ticarî nitelikli muameledir, zira akde konu olan malın maddî veya gayr-i maddî olması

⁵³⁹--Bkz. ETK, md. 15 ve 16.

durumu değiştirmez.⁵⁴⁰ Bu bağlamda ihtira berati vb. şeyler üzerine yapılan muameleler de ticarî nitelik taşır.⁵⁴¹ Bu tarz muamelelerden elde edilen kazançlar ticarî kazanç bağlamında ticaret malı hükümlerine tabi olurlar.

2.2.2.2. Konusu Gayr-i menkul Mal Olan Ticarî Muameleler

Klasik fıkıh geleneğinde ticaret mallarını ifade etmek için kullanılan *urûz* kelimesinin muhtevası, kelimenin etimolojik yapısına istinaden, hem dar anlamda hem de geniş anlamda tanımlanmıştır. *Urûz*, geniş anlamda, para dışındaki menkul ve gayr-i menkul her şeyi içine alan⁵⁴² kapsamlı bir yapıda tanımlanmış olmakla birlikte, o dönemin ticarî ilişkilerinde daha ziyade menkul mal alım satımı yaygın olduğu için zekat hükümleri ağırlıklı olarak menkul mal üzerine kurulmuştur.

Hiç şüphesiz, sonraki dönemlerde gelişen ve değişen ekonomik yapı içerisinde ticarî ilişkilere konu olan mallar, eskiye nispetle farklılık arz etmiştir. Önceleri çok yaygın olmayan gayr-i menkul alım satımı zamanla ticarî ilişkilere konu olmaya başlamıştır. Bu nedenle de yapılan kanunlarda bu konu özel olarak ele alınmıştır.

Eski Ticaret Kanununda kazanç sağlamak amacıyla tekrar satmak üzere bir gayr-i menkul satın almak ve bu niyetle satın alınan gayr-i menkulü başkasına satma şeklinde yapılan muameleler, ticarî muamele olarak kabul edilmiştir.⁵⁴³ Bu duruma göre, kazanç elde etmek maksadıyla gayr-i menkul alım satımı üzerine yapılan muameleler, ticarî nitelikli muamelelerdir. Dolayısıyla ev, dükkân, arsa gibi gayr-i menkul alım satımları ticarî muameleler olarak ticaret malı hükümlerine tabi olurlar.

Eski Ticaret Kanunu, kazanç temin etmek için menkul bir malı bir başkasına kiraya vermek maksadıyla yapılan kiralama işlemini ve bu niyetle kiralanan menkul malı bir başkasına kiraya vermek için yapılan muameleleri, ticarî muamele⁵⁴⁴ olarak kabul etmiştir. Buna mukabil, mezkûr kanun aynı yaklaşımı gayr-i menkul kiralalarında göstermemiştir.⁵⁴⁵ Nitekim söz konusu kanuna göre, kiraya vermek maksadıyla bir gayr-i menkulü satın almak ticarî muamele kabul edilmediği gibi, aynı maksatla bir

⁵⁴⁰--Bilgişin, s. 57.

⁵⁴¹--Bilgişin, s. 58.

⁵⁴²--Bkz. İbn Kudâme, IV, 6; İbn Kudâme el-Makdisî, IV, 5; Babertî, II, 225; İbnü'l-Hümâm, II, 225; İbn Nüceym, II, 398-399; İbn Abidîn, III, 210.

⁵⁴³--ETK, md. 18.

⁵⁴⁴--Bkz. ETK, md. 16.

⁵⁴⁵--Bkz. ETK, md. 18.

gayr-i menkulü kiralamak ve bu suretle kiralanan malı bir başkasına kısmen veya tamamen kiraya vermek de ticarî muamele değildir.⁵⁴⁶ Buna paralel bir yaklaşım da şu an yürürlükte olan Gelir Vergisi Kanunda yer almaktadır. Bu kanunda⁵⁴⁷ gelirin kapsamı belirlenirken gayr-i menkul sermaye iratları, ticarî kazançlardan ayrı olarak ele alınmıştır. Bu durumda *yatırım amacıyla* alınıp kiraya verme şeklinde uygulanan gayr-i menkul kiralari üzerine yapılan muameleler, teknik olarak ticarî muamele olmadığı için, bu tarzda elde edilen kazançlar, ticaret malı hükümlerine⁵⁴⁸ tabi değildir.

2.2.2.3. Konusu Emek Olan Ticarî Muameleler

Konusu emek olan ticarî muamelelerle, hizmet akdi birbirinden farklıdır. Hizmet akdinde, taraflardan biri iş sahibi, diğeri ise işçi olup, söz konusu akdin gereği olarak işçi iş yapmayı, iş sahibi de iş vermeyi taahhüt eder.⁵⁴⁹ İşçiyi bizzat iş sahibinin istihdam etmesi üzerine yapılan hizmet akdi, borçlar hukuku alanına girer ve borçlar kanunu hükümlerine tabi olur.⁵⁵⁰ Hizmet akdiyle yapılan işten kazanılan kazanç da, teknik olarak ticarî nitelik taşımadığı için ticaret malı hükümlerine tabi değildir.

Buna mukabil, bir başkasına kiraya vermek niyetiyle bir işçi kiralamak ve bu niyetle kiralanan işçinin amelinin başkasına kiralama şeklinde yapılan muameleler, ticari muameledirler.⁵⁵¹ Bu tür muamelelerde, hizmet akdinden farklı olarak iş sahibi, işçi ile yapmış olduğu mukavelede, işçiye bizzat kendi işini gördürmek için değil de, onu bir başkasına kiraya vermek niyetiyle yaptığı için bu muamele ticarî muamele olur.⁵⁵² Aynı şekilde bu niyetle kiralanan işçinin amelinin bir başkasına kiraladığı durumda da, yapılan muamele ticarî nitelikli bir muamele olur.⁵⁵³ Günümüzde temizlik şirketlerinin okul, hastane gibi yerlerde çalıştırmak üzere işçilerle yapmış oldukları sözleşmeler, konusu emek olan ticarî nitelikli muamelelere örnek olarak verilebilir.

⁵⁴⁶--Bilgişin, s. 60.

⁵⁴⁷--Bkz. GVK, md. 2.

⁵⁴⁸--Burada gayr-i menkul kiralardan elde edilen kazançların zekata tabi olmayacağı kastedilmemekte, tamamen teknik bir durumdan söz edilmektedir. Zira bu tür kazançlar, teknik olarak ticarî nitelik taşımadıkları için ticarî mal kapsamında ticaret malı hükümlerine tabi değildirler, ancak zekata tabidirler.

⁵⁴⁹--Bilgişin, s. 60.

⁵⁵⁰--Bilgişin, s. 60.

⁵⁵¹--ETK, md. 17.

⁵⁵²--Bilgişin, s. 60.

⁵⁵³--Bilgişin, s. 60-61.

2.2.2.4. Konusu Mal ve Emek Olan Ticarî Muameleler

Her tür imalat ve inşaat işlemleri üzerine yapılan muameleler, ticarî nitelik taşır.⁵⁵⁴ Nitekim müteahhit tedarik ettiği menkul malları imal ve inşa ederek, başka şekle dönüştürerek, bir başkasına sattığı için bu tarz muameleler ticarî nitelik taşır.⁵⁵⁵ Aynı şekilde fabrikacılık, matbaacılık gibi alanlarda⁵⁵⁶ ham madde işlenip başka şekle sokularak satıldığı için⁵⁵⁷ yapılan bu tarz muameleler, ticarî muamelelerdir. Buna göre, günümüzde iktisadî açıdan önemli bir yere sahip olan fabrikasyon faaliyetleri, başka bir ifadeyle, sanayi ürünlerinin üretilip satılması ticarî nitelikli muameledir ve elde edilen kazanç da ticaret malı hükümlerine tabi olur.⁵⁵⁸

2.2.3. Ticarî İş

Herhangi bir işin adî veya ticarî olarak nitelendirilmesi, bu işe hangi hükümlerin uygulanacağını belirlemesi açısından önemlidir. Zira adî ve ticarî işlere uygulanan hukuk kuralları birbirinden farklıdır. Ticarî işlere ticarî hükümler, adî işlere ise genel hükümler uygulanır.⁵⁵⁹ Ticarî işin mahiyetinin ortaya konabilmesi amacıyla, bu başlık altında, öncelikle ticarî işin teknik boyutuna işaret edilecek, akabinde ise genel olarak ticarî işler ele alınacaktır.

Bir işin ticarî veya adî olması durumuna göre, o işe uygulanacak hükümler sorumluluk bağlamında farklılık arz eder. Nitekim ticarî işlere uygulanacak hükümler, adî işlere uygulanacak hükümlere nispetle ağırlaştırılmış sorumluluklar içermektedirler.⁵⁶⁰ Mesela adî işlerde teselsül, şart koşulması yahut kanun tarafından öngörülmesi halinde⁵⁶¹ varsayılırken, buna mukabil ticarî alanda teselsül asıl olup, ancak

⁵⁵⁴--ETK, md. 20/1.

⁵⁵⁵--Geniş bilgi için bkz. Bilgişin, s. 64.

⁵⁵⁶--Benzer alanlar için bkz. ETK, md. 20/2.

⁵⁵⁷--ETK, md. 15; Ayrıca bkz. Bilgişin, s. 65.

⁵⁵⁸--ETK'nın 20. maddesinde yer alan ve konusu mal ve emek olan muameleler daha geniş bir şekilde şu an yürürlükte olan TTK'da ticarî işletme olarak ele alınmaktadır. Biz de yürürlükteki kanuna uyarak onları daha sonra Ticarî işletme başlığı altında ele alacağımız için burada kısa geçmeyi uygun görüyoruz.

⁵⁵⁹--Arkan, s. 58; Arslan, İ. Yılmaz- Şenyüz Doğan- Ergün, Mevci, İşletme Hukuku, Bursa 2002, s. 23. (Bir işin veya bir hükmün ticarî olma niteliği, özel ticarî hükümlerin uygulanma alanı ile ilgili olup, Ticaret Hukuku ile Medeni Hukuk (Borçlar Hukuku) ayırımında anlam taşır. Bkz. Poroy/Yasaman, s. 55.)

⁵⁶⁰--Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 23.

⁵⁶¹--Poroy/Yasaman, s. 64.

sözleşmeye açık bir hüküm konarak ortadan kaldırılabilir.⁵⁶² Dolayısıyla ticarî işlerde teselsül asıldır ve müteselsil sorumluluk vardır.

Müteselsil borçluluk, aynı alacak nedeniyle borç altına girmiş birden fazla borçludan her birinin, alacaklıya karşı borcun tamamından sorumlu olması anlamına gelir. Alacaklı, borcun tamamını borçlulardan herhangi birinden talep etme hakkına sahiptir, öyle ki, borcun tamamı kendisinden istenen borçlu, hissesinin borcun bir kısmını kapsadığını iddia ederek, borcun tamamını ödemekten kaçınamaz. Adî borçlulukta ise, alacaklıya karşı müştereken borç altına giren borçlulardan her birinin sorumluluğu hissesi oranındadır. Dolayısıyla alacaklı borçlulardan herhangi birinden borcun tamamını değil, sadece borçlunun kendi hissesine düşen miktarı isteyebilir.⁵⁶³ Son tahlilde, Borçlar Kanununda, adî borçluluk esastır. Sözleşmede aksi olmadığı müddetçe, müşterek borçlular arasında adî borçluluğun olduğu, müteselsil borçluluğun olmadığı kabul edilir. Buna mukabil Türk Ticaret Kanununda ise, müşterek borçlular arasında müteselsil borçluluk esas kabul edilmiştir.⁵⁶⁴

Kefalet halinde de adî borç ile ticarî borç arasında farklı bir durum söz konusudur. Nitekim ticarî bir borca kefalet halinde de, sözleşmede aksine bir hüküm kararlaştırılmamışsa, kefillerin her biri alacaklıya karşı sadece kendi payından değil, borcun tümünden borçluyula aynı derecede sorumlu olur. Böyle bir durumda alacaklının ilk önce borçluya gitme, rehnin paraya çevrilmesi yoluyla takip zorunluluğu olmadan direkt olarak kefile başvurabilir. Oysa adî borçlara kefalet halinde, kural olarak alacaklı önce borçluyu takip eder, borçludan alacağını alamazsa kefile başvurabilir.⁵⁶⁵

Kefalette bir bedel alınıp alınmaması bakımından adî borç ile ticarî borçlar farklı hukukî neticeler doğurur. Nitekim yapısında hayır, iyilik ve yardımlaşma niteliği bulunan ve zarurî ihtiyaçlar için alınmış olan adî borçlara kefalette bedel alınması caiz görülmemiştir. Buna mukabil, zarurî ihtiyaçlardan kaynaklanmayıp tamamen kâr amacı

⁵⁶²--TTK, 7. maddenin 1. fıkrasında şu hüküm yer almaktadır: *“İki veya daha fazla kimse, içlerinden yalnız biri veya hepsi için ticarî mahiyeti haiz bir iş dolayısıyla diğer bir kimseye karşı müştereken borç altına girerlerse mukavelede aksi kararlaştırılmış olmadıkça müteselsilen mes’ul sayılırlar.”*

⁵⁶³--Geniş bilgi için bkz. Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 26.

⁵⁶⁴--Geniş bilgi için bkz. Arkan, s. 62 -63; Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 26-27.

⁵⁶⁵--Geniş bilgi için bkz. Arkan, s. 63-64. TTK’nın 7. madesinin 1. fıkrasında geçen müteselsil mes’uliyetle ilgili; *İki veya daha fazla kimse, içlerinden yalnız biri veya hepsi için ticarî mahiyeti haiz bir iş dolayısıyla diğer bir kimseye karşı müştereken borç altına girerlerse mukavelede aksi kararlaştırılmış olmadıkça müteselsilen mes’ul sayılırlar,”* hükmünden başka aynı maddenin ikinci fıkrasında kefalet halinde de aynı durumun söz konusu olduğunu bildiren şu hüküm yer almaktadır: *“Ticarî borçlara kefalet halinde gerek asıl borçlu ile kefil ve gerekse kefiller arasındaki münasebetlerde dahi hüküm böyledir.”*

güden ve hacmi milyarları aşan ticarî borçlanmalara kefalette bir bedel alınmasının yukarıdaki durumla aynı olmadığı düşüncesinden hareketle, günümüzdeki teminat mektubu istihsanen caiz görülmüştür.⁵⁶⁶

Ticarî işin teknik yapısına böylece işaret ettikten sonra Türk Ticaret Kanununda kabul edilen ticarî işe kısaca değinmek istiyoruz.

Ticaret Kanununa göre ticarî iş; “TTK’da tanzim olunan hususlarla bir ticarethane veya fabrika yahut ticarî şekilde işletilen diğer bir müesseseyi ilgilendiren bütün muamele, fiil ve işler, ticarî işlerdendir.”⁵⁶⁷ Buna göre ticari iş,⁵⁶⁸

a) *Ticaret Kanununda düzenlenen hususlar (işler)*; Bu duruma göre, kanun tarafından düzenlenen işler kimin tarafından yapıldığına bakılmaksızın ticarî iş kabul edilir. Hatta tarafların tacir olması dahi zorunlu değildir.⁵⁶⁹

b) *Bir ticarî işletmeyi ilgilendiren muamele, fiil ve işler*; Ticaret kanununun dışında düzenlenmiş olmakla birlikte bir ticarî işletmeyi yani bir ticarethane, fabrika yahut ticarî şekilde işletilen diğer müesseseyi ilgilendiren muamele, fiil ve işler de ticaridir.⁵⁷⁰

c) *Taraflardan biri için ticarî iş olan sözleşmeler*; Bir sözleşme, taraflardan birisi için ticarî iş niteliği taşıyorsa, diğer tarafın tacir olup olmadığına ya da ticarî işletmeyle ilgili olup olmadığına bakılmaksızın, sözleşmeye konu olan iş diğer taraf için de ticarî sayılır.⁵⁷¹ Ancak bu sadece sözleşmeden doğan ticarî işler için geçerlidir. Mesela bir memurun halı mağazasından bir halı alması durumunda satıcı açısından ticarî işletmesi ile ilgili olan ve bu nedenle de ticarî iş mahiyetinde olan bu sözleşme memur için de aynı zamanda ticarî iş sayılacaktır.⁵⁷²

d) *Ticarî iş karinesi*; Ticaret kanununun 21. maddesinin 1. fıkrası göre “Bir tacirin borçlarının ticarî olması asıldır. Şu kadar ki, hakikî şahıs olan bir tacir, muameleyi yaptığı anda bunun ticarî işletmesiyle ilgili olmadığını diğer tarafa açıkça bildirdiği veya muamele, fiil ve işin ticarî sayılmasına halin icabı müsait bulunmadığı takdirde borç adî sayılır.” Bu hükme göre, tacirin borçlarının ticarî olması asıldır. Ancak

⁵⁶⁶--Aktan, Hamza, “Ticaret Hukukunun Yeni Bazı Problemleri Üzerine İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme (Borsa, Teminat Mektubu, Leasing)” s., 220-222.

⁵⁶⁷--TTK, md. 3.

⁵⁶⁸--Bkz. Mimaroğlu, s. 83-86; Poroy/ Yasaman, s.59-61; Arkan, s. 59-62; Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 24-26.

⁵⁶⁹--Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 24.

⁵⁷⁰--Mimaroğlu, s. 84.

⁵⁷¹--Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 25. Bu hüküm TTK’nın 21. maddesinin 2. fıkrasında şu şekilde ifade edilmektedir: “Taraflardan yalnız biri için ticarî iş mahiyetinde olan mukaveleler, kanunda aksine hüküm olmadıkça, diğeri için de ticarî iş sayılır.”

⁵⁷²--Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 25.

kanunda sadece gerçek kişi tacirler için istisna getirilmiştir. Şöyle ki, gerçek kişi tacir işlemi yaparken söz konusu işin ticarî işletmesiyle ilgili olmadığını karşı tarafa birdirmesi yahut yaptığı işin ticarî sayılmasına müsait bulunmadığı durumlarda iş, adî sayılır. Bu durum, sadece gerçek kişi tacirler içindir. Tüzel kişi tacirlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü tüzel kişi tacirin adî alanı yoktur. Yaptığı her iş ticaridir.⁵⁷³

2.2.4. Ticarî İşletme

Yukarıda ilgili yerlerde de ifade edildiği gibi, insanın tarihsel yürüyüşüne paralel olarak iktisadî hayatı, her geçen gün bir önceki güne nispetle daha da gelişip değişerek farklı şekillerle bu güne gelmiştir. İktisadî hayat içerisinde yer alan ticarî faaliyetler de, önceki basit ve yalın halinden çıkmış, gelişen ve değişen ekonomik faaliyetlere paralel olarak daha büyük bir hacim ve organizasyonlarla yapılmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomik hayat, sanayi devrimi ve sonrası süreçte, alan kayması yaşamış ve ana damar olarak ticaret alanına kaymıştır. Ve bugün ekonominin temel dinamik noktasını oluşturan ticarî faaliyetler, tek bir muamele ve tek bir kişiyi aşarak, işletmeler bağlamında yapılmaya başlanmıştır.

Konumuz olan ticarî mal kavramının kapsamını, güncel ticarî faaliyetler bağlamında daha kapsamlı bir şekilde ele alabilmek için şu an yürürlükte olan Türk Ticaret Kanununun esas aldığı ticarî işletmelere burada yer vereceğiz. Çünkü günümüzdeki ticarî faaliyetler ticarî işletmeler vasıtasıyla yürütüldüğü için bu alanın belirlenmesi güncel ticarî kazançların ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Bir iktisadî işletmenin ticarî işletme sayılabilmesi için Ticaret Sicili Nizamnamesine göre şu üç temel kriteri bünyesinde bulundurması gerekir⁵⁷⁴: Gelir sağlamayı amaç edinme, devamlılık ve esnaf faaliyeti sınırlarını aşmak.

Gelir sağlamayı amaç edinme: Ticarî işletme, bir anlamda ticarî faaliyetlerin belirli bir teşkilat içerisinde icra edilmesidir.⁵⁷⁵ İcra edilen bu faaliyetlerin temel dinamik noktası, gelir elde etmektir. Bu amaç yoksa ticarî işletmeden de söz edilemez. Mesela,

⁵⁷³--Poroy/Yasaman, s. 61; Arkan, s. 61.

⁵⁷⁴--Bkz. Ticaret Sicili Tüzüğü, md, 14; Ayrıca bkz, İmregün, s. 11; Poroy/Yasaman, s. 33-35; Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 4-7.

⁵⁷⁵--Poroy/Yasaman, s. 34.

bir hayır sahibinin masraflarını kendisi karşılayarak köy çocuklarını okutmak üzere okul açması⁵⁷⁶ gelir sağlama amacı taşımadığı için ticarî işletme sayılmaz.

Devamlılık: Bir kez veya tesadüfî olarak yapılan faaliyetler, ticari işletme mantığına ters düşer. Devamlılıktan kasıt, sürekli olarak işletilmesi niyetiyle açılmış olmasıdır.⁵⁷⁷ Bu niyet devam ettiği müddetçe işletme devamlı sayılır. Yani bir işletmenin mevsimlik olarak işletilmesi devamlılık unsuruna zarar vermez.

Esnaf faaliyeti sınırlarını aşma: Ticarî faaliyet yürüten ancak yürüttüğü faaliyetin kendisine esnaf vasfı kazandırabilmesi için taşıması gereken kriterleri daha önce ele aldığımız için burada bu konuya tekrar girmeyeceğiz. Yerinde ifade edilen kriterlere atfen diyebiliriz ki, ticarî işletme bağlamında yürütülen ticarî faaliyetlerin hacmi esnaf faaliyetini aşan bir nitelikte olması gerekir.⁵⁷⁸

Ticaret Kanununun ticarî işletme kabul ettiği üç alan söz konusudur:

- a) Ticarethane,
- b) Fabrika
- c) Ticarî şekilde işletilen diğer müesseseler.

2.2.4.1. Ticarethane

Mahiyeti gereği aşağıdaki işlerle uğraşmak üzere kurulan müesseseler ticarethane kabul edilir.⁵⁷⁹

1. *Menkul malların satılmak veya kiraya verilmek üzere tedariki ve bunların aynen veya başka bir şekle sokularak satılması yahut kiraya verilmesi.* Tüm marketler, mağazalar, araba alım satımı veya kiralaması üzerine kurulan işletmeler bu bent kapsamında ticarethane sayılır.

⁵⁷⁶--Poroy/Yasaman, s. 34.

⁵⁷⁷--Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 5.

⁵⁷⁸--Ticarî İşletmenin taşıması gereken bir unsur da Ticaret Sicili Nizamnamesinde yer almamakla birlikte bazı yazarlar tarafından savunulan *bağımsızlık* kriteridir. Bağımsızlık kriteri, bir işletmenin kendisi ile şubesi arasındaki ilişkiyi belirlemek için konmuştur. Buna göre şube bağımsız faaliyette bulunmayıp merkeze bağlı olduğu için ayrı bir ticarî işletme sayılmaz. Buna karşılık herhangi bir ticarî işletmeyi ilgilendiren sözleşmelerde aracılık etmeyi meslek edinmiş acenteler tarafından yürütülen faaliyetler, bağımsızlık niteliği arz ettiği için, acentecilik faaliyetleri için açılan müesseseler de ticarî işletme sayılır. Geniş bilgi için bkz. Arkan, s. 20; Poroy/Yasaman, s. 35; Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 5)

⁵⁷⁹--Bkz. TTK, md. 12.

2. *Kıymetli evrakın satılmak üzere tedariki ve bunların satılması.* Menkul kıymetlerin alımı ve satımı üzerine kurulan ve aracılık faaliyetleri yürüten işletmeler ticarethane sayılır.

3. *Her çeşit îmal ve inşa.* Esasen imal, daha sonra ele alacağımız fabrikacılık faaliyetleri içerisinde yer alır. Burada bir anlamda tekrar edilmiştir. Her türlü yapım ve onarım işlemleri üzere kurulan müesseseler⁵⁸⁰ inşa bağlamında ticarethane sayılır. Yeni bir binanın inşası gibi, eski binaların onarımı amacıyla kurulan müesseseler de, bu bent kapsamında ticarethane sayılır.

4. *Madencilik.* Madencilik üzerine kurulan işletmelerin ticarî niteliği ile ilgili değerlendirmeleri aşağıda ele alacağız.

5. *Matbaacılık, gazetecilik ve kitapçılık, yayın, ilan ve istihbarat.* Bu bentte yer alan istihbarattan maksat, ticarî istihbarat yapma amacıyla kurulmuş⁵⁸¹ müesseselerdir. Mesela, turistlere bilgi vermek yahut müşterilerle ilgili mali bilgileri toplamak amacıyla bankalar tarafından kurulan müesseseler⁵⁸² bu bent kapsamında ticarethane sayılır. Aynı şekilde özellikle meşhur kişilerin medyada çıkan haberlerini toplamak amacıyla (medya takip merkezleri) kurulan müesseseler de bu kapsamdadır.

6. *Tiyatro, sinema, otel, han ve lokanta gibi, umumî mahaller, hususî mektep ve hastane ve açık satış yerlerinin işletilmesi.* Spor tesisleri işletmek, sauna, yüzme havuzları gibi yerleri işletme amacıyla kurulan müesseseler bu bent kapsamında ticarethane sayılır.

7. *Umumî mağazalar⁵⁸³ ve sair depo ve ambarların işletilmesi.* Umumî mağaza yetkisine⁵⁸⁴ sahip olmamakla birlikte kendisine verilen emaneti güvenilir bir yerde muhafaza etme amacıyla kurulan işletmelerde ticarethane sayılır.⁵⁸⁵ Mesela, garajlarda

⁵⁸⁰--Mimaroglu, s. 146.

⁵⁸¹--Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 8.

⁵⁸²--Arkan, s. 25.

⁵⁸³--Umumî mağazalar, depolamak üzere teslim aldıkları malları temsil etmek üzere makbuz senedi ve varant (rehin senedi) adı verilen kıymetli evrak çıkarma yetkisine sahip olan müesseselerdir. Bu mağazalar tarafından verilen makbuz senedi, mal üzerinde mülkiyet hakkını devretme yetkisi verirken, varant (rehin senedi) ise malın rehin edilmesini sağlar. Neticede mal depoda dururken sahibi mal üzerinde hukukî işlemler yapma yetkisine sahip olur. Umumî mağazalar Sanayi ve Ticaret Bakanlığının izni ile kurulurlar. Geniş bilgi için bkz. TTK, md. 744-752, Arkan, s. 25, Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 9.

⁵⁸⁴--Depoladığı malı temsil etmek üzere senet çıkarma yetkisi

⁵⁸⁵--Arkan, s. 25.

yolcuların⁵⁸⁶ veya şehir merkezinde turistlerin eşyalarını emanet etmeleri için kurulan müesseseler.

8. *Borsa ve kambiyo işleri, sarraflık ve bankacılık.* Borsa, tacirlerin veya onları temsil eden kişilerin emtia ya da menkul kıymetleri alıp satmak, bunların fiyatlarını belirlemek yahut ilan etmek amacıyla düzenli aralıklarla toplandıkları yerler olup, ticaret/emtia, menkul kıymetler ve kambiyo/döviz borsaları olmak üzere üç kısımdır.⁵⁸⁷ Kambiyo işleri her türlü para değiştirmeyi, sarraflık, altın alım satımını, bankacılık ise banka faaliyetleri yürütmek üzere kurulmuş işletmeleri⁵⁸⁸ ifade eder.

9. *İçtimaî sigortalar⁵⁸⁹ hariç olmak üzere sigortacılık.* Sigortacılık yapmak üzere kurulan müesseseler de bu bent kapsamında ticarethane sayılır.

10. *Kara, deniz ve havada, nehir ve göllerde yolcu ve eşya taşımak.*

11. *Su, gaz ve elektrik dağıtma, telefon ve radyo ile haberleşme ve yayın,*

12. *Acentecilik,⁵⁹⁰ tellallık,⁵⁹¹ komisyonculuk ve sair bütün tavassut/aracılık işleri.* Son üç bentte yer alan alanlarda faaliyet göstermek üzere kurulan işletmeler de, ticarethane sayılır.

Yukarıda zikredilen alanlarda kurulan işletmelerin ticarî nitelikleri hususunda İslam hukuku açısından herhangi bir engel görünmemektedir. Dolayısıyla bu işletmelerden elde edilen gelirler, ticaret malı zekatına tabi olurlar. Ancak mezkûr taksimatta dördüncü maddede yer alan madencilik faaliyetleri, klasik fıkıh geleneğinde ticaret malları kapsamında ele alınmamıştır. Eski Ticaret Kanunu da madencilik

⁵⁸⁶--Arslan/Şenyüz/Ergün, s. 9.

⁵⁸⁷--Arkan, s. 25.

⁵⁸⁸--Mimaroglu, s. 147; Arkan, s. 26.

⁵⁸⁹--Sosyal sigorta müesseseleri bu bende göre ticarethane değildir. Ancak TTK'nun 18. maddesinde devlet, vilayet ve belediyeler gibi kamu tüzel kişileri tarafından özel hukuk kurallarına göre kurulmuş olan kurumların tacir sayılacağı belirtilmiştir. Sosyal sigorta müesseseleri, Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu'na göre özel hukuk kurallarına tabi olurlar. Bu durumda sosyal sigorta müesseseleri bu bende göre, ticarî işletme sayılmazlar ancak TTK'nın 18. maddesine göre tacir sayılırlar. Geniş bilgi için bkz. Arkan, s. 27.

⁵⁹⁰--“Acente, ticarî mümessil, ticarî vekil, satış memuru veya müstahdem gibi tâbi bir sıfatı olmaksızın bir mukaveleye dayanarak muayyen bir yer veya bölge içinde daimî bir surette ticarî bir işletmeyi ilgilendiren akitlerde aracılık etmeyi veya bunları o işletme adına yapmayı meslek edinen kimseye acente denir”. TTK, md. 116. Anılan tarzda aracılık faaliyetleri yürütmek üzere kurulan müesseseler ticarethane sayılır.

⁵⁹¹--“Taraflardan hiçbirine ticarî mümessil, ticarî vekil, satış memuru veya müstahdem yahut acente gibi bir sıfatla daimî bir surette bağlı olmaksızın, ücret karşılığında, ticarî işlere müteallik mukavelelerin akdi hususunda taraflar arasında aracılık yapmayı meslek edinen kimseye tellal denir.” TTK, md. 100. Bu tarzda aracılık faaliyetleri yürütmek üzere kurulan müesseseler bu bent kapsamında ticarethane sayılır.

faaliyetlerinin tümünü ticarî faaliyet kabul etmemiştir.⁵⁹² Mesela, söz konusu kanunda bir maden sahibinin, çıkarılmış madenleri satması adî işlerden⁵⁹³ sayılmıştır. Hatta maden ocağından çıkan kömürleri yıkamak için bir lavuar (kömür yıkama) tesisi yapıp, kömürleri bu vasıta ile yıkadıktan sonra satmak da adî işlerden⁵⁹⁴ kabul edilmiştir. Fakat çıkarılan cevherleri başka şekle dönüştürmek veya satmak için ticarî ve sınaî bir müessese niteliğini haiz daimî bir müessese açılmışsa bu müesseseye ait muameleler, ticarî muamele⁵⁹⁵ kabul edilmiştir.

Türk Ticaret Kanunu bu tarz bir ayırıma gitmeden madencilik faaliyetleri için kurulan işletmelerin tüm faaliyetlerini ticarî nitelikli faaliyetler olarak kabul etmiştir.

Esasen klasik fıkıh bilginleri madenlerin hukuku niteliği ve tabi olduğu hükümler hususunda görüş birliğine varamamışlardır. Hanefî Ekolü zekat hukukunda mükellef kabul etmediği küçük ve kısıtlıları, bu alanda mükellef kabul etmekte, madenlerden verilmesi gereken payın fakir olmaları durumunda ana babaya, çocuklara verilebileceğini kabul etmektedir. Ayrıca nisap ve nispeti hakkında da birbirinden farklı kanaatlerin olması, bu alanda bazı müellifleri özellikle oran belirlemede serbestiyet fikrine yöneltmiştir.⁵⁹⁶

Şurası bir gerçek ki, günümüzde yeraltı kaynaklarının elde edilişi ve işleyiş tarzı, klasik fıkıh bilginlerinin dönemlerine kıyasla çok farklı ve çok daha gelişmiş bir şekilde yürütülmektedir. Rafineriler, bakır, demir-çelik, alüminyum işletmeleri, linyit santralleri gibi büyük çaplı işletmeler, tamamen ticarî bir mantıkla işletilmektedir. Çıkarılan madenler kendilerine özgü alanlarda kurulmuş büyük işletmelerde işlenip farklı şekillere dönüştürülerek piyasaya sürülmektedir. Bu durum, normal bir ticarî fabrikanın almış olduğu hammaddeyi işleyip mamul halde satmasına benzemektedir. Dolayısıyla günümüzdeki madencilik faaliyetleri, teknik olarak klasik dönemde bir kişinin maden çıkararak satmasından farklı bir durum arz ettiği için, madencilik üzerine kurulan işletmelerin faaliyetlerinin ticarî faaliyetler kapsamında ticaret malı hükümlerine tabi olmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

⁵⁹²--Bkz. ETK, md, 19.

⁵⁹³--Bkz. ETK, md, 19.

⁵⁹⁴--Bilgişin, s. 79.

⁵⁹⁵--Bkz. ETK, md, 19.

⁵⁹⁶--Klasik fıkıh ekollerin madenlere yaklaşımları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Giriş bölümü "Yeraltı Kaynakları" başlığı.

2.2.4.2.Fabrika

Türk Ticaret Kanunu'nda *fabrikacılık*, “ham madde veya başka nitelikteki malların, makine yahut diğer teknik vasıtalarla işlenerek yeni veya değerli mahsuller vucûda getirilmesi⁵⁹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre sanayi alanında faaliyete yönelmiş tüm işletmeler, ticarî işletme kapsamında yer alır ve ticaret malı hükümlerin tabi olur.

Günümüzde fabrikacılık faaliyetleri ekonomik hayatın en temel noktalarından birisini oluşturmaktadır. Sanayi ürünlerinin ekonomik alandaki piyasa payı, her geçen gün daha da artmaktadır. Gelişmiş fabrikalarda üretilen teknolojik ürünler, bugün artık hemen her alanda kullanılmaktadır.

Önemli bir gelir ve servet kaynağı olan bu alanın zekata tabi olması, zekatı zekat yapan mantalitenin bir gereğidir. Bu alanda kurulan fabrikalar/işletmeler ticarî nitelik taşıdığı için buralarda üretilip satılan ürünler ticaret malı hükümlerine tabi olurlar. Dolayısıyla bu sektör yani sanayi sektörü ticaret malı kapsamında zekat tabi olur. Bu alanla ilgili hükümleri son bölümde ele alacağımız için burada sadece bu alanın ticaret malı kapsamında zekata tabi olacağı konusuna işaret etmekle yetiniyoruz.

2.2.4.3.Ticarî Şekilde İşletilen Diğer Müesseseler

Ticarethane ve fabrika olmamakla beraber ticarî şekilde işletilen müesseseler de ticarî işletme sayılır ve ticaret malı hükümlerine tabi olur.

Üretici konumundaki bir çiftçinin kendi ürünlerini satarken yapmış olduğu muamele ticari nitelik taşımaz.⁵⁹⁸ Hatta bir çiftçi, ürettiği ürünleri başka bir şekle soktukten sonra satsa da, yine söz konusu muamele ticarî olmaz. Örneğin bir bağcı, üzümünü yaşken sattığında yapmış olduğu muamele ticarî muamele olmadığı gibi, üzümünü kurutarak veya sirke ve ispirto gibi şeyler imal ederek satması da ticarî muamele değildir.⁵⁹⁹ Tezgah ve makineler kullanılması bu hükmü değiştirmez.⁶⁰⁰ Nitekim içerisinde ziraî faaliyetler yürütülen işletmeler ziraî işletme⁶⁰¹ olarak kabul edilir. Zekat hukuku açısından bu tür faaliyetler, toprak mahsullerinin zekatı kapsamına girer.

⁵⁹⁷--Bkz. TTK, md. 12.

⁵⁹⁸--Bilgişin, s. 77-78.

⁵⁹⁹--Bilgişin, s. 78-79.

⁶⁰⁰--Bilgişin, s. 79.

⁶⁰¹--Bilici, s. 135.

Ancak ziraî işletmenin boyutları ticarî veya sınaî bir müessese önem ve genişliğinde olursa, ticarî işletme sayılır ve elde edilen kazanç da ziraî kazanç değil ticarî kazanç olur.⁶⁰² Mesela, zeytin üreten bir çiftçi bir müessese kurar ve bu müessesede kendi ürettiği veya bir başkasından aldığı zeytinleri işleyerek zeytinyağı yapıp satarsa, kurulan bu müessese ticarî işletme sayılır ve elde edilen kazanç da ticarî kazanç hükümlerine tabi olur.⁶⁰³ Yine bir çiftçinin ürettiği ürünleri bir dükkân veya mağaza açarak satması⁶⁰⁴ halinde de aynı durum söz konusudur. Bu şekilde açılan yerlerin ticarî işletme sayılabilmesi için ticarî ve sınaî müessese önem ve genişliğinde olması şarttır. Buna göre bir çiftçinin ürünlerini satabilmesi için bir irtibat bürosu yahut bir yazıhane kurarak faaliyet göstermesi durumunda ticarî işletme söz konusu olmaz.

Şüphesiz yukarıda ifade edilen tarzda yapılan faaliyetler, artık ziraî bir faaliyet olmaktan çıkmış, tamamen ticarî bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda zekat hukuku açısından da toprak mahsulleri hükümlerine değil, ticarî mal hükümlerine tabi olacaktır.

Aynı şekilde esnaf veya bir güzel sanat erbabı/sanatkâr, gerek bizzat gerek işçi çalıştırarak veya makine kullanarak, eserler üretilip satması durumunda yapılan işin hacim ve önemi, ticarî ve sınaî bir müessese boyutunda olursa ticarî işletme sayılır⁶⁰⁵ ve elde edilen kazanç ticarî kazanç hükümlerine tabi olur.

2.2.5. TİCARÎ KAZANÇLAR, DİĞER KAZANÇ VE İRATLAR

Bir iş veya faaliyetin niteliği, kendisine bağlanacak hukukî sonuçlara ulaşmada belirleyici bir öneme sahiptir. Nitekim herhangi bir hukukî sonuca varmak için öncelikle hükme medar olan iş veya faaliyetin dahil olduğu alanı belirlemek gerekir.

Bu bağlamda *iktisadî faaliyet* ile *ticarî faaliyet* alanlarının belirlenmesi, her birinin alanına giren konuların hukukî sonuçlarına ulaşmada önemli bir katkı sağlayacaktır. Nitekim bu iki faaliyet alanı birbirinin aynısı değildir.

İktisadî faaliyet, ticarî faaliyete nispetle daha geniş bir nitelik taşır. Gelir temin etme amacına yönelik olarak yapılan tüm işler, iktisadî faaliyetlerdir. Bu işler, bir organizasyonla olabileceği gibi ferdî de olabilir, devamlı ve müstakil olabileceği gibi, geçici ve müştereken yahut bir başka şahsa veya teşekküle bağlı olarak da yapılabilir,

⁶⁰²--TTK, md. 13; Bilici, s. 135.

⁶⁰³--Bilici, s. 136.

⁶⁰⁴--Bilici, s. 136.

⁶⁰⁵--TTK, md. 13.

sermayeli veya sadece bedenî ve fikrî olması da mümkündür. Mesela, gelir elde etmek için bir kişinin işçilik, memurluk, seyyar satıcılık, imalatçılık yapması yahut fabrika işletmesi veya evini kiraya vermesi birer iktisadî faaliyettir. Buna karşılık, dernekte çalışmak veya bir arkadaşına yardım etmek gibi, gelir temin etmeye yönelmemiş faaliyetler, iktisadî faaliyet değildir.⁶⁰⁶ İktisadî faaliyetler, içerisinde ticarî faaliyetleri de barındırır. Başka bir ifadeyle, her ticarî faaliyet aynı zamanda bir iktisadî faaliyettir. Fakat her iktisadî faaliyet, bir ticarî faaliyet değildir. Mesela işçilik ve memurluk yapmak yahut evini kiraya vermek birer iktisadî faaliyettir. Ancak ticarî faaliyet değildir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız noktadan hareketle, bu üst başlık altında genel olarak ticarî kazançları, diğer kazanç ve iratları - bu kapsamda maaş, ücret, serbest meslek kazançları, menkul ve gayr-i menkul sermaye iratlarını - ele almaya çalışacağız. Anılan konulara geçmeden önce konumuzu yakından ilgilendirdiği için, *gelir*, *irat* ve *kazanç* kavramlarının ifade ettikleri anlamlara kısaca işaret etmek istiyoruz.

Bugünün maliye bilimcileri geliri şöyle tanımlamaktadırlar: *Gelir*; “bir gerçek kişinin,⁶⁰⁷ bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safî tutarıdır.”⁶⁰⁸

İrat; menkul ya da gayr-i menkul sermayenin başkasına kullandırılması neticesinde elde edilen hâsılatır.⁶⁰⁹

Kazanç ise; bedeni veya fikrî çalışmadan, başka bir ifadeyle, emekten yahut emekle sermayenin birleşmesinden elde edilen gelirdir.⁶¹⁰

Buna göre *gelir*, *irat* ve *kazancı* da içine alan daha geniş, üst bir kavramdır.

⁶⁰⁶--Domanıç, s. 117

⁶⁰⁷--Gelirle mükellef olma hususunda gerçek kişi, hak ve borçlara ehil olan insandır. Pozitif hukukta gelir vergisinde gerçek kişi yönünden yaşın ya da medenî ehliyetin herhangi bir etkisi yoktur. Geniş bilgi için bkz. Akdoğan, Abdurrahman-Kızılot, Şükrü-Eyüpgiller, Saygın, Türk Vergi Sistemi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Yay. Ankara 1987, s. 63. Hak ve borçlara ehil olma ehliyeti ve kişilikle ilgili geniş bilgi için bkz. Karaman, Hayrettin, Anahatlarıyla İslam Hukuku, Ensar Neşriyat, İstanbul 1990, II, 23, 24, 31,32.

⁶⁰⁸--GVK, md. 1; Buna göre, gelirin nitelikleri şunlardır: Gelir, bir gerçek kişi tarafından elde edilmiş olmalı, bir takvim yılı içinde elde edilmiş olmalıdır. Gelir, elde edilmiş olmalıdır. Gelir, kazanç ve iratların safî tutarı olmalıdır. Geniş bilgi için bkz. Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 62,63; Bilici, s. 116,117.

⁶⁰⁹--Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 61; Bilici, s. 117.

⁶¹⁰--Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 61; Bilici, s. 117.

2.2.5.1. Ticarî Kazançlar

Daha önce de ifade edildiği gibi her iktisadî faaliyet, ticarî nitelik taşımaz. Buna paralel olarak, her iktisadî faaliyetten elde edilen gelir de, ticarî kazanç sayılmaz.

Ticarî kazanç, “her türlü ticarî ve sınaî faaliyetlerden doğan kazançlardır.”⁶¹¹ Buna göre ticarî kazanç, genel olarak şu iki tür faaliyetten elde edilen bir kazanç türüdür: Ticarî faaliyetler ve sınaî faaliyetler.

Ticarî Faaliyetler; Ticarî nitelik taşıyan her tür faaliyet, ticarî faaliyet sayılır. Ticarî niteliği çalışmamız boyunca değişik açılardan ele aldığımız için burada üzerinde durmayacağız. İlgili hükümleri ise ikinci bölümde ele alacağız.

Sınaî Faaliyetler; Hammadde veya diğer malların işlenerek yeni ve değerli ürünler meydana getirilmesi⁶¹² ile ilgili tüm faaliyetlerdir. Otomotiv, tekstil, gıda ve daha birçok sanayi alanında yapılan faaliyetler, sınaî faaliyetler kapsamındadır.

İnsanlık tarihinin yaşanan her safhası bir önceki döneme göre sınaî faaliyetler açısından çok daha gelişmiş ve bu faaliyetlerin ekonomik hayat içerisindeki rolü her geçen gün daha da genişlemiştir.

Tarım toplumunun ekonomik yapısında sınaî faaliyetler, tarım ve hayvancılığa nispetle daha dar bir alanda icra edilmekteydi. Zira büyük çaplı sınaî üretim araçları henüz keşfedilmediği için sınaî faaliyetler, daha ziyade insan veya hayvan gücüne dayalı olarak yapılmaktaydı. Ekonomi tarıma ve hayvancılığa dayandığı için kazanç alanları ağırlıklı olarak, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak yürütülmekteydi.

Ancak sanayi devrimi ile birlikte seri üretim yapan büyük çaplı sanayi araçlarının üretime geçmesiyle, sınaî faaliyetlerin ekonomi içerisindeki rolü her geçen gün daha da artmış ve bu gün artık sınaî faaliyetler neredeyse ekonomik hayatın dolayısıyla ticarî hayatın yönünü belirleyecek bir konuma ulaşmış bulunmaktadır. Nitekim otomotiv sanayiinden, tekstil ve gıda sanayisine kadar birçok sanayi alanında icra edilen faaliyetler, ticarî hayatın vazgeçilmez bir ayağını oluşturmaktadır. Neticede bu tür faaliyetler, ticarî faaliyet kapsamında, onlardan elde edilen kazançlar da ticarî kazanç olduğu için, tabi oldukları hükümleri daha sonra ticaret malı hükümleri ile birlikte ele alacağız.

⁶¹¹--GVK, md. 37.

⁶¹²--TTK, md. 12.

2.2.5.2. Ücretler ve Serbest Meslek Kazançları/Müstefâd Mallar

Ücretler ve serbest meslek kazançları günümüzde oldukça geniş kitleler ilgilendiren gelir türleridir. Anılan ücret ve kazançlar, ticarî nitelik taşımazlar ve ticarî mal hükümlerine tabi olmazlar. Bu tarz gelirleri inceleme amacımızın temel nedeni, eşyanın niteliği zıddıyla ortaya çıkar ilkesi gereğince, ticarî nitelik taşımayan gelirlerin yapısını ortaya koymak suretiyle, konumuz olan ticarî niteliği biraz daha netleştirme ve böylece ticarî alanın kapsamının ortaya çıkmasına imkân sağlamaktır. Nitekim bu gelirlerin kendilerine özgü bir niteliği ve elde ediliş biçimi olduğu için ticari kazançlardan farklılık arz ederler ve bu biçimin gerektiği hükümlere tabi olurlar. Bu başlık altında bu gelir türlerini ve hükümlerini ele almaya çalışacağız.

Ücret, en genel ifadeyle emeğin karşılığıdır.⁶¹³ Yapılan iş ya da hizmet karşılığında alınan bedeldir. Teknik olarak ücret, bedenî veya zihnî emeğe üretim ameliyesindeki faaliyeti karşılığı ödenen bedeldir.⁶¹⁴ Ücretin ödenek, tazminat, prim, ikramiye, aidat veya başka isimler altında ödenmesi onun mahiyetini değiştirmez.⁶¹⁵ Günümüzde çok geniş bir alanda faaliyet gösteren hizmet sektöründe çalışanların aldıkları maaş da, teorik olarak bir ücrettir.⁶¹⁶ Maaşın çalışmadan önce, ücretin ise çalıştıktan sonra ay sonunda ödenmesinin⁶¹⁷ konumuz açısından hiçbir önemi yoktur. Dolayısıyla bu kavramları birbirinin yerine yahut her ikisini de birlikte kullanmak - aynı nitelik taşıyıp aynı hükme tabi oldukları için- herhangi bir kavram kargaşasına yol açmayacağı gibi, hukukî sonuç açısından da bir farklılık oluşturmaz. Bu duruma binaen biz de konumuz boyunca yaygın kullanım şekli olduğu için her ikisini de birlikte kullanacağız.

Maaş ve ücretlerin kendilerine özgü bir elde ediliş biçimi vardır. Ticarî nitelik taşımayan bu tür gelirler, yapılan iş veya hizmet karşılığında belirli aralıklarla hak sahiplerine ödenmektedir.

Benzer bir gelir türü de, *serbest meslek kazançlarıdır*. Serbest meslek kazancı, serbest meslek faaliyeti sonucu elde edilen kazançlardır. Teknik olarak serbest meslek faaliyeti, “sermayeden ziyade şahsî mesaiye, ilmî veya meslekî bilgiye veya ihtisasa dayanan ve ticarî mahiyette olmayan işlerin, işverene tabi olmaksızın şahsî sorumluluk

⁶¹³--Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 55 (1982 Anayasası)

⁶¹⁴--Zaim, Sabahattin, Çalışma Ekonomisi, İstanbul Ün. Yay., İstanbul 1975. s. 162.

⁶¹⁵--Bilici, s. 139.

⁶¹⁶--Zaim, s. 163.

⁶¹⁷--Zaim, s. 164.

altında kendi nam ve hesabına yapılmasıdır.”⁶¹⁸ Günümüzde işlerliği olan avukatlık, doktorluk, mühendislik, veterinerlik, malî müşavirlik, muhasebecilik, çevirmenlik gibi meslekler, serbest meslek faaliyeti olduğu gibi, yazar, şair, ressam, bilgisayar programcıları da yine serbest meslek faaliyeti kapsamındadırlar.⁶¹⁹ Bu tür faaliyetler, bir işverene tabi olarak işverenin gösterdiği yerde onun nam ve hesabına yapılması durumunda, aradaki ilişki bir hizmet ilişkisi olduğundan elde edilen gelir, serbest meslek kazancı değil, ücret olur.⁶²⁰ Faaliyetin sermaye konularak icra edilmesi durumunda ise -mesela bir doktorun faaliyetini açmış olduğu hastanede yapması gibi – elde edilen gelir, *ticarî kazanç* olur.⁶²¹

Serbest meslek kazançlarının ayırıcı bir özelliği, ticarî bir faaliyetten doğmamış olmalarıdır. Bir diğer özelliği de, bu tür kazançlar icra edilen bir iş karşılığında - maaş ve ücretler gibi düzenli olmasa da – aralıklarla elde ediliyor olmalarıdır. Nitekim serbest meslek sahipleri, yaptıkları faaliyet karşılığında aralıklarla bir kazanç elde etmektedirler.

Maaş ve ücretlerle, serbest meslek kazançlarının elde ediliş biçimlerinin aşağı yukarı aynı olması, aynı hükme tabi olmaları sonucuna götürmektedir. Nitekim maaş, ücret ve serbest meslek kazançları, yapılan bir iş veya hizmet karşılığında o iş veya hizmeti yapan kişinin uhdesine geçmektedir.

İslam hukuk kültüründe dönem arasında elde edilen bu tür kazançlara *müstefâd mal* denildiği bilinmektedir. Bu tür kazançların zekata tabi olma şartları hakkında İslam bilginleri arasında fikir birliği sağlanamamıştır. O halde zekat hukuku açısından bunların tabi oldukları hükümler nelerdir? Yıllanma şart mıdır ve zekata esas olacak matrah nasıl hesaplanır?

Bu tür gelirlerde, nisap ve yıllanma şartlarını ele alabilmek için müstefâd mal konusunun ana hatlarıyla incelenmesi faydalı olacaktır.

Müstefâd mal, teknik olarak yıl içerisinde kazanılmış, elde edilmiş mal anlamına gelmektedir. Önceden yokken kişinin uhdesine geçen mal demektir. Elde ediliş şeklinin belirli aralıklarla yahut serbest meslek kazançlarında olduğu gibi belli olmayan aralıklarla olması, sonuç açısından bir farklılık oluşturmaz. Dolayısıyla maaş, ücret,

⁶¹⁸--GVK, md. 65.

⁶¹⁹--Bilici, s. 144.

⁶²⁰--Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 165; Bilici, s. 144,145.

⁶²¹--Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 165; Bilici, s. 144,145.

serbest meslek kazançları müstefâd mal kapsamına girer ve bu kapsamda zekata tabi olurlar.

Müstefâd malla ilgili olarak bazı hadis kaynaklarında, *müstefâd malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekata tabi olmayacağı*⁶²² yönünde hadisler yer almaktadır. Ancak bu hadisler oldukça fazla tenkide uğramıştır.⁶²³ Tirmizî, iki farklı senetle naklettiği mezkûr hadisin Eyyüp, Nafi' ve İbn Ömer'den gelen *mevkuf* rivayetinin, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, O da babasından, O da yine İbn Ömer'den naklettiği diğer rivayetten daha sahih olduğunu⁶²⁴ söylemektedir. Ayrıca ikinci senette bulunan Abdurrahman b. Zeyd'in hadiste zayıf bir kişi olduğunu⁶²⁵ ifade etmektedir. Neticede, konuyla ilgili hadislerin en sahih olanının da *mevkuf* bir rivayet olması, hemen sahabe döneminde bu konuda farklı kanaatlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sahabe ve tabiîn döneminde müstefâd malın zekatı ile ilgili olarak ortaya konan kanaatleri iki kısımda mütalaa edebiliriz:

Birincisi; müstefâd malın zekata tabi olması için üzerinden bir yıl geçmesi gerektiği yönündedir. Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Hz. Aişe, İbn Ömer⁶²⁶ gibi sahabiler, bu istikamette görüş ortaya koymuşlardır. Bu sahabilerin konuyla ilgili ortak kanaatleri, kazanılan malın üzerinden bir yıl geçmediği takdirde zekata tabi olmayacağı⁶²⁷ yönündedir.

İkincisi ise; birinci görüşün aksine, müstefâd malın zekata tabi olması için üzerinden bir yıl geçmesinin gerekmediği yönündedir. İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Muaviye, Ömer b. Abdilaziz⁶²⁸ gibi şahıslar da bu görüş istikametinde kanaat ortaya

⁶²²--Bkz. Tirmizî, Zekat, 10; Darekutnî, Zekat, 1.

⁶²³--Bu konuda varid olan hadislerin genel bir kritiği için bkz. İbn Hacer el Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali, Telhîsu'l-Habir Fî Ehâdîsi'r-Rafîi'l-Kebir, (Tashih ve Talik: Abdullah Haşim el Yemanî el-Medenî), el-Medinetü'l-Münevvere, Hicaz 1964, II, 156. İbn Hacer el-Askalanî konuyla ilgili hadisler hakkında uzunca bir kritik yaptıktan sonra, rivayetlerin birbirini desteklediğini gerekçe göstererek söz konusu hadislerin delil olmaya elverişli olabileceği yönünde kişisel bir kanaat belirtmektedir.

⁶²⁴--Bkz. Tirmizî, Zekat, 10.

⁶²⁵--Bkz. Tirmizî, Zekat, 10.

⁶²⁶--Müstefâd malla ilgili anılan bu sahabelerin her birinin görüşü için bkz. Malik, Muvatta, Zekat 4,5; İbn Ebî Şeybe, III, 158-159; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b Sait, el-Muhallâ, Kahire 1968, VI, 107-108; Ebu Ubeyd, s. 416, No: 1122, s. 418, No: 1131.

⁶²⁷--Bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 158-159; İbn Hazm, VI, 107; Ebu Ubeyd, s. 416, No: 1122, s. 418, No: 1131.

⁶²⁸--İbn Ebî Şeybe, III, 160; İbn Hazm, VI, 107; Ebu Ubeyd, s. 417, No: 1128, s. 418, No: 1132, s. 437, No: 1226.

koymuşlardır. Bu görüşte olanların ortak kanaati de, kazanılan malın zekatının verilebilmesi için üzerinden bir yıl geçmesinin şart olmadığı⁶²⁹ yönündedir.

Bu ikinci kısımda ifade ettiğimiz görüşte olanlardan İbn Abbas, genel olarak kazanılan malın kazanıldığı anda zekatının verilmesi gerektiği⁶³⁰ kanaatini taşımaktadır. İcracı olan İbn Mes'ûd, Muaviye ve Ömer b. Abdilaziz ise atıyyeleri/maaşları verirken yıl şartı aramadan bu maaşların zekatını almışlardır.

İbn Mes'ûd, Muaviye, Ömer b. Abdilaziz'in maaş ve ücretleri verirken bunların zekatını almaları,⁶³¹ modern vergi sisteminde ücretlerin vergilendirilmesinde temel yöntem olarak uygulanan stopaj usulünün⁶³² ta o dönemde uygulandığını göstermektedir. Nitekim İbn Mes'ûd'un verdiği atıyyelerden/maaşlardan her bin başına yirmi beş oranında⁶³³ zekat aldığı kaynaklarımızda nakledilmektedir. Yine Ömer b. Abdilaziz'in atıyyeleri/maaşları ve işçi ücretlerini verdiği esnada söz konusu maaş ve ücretlerden zekat aldığı da kaynaklarımızda⁶³⁴ yer almaktadır. Naklettiğimiz uygulamalarda görüleceği üzere maaş ve ücretlerin zekatı o dönemde stopaj usulüyle ve yıl şartı aranmadan alınmıştır.

Müstefâd malla ilgili olarak yukarıda ifade edilen genel görüşlerden farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Mesela Zührî, bir kişi bir mal/para kazandığında zekat verdiği ay gelmeden önce onu harcamayı düşünüyorsa, zekatını verip sonra harcamasını, şayet harcamayı düşünmüyorsa daha sonra zekat ayı geldiğinde yanında

⁶²⁹--Bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 160; İbn Hazm, VI, 107; Ebu Ubeyd, s. 417, No: 1128, s. 418, No: 1132, s. 437, No: 1226.

⁶³⁰--Bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 160; Ebu Ubeyd, s. 418, No: 1132

⁶³¹--Bkz. Malik b. Enes, Muvatta, Zekat, 7; İbn Ebî Şeybe, III, 184-185; Ebu Ubeyd, s. 417, No: 1128, s. 1226.

⁶³²--Bkz. Bilici, s. 140.

⁶³³--Bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 184. B.de yirmi beş yani yüzde iki buçuk oranında stopaj usulüyle zekat almıştır.

⁶³⁴--Bkz. Ebu Ubeyd, s. 437, No: 1226. Ömer b. Abdilaziz, yetkililerce haksız yere alınmış malları sahiplerine verirken de bunların zekatlarını almıştır. Bkz. Ebu Ubeyd, s. 437, No: 1226. Müstefâd malın üzerinden bir yıl geçmesi gerektiği kanaatinde olan Hz. Ebubekir'den de benzer bir uygulama nakledilmektedir. Hz. Ebubekir maaşları verirken muhatab.a, zekat düşen malının olup olmadığını sorar, evet cevabını alırsa, o malının zekatını maaşından keser, hayır cevabını alırsa maaştan hiçbir şey kesmeden tamamını muhatabına verirdi. Bkz. Malik, Muvatta Zekat, 4. Maaşlarla ilgili aynı uygulamayı Hz. Osman'ın da yaptığına dair rivayetler için bkz. Malik, Müdevvene, II, 390. Devlet tarafından ödenen maaşların miktarları ile ilgili bilgiler, kısmen kaynaklarımızda yer almaktadır. Mesela Hz. Ömer'in valisi Amr b. As'a yazdığı mektupta, Rıdvan ağacı altında Rasulüllah'a biat eden sahabilere, valinin kendisine ve isimleri ve özellikleri kaynaklarımızda zikredilen bazı sahabilere yıllık iki yüz dinar (yani nisabın on katı bugün bu miktarı altının nisabıyla hesaplırsak 25-30 milyar civarında bir meblağa ulaşmaktadır) vermesini emretmektedir. Bkz. Ebu Ubeyd, s. 238-239, No: 556.

bulunan malıyla beraber zekatını vermesini⁶³⁵ söylemektedir. Mekhul ise, yıl içerisinde zekat verdiği belirli bir ayı olan kişi, bir mal kazanıp da kazandığından harcama yaparsa, harcadığının zekatını vermeyip, sadece zekatını verdiği aya kadar elinde kalan malının zekatını vereceğini, şayet zekat verdiği belirli bir ayı yoksa bu durumda kazandığı malın zekatını hemen vermesi⁶³⁶ gerektiğini ifade etmektedir.

Klasik fıkıh ekollerinin konuya yaklaşımlarına gelince, kazanılan mal elde bulunan malın cinsinden olmaması durumunda yahut cinsinden olup ondan doğması veya onun sebebiyle kazanılması durumunda yılanmanın nasıl olacağı ile ilgili klasik yaklaşımlar birinci bölümde⁶³⁷ ele alınmıştı. Burada ise -birinci bölümde de kısmen değinilen- yıl içerisinde elde edilen ve eldeki aslın türünden olmakla birlikte ondan doğmamış, ondan türememiş yahut onun vasıtasıyla kazanılmamış gelir türleri ile ilgili yaklaşımlar ele alınacaktır. Zira şu an incelediğimiz maaş, ücret ve serbest meslek kazançları elde ister para bulunsun ister bulunmasın ondan tamamen bağımsız olarak kazanılan gelirlerdir.

İmâm-ı Âzam'a göre, müstefad malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekat gerekmez, ancak elde bulunan malın cinsinden az ya da çok bir mal kazanılırsa, bu kazanç yıl bitiminden bir saat önce bile olsa, yılın başından beri elde bulunan mala katılarak zekata tabi olur.⁶³⁸ Yani kazanılan yeni malın üzerinden ayrıca bir yılın

⁶³⁵--İbn Ebî Şeybe, III, 160.

⁶³⁶--İbn Ebî Şeybe, III, 159-160.

⁶³⁷--Bkz. Giriş Bölümü "Mevzu İle İlgili Kriterler" üst başlığı altında yer alan "Bir Yılın Geçmesi" konusu.

⁶³⁸--İmâm-ı Âzam, bu konuda para, hayvan, hayvan yavrusu veya diğer mallar arasından herhangi bir farklılık gözetmemiştir. Bkz. İbn Hazm, VI, 106. Ayrıca *kira gelirleri ve ücretlerle* ile ilgili olarak İmâm-ı Âzam'dan üç farklı rivayet daha nakledilmektedir. *İlk rivayete göre*, İmâm-ı Âzam, bu tür gelirleri evlenme akdi bedeline/mehire benzetmektedir. Tahsil edilip üzerinden bir yıl geçmedikçe bunlardan zekat vermek gerekmez. Nitekim bu gelirler, tıpkı mehirde olduğu gibi hakikî bir malın değil menfaatin bedelidirler. *İkinci rivayet göre*, O bu gelirleri, günlük olarak kullanılan elbisenin bedeline benzetmektedir. Öyle ki, söz konusu gelirler, elbiseler gibi bir açıdan maldırlar, fakat zekatın konusu değildirler. Kendileri zekatın konusu olmayan menfaatlerin gelirinden ikiyüz dirhem tahsil edilmedikçe zekat lazım gelmez. Zira her ne kadar menfaatler akitle mal hükmü kazansa da, bunlar tek başına zekat nisabı olmazlar. Dolayısıyla kullanılan bir malın semeni menzilesinde olan bu kira ve ücretler, ikiyüz dirhem tahsil edilmedikçe zekatın edası gerekmez. Yukarıdaki iki rivayete nispetle daha sahih olan *üçüncü rivayet ise*, ticarî nitelik taşıyan gayr-i menkulün/işyerinin kirası veya ticaret kölesinin/malının ücretini, ticaret malının fiyatına benzettiği yönündedir. Geniş bilgi için bkz. Serahsî, II, 262, III, 46-47. Bu üçüncü rivayete göre, İmâm-ı Âzam bu tarz bir alacağı yani ticarî nitelik taşıyan bir gayr-i menkulün kirası ile yine ticarete niyet edilmiş bir ticaret kölesinin ücretini, normal bir ticaret malının semenine/kıymetine benzetmiş, bu tarz bir uygulamadan elde edilecek geliri de kuvvetli alacak (Deyn-i Kavî) kabul etmiş ve onun hükmüne tabi kılmıştır. Zira ticaret mallarının bedelleri İmâm-ı Âzam'a göre kuvvetli olacaktır. Bu durumda ticarî bir gayr-i menkulün kirası ile ticaret kölesinin ücretinden 40 dirhem yani nisabın 1/5'i kadar bir miktar ele geçtiğinde ona tekabül eden zekat verilecektir. Daha sonra ele

geçmesine gerek yoktur. Hanefî Ekolü'nde İmâm-ı Âzam'ın bu görüşü esastır.⁶³⁹ İmâm Malik, aynı cinsten zekata tabi malı bulunsun veya bulunmasın müstefâd mal üzerinden bir yıl geçmedikçe zekata tabi olmayacağı kanaatindeyken,⁶⁴⁰ İmâm Şafîî yanında önceden aynı cinsten nisap miktarına ulaşan malı bulunsa da, müstefâd malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekatın vacip olmayacağı⁶⁴¹ kanaatindedir. Hanbelî Ekolü de, bu tarzda kazanılan malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekata tabi olmayacağı⁶⁴² kanaatindedir. Bu duruma göre, Hanefî Ekolü hariç diğer ekoller, elde bulunan malın cinsinden olan fakat ondan doğmamış veya onun sebebiyle kazanılmamış müstefâd malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekata tabi olmayacağı görüşündedirler. Hanefî Ekolü ise, bu tür kazançların, isterse yıl bitiminden bir saat önce kazanılmış olsun, elde bulunan mala katılarak zekata tabi olacağı kanaatindedir.

Esasen Ebû Hanîfe'nin içtihat sistematüğinde fakir bir kişinin yıl içerisinde edindiği malla zengin bir kişinin yıl içerisinde edindiği malın/müstefad malın yıllanmaya tabi olmasında farklılık olduğu anlaşılıyor. Zira Ebû Hanîfe'nin müstefad mal konusundaki içtihatlarına göre, dönem başında zekatla mükellef olacak derecede

geçen miktarlar da bu hesaba göre hesaplanacaktır. (Buradaki konumuz olan) ticarete niyet edilmemiş bir evin kirası ile ticarete niyet edilmemiş bir kölenin ücreti ise İmâm-ı Âzam'a göre orta alacak (Deyn-i Vasat) kapsamında olup, nisap miktarı kadar bir tutar tahsil edilip üzerinden bir yıl geçmedikçe zekat vacip olmaz. Bkz. Serahsî, III, 47; İbnü'l-Hümâm, II, 176; İbn Nüceym, II, 363-364.

⁶³⁹ --Bkz. Kâsânî, II, 400.

⁶⁴⁰ --İmâm Malik bu görüşünden sadece hayvanları istisna etmiştir. O'na göre, elinde zekata tabi hayvanları bulunan bir kişi sonradan satın alma, hibe veya başka yollarla yeni hayvanlar elde etmiş olsa önceki hayvanları nisap miktarına ulaşmışsa yıl sonunda hepsinin zekatını verir. Önceki hayvanları nisap miktarına ulaşmamışsa yıl sonunda zekat vermez. Bkz. İbn Hazm, VI, 106. İmâm Malik Muvatta da, kiralat ve ücretlerle ilgili olarak, ister az ister çok olsun sahib.in eline geçtikten sonra üzerinden bir yıl geçmedikçe zekata tabi olmayacağını ifade etmektedir. Bkz. Malik, Muvatta, Zekat, 7. Kira ve ücretlerin ele geçirildikten sonra üzerinden bir yıl geçmesi gerektiğine dair İmâm Malik'in görüşü için ayrıca bkz. Malik, Müdevvene, II, 388.

⁶⁴¹ --Bkz. İbn Hazm, VI, 107. Şafî Ekolüne göre bir kişi satın, hibe veya benzeri yollarla elde bulunan malın kendisinden doğmamış bir mal kazanırsa kazanılan bu mal *yıllanma* konusunda elde bulunan mala katılmaz ancak *nisapta* katılır. Yani onun için yıllanma ayrı olarak başlar ve devam eder. Örneğin elinde otuz tane sığırı olan bir kişi daha sonra on tane daha satın alsa bu durumda daha önce yıllanma başlamış olan otuz sığırdan yıl bitiminde iki yaşında bir dana zekat verir. Sonradan aldığı on sığırın üzerinden de bir yıl geçtiğinde iki yaşında bir dananın dörtte bir miktarını zekat olarak verir. Bkz. Nevevî, V, 365.

⁶⁴² --Bkz. İbn Kudâme, III, 459-460. Aslında Ahmed b. Hanbel'den, evini bir yıl vadeyle satın bir yıl sonra parasını alan kişinin hemen zekatını vermesi gerektiği yönünde bir görüş nakledilmektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in bu görüşü müntesipleri tarafından, evi satan kişi bir yıl sonra aldığı paraya evi sattığı yılbaşından itibaren malik olduğu gerekçesiyle, bir yıl şartının gerçekleştiği anlamına hamletmişlerdir. Bkz. İbn Kudâme, III, 459 Yine Ahmed b. Hanbel'den evini kiraya veren kişinin kirasını aldığı anda zekatını vermesi gerektiğine dair bir görüş daha nakledilmektedir. Ancak bu görüşü de müntesiplerince benzer bir anlama hamledilmiştir. Hamledilen yoruma göre, ev sahibi evini bir yıllığına kiraya verip yılsonunda kirasını aldığı anda kiraya, kira akdinin yapıldığı yılbaşından itibaren malik olduğu için bir anlamda yıllanma şartı gerçekleşmiş olur. Bkz. İbn Kudâme, III, 623, IV, 27.

zenginliği olan kişinin dönem içerisinde edindiği mal için havalânü'l-havl/yıllanma gerekmez. Ancak yıl içerisinde müstefad mal edinen kişi, edindiği anda fakirse yani zenginliği bu malla sağlanmışsa bu taktirde o günden başlamak kaydıyla havalânü'l-havl gerekir.⁶⁴³

Günümüzde maaş, ücret ve serbest meslek kazançlarının hak sahiplerinin uhdesine geçme şekli dikkate alındığında, ele geçen her bir parça gelirin üzerinden bir yıl geçme şartını aramak, bu gelirlerden zekat vermeyi neredeyse imkansız hale getirecektir. Bu nedenle, bu tür gelirlerin üzerinden bir yıl geçme şartının aranmaması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim bu tarz gelirlerin üzerinden bir yıl geçmesi hususunda, kesin ve tartışmasız bir delil olmadığı için mazide de birbirine zıt farklı kanaatlerin olduğunu yukarıda anahatlarıyla ifade etmeye çalıştık.

Aynı şekilde maaş, ücret ve serbest meslek kazançlarında nisap, ele geçen her bir parça için arandığı takdirde, aylık geliri nisaba ulaşmayan büyük bir kitle zekat dışı kalacağı için aralıklarla ele geçen gelirlerin dönem sonundaki toplamı üzerinde nisabın aranması daha isabetli olacaktır. Bu durumda yıl içerisinde aralıklarla hak sahiplerinin uhdesine geçen mezkûr gelirlerin dönem sonundaki toplamı, başka bir ifadeyle yıl boyunca tasarruf edilen yıllık toplam tasarruf miktarı, nisaba ulaştığı takdirde ayrıca bir yıllanmaya tabi tutulmaksızın zekata konu olacaktır. Şüphesiz kişiler kazandığı gelirlerle aynı zamanda kendisi ve ailesinin geçimlerini de sağladıkları için, yıl içerisinde harcanan asgari geçim miktarı toplam gelirden düşülecektir.

Genel olan bu yaklaşımın uygulamaya yansıtılma şekli açıklanmaya muhtaçtır. Zira belirli sürelerle -daha yaygın olduğu için aylık süreler diyelim- ele geçen kazançların bir kısmı aynı süre içerisinde ihtiyaçlar için harcanmaktadır. Bu durumda dönem sonunda *tasarruf edilen miktardan* yani yıl başı ile yıl sonu mal varlığı arasındaki müspet farktan zekatın verilmesi gerekir. Ancak bu durumda da hiç tasarruf etmeyen ya da değişen oranlarda tasarruf eden kişiler olacağı için, aynı ekonomik güce sahip olan kişiler arasında ya hiç zekat vermeme ya da farklı miktarlarda zekat verme durumu ortaya çıkacaktır. Zira geliri zekatla mükellef olmayı gerektirdiği halde, kazandığını harcayıp hiç tasarruf etmeyen ya da çok az tasarruf eden kişilerin zekat dışı kalması ihtimal dahilindedir. Burada belirleyici olan asgarî geçim miktarının ne kadar olacağı konusudur. Ancak belirleyici konumda olan asgarî geçim miktarı da, aşırı

⁶⁴³--Gözübenli, “İmâm-ı Âzam’ın İctihat Sistematiğinde Malî İbadetlerle İlgili Genel İlkeler” Yayınlanmamış müzakere metni.

derecede subjektif bir karakter⁶⁴⁴ arz etmektedir. Zira asgarî geçim miktarı kişiye, sosyal sınıfa, iklime, coğrafyaya ve benzeri nedenlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Dolayısıyla toplumun her ferdi ve her katmanı için ortak bir asgarî geçim miktarı belirlemek oldukça zordur.

Kanaatimizce burada zekatın ibadet boyutu, sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır. Zira İslam'ın beş temel sacayağından biri olan zekat, mali nitelikli bir ibadet olduğu için, mükelleflere vicdanî bir sorumluluk da yüklemektedir. Zekatın vicdanî sorumluluğunun bilincinde olan mükellef, zekattan kaçmayı değil de, varlığını olmayanlarla paylaşma eğilimi gösterdiğinde, yukarıda ifade edilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Nitekim bu sorumlulukla hareket eden kişi, yaptığı harcamanın ihtiyaç harcaması mı yoksa saçıp savurma mı olduğunu az çok tahmin edebilecektir. Sadece zekatın vicdanî sorumluluğu ile hareket etme de değil, aynı zamanda genel olarak israfın yanlış bir davranış olduğunu bilen mükelleflerin yapmış oldukları zorunlu harcamalar/havaic-i asliyye asgarî geçim miktarı dahilinde olacaktır. Bu durumda mükelleflerin yıl içinde elde ettikleri gelirlerden yaptıkları harcamalar zekat dışı kalacak ve yıl sonunda ellerinde kalan miktar başka bir ifadeyle tasarruf zekata tabi olacaktır.

Aslında konumuz olan gelirlerde, yıl şartının aranmaması görüşünü tercih ettiğimiz halde, dönem sonu ifadesini kullanmamız zekatın yıllık bir mükellefiyet olduğu gerçeğini göz önünde bulundurma amacına yöneliktir. Bu bağlamda yıllanmayı, bir yıllık hesap dönemi olarak anlamak daha doğru olacaktır. Nitekim beş vakit namaz için gün, oruç için ay, hac için ömür ne ise, zekat için yıl da odur. Daha kapsamlı olarak ifade edersek, beş vakit namaz mükellefin günlük, cuma haftalık, oruç -yilda bir kez olmak üzere -aylık, zekat yıllık, hac ise ömürlük sorumluluğudur. Zekatın yıllık bir

⁶⁴⁴--Modern vergi hukukunda asgarî geçim indirimini belirleyebilmek için Fizyolojik, Kültürel ve Medeni olmak üzere üç farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan *Fizyolojik asgarî görüş*, saptanacak geçim miktarının fizyolojik varlığın sürdürülmesine yetecek miktarda olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak fizyolojik varlığın sürdürülebilmesi için saptanacak gerekli miktarın herkes için geçerli olmasına imkân yoktur. Zira böyle bir miktar ırk, iklim, yaş, cinsiyet vb. faktörlere göre değişiklik arz edeceği için bu görüş uygulamaya intikal ettirilememiştir. *Kültürel asgarî görüş*, asgarî geçim miktarının sosyal sınıfların hayat seviyelerine göre saptanması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu durumda işçi, köylü, tacir ve sanayici için farklı miktarlar saptanması gerekeceği için bu görüşte uygulamaya intikal ettirilememiştir. *Medenî asgarî görüş*, zarurî ile refahı ayıran sınır olarak ileri sürülen bu görüş de somut bir öneri getiremediği için bu konudaki çabalar sonuçsuz kalmıştır. Geniş bilgi için bkz. Nadaroğlu, s. 337-338.

sorumluluk olduğu ile ilgili Hz. Peygamberden bir rivayet de⁶⁴⁵ kaynaklarımızda nakledilmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, maaş, ücret ve serbest meslek kazançlarından havaic-i asliyye çıkarıldıktan sonra dönem sonunda arta kalan miktar zekata tabi olur. İbn Rüşd'ün de ifade ettiği gibi, esasen yıl şartı koşulmasından maksat, malın ihtiyaçtan fazla olup olmadığının anlaşılmasıdır.⁶⁴⁶ İhtiyaçtan fazla ise dönem sonunda elinde birikecektir. Şimdi bu duruma göre yani dönem sonunda elde kalan miktardan zekat verileceği düşüncesine göre, verilecek zekatı biraz daha somutlaştırmaya çalışalım.

Yıl içerisinde elde ettiği gelirini dönem içerisinde aslî ihtiyaçlarına/havaic-i asliyyeye harcadığı için dönem sonunda herhangi bir şey kalmayacak derecede düşük bir gelire sahip olan kişi –geçen yıldan kalan bir şey de yoksa- zekatla mükellef değildir. Zira bu örnekteki kişinin zekata konu olacak bir malı da yoktur.

Gelir düzeyi biraz daha yüksek olup elde ettiği gelirden dönem içerisinde havaic-i asliyesini/aslî ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra dönem sonunda elinde bir miktar parası kalıyor, fakat oluşan bu tasarruf, nisap miktarına ulaşmıyorsa böyle bir gelire sahip olan kişi de zekatla mükellef olmaz. Yine bu kişinin önceki yıldan kalan hiç parası yoksa yahut var ama ikisinin toplamı nisaba ulaşmıyorsa yine zekatla mükellef değildir. Ancak eğer önceki yıldan kalan parasıyla bu dönem sonunda elinde kalan miktarın toplamı nisaba ulaşıyorsa zekatla mükellef olur.

Gelir düzeyi biraz daha yüksek olup elde ettiği gelirden havaic-i asliyesini/aslî ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra dönem sonunda elinde nisaba ulaşacak miktarda bir para kalmışsa –önceki yıldan parası kalsın ya da kalmasın -bu durumda zekatla mükellef olur. Önceki yıldan parası kalmışsa toplamı üzerinden, kalmamışsa zaten nisaba ulaşmış olan bu miktardan zekat verilir. Bu tür gelirler, para nisabı ve oranına göre zekata tabi olurlar. Dolayısıyla dönem sonunda tasarruf edilen miktar nisaba ulaşırsa %2,5 oranında zekatı verilir.

⁶⁴⁵--“İki zekat yoktur, başka bir ifadeyle, zekat tekrarlanmaz” şeklinde bir rivayet kaynaklarımızda yer almaktadır. Söz konusu rivayetle ilgili farklı yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumlardan birine göre zekat yılda sadece bir kez verilebilir. Yani aynı maldan bir yılda iki kez zekat verilemez. Bkz. Ebu Ubeyd, s. 383,384, No: 982.

⁶⁴⁶--İbn Rüşd, II, 535.

Serbest meslek sahiplerinin elde ettikleri gelirden aslî ihtiyaçları için yaptıkları harcamaları dışında, meslekî faaliyetlerini yürütebilmek için gerekli olan masrafları da yine zorunlu harcamalardan sayılır ve kazançtan düşülür.

2.2.5.3. Gayr-i Menkul Sermaye İratları/Kira Gelirleri ve Menkul Sermaye İratları/Hisse Senetleri

2.2.5.3.1. Gayr-i Menkul Sermaye İratları/Kira Gelirleri

Kapsamı oldukça geniş olmakla birlikte gayr-i menkul sermaye iratları⁶⁴⁷ ifadesiyle, daha ziyade kiraya verilen gayr-i menkullerin kira gelirlerini kastetmekteyiz. Günümüzde kirasından yararlanmak amacıyla gayr-i menkul edinilmesi çok yaygın bir yatırım alanıdır. Apartman, çoğunlukla da daire, satın alınır ve kiraya verilerek bir gelir kaynağı oluşturulur. Kiralar yıllık olarak alınabilmekle birlikte, aylık olarak alınması çok daha yaygın bir uygulamadır. Dolayısıyla kiraların hak sahiplerinin uhdesine geçiş şekli de tıpkı maaş ve ücretler gibi genellikle belli aralıklarla olmaktadır.

Elde ediliş biçimlerinin aşağı yukarı aynı olması yani dönem içerisinde elde edilen bir gelir olması hasebiyle, gayr-i menkul sermaye iratları da maaş, ücret ve serbest meslek kazançları gibi *müstefâd mal* kapsamında zekata tabi olur. Ancak şurası bir gerçek ki, maaş, ücret ve serbest meslek kazançları ile gayr-i menkul kira gelirlerinin elde ediliş biçimleri aynı olsa da, bu gelirlere kaynaklık eden asıllar arasında bir fark vardır. Zira gayr-i menkul kira gelirlerine bir *sermaye* kaynaklık etmekte, maaş, ücret ve serbest meslek kazançlarına ise *emek* kaynaklık etmektedir. Kira geliri sağlayan gayr-i menkullerin kendileri/asılları da bir ekonomik değer ifade etmektedir.

Modern vergi hukukunda bu durum *ayırma prensibi* çerçevesinde ele alınmaktadır. Sermaye gelirlerinin emek gelirlerine nispetle daha sağlam ve daha

⁶⁴⁷--Teknik olarak gayr-i menkul sermaye iratları sadece arazi, b.a gibi gayr-i menkullerin kiralananmasından elde edilen gelirler değildir. Maden suları ve madenlerin kiralananması ile elde edilen gelirlerin yanında arama, işletme ve imtiyaz hakları, ihtira berati, marka, ticaret ünvanı, desen, model, televizyon filmi, ses ve görüntü bantlarının kiraya verilmesi, te'lif haklarının sahibi ve kanunî mirasçıları dışındaki kişiler tarafından kiraya verilmesinden elde edilen gelirler de gayr-i menkul sermaye iratıdır. (İhtira beratinin mucitleri ile kanunî mirasçıları tarafından kiraya verilmesinden elde edilen gelirlerle, telif haklarının müellifleri ile kanunî mirasçıları tarafından kiralananmasından doğan kazançlar, serbest meslek kazancıdır). Dolayısıyla gayr-i menkul sermaye iratları sadece malların değil aynı zamanda bazı hakların kiraya verilmesinden doğan gelirleri de kapsar. Ancak anılan bu mal ve haklar, bir ticarî işletmeye dahil olması durumunda bunların iratları ticarî kazanç sayılır. Geniş bilgi için bkz. Gelir Vergisi Kanunu, md. 70.

istikrarlı bir gelir olduğu, güvenlik açısından sermaye gelirlerinin daha güvenilir olduğu, zira emek gelirlerinin ancak emeğin çalışabilir⁶⁴⁸ durumda bulunmasına bağlıken, sermayenin devamlı ve istikrarlı bir kaynak olduğu gibi gerekçelerle⁶⁴⁹ ayırma prensibini savunanlar vardır. Bunun aksine, sermaye gelirlerinin lehine ileri sürülen en temel delil olan sağlamlık, devamlılık ve güvenlik yönlerinin emek gelirlerine oranla daha elverişli olduğu iddiasının günümüzde geçerliliğini yitirdiğini, zira sosyal refah devletinin gerçekleştirdiği sosyal güvenlik örgütleri, toplu iş sözleşmesi, asgarî ücret, grev hakkı gibi imkânların emeği sermaye karşısında çok güçlü bir konuma getirdiği gerekçelerle⁶⁵⁰ ayırma prensibini yerenler de olmuştur.

Doktrinde bu tartışmalar olmakla birlikte günümüz vergi hukukunda emek ve sermaye gelirleri arasında, ayırma prensibi dikkate alınarak gayr-i menkul sermaye iratları aleyhine bazı düzenlemeler yapılmıştır. Mesela ücretlerden alınan vergi, safi ücret üzerinden yapılmaktayken, gayr-i menkul sermaye iratlarından vergileme gayr-i safi hâsılat üzerinden yapılmaktadır.⁶⁵¹

Kanaatimizce maaş, ücret, serbest meslek kazançları ile gayr-i menkul sermaye gelirleri arasında zekatta da bir ayırım yapılması gerekir. Zira ele geçen gelir miktarı aynı olsa da, neticede söz konusu gelir sahiplerinin ekonomik güçleri eşit değildir. Çünkü gayr-i menkul gelirine kaynaklık eden asıl da başlı başına bir ekonomik değerdir. Dolayısıyla sermaye gelirleri aleyhine bir uygulamanın söz konusu olması, zekatta adaletin sağlanmasına katkıda bulunacak ve farklı ekonomik güce sahip olanların farklı yükümlülük taşımaları neticesinde, herkese gücü oranında bir sorumluluk yükleneceği için eşit fedakarlık sağlanmış olacaktır. Neticede gayr-i menkul kira gelirlerinin, ücret ve serbest meslek gelirlerinden farklı olarak- mahiyeti gereği sermayesi zekat dışı kalarak sadece gelirinin zekata tabi olduğu malvarlıklarında olduğu gibi⁶⁵²- nisap ve yıllanma şartı aranmaksızın %5 yahut %10 oranında zekata tabi olması, zekatta adaletin sağlanmasında daha isabetli görünmektedir.

⁶⁴⁸--Hastalık, sakatlık, ihtiyarlık gibi durumlarda emekten sağlanan gelir kısmen veya tamamen yok olabilir. Oysa sermaye devamlı ve istikrarlı bir kaynaktır. Bkz. Nadaroğlu, s. 343.

⁶⁴⁹--Diğer gerekçeler için bkz. Nadaroğlu, s. 343-344.

⁶⁵⁰--Diğer gerekçeler için bkz. Nadaroğlu, s. 244-345.

⁶⁵¹--Karşılaştırmalı olarak bkz. Bilici, s. 140 ve 148. Ayırma prensibi çerçevesinde emek ve sermaye gelirlerinin vergilendirilmesinde uygulanan farklılıklar için ayrıca bkz. Nadaroğlu, s. 345-346.

⁶⁵²--İmam-ı Âzam'ın içtihat sistematğinde mahiyeti gereği sadece geliri zekata konu olan malvarlıklarının tabi olduğu zekat hükümleri ile ilgili genel ilke için bkz. Birinci bölüm “Genel Olarak Zekat” başlığı

2.2.5.3.2. Menkul Sermaye İratları / Hisse Senetleri

Menkul sermaye, günümüz ekonomik hayatı içerisinde çok önemli bir yere ve işleve sahip bir sermaye türüdür. Bu sermaye, temsili nitelik taşıyan ve tedavül kabiliyeti olan kıymetli kâğıtlar/senetlerle temsil edilir ve bu değerli kâğıtlar – literatürdeki ismiyle menkul kıymetler - kendilerine ait piyasalarda çeşitli işlemlere tabi tutularak sahiplerine getiri sağlarlar.

Menkul kıymetler,⁶⁵³ sermaye piyasasının araçlarıdır.⁶⁵⁴ Sermaye piyasası, orta, uzun ve sonsuz vadeli fonların arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır.⁶⁵⁵ Bu piyasada arz ve talep, menkul kıymetler aracılığı ile karşılaşır ve sermaye fonları menkul kıymetlerin alım satımı ile el değiştirir.⁶⁵⁶

Sağladığı getiri menkul sermaye iradı⁶⁵⁷ sayılan menkul kıymetler çok çeşitli olmakla birlikte, biz bu başlık altında bu kapsamda yer alan ve icra ettiği fonksiyonlar dolayısıyla bir yönüyle de konumuzu ilgilendiren hisse senetlerinin zekatını ele almaya çalışacağız. Diğer bazı menkul kıymetlerin zekatına ise konu içerisinde yeri geldiğinde kısmen işaret etmeye çalışacağız.

⁶⁵³--Menkul kıymetler, Sermaye Piyasası Kanununun 3. maddesinde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Ortaklık veya alacaklılık sağlayarak, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir sağlayan, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan... kıymetli evraktır.” Buna göre, menkul kıymetler şu unsurları taşımaktadırlar: *a.* Ortaklık veya alacaklılık sağlamak, *b.* Belli bir meblağı temsil etmek, *c.* Yatırım aracı olarak kullanılmak, *d.* Dönemsel getiri sağlamak, *e.* Misli nitelikte olmak, *f.* Çok sayıda ve seri halinde ihraç edilmek *g.* Kıymetli evrak niteliği taşımak. TTK’nın 557. maddesinde *kıymetli evrak* şöyle tanımlanmaktadır; “Kıymetli Evrak, öyle senetlerdir ki, bunlarda mündemiç olan hak senetten ayrı olarak dermeyan edilemeyeceği gibi, başkalarına da devredilemez.” Buna göre menkul kıymetlerin kıymetli evrak niteliğinde olması, menkul kıymetlerin hukukî olarak kıymetli evrakın tanımdaki özelliğini taşıdığı anlamına gelmektedir.

⁶⁵⁴--Sermaye Piyasası Kanunu, md. 3.

⁶⁵⁵--Karlı, Muharrem, Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler, 3.bs.İstanbul 1989, s. 18.

⁶⁵⁶--Karlı, s. 18.

⁶⁵⁷--Gelir Vergisi Kanunu 75. maddesine göre menkul sermaye iradı, “Sahib.in ticarî, zirâî ve meslekî faaliyetinin dışında nakdî sermaye veya para ile temsil edilen değerlerden müteşekkil sermaye dolayısıyla elde ettiği kâr payı, faiz, kira ve benzeri iratlardır.” (Tanımdaki, parayla temsil edilebilen değerler deyimi, hisse senedi, tahvil ve benzeri menkul değerleri kapsamaktadır. Dolayısıyla yalnızca para ile temsil edilebilen menkul değerlerden elde edilen kâr payı, faiz, kira ve benzeri iratlar menkul sermaye iradı sayılacaktır. Geniş bilgi için bkz. Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 187.) Gelir Vergisi Kanununda (madde 75) menkul sermaye iradı sayılan gelirlerin bazıları şunlardır: Her nevi hisse senetlerinin kâr payları (adî, kurucu, intifa hisse senetleri...), İştirak hisselerinden doğan kazançlar, Kurumların başkan ve üyelerine verilen kâr payları, Her nevi tahvil, hazine bonosu faizleri, Toplu Konut İdaresi, Kamu Ortaklığı İdaresi ve Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirler, Faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kâr payları, Kâr ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kâr payları, Özel finans kurumlarınca kâr ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kâr payları... Menkul sermaye iradı sayılan diğer menkul kıymet gelirleri için bkz. Gelir Vergisi Kanunu md. 75. Ayrıca bkz. Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 187-190; Bilici, s. 152.

Hisse senedi, “bir anonim şirketin sermayesinin birbirine eşit paylarından bir parçasını temsil eden ve kanunî şekil şartlarına uygun olarak düzenlenen hukukî kıymetli evrak hükmünde bir belgedir.”⁶⁵⁸ Hisse senedi, bir ticarî işletmeye ait maddî ve manevî varlığın tümünün⁶⁵⁹ belli bir parçasını temsil ettiği için, bir şirketin hisse senedini alan kişi, o işletmenin aktif ve pasifindeki her şeye ortak olur.⁶⁶⁰ Hisse senetlerinin, bir ortaklık ve mülkiyet senedi⁶⁶¹ olmaları hasebiyle, hisse senedi sahibi şirket kârından pay alma, şirketin yönetimine katılma ve oy kullanma, şirket faaliyetleri hakkında bilgi alma⁶⁶² gibi bir takım haklara sahip olur. Hisse senedinin sahibine sağladığı gelire temettü/ kâr payı denir.⁶⁶³

Hisse senetlerinin tedavül özelliği⁶⁶⁴ olduğu için borsaya kote edilmeleri halinde alım satıma konu olurlar.⁶⁶⁵ Hisse senetlerini alan kişi uzun vadeli bir yatırım yapmak için değil de, zaman içindeki değer artışlarından yararlanmak amacıyla almışsa, hisse senetleri iyiden iyiye bir mal haline gelir⁶⁶⁶ ve borsada *ticarî amaçla* alınıp, satılır. Hisse senetlerinde geleceğe dair belirsizlik diğer menkul kıymetlere nazaran⁶⁶⁷ daha fazla olduğu için, bunlarda borsa malı olma vasfı çok daha belirgindir.⁶⁶⁸ Nitekim bu belirsizlik, hisse senedine ekonomik hayatın işleyişine göre ileride kâr da zarar da ettirebilen bir mal vasfı kazandırmıştır.

Hisse senetleri, sermaye piyasasının ve borsaların en önemli aracıdır.⁶⁶⁹ Yatırımcılar, sermaye piyasası araçlarından iki şekilde kazanç sağlarlar. Bunlardan *ilki*,

⁶⁵⁸--Karşlı, s. 327.

⁶⁵⁹--İşletmenin arsası, b.aları, fabrikası, makineleri, demirbaşı, parası, borç ve alacakları, diğer işletmelerdeki iştirak payları, ihtira ve patentleri gibi şirkete ait varlıkların tümü. Bkz. Karşlı, s. 345.

⁶⁶⁰--Karşlı, s. 345.

⁶⁶¹--Karşlı, s. 327.

⁶⁶²--Çapanoğlu, Mustafa Birol, Sermaye Piyasası Özelleştirme Uygulamaları ve Menkul Kıymet Borsaları, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1993, s. 41.

⁶⁶³--Karşlı, s. 327.

⁶⁶⁴--Çapanoğlu, s. 40.

⁶⁶⁵--Yasaman, Hamdi, Menkul Kıymetler Borsası Hukuku, İstanbul 1992, s. 34.

⁶⁶⁶--Karşlı, s. 345.

⁶⁶⁷--Mesela tahvillerde vade, yatırılan para, faiz oranı rakamlara bağlı olarak belli olup, belirsizlik sadece faiz oranlarının düşmesi veya yükselmesi ve bir de tahvili çıkaran şirketin tahvilin vadesindeki mali durumun ne olacağı konusundadır. Geniş bilgi için Bkz. Karşlı, s. 152.

⁶⁶⁸--Karşlı, s. 151.

⁶⁶⁹--Yasaman, s. 34.

kâr payı ve faiz gibi dönemsel getiriye ifade eden kazançlar/ıratlar, *diğeri ise*, sermaye piyasası araçlarının alım satımından doğan kazançlardır.⁶⁷⁰

Menkul kıymet alım satımı yapanların temel amacı kâr sağlamaktır ve bu kâr amacı özellikle menkul kıymet piyasalarının temelini oluşturan hisse senetlerinin alım satımında çok daha hâkim bir unsurdur.⁶⁷¹ Zira hisse senetlerini satın alan kişi yatırım yaparak bu yatırımından temettü/kâr payı almak veya yatırımını daha yüksek bir fiyatla satarak sermaye kazancı sağlamak amacıyla hareket eder.⁶⁷² Dolayısıyla sermaye piyasasının işleyişi bakımından hisse senetlerinin iki şekilde kazanç sağlama alanı vardır. Birincisi, uzun veya sonsuz vadeli yatırım yapılarak, bu yatırımdan dönemsel olarak temettü/kâr payı/ırat elde etmek, diğeri ise menkul kıymetler borsasında alım satımı yapılarak kazanç sağlamaktır.

Buna göre hisse senetlerinin zekatını⁶⁷³ iki şekilde ele almak gerekmektedir:
1.Yıl İçersinde İşlem Gören Hisse Senetlerinin Zekatı 2. Hisse senetlerinin temettülerinin/kâr paylarının zekatı,

⁶⁷⁰--Yılmaz, Celali, Sermaye Piyasasında Vergilendirme, Ankara 1995, s. 13. (Alp Tekince ve Oğuz Altun tarafından hazırlanan “Türk Sermaye Piyasasında Vergilendirme” adlı SPK Araştırma Raporundan naklen)

⁶⁷¹--Karşlı, s. 152.

⁶⁷²--Karşlı, s. 152.

⁶⁷³--Hisse senetlerinin zekatı ile ilgilenen günümüz bilginlerinden bazıları, sanayi şirketi hisse senetleri ile ticaret şirketi hisse senetleri arasında ayırım yapmış ve bu ayırma istinaden söz konusu alanlara ait hisse senetlerinin zekata tabi olup olmadığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu tarz bir ayırımı yapanlar, sanayi şirketi hisse senetlerinin kıymetinin araç, b.a, idare ve işin gerektirdiği diğer şeylere yatırıldığı için bu alana ait hisse senetlerinin kıymetlerinin zekata tabi olmadığını savunmaktadırlar. Ancak söz konusu hisse senetlerinden sağlanan kârın ortakların mallarına eklenerek, nisap ve yıllanma şartı gerçekleşikten sonra diğer malların zekatı gibi zekatının verileceğini söylemektedirler. Buna mukabil ticarî şirketi hisse senetlerinin ise o andaki kıymetleri üzerinden zekatın verileceği kanaatindedirler. Bazı bilginler ise, hisse senetlerinin ait olduğu şirketler arasında hiçbir ayırım yapmadan genel bir yaklaşımla bunları alan kişilerin ticaret yaparak kâr sağlama amacı taşıdıkları düşüncesine dayanarak, bunların ticaret malı gibi kabul edilip ticarî malların tabi oldukları şartlara göre zekata tabi olmaları gerektiği kanaatini taşımaktadırlar. Bazı bilginler de, hisse senetlerini alan kişinin edindiği gayeyi esas almışlardır. Buna göre hisse senetleri, ticaret yapma amacıyla elde bulunduruluyorsa ticaret mallarının tabi olduğu şartlara tabi olarak, kıymeti ve kazancı toplamından %2,5 oranında, yatırım yapıp gelirinden faydalanmak amacıyla alınmışsa toprak mahsullerine kıyasla elde edilen gelirin %10 oranında zekata tabi olacağı kanaatindedirler. Diğer bazı bilginler ise, ticarî gaye ve gelir elde etme ayırımına tabi tutmaksızın sermaye piyasasındaki değeri üzerinden %2,5 oranında zekata tabi olacağı kanaatindedirler. Hisse senetlerinin zekatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Karadavî, Zekat, I, 523-531; İbrahim Fuat Ahmed Ali, s. 104-108; Erkal, s.179 vd.

2.2.5.3.2.1.Yıl İçerisinde İşlem Gören Hisse Senetlerinin Zekatı

Hisse senetlerinin zekatında sahibinin bunları ediniş gayesi/niyeti dikkate alınır. Niyet içteki bir yönelme olup sübjektif karakter arz ettiği için hukukî işlemlerde belirleyici bir kriter olamaz. Ancak hisse senedi sahiplerinin yıl içerisindeki alım satım işlemleri, bu konuda kişilerin içteki niyetini dışa vuran objektif bir gösterge konumundadır.⁶⁷⁴ Dolayısıyla yıl içerisinde işlem gören hisse senetleri ile uzun vadeli yatırım amacıyla alınmış hisse senetlerinin zekat hükümleri her açıdan aynı olmaz.

Hisse senetlerini satın alan kişi uzun vadeli bir yatırım için değil de, zaman içindeki değer artışlarından yararlanmak amacıyla satın almışsa hisse senetleri bir mal haline gelir⁶⁷⁵ ve borsada tıpkı bir mal gibi alınıp satılır. Daha önce de ifade edildiği gibi hisse senetlerinde geleceğe dair belirsizlik diğer menkul kıymetlere oranla çok daha fazla olduğu için borsa malı olma vasfı bunlarda daha belirgindir. Bundan dolayı da borsada hisse senetleri diğer menkul kıymetlerden daha fazla alınıp satılırlar.

Yürürlükte olan Gelir Vergisi kanunun 37. maddesinin 5. fıkrasında, “kendi ve nam ve hesaplarına menkul kıymet alım satımı ile devamlı olarak uğraşanların bu faaliyetlerinden elde ettikleri kazançların *ticarî kazanç* olduğu” hükme bağlanmıştır. Buna göre, modern vergi hukukunda ticarî bir organizasyon çerçevesinde kendi nam ve hesaplarına menkul kıymet alım satımı ile devamlı olarak uğraşanların bu faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler *ticarî kazanç* olarak vergilendirilir.⁶⁷⁶ Bu kişiler, borsaya kote edilmiş olanlar da dahil olmak üzere, sahip oldukları menkul kıymetleri, menkul kıymet alım-satımına yetkili olan bankalar, aracı kuruluşlar veya borsa komisyoncuları vasıtasıyla satmış olsalar dahi, bu satıştan elde etmiş oldukları kazançlar, ticarî kazanç hükümlerine göre vergilendirilmektedir.⁶⁷⁷

Menkul kıymetler içerisinde borsa malı olma vasfı hisse senetlerinde diğerlerinden çok daha belirgin olduğu için zekat hukuku açısından borsada alım-satımı yapılan hisse senetleri ticarî bir mal olarak kabul edilir ve ticaret malı hükümlerine tabi olur. Dolayısıyla ticarî bir gayeyle alım satımı yapılan hisse senetleri *ticaret malı hükümleri* çerçevesinde zekata konu olurlar. Buna göre, alım satımı yapılan hisse senetlerinde nisap ve yıllanma şart olup, yıl sonunda hisse senetlerinin değeri artı bunlardan elde edilen kazançlar, %2,5 oranında zekata tabi olurlar.

⁶⁷⁴--Gözübenli, Zekat, s. 321.

⁶⁷⁵--Karşlı, s. 345.

⁶⁷⁶--Yılmaz, s. 21.

⁶⁷⁷--Yılmaz, s. 21.

2.2.5.3.2.1.Hisse Senedi Temettülerinin/Kâr paylarının Zekası

Sermaye piyasasının en önemli aracı olan hisse senetleri ile ilgilenenler, yıl içerisinde alım satımını yaparak kazanç sağlama dışında uzun vadeli yatırım yaparak onlardan dönemsel olarak temettü/kâr payı da elde ederler. Yatırımcı güvendiği bir şirketin hisse senetlerini alır ve o şirketin kâr performansına göre belirli aralıklarla temettü elde eder.

Bu amaçla edinilen hisse senetlerinin sadece *geliri* yani hisse senetlerinin alındığı şirketten dağıtılan kâr payları zekata tabi olur. Dolayısıyla yatırım amacıyla alınmış hisse senetlerinden sağlanan gelir, bir önceki konuda ele aldığımız maaş, ücret, serbest meslek kazançları ve kira gelirleri gibi müstefâd mal kapsamında zekata tabi olur. Buna göre, yatırım amacıyla alınmış olan hisse senetlerinden sağlanan gelir, nisap ve yıllanma şartı aranmadan %5 yahut %10 oranında zekata tabi olur.

Katılma intifa senedi,⁶⁷⁸ kâr ve zarar ortaklığı belgelerinden,⁶⁷⁹ elde edilen kâr payları gibi menkul sermaye iratları da, yatırım amacıyla alınan hisse senetlerinden elde edilen temettüler gibi zekata tabi olurlar.

2.3. TİCARİ MAL – NAKİT SERMAYE İLİŞKİSİ

2.3.1. Zekata Tabi Olma Açısından Para ve Ticaret Malları

Bilindiği gibi, özellikle Hanefî fıkıh kültüründeki anlayışa göre ticaret malları fizikî varlıkları ile değil, ticarî değerleri itibarıyla zekata konu olurlar. Bu yüzden ticarî

⁶⁷⁸--Katılma intifa senedi, kuruluştan sonra çıkarılan ve para karşılığı verilen intifa senetleridir. Bu tip senetler şirketlerin nakit karşılığı olarak satılmak üzere çıkarttıkları, ortaklık hakkı vermeyen ve pay alma, tasfiye bakiyesinden yararlanma, yeni pay alma hakkı sağlayan menkul kıymetlerdir. Geniş bilgi için bkz. Karşlı, s. 361-363; Çapanoğlu, s. 46.

⁶⁷⁹--Kâr ve zarar ortaklığı belgeleri, finansman ihtiyacını gidermek amacıyla hisse senedi ihracını düşünmeyen fakat para piyasasından da kredi bulmakta güçlük çeken şirketlerin ihtiyaçlarına cevap verebilen belgelerdir. Kâr ve zarar ortaklığı belgeleri ne tam olarak hisse senedi ne de tahvil olmakla beraber, her ikisinin de bazı özelliklerini taşıyan bir menkul kıymet türüdür. Kâr ve zarar ortaklığı belgesi olarak bir şirkete para yatıran kişi şirkete borç para vermiş değildir, dolayısıyla faiz alamaz. Şirkete ortak olmuş da değildir, dolayısıyla şirketin varlığı, alacakları üzerinde mülkiyet hakkı sahibi olamaz. Kâr ve zarar ortaklığı belgeleri, ortaklıkların finansman ihtiyaçlarını karşılamak için çıkardıkları kâr ve zarara katılma hakkı tanıyan menkul kıymetlerdir. Kâr ve zarar ortaklığı belgesine sahip olanlar şirketin kâr ve zararından pay almaktadırlar. Bu yönü ile hisse senetlerine benzemektedirler. Ancak bu belge sahiplerinin şirket yönetimine katılma ve genel kurulda oy verme yetkileri bulunmamaktadır. Bu bakımdan da tahvile benzemektedirler. Geniş bilgi için bkz. Karşlı, s. 352 vd; Çapanoğlu, s. 44; Yılmaz, Celali, Sermaye Piyasasında Vergilendirme, Ankara 1995, s. 56.

sermaye farklı türlerden oluşsa da değer itibariyle birbirine ilave edilir⁶⁸⁰ ve nisap bu değere göre hesaplanır.

Ticarî malların nisabı, parasal değerlerine göre takdir edilir ve bu malların zekata konu olabilmesi için değer itibariyle para kabilinden olan iktisadî malvarlıkları için öngörülen nisap miktarına ulaşması⁶⁸¹ gerektiği kabul edilir. Fıkıh kültüründeki ticaret malları ve paranın nisabı tamamlamada konusunda birbirine eklenmesi⁶⁸² esası da bu anlayışın bir gereğidir. Oysa fizikî varlıkları itibariyle zekata konu olan mallarda, örneğin hayvansal servette durum böyle değildir. Her bir fizikî tür, farklı bir hukukî cins kabul edilir ve zekata konu olabilmeleri için her bir türün müstakil olarak nisaba ulaşması gerekir.

Ticaret mallarının parasal değeri itibariyle, para nisabına göre takdir edilerek zekata konu olması ve her iki türün nisabı tamamlamada birbirine ilave edilmesi, zekat hukuku açısından bu iki grup malın birçok açıdan ortak hükümlere tabi olduğunu göstermektedir. İşte biz bu iki grup mal arasındaki ortak hükümleri tespit edebilmek için, bu başlık altında nakit sermayeyi zekat hukuku açısından inceleyeceğiz. Ayrıca geleneksel olarak kabul edilen paraya, günümüzde bazı para benzeri likit değerlerin de eklenmiş olması nakit sermayeyi ayrıca ele almayı gerekli kılmaktadır.

2.3.2. Para Ve Para Benzeri Likit Değerler

2.3.2.1. Anahatlarıyla Geçmişten Günümüze Para

İnsanoğlu tarihsel yürüyüşünde iktisadî faaliyetlerini daha güvenilir ve daha çabuk bir şekilde yürütebilmesi için farklı maddeleri değişim aracı olarak denemiştir. Henüz belirli bir değer aracına ulaşamadığı dönemlerde mal transferini takas ile gerçekleştirmiştir. Ancak takas, mal mübadelesinde ekonomik hayatın gerektirdiği hızı sağlayamadığı için bir takım güçlükler ortaya çıkmıştır. Zaten paranın doğuşu da takas işleminin yürütmesinde ortaya çıkan güçlüklerle⁶⁸³ dayanmaktadır.

⁶⁸⁰ --İbnü'l-Hümâm, II, 228.

⁶⁸¹ --Kâsânî, II, 416.

⁶⁸² --Serahsî, III, 24; Kâsânî, II, 417; İbnü'l-Hümâm, II, 228-229. İbnü'l-Hümâm, ticaret malları ile paranın nisabı tamamlamada birbirine eklenmesi hususunda *icma* olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l-Hümâm, II, 228-229.

⁶⁸³ --Hiç, Muharrem, Para Teorisi ve Politikası, 8.bs. Menteş Kitabevi, İstanbul 1987, s. 4; Eroğlu, Ömer, Para Teorisi ve Politikası, Süleyman Demirel Üniv. Yay, Isparta 2004, s. 3.

Paranın ortaya çıkışı, mübadele fonksiyonu ile ilgilidir.⁶⁸⁴ Zira paranın en önemli fonksiyonlarından biri mal mübadelesinde aracı konumunda olmasıdır. Para bir değişim aracıdır ve bu değişim aracı ile kişiler istedikleri malları kolayca alıp satabilirler. Oysa takas ekonomisinde elindeki malı başka bir malla değiştirmek isteyen şahsın aynı anda ters yönde takas yapmak isteyen bir şahsı bulması ve mübadele edilmek istenen malların değerlerinin de birbirine eşit olması gerekir ki böyle bir durum olmadığı takdirde kişinin istediği bir mala ulaşabilmek için çok sayıda safhalar geçirmesi gerekmektedir.⁶⁸⁵ Bu ve benzeri zorlukların giderilmesi için zamanla toplumlar, mübadeleyi kolaylaştırmak amacıyla farklı çözümler bulmaya çalışmışlardır. Bunun için de belli bazı mallar değişim aracı olarak kabul edilmiş ve böylece mal transferinde işlemler kısaltılmaya çalışılmıştır.

Her toplum tarihte kendi psikolojisi, çevre özellikleri ve önem verdiği mal türüne göre⁶⁸⁶ farklı malları para olarak kullanmıştır; Hindistan cevizi, buğday, tütün, deri, tuz, boncuk, taş parçaları, fildişi gibi.⁶⁸⁷ Takas yöntemine göre iktisadî faaliyetlerin yürütülmesinde nispeten daha kolay ve daha kısa olan bu yöntem de zamanla yetersiz kalmıştır. Zira bu çeşit para, paranın icra etmesi gereken fonksiyonları tam olarak icra edememiştir.

Şöyle ki, paranın *mübadele* fonksiyonunu iyi bir şekilde başarabilmesi için, kolayca taşınabilir, homojen, küçük parçalara bölünebilir olması, *değer ölçüsü* fonksiyonunu iyi başarabilmesi için kendi değerinin nispeten istikrarlı olması ve *değer saklama* fonksiyonunu gerçekleştirebilmesi için de dayanıklı, kaliteli ve kolay muhafaza edilebilir olması⁶⁸⁸ gerekir. Nitekim paranın herkesçe kabul edilen üç temel fonksiyonu vardır.⁶⁸⁹ Bu üç fonksiyon, mübadele/değişim aracı olması, değer ölçüsü/hesap birimi olması ve değer saklama/tasarruf aracı olmasıdır.

Yukarıda bazılarını saydığımız mal para çeşitleri paranın bu fonksiyonlarını icra edemediği için para tarihinin ikinci safhasına geçilmiştir. Bu devre metal para

⁶⁸⁴--Eroğlu, s. 3.

⁶⁸⁵--Hiç, s. 4.

⁶⁸⁶--Ergin, s. 13.

⁶⁸⁷--Ergin, s. 13; Hiç, s. 5.

⁶⁸⁸--Ergin, s. 14; Hiç, s. 5.

⁶⁸⁹--Bkz. Ergin, s. 14; Parasız, İlker, Para, Banka ve Finansal Piyasalar, 6. bs. Ezgi Kitabevi Yay, Bursa 1997, s. 9-11. Keyder, Nur, PARA, Teori, Politika, Uygulama, 9. bs. Ankara 2003, s. 189. Paranın bu geleneksel fonksiyonlarının yanında a) Ekonomik Faaliyetleri Teşvik Edici ya da Köstekleyici Olma, b) Gelirleri Yeniden Dağıtma Aracı Olma c) Nüfuz Aracı Olma gibi modern fonksiyonları da vardır. Geniş bilgi için bkz. Parasız, s. 11,12.

devresidir. Aslında metal paralar da mal-paradan başka bir şey değildir.⁶⁹⁰ Zira mal para ifadesi, para olarak değeri, aşağı yukarı mal olarak değerine eşit olan mallar için kullanılmıştır.⁶⁹¹ Tarihte farklı metaller para olarak kullanılmış olmakla birlikte, altın ve gümüş, bu metaller içerisinde en fazla tercih edilen metaller olmuştur. Çünkü altın ve gümüş, paranın fonksiyonlarını çok iyi icra eden değerli madenler oldukları için, birçok toplum bunları yıllarca milli para olarak kullanmıştır.

Metal para sonrası dönemde sarraf ve bankerler tarafından çıkarılan banknotlardan⁶⁹² bugün kullandığımız ve paranın tarihsel serüveninde ulaşmış olduğu son safha olan kâğıt para sistemine geçilmiştir. Esasen kâğıt da bir maldır fakat kâğıt para, mal para değildir. Çünkü mal para deyimi, yukarıda da ifade edildiği gibi, para olarak değeri, aşağı yukarı mal olarak değerine eşit olan mallar için kullanılmaktadır.⁶⁹³ Oysa bir parça kâğıdın para olarak değeri, mal olarak değerinden çok daha fazla olduğu için⁶⁹⁴ kâğıt para, mal para değildir. Kâğıt para kamu otoritesi tarafından para olarak kabul edildiği için paradır. Kâğıt para gücünü kendi öz değerinden değil, kamu otoritesinden aldığı için itibari bir paradır.

⁶⁹⁰ --Hiç, s. 5.

⁶⁹¹ --Parasız, s. 24.

⁶⁹² --Banknot uygulaması ve kâğıt paraya geçiş, bazı tecrübeler sonrası gerçekleşmiştir. Sarraf ve bankerler, tüccarların kendilerine emanet olarak bıraktıkları metal paralar karşılığında cari hesaplar açmışlar ve bu şekilde para naklinin zor olduğu dönemlerde ticaretin kolaylaşmasını sağlamışlardır. Sonraları bunlar kendilerine bırakılan emanetleri faiz karşılığında borç vermeye başlamışlardır. Önceleri emanet olarak bırakılan metal sikkeleri ödünç olarak verirlerken daha sonraları borç vermek üzere, sikke yerine ibraz edildiğinde derhal ödeme yapılacağını taahhüt eden “banknot” diye isimlendirdikleri sertifikalar vermeye başlamışlardır. İşte kâğıt para, sarraf ve bankerlerin verdikleri banknotun evrim sürecinde ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, bankerler dolanımına çıkardıkları bu sertifikaların bir kısmının geriye dönüp bir kısmının dönmediğini fark edince, atıl stokları değerlendirmek için emanet olarak aldıkları miktarın üzerinde borç vermeye başlamışlardır. Ancak sarraf ve bankerlerin kendilerine bırakılan madenlerden çok daha fazla sertifika çıkarmaları piyasadaki düzenin bozulmasına yol açmıştır. Sonuçta devletler para piyasalarına müdahale ederek Merkez bankalarını kurmuşlar ve altın karşılığı banknotlar çıkararak paraların devlet teminatı altına alınmasını sağlamışlardır. Fakat yaşanan bazı olaylar sonrasında mevcut halin korunması imkânsız hale gelmiştir. Mesela savaş dönemlerinde hükümetler merkez bankalarına büyük ölçüde borçlanmışlar, buna karşı halk ellerindeki banknotların ileride altına çevrilebilme özelliği kaldırılır endişesiyle bir an önce altın sikkeye çevirme eğilimi göstermişlerdir. Merkez bankaları ortaya çıkan dış ödemelerin de eklenmesiyle banknotların altına çevrilme taleplerini karşılayamaz hale gelmişlerdir. Neticede banknotların altına çevrilebilme kabiliyeti geçici olarak kaldırılarak, fiilen kâğıt para sistemine geçirilmiştir. Yaşanan bu tecrübeler sonrasında bazı ülkeler savaş sonrası dönemlerde tekrar altın sikke sistemine dönmüşlerse de bu uzun sürmemiştir. Birinci dünya savaşı ve 1929 buhranından sonra bankalar zincirleme olarak borçlarını ödeyememe durumuna düşmeleri neticesinde altın külçe ve altın kambiyo sistemi terk edilerek, kâğıt para sistemine geçilmiş ve buhran sonrasında da kâğıt para rejimi muhafaza edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hiç, s. 95; Eroğlu, s. 28.

⁶⁹³ --Parasız, s. 24.

⁶⁹⁴ --Parasız, s. 24.

2.3.2.2. Para Benzeri Likiditeler

Günümüz ekonomilerinde piyasada kullanılan para, sadece kâğıt paradan ibaret değildir. Merkez bankaları tarafından çıkarılan kâğıt para ve hazine tarafından çıkarılan ufaklık para, en dar kapsamlı (M1) para tanımı içerisinde yer almaktadırlar. Bu gün artık para tanımları çok daha geniş kapsamlı yapılmakta ve geleneksel olarak bilinen paraya ek olarak, paranın fonksiyonlarını yerine getiren para benzeri bazı likit değerler de para kapsamında ele alınmaktadır. Para kabul edilen bu varlıklar, zekat hukuku açısından para kapsamında zekata tabi olacakları için para çeşitlerine anahatlayırıyla burada işaret etmek istiyoruz.

Modern ekonomilerde merkez bankası tarafından çıkarılan kâğıt para ve hazine tarafından çıkarılan ufaklık para *aslî para*⁶⁹⁵ diye isimlendirilmektedir. Bankalardaki bir kısım mevduat (vadesiz mevduat) da paranın fonksiyonlarını başarabildiği için para sayılmaktadır ki, bunlara kaydî para⁶⁹⁶ denmektedir. Ayrıca bir kısım aktif kalemler ve bazı mevduat tipleri de vardır ki, bunlar aslî ve kaydî para kadar paranın fonksiyonlarını tam olarak icra edemeseler de, paraya yakın bir nitelik göstermekte kısmen de olsa paranın fonksiyonlarını başarabilmekte ve bu hususta aslî ve kaydî paraya yardımcı olabilmektedirler. Bunlara para benzeri likiditeler denmektedir.⁶⁹⁷

Para analizleri konusunda geleneksel görüşe göre, bir mevduatın kaydî para sayılabilmesi için o mevduatın fiilen tedavül etmesi gerekirken, bugün bir mevduatın kaydî para sayılabilmesi bilfiil tedavül etmesine değil, likit olması esasına dayandırılmaktadır.⁶⁹⁸ Likidite, bahse konu olan aktifin süratle, kolay bir şekilde ve nominal değerinde herhangi bir kayba uğramadan aslî paraya çevrilebilme niteliğidir.⁶⁹⁹ Bu bağlamda tüm aktifler içerisinde para, en likit olanıdır, zira harcamalarda kullanılmak için başka bir biçime dönüştürülmesine ihtiyaç yoktur.⁷⁰⁰ Ayrıca lira bir hesap birimi olduğu için nominal değerinde bir değişme olmaz, şöyle ki, bir Türk lirasının nominal değeri daima 1 TL dir.⁷⁰¹ Buna mukabil mesela bir konut çok likit bir aktif değildir. Çünkü gayr-i menkul fiyatları değer olarak sürekli dalgalandığı için bir

⁶⁹⁵--Bkz. Hiç, s. 6; Eroğlu, 35.

⁶⁹⁶--Ergin, s. 87; Hiç, s. 6; Eroğlu, 37.

⁶⁹⁷--Hiç, s. 6.

⁶⁹⁸--Hiç, s. 7; Eroğlu, s. 37.

⁶⁹⁹--Hiç, s. 7.

⁷⁰⁰--Parasız, s. 13.

⁷⁰¹--Parasız, s. 13.

evin gelecekteki fiyatı şimdiki fiyatından farklı olabileceği gibi, satılması uzun zaman alabileceği⁷⁰² için hemen paraya çevrilmesi de mümkün olmayabilir.

Para benzeri likiditeler, belli bir sabit değeri bulunan ve önemli bir kayba uğramaksızın kolayca paraya çevrilebilen, ancak doğrudan para olarak kullanılmayan aktiflerdir.⁷⁰³ Başka bir ifadeyle para benzeri likiditeler, para ile ikameleri tam olmamakla beraber, likiditeleri yüksek olan kalemlerdir.⁷⁰⁴

Zekat hukuku açısından para kabilinden olan malvarlıkları konusunda her ülkenin kendi milli parası esas olmakla birlikte, yabancı ülke paraları (dövizler) ve altın gibi varlıklar da bu malvarlıkları kapsamında⁷⁰⁵ paranın hükümlerine tabi olurlar. Bununla birlikte paranın dar kapsamlı (M1) ve geniş kapsamlı tanımında (M2, M3) yer alan bazı mevduat türleri ve para benzeri likiditeler de aynı statüde zekata tabi oldukları için burada bunların bazılarını kısaca işaret etmek istiyoruz.

Vadesiz Mevduat; Vadesiz mevduatın likiditesi çok yüksek olduğu için aslî paraya eşit bir konumdadır. Zira tasarruf sahibi istediği anda bankaya giderek mevduatını nominal değeri üzerinden ve önemli bir masraf da ödemedi kolayca paraya çevirebilir.⁷⁰⁶ Dolayısıyla vadesiz tasarruf mevduatı⁷⁰⁷ ile para arasında tam bir ikame olduğu için kaydî para sayılan vadesiz mevduat,⁷⁰⁸ aslî para ile birlikte dar kapsamlı para tanımında yer alır. Aralarında tam bir ikame olduğu için, para ve vadesiz mevduatın tabi oldukları hükümler arasında herhangi bir farklılık yoktur.

Vadeli Mevduat; Vadeli mevduatın likiditesi çok yüksek olmadığı için kaydî para sayılmaz ve para benzeri likiditeler arasında yer alır.⁷⁰⁹ Vadeli mevduatın para veya vadesiz mevduattan kesin bir şekilde ayrılabilmesi, vadesinden önce çekilememesi şartına bağlıdır. Zira aksi durumda vadeli mevduat ile para ve vadesiz mevduat arasında bir ayırım söz konusu olamaz.⁷¹⁰

⁷⁰²--Parasız, s. 13.

⁷⁰³--Eroğlu, s. 41.

⁷⁰⁴--Eroğlu, s. 41.

⁷⁰⁵--Gözübenli, Zekat, s. 320.

⁷⁰⁶--Hiç, s. 7,8.

⁷⁰⁷--Vadesiz ticarî mevduat da, vadesiz tasarruf mevduatıyla aynı mesabededir. Bkz. Hiç, s. 8.

⁷⁰⁸--Hiç, s. 7,8.

⁷⁰⁹--Hiç, s. 8.

⁷¹⁰--Hal böyle olmakla birlikte günümüzde birçok ülkede önceden ihbarda bulunarak yahut tahakkuk etmiş faizinden vazgeçerek vadeli mevduatın vadesinden önce çekilebilmesi veya bir başkasının bankadaki hesabına nakledilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu durumda vadeli mevduat, vadesiz mevduat kadar likit hale geldiği için kaydî para sayılabilir. Bkz. Hiç, s. 9; Eroğlu, s. 41,42.

Güncel para analizlerinde parayı, para benzeri diğer likit aktiflerden ayırma hususunda, faiz geliri getirip getirmeme kriterinin kullanılması yönünde bir eğilim bulunmaktadır.⁷¹¹ Buna göre, hiç faiz getirisi olmaması yahut çok düşük bir faiz getirisi olması cihetiyle vadesiz mevduat para yani kaydî para sayılırken, buna mukabil vadeli mevduat, faiz geliri getirdiği cihetle, elde faiz getirmeyen para tutmak yerine, faiz getiren malî bir varlık⁷¹² satın almak kabul edilir ve bu nedenle de para sayılmaz.⁷¹³ Neticede paranın tedavül fonksiyonunu başarabilen ve likiditesi çok yüksek olan, aynı zamanda faiz geliri de getirmeyen vadesiz mevduat para sayılmakta, faiz geliri getiren ve likiditesi çok yüksek olmayan vadeli mevduat ise, para sayılmayıp para benzeri likiditeler arasında yer almaktadır.⁷¹⁴

Devlet Tahvilleri ve Hazine Bonoları; Devlet tahvilleri ve hazine bonoları vadeli mevduatın yanında para benzeri likiditeler arasında yer almaktadırlar. Zira bunlar, faiz getiren mali bir varlık kabul edilirler ve likiditeleri yüksek olduğu için para sayılmasalar da paraya en yakın, para benzeri likiditeler arasında yer alırlar.⁷¹⁵ Nitekim gerek devlet tahvilleri gerekse hazine bonoları cari fiyatları üzerinden alıp satılabilirler ve kolayca paraya çevrilebilirler.⁷¹⁶

Diğer Bazı Malî Aktifler; Bu bağlamda yer alan bazı aktif kalemlerin para kabul edilip edilmediği para kapsamının belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda yer alan *özel tahviller*, her ne kadar ekonominin tümüne ait likiditeyi değiştirmede için⁷¹⁷ bu açıdan para benzeri likidite sayılmasa da, tahvili alan kişi açısından kesinlikle para benzeri likidite sayılır.⁷¹⁸ Nitekim tahvili elinde bulunduran kişi, istediği anda Menkul Kıymetler Borsasında onu satıp paraya çevirebilme imkânına sahiptir.⁷¹⁹ Özel tahvillerin, tahvili alan kişi açısından para benzeri likidite sayılması,

⁷¹¹--Nitekim Uluslar arası Para Fonu (IMF), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Amerikan Federal Rezerv Sistemi gibi bir çok kurum, para ve diğer para benzeri likiditeleri bu esasa yani faiz getirip getirmeme esasına göre yapmaktadırlar. Bkz. Hiç, s. 10

⁷¹²--Tıpkı devlet tahvili ve hazine bonusu gibi. Bkz. Hiç, s. 10.

⁷¹³--Hiç, s. 10.

⁷¹⁴--Geniş bilgi için bkz. Hiç, 8-10

⁷¹⁵--Hiç, s. 10; Eroğlu, s. 42.

⁷¹⁶--Bkz. Eroğlu, s. 42.

⁷¹⁷--Modern hukukta paranın kapsamının belirlenmesi, toplam PARA ARZI bağlamında ele alındığı için, özel tahvillerin ekonominin tümüne ait likiditeyi değiştirmemesi dikkate alınarak, bu açıdan para benzeri likidite sayılmadığı ifade edilmiştir. Nitekim özel tahvil çıktığı anda tahvili çıkaran firma veya şahsın borcu artmış yani likiditesi azalmış, tahvili alan kişinin likiditesi ise eşit miktarda artmış bulunmaktadır. Bu duruma göre ekonominin bütünü için likidite aynı kalmıştır. Bkz. Hiç, s. 11.

⁷¹⁸--Bkz. Hiç, s. 11.

⁷¹⁹--Hiç, s. 11.

bunların para kabilinden varlıklar arasında yer almasını gerekli kılmaktadır. Neticede zekat hukuku açısından devlet tahvilleri ile özel tahviller arasında herhangi bir fark yoktur.

Malî aktiflerden olan *hisse senetleri* ise, para benzeri likiditelerden sayılmaz. Çünkü hisse senetleri, sermaye malları üzerindeki mülkiyet haklarını ifade ederler.⁷²⁰

Gerçekten de tahvillerle, hisse senetleri arasında esaslı bir fark söz konusudur. Zira hisse senetleri hukuken ortaklık hakkı doğuran mülkiyet senetleri iken⁷²¹ tahviller, hukuken borç senetleridir.⁷²² Nitekim Ticaret Kanununda tahvil; “Anonim şirketlerin *ödünç para* bulmak için itibarî kıymetleri eşit ve ibareleri aynı olmak üzere çıkardıkları *borç senetleri*”⁷²³ şeklinde tanımlanmaktadır. Neticede tahvil sahibi, tahvili çıkaran kuruluşun uzun vadeli alacaklısı⁷²⁴ konumundadır. Bu duruma göre tahviller, alacağın zekatı bağlamında paranın tabi olduğu hükümlere tabi olurlar. Bu konuyu bir sonraki konuda ele alacağız.

2.3.2.3. Para ve Para Benzeri Likiditelerin Zekatı

İslam’ın tarih sahnesine intikal etmesi, paranın tarihsel serüveninde metal para dönemine tekabül etmektedir. Nitekim Cahiliyye dönemi Araplarının değişim aracı olarak altın ve gümüş madenlerini kullandıkları⁷²⁵ tarihen sabittir. İslam’ın mali hükümleri bu iki maden esas alınarak tarh edildiği için, para ve para benzeri likiditelerin zekatına geçmeden önce o dönemde kullanılan paralara kısaca işaret etmek istiyoruz.

Bilindiği gibi altın paraya dinar, gümüş paraya ise dirhem⁷²⁶ denilmektedir. Kendilerine ait milli paraları olmayan Mekkeliler, komşu ülkelerden gelen dinar ve dirhemleri külçe halinde, öteden beri alıştıkları ve kullanageldikleri belli bazı ölçü birimleri ile tartarak alış veriş yapmaktaydılar.⁷²⁷ Mekkelilerin nazarında miskal⁷²⁸

⁷²⁰--Hiç, s. 11.

⁷²¹--Karşlı, s. 327.

⁷²²--Karşlı, s. 251; Yasaman, s. 56.

⁷²³--TTK, md. 420.

⁷²⁴--Karşlı, s. 348.

⁷²⁵--Belâzurî, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhü’l-Büldân, Müessesetü’l-Mearif*, Beyrut 1987, s. 651 vd.; Makrizî, Takiyyüddin Ahmed el-Makrizî, *Kitabu’n-Nukûdi’l-Kadîmeti ve’l-İslamiyye*, (Tercüme, İbrahim Hakkı Konyalı: Eski ve İslamî Paralar) Gavsi Ozansoy Basımevi, İstanbul 1946, s. 27.

⁷²⁶--Hamidullah, II, 985.

⁷²⁷--Bu ölçü birimleri için bkz. Belazurî, s. 652; Makrizî, s. 27.

denilen ölçü biriminin ağırlığı belliydi.⁷²⁹ Ve bu ölçü birimi, altın tartmak için kullanılmaktaydı.⁷³⁰ Altın para birimi olan dinar, bir miskalle eşit ağırlıkta olduğu için dinar ve miskal birbiriyle öyle özdeşleşmiştir ki, birçok yazar bunları eş anlamlı olarak⁷³¹ kullanmıştır. O dönemde, dinarların değişmez bir ağırlığı varken, dirhemler farklı isimlerde ve farklı ağırlıklarla piyasada tedavül etmekteydi.⁷³² Ticaretle meşgul olan ve bu konuda geniş bir tecrübeye sahip olan Kureyş Kabilesi, farklı ölçü birimleri arasında, her 10 dirhemi 7 miskal ağırlığında olan dirhemleri muteber kabul etmişlerdir.⁷³³ Tarihsel veriler, o dönemde her bir dinarın on dirhem değerinde olduğunu göstermektedir.⁷³⁴

İslam geldiğinde Hz. Peygamber, Cahiliyye paraları üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi bırakarak, İslam'ın zekat ve benzeri malî hükümlerini bunlara göre tarh etti.⁷³⁵ Hz. Ebubekir de paralar üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadı.⁷³⁶ Hz. Ömer hilafetinin ilk dönemlerinde paralara herhangi bir müdahalede bulunmadı.⁷³⁷ Ancak hilafetinin sonraki dönemlerinde, piyasada farklı ağırlıklarda dirhemlerin bulunması nedeniyle zekat, haraç gibi mali konularda bir takım sorunların çıkıp, dirhemlerin takdirine ihtiyaç hasıl olunca, dirhemlerde ortalama bir ölçünün esas alınması gereği duyuldu.⁷³⁸ Bunun üzerine Hz. Ömer,⁷³⁹ mali konularda bir yeknesaklık

⁷²⁸--Miskalin bugünkü ölçü birimleri ile ağırlığı 4.25 gr dır. Kallek, Cengiz, "Miskal Maddesi" DİA, İstanbul 95, XXX, 182.

⁷²⁹--Belazurî, s. 652

⁷³⁰--Makrizî, s. 26.

⁷³¹--Bkz. Belazurî, s. 654; Ebu Ubeyd, s. 424, No: 1155-1156.

⁷³²--O dönemde kullanılan dirhemlerin isimleri ve ağırlıkları ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîp el-Basrî, Ahkâmü's-Sultaniyye ve'l-Vilayetü'd-Diniyye, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1990, s. 273.

⁷³³--Belazurî, s. 654; Makrizî, 26, Erkal, İslamın İlk dönemlerinde Para ve Zekat Nisabının Hesaplanması, s. 87.

⁷³⁴--Hamidullah, II, 985.

⁷³⁵--Makrizî, s. 30.

⁷³⁶--Makrizî, s. 30.

⁷³⁷--Makrizî, s. 30.

⁷³⁸--İbn Haldûn, Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyyüddin, Mukaddime, Dergah Yay., İstanbul 1988, I, 666; Ayrıca bkz. Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdu'tü'l-Kârî, Şerhu Sahihî'l-Buhârî, Beyrut ts. VIII, 257.

⁷³⁹--Hz. Ömer kendi döneminde deve derisinden para yapıp tedavüle konmasına dair teşebbüste bulunduğu, ancak bu ihtiyacı karşılayacak kadar deve olmadığı söylenince bu teşebbüsünden vazgeçtiği yönünde rivayetler kaynaklarda yer almaktadır. Bazı kaynaklarda da, Hz. Ömer'in döneminde piyasada bir müddet kağıt ve deriden yapılmış bonknot neviden paralar görüldüğü nakledilmektedir. İslam'da para, özellikleri ve gelişim seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Gözübenli, Beşir, İslam'da Para ve Fonksiyonları, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1986. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s. 92- 112

sağlayabilmek amacıyla, dirhemlerde belli bir ölçüyü esas alarak bu ölçüye istikrar,⁷⁴⁰ bir anlamda resmiyet kazandırdı. Daha sonraları Abdülmelik b. Mervan, Hz. Ömer döneminde istikrar kazanmış olan bu ölçüyü esas alarak⁷⁴¹ ilk İslam sikkesini bastırmıştır.⁷⁴²

Kur'an-ı Kerim'de Tevbe suresinde birbirini takip eden iki ayette⁷⁴³ altın ve gümüşü yığıp da Allah yolunda harcamayanlar için, öteki dünyada terettüp edecek bazı cezalardan bahsedilmektedir. Söz konusu ayette⁷⁴⁴ doğrudan zekat kelimesi değil, daha geniş bir kavram olan infak kelimesi kullanılmaktadır. Her ne kadar bazı bilginler ayetteki infak kavramını doğrudan zekat olarak yorumlamış⁷⁴⁵ olsalar da, kanaatimizce buradaki infak kavramı sadece zorunlu bir mükellefiyet olan zekatı değil, zekatla birlikte ihtiyarî olan diğer malî yükümlülükleri de kapsamaktadır. Zira infak kavramı zekata nispetle daha geniş üst bir kavram⁷⁴⁶ olduğu için, zekatın dışındaki diğer malî mükellefiyetler de ayette ifade edilen içeriğe dahildir. Şüphesiz gerek zorunlu bir mükellefiyet olan zekat, gerekse sadaka ve benzeri gönüllü diğer mali mükellefiyetler, ifa edilmediği takdirde ayette ifade edilen “Allah yolunda harcamama” durumu söz konusu olacaktır. Dolayısıyla altın ve gümüşün/paranın zekatı, Kur'an-ı Kerim'de doğrudan olmasa da, üst bir kavram olan infak kavramı çatısı altında yer almaktadır. Ancak söz konusu ayette paranın zekatına ilişkin uygulama hükümlerine değinilmemiştir.

Altın ve gümüşü olup da bunlara terettüp eden haklar –ki zekat da bu haklardandır –çıkarılmadığı takdirde öteki dünyada terettüp edecek cezalarla ilgili

⁷⁴⁰--Hz. Ömer tarafından istikrar kazandırılan ölçüye göre, her bir dirhem in ağırlığı 6 dânik idi. Cahiliye dönemi ve İslam dönemlerinde değişmeyen bir ağırlık birimi olan miskale kıyasla, bu 6 dânik ağırlığındaki dirhemlerden her 10 dirhem in ağırlığı 7 miskal ağırlığına tekabül etmekteydi. Bkz. Makrizî, 31; Nevevî, VI, 16; Aynî, VIII, 257; İbn Haldûn, I, 666. Dânek, dânik ve dânak şekillerinde ifade edilen bu ağırlık ölçüsü birimine göre, 6 dânik ağırlığında olan bir dirhem bugünkü ölçü birimlerine göre, 4.25 gramdır. Buna göre bir dânik ağırlığı gr hesabıyla 0.708 grama tekabül etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Kallek, Cengiz, “Dânek Maddesi” DİA, VIII, 457.

⁷⁴¹--İbn Haldûn, I, 667. Bazı kaynaklar, dirhem in belirli bir ağırlıkta tespit edilme işleminin Emevîler yani Abdülmelik b. Mervan tarafından yapıldığını ifade etmektedirler. Bkz. Ebu Ubeyd, s. 522. No: 1624; Makrizî, s. 38 vd.

⁷⁴²--Makrizî, s. 35.

⁷⁴³--Bkz. Tevbe, 9/34-35.

⁷⁴⁴--Tevbe, 9/34.

⁷⁴⁵--Bkz. Cassas, III, 137.

⁷⁴⁶--Zekat ve infak kavramları arasındaki ilişkiye dair geniş bilgi için bkz. Giriş bölümü “Kuran’da Zekat, Sadaka ve İnfak Kavramları” başlığı.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan ifadelere benzer ifadeler, hadislerde⁷⁴⁷ de yer almaktadır. Ayrıca altın ve gümüşün/paraların zekatına dair hüküm bildiren (nisap ve oran gibi) hadisler de kaynaklarımızda yer almaktadır. Dolayısıyla önemli bir varlık çeşidi olan paraların zekata tabi olduğu kesin delillere dayanmaktadır.

Likiditesi çok yüksek olduğu için aslî para içerisinde yer alan vadesiz mevduatla, likiditesi düşük olduğu için para benzeri likit değerler arasında yer alan vadeli mevduat ve tahvil gibi para kabilinden olan varlıklar, zekat açısından paranın hükümlerine tabidirler.

Paranın tabi olduğu hükümlerle ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir ayrıntı bulunmamaktadır. Konuya ilişkin tüm ayrıntılar hadis kaynaklıdır. Hz. Peygamber (s) döneminde altın ve gümüş para tedavülde olduğu için her iki para cinsinin nisabı ayrı ayrı belirtilmiştir. İlgili hadislerde gümüş paranın zekat nisabı 200 dirhem⁷⁴⁸ (=595gr), altın paranın zekat nisabı ise 20 miskal⁷⁴⁹ (=85gr) olarak ifade edilmektedir. Altın ve gümüşün zekat nisabı, hadislerde ifade ettiğimiz şekilde yer almakla birlikte, Hz. Peygamber (s) döneminde birbirine denk olan⁷⁵⁰ bu iki miktar arasında zamanla denge bozulmuş, özellikle gümüş aşırı değer kaybına uğradığından dolayı günümüzde nisap için bir kriter olma özelliğini kaybetmiştir. Günümüzde yaygın olarak altının zekat nisabı olan 85 gr dikkate alınarak zekat verilmektedir.

Altın ve gümüş gibi para kabilinden olan varlıkların zekat oranı hadislerde kırkta bir⁷⁵¹ (1/40) yani %2,5 olarak ifade edilmektedir. Bu duruma göre nisap miktarına

⁷⁴⁷--Bkz. Müslim, Zekat, 6.

⁷⁴⁸--Buharî, Zekât, 4; Müslim, Zekât, 1,3-6; Ebu Davut, Zekât, 2; Tirmizî, Zekât, 7; Nesâî, Zekât, 5,18;; İbn Mâce, Zekât, 6; Dârimî, Zekât, 11; Muvatta, Zekât, 1,2. Söz konusu hadislerde "Beş ukiyyeden azında zekat yoktur" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Hadis, fıkıh ve dil bilginlerinin ittifakına göre bir ukiye kırk dirhemdir. Bkz. Aynî, VIII, 257. Zaten ilgili hadislerin bir kısmında "Beş ukiye gümüşten azında zekat yoktur" şeklinde, gümüş kelimesi bizzat geçmektedir. Bkz. Müslim, Zekat, 6; Malik, Muvatta, Zekat, 2. Bu duruma göre 5 ukiye 200 dirheme tekabül etmektedir. Ayrıca bazı hadislerde yüz doksan dirhemde herhangi bir sorumluluk yoktur. İki yüz dirheme ulaşınca beş dirhem zekat vermek gerekir, şeklinde gümüş paranın zekat nisabının iki yüz dirhem olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Bkz. Tirmizî, Zekat, 3.

⁷⁴⁹--Ebu Davut, Zekat, 5; İbn Mace, Zekat, 4; Muvatta, Zekat, 7; Ebu Ubeyd, s. 413, No: 1106.Darekutnî, Zekat, 2. Altının zekatı ile ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler gümüşün zekatı kadar sağlam olmadığı için bu konuda İlk dönem bilginleri arasında farklı yaklaşımlar olmuştur. Ancak Hanefî, Şafi, Malikî ve Hanbelî Ekollerinin üzerinde görüş birliğine vardığı miktar, kaynaklarını bu dipnotta verdiğimiz hadislerde de ifade edilen 20 miskal/dinardır. Geniş bilgi için bkz. İbn Rüşt, II, 504-505. Aynî, VIII, 259.

⁷⁵⁰--Bkz. Serahsî, II, 255.

⁷⁵¹--Buharî, Zekat, 38; Ebu Davut, Zekat, 5; Tirmizî, Zekat, 3;Nesâî, Zekat, 5, 10; İbn Mâce, Zekat, 4; Muvatta, Zekat, 23; Ebu Ubeyd, s. 413, No: 1106, 1107, 1108, s. 414, No: 1112; Altın ve gümüş gibi

ulaşan para ve benzeri likit değerlerin toplamı üzerinden %2,5 oranında zekat vermek gerekir. Hadislerde para için öngörülen oran sabittir ve bu oran elde bulunan paranın miktarına göre değişmez.

Altın ve gümüşün zekatı ile ilgili kaynaklarımızda yer alan hadislerde, bu iki metalden yapılmış para ile külçe hali arasında herhangi bir ayırım yapılmadığı için, basılmış halleri ile külçe halleri arasında zekat hukuku açısından herhangi bir fark yoktur. Yani her iki halde de zekata tabidir. Zaten bu metaller, mal para oldukları için kendi öz değerleri ile para olarak değerleri birbirine eşittir.

Paranın tabi olduğu hükümlerden bir diğeri de, üzerinden bir yıl geçmesidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hüküm, Hz. Ali'nin doğrudan altın ve gümüşün zekatı ile ilgili olarak Hz. Peygamberden naklettiği *“iki yüz dirhem olup da üzerinden bir yıl geçerse beş dirhem, ... yirmi dinar olup da üzerinden bir yıl geçerse yarım dinar zekat gerekir”*⁷⁵² hadisiyle, yine Hz. Ali, İbn Ömer, Enes ve Hz. Aişe'nin naklettiği genel bir içeriğe sahip olan *“Üzerinden bir yıl geçmeyen malda zekat yoktur”*⁷⁵³ hadisine dayanmaktadır.

Söz konusu hadisler sıhhat yönünden eleştirilmiş⁷⁵⁴ olsalar da, hayvansal servet ve ticaret malları ile birlikte paraların da - müstefâd mal kapsamında değerlendirilenler hariç- yıllanma şartına tabi olduğu hususunda klasik fıkıh bilginleri ortak kanaate sahiptirler.⁷⁵⁵

İbn Rüşd'ün ifade ettiği gibi, esasen yıllanma şartının temel esprisi, bir malın ihtiyaçtan fazla olup olmadığının tespitidir. Eğer bir mal malikin elinde yıl boyunca artıp eksilmeden kalıyorsa, sahibinin ona ihtiyacının olmadığı anlaşılır. Zaten zekat da ihtiyaç fazlası maldan verilmektedir.⁷⁵⁶

Ayrıca üzerinden bir yıl geçen paraya zekatın terettüp etmesi, dolaylı olarak paranın atıl halden çıkarılıp ekonomiye kazandırılmasını sağlama gibi bir fonksiyon icra etmektedir. Bu vesileyle paranın yastık altından çıkıp aktif bir şekilde piyasada dönmesi, ekonomik hayatın canlanmasına katkı sağlayacaktır. Aksi durumda yani

para kabilinden olan malvarlıklarının zekatı hakkında geniş bilgi için bkz. Mahlûf, Muhammed Hasaneyn, et-Tıbyân Fî Zekatî'l-Esmân, Kahire 1978, s. 20 vd.

⁷⁵²--Bkz. Ebu Davut, Zekat, 5.

⁷⁵³--İbn Mace, Zekat, 5; Malik, Muvatta, Zekat, 6; Darekutnî, Zekat, 1.

⁷⁵⁴--Bu hadislerin geniş bir kritiği için bkz. Karadavî, Zekat, I, 494-498.

⁷⁵⁵--Bkz. İbn Kudâme, III, 457.

⁷⁵⁶--Bkz. İbn Rüşd, II, 535.

paranın atıl bir şekilde tutularak piyasadan çekilmesiyle, para ve eşya arasındaki denge bozulacağı için eşya fiyatlarında yükselme olacaktır. Bu da neticede piyasada durgunluğun yaşanmasına neden olacaktır. Nitekim tedavül vasıtası olan paranın, tedavülden çekilerek herhangi bir şekilde elde tutulması bazı bilginlerce Kur'an-ı Kerim'de yerilen kenz/yığma/biriktirme kapsamında⁷⁵⁷ değerlendirilmiştir. Dolayısıyla elde bir yıl veya daha uzun süre atıl bir şekilde tutulan paraya zekatın terettüp etmesi, paranın işlevsel hale getirilmesini dolaylı olarak teşvik etmektedir.

Yıllanma şartının doğal sonucu olarak, zekatın yılda sadece bir kez verileceği yönünde hukukî bir sonuç da ortaya çıkmaktadır. Zira yıllanma şartına göre, bir malda zekat sorumluluğunun doğabilmesi için, o malın tam bir yıldan beri sahibinin elinde bulunuyor olması gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda bir maldan yılda iki kez zekat verilemeyeceği hükmünü doğurmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'den aynı maldan yılda iki kez zekatın verilemeyeceği/alınamayacağı⁷⁵⁸ yönünde bir hadis de nakledilmektedir. Bu durum yıllık bir sorumluluk olan modern vergi uygulamasıyla paralellik arz etmektedir.

Bu konuya son vermeden para benzeri likit değerler arasında yer alan tahvillerin zekatı ile ilgili kısa bir parantez açmak istiyoruz.

Malum olduğu üzere tahviller, hukuken borç senetleridir. Tahvil hamili, tahvilin ait olduğu kurumun alacaklısı konumundadır. Dolayısıyla tahviller, zekat hukuku açısından alacak bağlamında zekata tabi olurlar.

Ancak şurası bir gerçek ki tahviller, klasik fıkıh bilginleri tarafından ele alınan alacaklardan farklı özellikler taşımaktadırlar. Zira bunlar hamillerine dinen yasak olan bir faiz getirisi de getirmektedirler. Ancak tahvillerin faiz getirisi sağlaması, bunların tümünden zekât dışı bırakılmalarını gerektirmez. Yasak olan bir fiilin işlenmesi, işleyene başkasından farklı bir imtiyaz sağlamaz. Nitekim klasik fıkıh bilginleri, mubah olan süs eşyasının zekatında ihtilaf ederlerken, haram olan süs eşyasının zekatının vacip olduğu konusunda icma etmişlerdir.⁷⁵⁹

Yasak olan bir uygulamayla geliştirilip artırılan malı zekat dışı bırakmak, dolaylı yoldan bu yöntemi teşvik etmek olacaktır. Kaldı ki bir kişinin ihtiyacını karşılamak amacıyla verilen normal bir borcun/alacağın zekatı varken, hukuken borç niteliği

⁷⁵⁷--Bkz. Elmalılı, IV, 324.

⁷⁵⁸--Ebu Ubeyd, s. 383, No: 982.

⁷⁵⁹--Karadavî, Zekat, I, 529.

taşıyan ancak yatırım amacıyla alınan tahvillerin, yasak bir getiri sağlıyor diye zekat dışı bırakılması, bir varlık paylaşımı olan zekat mantalitesiyle bağdaşmaz. Dolayısıyla tahviller, her halükarda zekata tabidirler.

Tahviller, her ne kadar normal alacaklardan farklı özelliklere sahip olsalar da, hukuken alacak niteliği taşıdıkları için zekat hukuku açısından alacak bağlamında zekata tabi olurlar.

Alacaklar türlerine göre farklı değerlendirilmekle birlikte, tahsili mümkün olan alacakların, sahibinin elinde bulunan mal mesabesinde kabul edilerek, her yıl alacaklı tarafından zekatının verileceği, önemli bilge devlet adamları ve fıkıh bilginleri tarafından kabul edilmiştir. Nitekim sahabeden Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer, Cabir b. Abdillâh, tabiinden Cabir b. Zeyd, Mücahid, İbrahim en-Nehâî ve dört büyük fıkıh ekolünden birinin kurucusu olan İmâm Şafî bu kanaattedirler.⁷⁶⁰ Dolayısıyla istenildiğinde alınması mümkün olan alacakların zekatı yıl sonunda alacaklı tarafından ödenir.

Hukuken borç senedi olan tahviller, aslında süreli olan yani belli bir süre sonunda alınacak olan alacaklardır. Belirlenen süre sonunda sadece anapara değil, anaparaya ek olarak ayrıca bir getiri de alınacaktır. Her ne kadar tahviller, süreli alacaklar olsalar da, cari fiyatları üzerinden istenildiği anda borsada paraya çevrilme imkânları her zaman vardır. Bu durum tahvilleri, istenildiği anda alınabilecek alacaklarla aynı kategoriye sokmaktadır. Bu nedenle tahviller, tahsili umulan alacaklar gibi her yıl sonunda zekata tabi olurlar. Birkaç yıllığına alınmış olup değeri nisap miktarına ulaşan tahviller, her yıl sonunda kıymetleri üzerinden, süre dolup belirlenen gelir de ele geçince, anapara artı gelir üzerinden % 2,5 oranında zekata tabi olurlar.

⁷⁶⁰--Ebu Ubeyd, s. 435, No: 1212-1220; (Ebu Ubeyd'in tercihi de bu istikamettir. Bkz. Ebu Ubeyd s. 439, No:1236) İbn Kudame, IV, 25; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390, Sabık, I, 401; İmâm Şafinin bu konudaki görüşü için bkz. Şafî, II, 297. Alacakların zekatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ebu Ubeyd, s. 434-441, No: 1205-1247; İbn Kudame, IV, 25-26; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 390-391, Sabık, I, 401-402. Genel olarak *alacak* konusunu Giriş bölümünde "Mevzu ile İlgili Kriterler" üst başlığı altındaki "Tam Mülkiyet" konusunda ele aldığımız için burada ayrıntıya girmedik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

ZEKAT HUKUKU AÇISINDAN

TİCARÎ MALLARIN TABİ OLDUĞU HÜKÜMLER

TİCARÎ MALIN TABİ OLDUĞU HÜKÜMLER

3.1. Ticarî Malda Havl/Yıllanma

Zekata konu olan malın üzerinden bir yılın geçmesi şartı, mevzu ile ilgili genel kriterler arasında yer almakla birlikte zekata tabi tüm mallar için geçerli değildir. Nitekim klasik fıkıh müktesebatında geleneksel olarak beş temel başlık halinde ele alınan mal çeşitlerinden üçü için bu kriter aranırken diğer ikisi için aranmamaktadır. Geleneksel bakış açısına göre, toprak mahsulleri ve madenler kazanıldığı anda zekata tabi olurlar. Elde edildikten sonra bunların üzerinden ayrıca bir yılın geçmesi gerekmez. Buna mukabil hayvansal servet, paralar ve ticaret mallarının zekata tabi olabilmesi için üzerinden bir yılın geçmesi gerekir.

Yıllanma şartının aranıp aranmaması bağlamında iki farklı uygulamaya tabi olan mallar dikkate alındığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Belli bir üretim sonucu elde edilen mallar, elde edildiği anda zekata tabi olmaktadır. Bu tür mallarda ayrıca bir yıl beklemek gerekmemektedir. Nitekim yıllanmaya tabi olmayan toprak mahsulleri ve madenlerde bu nitelik hemen dikkati çekmektedir. Yıllanma şartı koşulan mallarda ise böyle bir nitelik mevcut değildir.

Bu fark, konumuz olan ticaret mallarının, yıllanmaya tabi olup olmaması hususunda bir hareket noktası oluşturmaktadır. Zira günümüzde ticarî faaliyetler, klasik fıkıh müktesebatında ticaret malı denince hemen akla gelen menkul mal alım satımı boyutunu aşmıştır. Bugün artık menkul mal alım satımı yanında üretim, tüketim, hizmet gibi pek çok alanda faaliyet gösteren ve kazanç elde etme hususunda yapısal farklılığı olan işletmeler, ticarî alan içerisinde yer almaktadırlar. Aralarındaki yapısal farklılığa rağmen tüm ticarî faaliyet türlerinin yıllanma konusunda aynı hükme tabi olmaması, yıllanma şartıyla hedeflenen amaca daha uygun olsa gerektir. Bu konuya ticaret mallarının yıllanması ile ilgili bazı konulara işaret ettikten sonra tekrar döneceğiz.

Ticaret malları fizikî varlıkları itibariyle değil *değerleri* itibariyle⁷⁶¹ zekata tabi olurlar. Bu nedenle ticareti yapılmak üzere alınan her bir malın üzerinden bir yıl geçmesi gerekmez. Ticarete konu olan mallar, farklı türlerden olsalar da, zekata tabi

⁷⁶¹--Serahsî, II, 256; Kâsânî, II, 416.

olma hususunda birbirlerine eklenirler⁷⁶² ve tümü tek cins kabul edilerek *değer* itibariyle zekata konu olurlar.

Ticaret mallarından elde edilen *kazançlar* yıllanma hususunda anamala/ticarî sermayeye tabidir.⁷⁶³ Ticarî sermaye üzerine tahakkuk eden yıl, ondan elde edilen kazancın da yılı⁷⁶⁴ olarak kabul edildiğinden, elde edilen kazançlar için ayrıca bir yıl geçmesi gerekmez. Anamal üzerinden geçen yıl, kazanç üzerinden de geçmiş kabul edilir.

Klasik fıkıh ekolleri, ticaret mallarının yıllanmaya tabi olması hususunda ortak kanaate sahip olmakla birlikte, bu mallarda nisabın yılın hangi aşamasında dikkate alınacağı hususunda farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. Konumuza bir veri olması açısından nisap-yıl ilişkisi bağlamında klasik fıkıh ekollerince ortaya konan yaklaşımlara anahatlarıyla işaret edeceğiz.

Hanefî Ekolü, tüm yıl boyunca dikkate alınmasının zor olacağı düşüncesiyle,⁷⁶⁵ nisabın yılbaşı ve yılsonunda esas alınması gerektiği, yıl ortasında ortaya çıkabilecek bir azalmanın yıllanma şartını etkilemeyeceği⁷⁶⁶ kanaatindedir. Hanefî Ekolü'ne göre, yılın başında nisabın dikkate alınması zenginliğin tahakkuku, sonunda dikkate alınması ise vucûbun tahakkuku⁷⁶⁷ için gereklidir. Bu duruma göre, yıl içerisinde meydana gelebilecek azalmalar dikkate alınmaksızın yılın başında ve sonunda nisap miktarına ulaşan ticaret malı zekata tabi olacaktır. Hanefî Ekolü, sadece ticaret mallarında değil, yıllanma şartına tabi olan tüm mallar için nisabın yılın başında ve sonunda dikkate alınacağı⁷⁶⁸ kanaatindedir.

Şafîî Ekolü, ticaret mallarında zekat malın aynına değil kıymetine taalluk ettiği için, her an kıymetlendirme işleminin zor olacağı gerekçesiyle, sadece yıl sonunda

⁷⁶²--Serahsî, III, 24.

⁷⁶³--Kâsânî, II, 400; İbn Kudâme, III, 458; IV, 17-18; Seyyid Sabık, I, 437.

⁷⁶⁴--Kâsânî, II, 400; İbn Kudâme, III, 458. İbn Kudâme, ticaret mallarından elde edilen kazançların eldeki asıl mala/sermayeye katılarak onun yılına tabi olması hususunda herhangi bir ihtilafın olduğunu bilmediğini ifade etmektedir. Bkz. İbn Kudâme, III, 458.

⁷⁶⁵--İbn Nüceym, II, 400.

⁷⁶⁶--Serahsî, II, 230, 256; Kâsânî, II, 404. Hanefî bilginlerden İmam Züfer, mezheb. ortak kanaatinden farklı bir görüş ortaya koymuştur. O'na göre, yılın tümünde nisabın aranması gerekir. Geniş bilgi için bkz. Serahsî, II, 230; Kâsânî, II, 404.

⁷⁶⁷--Merğînânî, I, 105; İbn Nüceym, II, 400.

⁷⁶⁸--Kâsânî, II, 404.

nisaba itibar edilmesi gerektiği⁷⁶⁹ kanaatindedir. Şafiî Ekolü kıymeti itibariyle zekata tabi olan ticaret mallarında bu yaklaşımı benimserken, aynı/fizikî varlığı itibariyle zekata konu olan yıllanmaya tabi diğer mallarda (paralar ve hayvansal servet) nisabın yıl sonunda değil, yılın tamamında bulunması gerektiği⁷⁷⁰ yönünde bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Malikî Ekolü de, farklı bir perspektifle nisaba sadece yılsonunda itibar edileceği kanaatindedir. İmâm Malik, nisaptan az parası olup bununla ticaret yapan kişinin bir yıl sonra elindeki malı zekatın vacip olacağı miktara (yani nisap miktarına) ulaşması halinde, ayrıca bir yıl beklemeksizin zekatını vermesi gerektiği⁷⁷¹ kanaatindedir. Zira ona göre, söz konusu kişinin elindeki malın üzerinden bir yıl geçtiği için, nisaba ulaştıktan sonra ayrıca bir yıl beklemesine gerek yoktur.⁷⁷² Artık ikinci yılın zekatını ise, zekatını verdiği andan bir yıl sonra verecektir.⁷⁷³ İmâm Malik, bu yaklaşımıyla yıllanmanın eldeki mal nisaba ulaştıktan sonra değil, daha azken başladığını kabul etmekte ve yılsonunda nisaba ulaşmayı yeterli görmektedir.

Hanbeli Ekolü ise, yıllanmaya tabi diğer mallarda olduğu gibi ticaret mallarında da nisabın yılın tamamında bulunması gerektiği⁷⁷⁴ kanaatindedir.

⁷⁶⁹--Nevevî, VI, 55; Şirbinî, Muhammed b. (Muhammed b.) Ahmed el-Hatîb, Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc, Daru'z-Zehâir, İran 1958, I, 397.

⁷⁷⁰--Nevevî, VI, 19 ve 55.

⁷⁷¹--Malik, Muvatta, Zekat, 7. İmâm Malik, hayvansal servette de buna benzer bir yaklaşım ortaya koymuştur. Malik, Muvatta'da: "Bir adamın elinde nisabı doldurmayacak miktarda koyun olsa, zekât memuru gelmeden bir gün önce bunlar kuzulasa ve kuzularla beraber nisaba ulaşırsa, bu koyunların zekâtını vermesi gerekir. Koyunlar kuzularıyla beraber nisabı tamamlıyorsa zekât düşer, çünkü kuzular da koyunlardan sayılır" demektedir. Bu duruma göre Malik, hayvansal servette doğal artış yolu ile yıl sonunda nisabın tamamlanması durumunda ayrıca bir yıl beklemeksizin zekatın verileceği kanaatindedir. Ancak Malik doğum dışındaki artışı, ileri sürdüğü bu hükümden istisna etmiştir. Şöyle ki İmâm Malik'e göre, bir kişinin elinde nisap miktarına ulaşmayacak kadar mal olsa ve satın alma, hibe veya miras yoluyla bunu nisaba ulaştırırsa bu durumda bu mal için zekât vermek gerekmez. Malik, ortaya koyduğu bu hükmü ticaret mallarından elde edilen kazançlarda da ileri sürmektedir. Konuyla ilgili olarak yine Muvatta'da şöyle demektedir: "Şayet ticarî malın para olarak değeri nisaba ulaşmıyor, bunu sattığı zaman elde ettiği kazançla nisaba ulaşıyorsa, kârı anaparaya ekleyerek ikisinin birlikte zekâtını vermesi gerekir. Bu kâr satış dışında bir gelir veya miras yoluyla elde edilmiş ise kazanıldığı veya varis olunduğu günden itibaren üzerinden bir sene geçmesi gerekir." Malik, koyunun kuzusunu tıpkı ticaret malının kârına benzetmiş yıllanma hususunda her ikisini de aslın hükmüne tabi kılmıştır. Bu durumda İmâm Malik'e göre her iki durumda da yani hem yavrularıyla beraber nisaba ulaşan hayvansal servette, hem de kazancıyla beraber nisaba ulaşan ticaret mallarında sadece yılsonu nisaba ulaşmış olmayı yeterli sayılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Malik Muvatta, Zekat, 26.

⁷⁷²--Malik, Muvatta, Zekat, 7.

⁷⁷³--Malik, Muvatta, Zekat, 7.

⁷⁷⁴--İbn Kudâme, IV, 9.

Klasik fıkıh ekolleri tarafından nisap - yıl ilişkisi bağlamında ileri sürülen bu yaklaşımlar, temelde üç farklı uygulama alanı ortaya koymaktadır. Birincisi nisabın yılbaşı ve yılsonunda, ikincisi sadece yılın sonunda, üçüncüsü ise yılın tamamında bulunması gerektiği yönündedir.

Aynı konuda farklı yaklaşımların ortaya konması, konuyla ilgili bir nassın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bir malın zekata tabi olabilmesi için nisaba ulaşması gerektiğine ilişkin hadisler mevcuttur. Bunun yanında yıllanma şartı ile ilgili hadisler de kaynaklarımızda⁷⁷⁵ yer almaktadır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla *nisabın* üzerinden bir yıl geçmesi gerektiğini ifade eden bir nass yoktur. Başka bir ifadeyle, mal nisaba ulaştıktan sonra üzerinden bir yıl geçmesi gerektiğine dair bir nass bulunmamaktadır. Durumun böyle olması, söz konusu alanda farklı yorumların ortaya konmasına neden olmuştur. Nitekim klasik fıkıh bilginleri kendi hukuk sistematigi içerisinde konuya ilişkin yukarıda ifade edilen yaklaşımları ortaya koymuşlardır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, klasik fıkıh müktesebatında benimsenen geleneksel yaklaşıma göre, yıllanma şartı tüm mallar için geçerli değildir. Nitekim klasik mal çeşitlerinden bir kısmı yıllanmaya tabiyken diğer bir kısmı tabi değildir. Yıllanma kriterinin aranıp aranmaması hususunda dikkati çeken husus, belli bir üretim sonucu elde edilen mallarda yıllanma şartının aranmamasıdır. Zira bu nitelikte olan toprak mahsulleri ve madenlerde yıllanma şartı aranmamaktadır.

Esasen konumuz olan ticaret mallarının yıllanmaya tabi olduğuna dair klasik fıkıh müktesebatında ortak bir yaklaşım vardır. Ancak –yukarıda da ifade edildiği gibi - günümüzdeki ticarî faaliyet türleri, klasik fıkıh müktesebatında ticaret/ticaret malı denince ilk akla gelen menkul mal alım satımı boyutunu aşmış, yapısı itibariyle birbirinden çok farklı faaliyet türleri ticarî kapsamda yer almıştır. Nitekim ticarî alan klasik kapsamının yanında sanayi sektörü ve otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi alanlarda faaliyet gösteren hizmet sektörü ve benzeri pek çok alanı içine alarak düne göre oldukça farklılaşmıştır. Bu farklılığın ticarî malların –ileride de geleceği üzere- matrah tespitinde de farklılaşmasına neden olacağı açıktır.

Günümüzde tüm ticarî faaliyetlerden elde edilen ticarî malların yıllanma hususunda aynı hükme tabi olmaması gerekir. Zira bugün ticarî kapsamda yer alan

⁷⁷⁵--“Üzerinden bir yıl geçmeyen malda zekat yoktur” hadisi kaynaklarımızda yer almaktadır. Bkz. İbn Mace, Zekat, 5; Malik, Muvatta, Zekat, 6; Darekutnî, Zekat, 1.

faaliyet türlerinin yapısal farklılığına paralel olarak, zekata esas olacak miktar/matrah da, ticarî faaliyetin türüne göre farklılık arz etmektedir. Nitekim günümüzdeki tüm ticarî faaliyet türlerinde zekat matrahı, sermaye ve kazancın toplamından oluşmamaktadır. Ticarî kapsamda yer alan sanayi ve hizmet sektöründe devasa yatırımlar, sektörün zorunlu ihtiyaçları kabul edildiği için matrah dışı kalacaklardır. Mesela, sanayi sektöründe fabrika ve makineler, kara, hava ve deniz taşımacılığı, otel, hastane gibi alanlarda faaliyete yönelmiş hizmet sektöründe hizmet binalarının yanı sıra, uçak, gemi, otobüs gibi nakil vasıtaları matrah dışı kalacaklardır.

İmam-Âzam'ın içtihat sistematğinde zekata konu olan malvarlıklarının tabi olduğu zekat hükümlerine ilişkin genel ilke⁷⁷⁶ dikkate alındığında, madenler ve toprak mahsullerinde olduğu gibi ağırlıklı olarak üretim alanında faaliyet gösteren sanayi sektöründe de yıllanma şartının aranmaması gerekir. Nitekim sanayi sektöründen elde edilen gelir, mantalite olarak yıllanma şartı aranan mallardan daha çok, bu şartın aranmadığı toprak mahsulleri ve yeraltı kaynaklarına benzemektedir. Zira sanayi sektöründe elde edilen ürün, zaten bir gelişme, artma sonucu elde edildiği için artması, gelişmesi için ayrıca üzerinden bir yıl geçmesine gerek yoktur. Sanayi sektöründe zekat matrahını, tıpkı toprak mahsulleri ve yeraltı kaynaklarında olduğu gibi sadece elde edilen ürün oluşturur ve bu ürünün elde edilmesi bir artma, bir gelişme sonucudur. Yine otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi sadece gelirin zekata konu olduğu hizmet sektöründe de yıllanma şartının aranmaması gerekir. Neticede sadece gelirin zekata konu olduğu bu iki sektör ve aynı nitelikte olan diğer ticarî alanlarda yıllanmanın aranmaması yaklaşımı, klasik taksimde yıllanma şartı aranmayan mallardaki geleneksel yaklaşıma gerekçe teşkil eden dayanakla paralellik arz etmektedir.

Matrahı, sermaye ve kazancın toplamından oluşan market mağaza gibi menkul mal alım satımı yapan ticarî faaliyet türlerinde ise yıllanma şartının aranması, yıllanma şartı ile hedeflenen amaca daha uygundur. Zira eldeki malın/sermayenin ticaretinin yapılarak artıp gelişebilmesi (nemâ) için mutlaka üzerinden belli bir sürenin geçmesi gerekir ki zekat için belirlenen süre de bir yıldır. Kanaatimizce Şafiî Ekolü'nün ticaret mallarında nisaba sadece yılsonunda itibar edilmesi gerektiği yaklaşımının, bu tür alanlarda günümüz şartlarına göre daha uygun bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Zira ticarî faaliyetlerin çokça ilerlemiş olduğu günümüzde iç ve dış şartlara bağlı olarak

⁷⁷⁶--Söz konusu genel ilke için bkz. Birinci Bölüm, "Genel Olarak Zekat" başlığı

ticarî işletme gelirlerinin inişli çıkışlı bir seyir izleyebilme olasılığı her daim var olduğu için, yılsonu bilançosunun esas alınması bu alanda zekata çok daha fazla işlerlik kazandıracaktır.

3.2. Ortaklık Ticarî Malın Zekatı

Günümüzde ticarî hayat, tek kişiye ait ticarî faaliyet boyutlarını aşmış, çok ortaklı devasa şirketlerin birbiriyle yarıştığı bir arena haline gelmiştir. Küçük ticarî işletmelerin teker teker yok olmaya mahkûm olduğu günümüz ekonomilerinde, küçük fonların bir araya getirilerek birleştirilmesi yoluyla çok ortaklı büyük şirketler ortaya çıkmıştır. Bir önceki bölümde, bu tarz şirketlere hisse senedi yoluyla ortak olan mükelleflerin hisse senetlerinin zekatlarını incelemiştik. Burada ise, konuya şirketin bizzat kendisi açısından bakmaya çalışacağız.

Şöyle ki; zekatı şirket vermek isterse, her bir ortağın hissesi bireysel olarak mı hesap edilecek, yoksa tüm hisseler bir bütün olarak mı ele alınacak? Başka bir ifadeyle, ortaklık durumunda zekat mükellefi olma açısından bireysel bir sorumluluk mu, yoksa tüzel kişiliği andıran ortak bir sorumluluk mu söz konusudur?

Klasik fıkıh müktesebatında ortak malda zekat konusu, Hz. Peygamberden nakledilen şu hadis çerçevesinde ele alınmıştır: *“Zekât endişesiyle, ayrı ayrı bulunan mallar bir araya toplanmasın; toplu bulunanlar da ayrılmasın. Karışık olarak bulunan maldan alınan zekatta mal sahipleri birbirleri ile eşit olarak hesaplaşırlar.”*⁷⁷⁷ Bu hadis, klasik fıkıh kitaplarında hayvansal servetin zekatı incelenirken ele alınmış ve hadisile ilgili yorumlar, ekseriyetle hayvansal servetle ilgili konularda yoğunlaşmıştır. Hatta bu hadisten hareketle, birden fazla kişinin malının bir arada bulunmasının ortaklık anlamına gelip gelmeyeceği ve ortaklık anlamına gelirse, ilgili hükümlerin hayvansal servet dışındaki zekata tabi diğer mallarda da geçerli olup olmayacağı, fıkıh ekolleri arasında tartışma konusu olmuştur.

Konumuza bir veri oluşturması açısından öncelikle klasik fıkıh kaynaklarında, sözlük anlamı itibariyle “karıştırmak” anlamına gelen “hulta” kelimesiyle, ne tür bir karıştırmanın kastedildiğini ele almaya çalışacağız. Akabinde ise, ifade edilen karıştırmanın fıkıh ekollerince ortaklık olarak kabul edilip edilmediğini ve bu durumun hayvansal servet dışındaki zekata tabi diğer mallar için de söz konusu olup

⁷⁷⁷--Buharî, Zekat, 34, 35; Ebu Davut, Zekat, 5; Tirmizî, Zekat, 4; Nesâî, Zekat, 5, 10,12; İbn Mace, Zekat, 11, 13; Malik, Muvatta, Zekat, 23; Dârimî, Zekat, 8.

olamayacağını, ayrıntıya girmeden incelemeye çalışacağız. Ve nihayetinde ilgili hükümleri ticarî ortaklık konusunda ele alacağız.

Klasik fıkıh kaynaklarında iki tür karıştırmadan bahsedilir:

Birincisi; Hultatu Şuyu’/ Oransal Karışım; Malın, iki veya daha fazla kişi arasında oransal olarak (şuyûan) ortak olmasıdır.⁷⁷⁸ Buna “ortaklık karışırması” ve “a‘yan karışırması”⁷⁷⁹ da denir. Mesela, iki kişiye miras olarak kalan veya iki kişinin birlikte satın aldığı yahut iki kişiye hibe edilen malda söz konusu olan ortaklık gibi.⁷⁸⁰

İkincisi; Hultatu Evsaf / Nitelik Karışırması; Mal sahiplerinden her birinin malı ayrı ve belirgin olmakla birlikte, bazı nitelikleri/alanları (ki bu nitelikler, hayvansal servet alanında otlak, ağıl, çoban, koç gibi nitelikler olarak ifade edilmiştir) ortak kullanmak üzere malları karıştırmaktır.⁷⁸¹ Bu tür karıştırmaya “civar karışırması” da denir. Mesela bir kişinin otuz, diğerinin de aynı sayıda veya farklı sayıda koyunu olup, bazı alanları ortak kullanmak üzere mallarını karıştırmaları durumunda olduğu gibi.

Kaynaklarımızda ifade edilen bu iki karışım türünden özellikle birinci karışım türü olan hultatu şuyu’ yani oransal karışımın –tanımdan da anlaşılacağı üzere- ortaklıktan hiçbir farkı yoktur.⁷⁸² İkinci karışım türü olan “hultatu evsaf” ise –yine tanımdan da anlaşılacağı üzere- ortaklık uygulamasıyla birebir örtüşmemektedir. Görünen o ki, bu karışırma türü mal sahiplerinin sayıları veya miktarı belli olan mallarını, masraf ve emeklerini hafifletmek üzere belli bazı alanları⁷⁸³ ortak kullanmak üzere karıştırmalarından ibarettir.

Hal böyle olmakla birlikte klasik fıkıh bilginleri karışırmanın zekata etkisi hususunda her iki karışım türünü genellikle birlikte ele almışlardır. İkinci tür karışırmanın (hultatu evsaf) zekata etkisinin olmadığı hususunda bazı yaklaşımlar varsa da bunlar genel kabul görmemişlerdir.⁷⁸⁴

⁷⁷⁸--Nevevî, V, 432; İbn Kudâme, III, 439.

⁷⁷⁹--Nevevî, V, 432; İbn Kudâme, III, 439.

⁷⁸⁰--İbn Kudâme, III, 439.

⁷⁸¹--Nevevî, V, 432; İbn Kudâme, III, 439,440.

⁷⁸²--Nitekim kaynaklarımızda bu karışım türü açıklanırken tanımın nirengi noktasında Arapça’da ortaklık anlamına gelen şirket kelimesinin kökü olan ş-r-k kelimesinden türemiş kelimeler kullanılmıştır. Bkz. Nevevî, V, 432; İbn Kudâme, III, 439.

⁷⁸³--Kaynaklarımızda bu alanlarla ilgili olarak hayvansal servette, otlak, ağıl, çoban, mera gibi alanlar sayılmakta, ticarî mal alanında ise dükkân, depo, tartı gibi alanlar zikredilmektedir. Bkz. Nevevî, V, 450; İbn Kudâme, III, 450.

⁷⁸⁴--Geniş bilgi için bkz. Nevevî, V, 433.

Karıştırmanın zekata etkisi hususunda klasik fıkıh ekollerinin farklı yaklaşımları vardır. En geniş olanı, Şafîî Ekolü tarafından ortaya konmuş olan bu yaklaşımları, konumuza ışık tutması amacıyla anahatlarıyla ele almaya çalışacağız.

Şafîî Ekolüne göre, karıştırma durumunda mallar tek bir kişiye aitmiş gibi kabul edilir⁷⁸⁵ ve mal toplamı nisaba ulaştığı takdirde ortakların sayısına ve hissesine bakılmaksızın⁷⁸⁶ zekata tabi olur. Şafîî Ekolü, bu durumun sadece hayvansal servet değil, zekata konu olan tüm mallar için geçerli olduğu⁷⁸⁷ kanaatindedir. İmâm Şafîî'ye göre, hulta/karıştırma ile ortaklık arasında fark yoktur.⁷⁸⁸ Dolayısıyla Şafîî Ekolü'ne göre, ortaklık durumunda tüm mal tek bir kişiye aitmiş gibi kabul edilir ve toplam mal nisaba ulaştığı takdirde, ortakların sayısına ve hissesine bakılmaksızın zekata tabi olur.

Hanbelî Ekolü de, karıştırmanın zekata etkisi konusunda tıpkı Şafîî Ekolü'nün yaklaşımı gibi bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim Hanbelî Ekolü, her iki karıştırma türünde de, karıştırılan malların tek bir kişinin malı imiş gibi kabul edileceği⁷⁸⁹ kanaatindedir. Ancak Hanbelî Ekolü, bu durumun sadece hayvansal servet için geçerli olduğu⁷⁹⁰ yaklaşımıyla, Şafîî Ekolü'nden ayrılmaktadır. Bu ekole göre, zekata tabi diğer mallarda karıştırmanın hiçbir etkisi yoktur. Dolayısıyla hayvansal servet dışındaki zekat konusu mallarda, mal sahiplerinden her biri bireysel olarak zekat hükümlerine tabidir.⁷⁹¹

Hanbelî Ekolü'nde tercih edilen yaklaşım mezkûr yaklaşım olmakla birlikte, Ahmed b. Hanbel'den farklı bir rivayet daha nakledilmektedir. Söz konusu rivayete göre⁷⁹² Ahmed b. Hanbel, yukarıda tanımlarını verdiğimiz karıştırma türleri arasında ayırım yapmakta, Hultatu şuyu'/Oransal karışımın hayvansal servet dışındaki diğer mallarda da geçerli olduğu kanaatindedir. Buna göre, hayvansal servet dışındaki zekata tabi diğer mallarda da, ortak mal nisaba ulaştığı takdirde zekat söz konusu olur. Evsaf

⁷⁸⁵--Şafîî, II, 213; Nevevî, V, 432; Seyyid Sabık, II, 431.

⁷⁸⁶--Şafîî, II, 213,214; Nevevî, V, 433.

⁷⁸⁷--Nevevî, V, 450; Şirbinî, I, 377,378. Şafî Ekolü'nde tercih edilen yaklaşım budur. Nevevî Şafî Ekolünde ortaya konan yaklaşımları, dört grupta toplamaktadır. Birincisi, Bu hükümler, hayvansal servet dışındaki zekat konusu tüm mallar için de geçerlidir. İkincisi, Sadece hayvansal servet için geçerli olup diğerleri için geçerli değildir. Üçüncüsü, Ortaklık karıştırması/oransal karışım diğer mallarda da geçerlidir. Fakat Civar karıştırması geçerli değildir. Dördüncüsü ise, gerek hultatu şuyu' gerekse hultatu evsaf, ekin ve meyvelerin zekatında geçerlidir. Para ve ticaret mallarının zekatında ise sadece ortaklık karıştırması geçerlidir. Geniş bilgi için bkz. Nevevî, V, 450; Şirbinî, I, 377, 378.

⁷⁸⁸--Şafîî, II, 213; İbn Rüşt, II, 522.

⁷⁸⁹--İbn Kudâme, III, 439.

⁷⁹⁰--İbn Kudâme, III, 450.

⁷⁹¹--İbn Kudâme, III, 450.

⁷⁹²--İbn Kudâme, III, 450.

karıştırmasının ise, tam bir karıştırma sayılamayacağı gerekçesiyle, hayvansal servet dışındaki mallarda hiçbir etkisinin olmadığı kanaatindedir.

Hanefî Ekolü, ortaklık olarak kabul ettiği karıştırma işleminin –yukarıdaki ekollerden tamamen farklı olarak- zekat üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı⁷⁹³ kanaatindedir. Hanefî Ekolü’ne göre, ortaklık durumunda tüm mal tek bir kişiye aitmiş gibi kabul edilmez. Buna mukabil, her bir ortağa ait olan mal, başka bir ifadeyle, her bir hisse tek başına dikkate alınarak, bireysel mülkiyet nazarı itibara alınır. Eğer mal sahiplerinden her birine ait olan hisse nisaba ulaşıyorsa zekat gerekir, ulaşmıyorsa gerekmez.⁷⁹⁴ Hanefî Ekolü’ne göre, bu hükümler sadece hayvansal servet için değil, zekata tabi diğer tüm mallar için de geçerlidir.⁷⁹⁵

Malikî Ekolü’nün öncüsü İmâm Malik ise, daha farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. İmâm Malik, mal sahiplerinden her birinin hissesi nisaba ulaşmadığı takdirde -tıpkı Hanefî Ekolü gibi- karıştırmanın⁷⁹⁶ hiçbir etkisinin olmadığı⁷⁹⁷ kanaatindedir. Her bir hisse nisaba ulaştığı takdirde ise -tıpkı Şafîî Ekolü gibi- karıştırmanın etkisinin olduğu⁷⁹⁸ kanaatini taşımaktadır. Bu duruma göre, İmâm Malik, her bir ortağın hissesi nisaba ulaşınca kadar bireysel mülkiyeti, nisaba ulaştıktan sonra ise karışımı (:yani ortak mülkiyeti) esas almıştır.⁷⁹⁹ İmâm Malik ortaklık durumunda, hissesi nisaptan fazla olanların zekatla mükellef olarak zekat vereceğini, nisaptan az olanların ise zekat vermeyeceğini⁸⁰⁰ ileri sürmektedir. Neticede Hanefî Ekolü, ortakların hissesinin nisaptan az ya da çok olmasına bakmaksızın bireysel mülkiyeti esas alırken, İmâm Malik her bir hissenin nisaptan az olması durumunda Hanefî Ekolü gibi bireysel mülkiyeti, çok olması durumunda ise Şafîî Ekolü gibi ortak

⁷⁹³ --Kâsânî, II, 433; İbn Rüşd, II, 521; Şevkanî, IV, 445; Seyyid Sabık, I, 431.

⁷⁹⁴ --Kâsânî, II, 433; Seyyid Sabık, I, 431.

⁷⁹⁵ --Kâsânî, II, 435.

⁷⁹⁶ --İmam Malik, yukarıda tanımlarını verdiğimiz karıştırma türlerinden Hultatu Şuyû’u/Oransal Karışımı “ortaklık” olarak isimlendirmektedir. Bkz. İbrahim Fuat Ahmed Ali, s. 92.

⁷⁹⁷ --Malik, Müdevvene, II, 442; Malik, Muvatta, Zekat, 7; İbn Rüşd, II, 509.

⁷⁹⁸ --Malik, Müdevvene, II, 441.

⁷⁹⁹ --Ebu Ubeyd, İmam-ı Malik’in (Evzaî ile beraber olan) bu yaklaşımını hayvansal servet üzerinden ele alarak şöyle demektedir: “Onlar, (Malik ve Evzaî) kırka kadar olan hayvanların zekatında esas olarak *karışımı* değil *mülkiyeti* nazarı itibare almışlardır. Kırktan fazla olan hayvanlarda ise, *mülkiyeti* değil, *karışımı* esas almışlardır.” Bkz. Ebu Ubeyd, s. 405, No: 1077. Bu durumu hayvansal servetten bir örnekle açıklayalım. Malları karışık bulunan iki kişiden her birinin yirmi koyununun olması durumunda, her bir hisse nisaptan az olduğu için burada İmam Malik’e göre bireysel mülkiyet esas alınır ve hiçbirine zekat düşmez. Birinin kırk diğerinin elli koyunun karışık olması durumunda ise her bir hisse nisaptan fazla olduğu için bireysel mülkiyet değil, karışım (ortak mülkiyet) esas alınır ve sadece bir koyun zekat düşer. Halbuki bu durumda da bireysel mülkiyet esas alınsaydı her birine ayrı ayrı birer koyun düşerdi.

⁸⁰⁰ --Malik, Muvatta, Zekat, 7.

mülkiyeti esas almaktadır.

Klasik fıkıh ekolleri tarafından ileri sürülen bu yaklaşımları temelde, iki grupta ele almak mümkündür.

Birincisi, zekat hukuku açısından ortaklığın hiçbir etkisi yoktur. Ortaklıkta bulunan her bir şahıs, bireysel olarak zekatın muhatabıdır. Şayet kendisine ait olan hisse, tek başına nisaba ulaşıyorsa zekatla mükellef olur, ulaşmıyorsa olmaz. Bu yaklaşıma göre, zekata esas olan tamamen bireysel mülkiyettir.

İkincisi ise, ortaklığın bir olgu olarak zekata etkisinin olduğu yönündedir. Bu yaklaşıma göre, bireysel olarak her bir ortağın sahip olduğu mal değil, *tüzel kişiliği* andırır tarzda, ortak malın tümü bir bütün olarak zekatın muhatabıdır. Ortak mal nisaba ulaşıyorsa ortakların sayısına ve hissesine bakılmaksızın zekata tabi olur. Bu durumda bu yaklaşıma göre esas olan, ortak mülkiyettir. Zekat hukuku açısından bu yaklaşım, günümüzdeki tüzel kişiliğe benzemektedir. Zekatın muhatabı bireylere ait olan hisse değil, doğrudan ortaklığın kendisidir.

Günümüzde ortaklıklar yapısı itibariyle “adî ortaklıklar” ve “ticarî ortaklıklar” olmak üzere temelde iki çeşit olarak kurulmaktadır.

Adî ortaklık, “iki veya daha fazla kişinin ortak bir amaca ulaşmak için emek ve mallarını birleştirmeleri ile doğan ve tüzel kişiliği olmayan bir çeşit ortaklıktır.”⁸⁰¹ Tüzel kişiliği olmayan ve belli bazı şekil şartlarına tabi olmayan bu ortaklıklar, Borçlar Kanunu hükümlerine tabidir.⁸⁰² Modern hukukta tüzel kişiliği olmayan adî ortaklıkların vergilendirilmesinde, şirketin ortak malı değil ortakların payına düşen kazançlar, ayrı ayrı *ticarî kazanç* sayılarak, gelir vergisi kapsamında ticarî kazanç hükümlerine göre vergilendirilmektedir.⁸⁰³

Tüzel kişiliği olmayan adî ortaklıkların vergilendirilmesinde modern hukukta kabul edilen bu uygulama, klasik fıkıh geleneğinde ortaya konan iki temel yaklaşımdan biri olan bireysel mülkiyetin esas alınması yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla her bir ortağın geliri, *ticarî kazanç* olarak kabul edildiği adî ortaklıklar, zekat hukuku açısından Hanefî Ekolü başta olmak üzere bir kısım İslam bilginin ortaya koymuş olduğu bireysel mülkiyet esasına göre –vergi uygulamasına paralel olarak-

⁸⁰¹--Öney, s. 5, Adî Şirket maddesi. Ayrıca bkz. Borçlar Kanunu md. 520.

⁸⁰²--Karşı, s. 76. Belli bazı merasim ve şekil şartlarıyla belli bir unvan altında kurulmaları halinde adî şirket olmaktan çıkar ve ticarî şirket olur.

⁸⁰³--Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 71; Bilici, s. 184.

zekata tabi olur. Bu duruma göre, adî ortaklıktaki ortaklardan her birinin ticarî geliri dikkate alınır. Şayet ele geçen ticarî kazanç, nisap miktarına ulaşıyorsa zekatla mükellef olur, ulaşmıyorsa olmaz.

Günümüzde tüzel kişiliği haiz olarak kurulan ve Ticaret Kanununa tabi olan ticaret şirketleri; kollektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketleri olmak üzere beş temel ortaklık şeklinde kurulmaktadır. Bu ticarî ortaklıkların hepsi aynı vergi rejimine tabi değildir.

Şahıs şirketlerinden olan⁸⁰⁴ ve uygulamada ortak sayısı üçü dördü aşmayan⁸⁰⁵ kollektif şirketler, ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, vergilendirmede bu kişilik göz önüne alınmamış ve doğrudan doğruya şirketin ortağı olan gerçek kişiler, Gelir Vergisi mükellefi olarak kabul edilmişlerdir.⁸⁰⁶ Kollektif şirket ortaklarının her birinin şirketten aldıkları kâr payları, *ticarî kazanç* olarak vergilendirilmektedir.⁸⁰⁷

Yine şahıs şirketlerinden olan⁸⁰⁸ Adî komandit ortaklıkta da, benzer bir vergilendirme rejimi söz konusudur. Malum olduğu üzere komandit ortaklıklarda ortaklar sorumluluk açısından iki çeşittir. Birincisi, sorumluluğu koyduğu sermaye ile sınırlı olan ortaklar ki, bunlara komanditer ortak diğeri ise, sorumluluğu sınırsız olan ortaklardır, bunlara ise komandite ortak denir. Sınırlı sorumlu olan komanditer ortakların sermaye kazancından aldığı pay, menkul sermaye iradı, sınırsız sorumlu olan komandite ortakların ortaklık kârından aldığı paylar ise, *ticarî kazanç* hükmündedir.⁸⁰⁹ Neticede her iki ortaklıkta da (kollektif ve adî komandit) ticarî ortaklığın kendisi değil, ortakların bizzat kendileri bireysel olarak vergi hükümlerine tabidir.

Ticaret şirketleri arasında yer alan ve sermaye şirketi olarak adlandırılan anonim, eshamlı komandit⁸¹⁰ ve limited şirketleri ile bir diğer ticaret şirketi olan kooperatif

⁸⁰⁴--Karşlı, s. 77

⁸⁰⁵--İmregün, s. 165.

⁸⁰⁶--Akdoğan/Kızılot/ Eyüpgiller, s. 72.

⁸⁰⁷--Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 72.

⁸⁰⁸--İmregün, s. 227.

⁸⁰⁹--Akdoğan/Kızılot/Eyüpgiller, s. 72.

⁸¹⁰--Eshamlı Komandit şirketinin adî komandit şirketinden farkı, sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıkta (eshamlı komandit) şirket sermayesinin hisselerle bölünmüş olması, komanditer ortakların bu hisseleri anonim ortaklık gibi serbestçe devir veya iktibas ederek ortaklığa girebilmeleri veya ayrılabilmeledir. Adî komandit ortaklıkta ise, sermaye hisselerle bölünmemiş olduğu gibi, komanditer ortak diğer ortakların muvafakatı olmaksızın hissesini başkalarına devredemez. Geniş bilgi için bkz. İmregün, s. 541.

şirketleri ise kurumlar vergisine tabidir.⁸¹¹ Tüzel kişiliğe sahip olan bu ortaklıklar, birer tüzel kişi tacir olarak kurumlar vergisinin muhatabıdırlar. Ancak kurumlar vergisine tabi olan kurumun gerçek kişi ortakları da kurumdan elde ettikleri kâr payları için gelir vergisine tabi olmaktadır.⁸¹² Kurumların gerçek kişi ortakları gelir vergisine tabi olduğu halde, ayrıca kurumların bizzat kendilerinin de vergi mükellefi olmaları, bunların gerçek kişiler dışında ayrı bir hukukî kişiliğe sahip olmaları, gerçek kişiler gibi kamu hizmetlerinden yararlanmaları ve ödeme güçlerinin varlığı⁸¹³ gibi nedenlere dayandırılmaktadır.

Tüzel kişilik kavramının “hukukî bir kişilik” olarak kabul edilmediği/bilinmediği dönemlerde, İmâm Şafî ve aynı kanaatte olan bilginler tarafından ortaya konan, ortak mallardaki ortak mülkiyetin bizzat kendisinin zekatın muhatabı kabul edilmesi, hayli dikkat çekici bir yaklaşımdır. Zira günümüzde hak sahibi olabilen ve borç altına girebilen ve bu vasfıyla hukukî bir kişi olarak kabul edilen tüzel kişilik, mantalite olarak İslam bilginlerinin ortaya koymuş olduğu bu yaklaşımda mevcuttur. Nitekim İmâm Şafî ve onunla aynı kanaatte olan bilginlere göre, ortaklık durumunda zekatın muhatabı ortaklığı oluşturan bireyler değil, ortaklığın bizzat kendisidir. Ortaklık durumunda artık bireysel mülkiyetin niteliği ve niceliği önemli değildir. Ortak mal nisap miktarına ulaştığı takdirde, ortaklığı oluşturan bireylerin sayısı ve sahip oldukları hisse miktarı dikkate alınmaksızın ortaklığın bizzat kendisi zekatın/hukukun muhatabı olur. Ortaklık içindeki bireysel hisseler, tek tek nisaba ulaşmasa da sonuç değişmez. Çünkü bu yaklaşımda esas alınan bireysel mülkiyet değil, ortak mülkiyettir. Son tahlilde İmâm Şafî’nin perspektifiyle İslam hukuku, konumuz itibariyle zekat hukuku, ortaklığın bizzat kendisini muhatap/hukukî bir şahıs kabul etmiş ve hukukî sonucu doğrudan ortaklığın kendisine bağlamıştır.

Kanaatimizce günümüzde ticarî şirketlerin zekatı, istendiği takdirde, İslam bilginlerinin ortaya koymuş oldukları ortak mülkiyet esası dikkate alınarak şirket tarafından verilebilir. Yılsonunda şirketin kazancı, nisaba ulaştığı takdirde ortakların yetki verdiği şirket yönetimi, tüm ortaklar adına zekatı verir. Ancak bugün kurumlar vergisine tabi olan ticarî şirketlerin gerçek kişi ortaklarının elde ettiği kâr paylarının da ayrıca vergiye tabi olması⁸¹⁴ durumu zekatta söz konusu olamaz. Yani zekat şirket

⁸¹¹--Kurumlar Vergisi Kanunu, md, 1,2, 3.

⁸¹²--Bilici, s. 179.

⁸¹³--Bilici, s. 179.

⁸¹⁴--Bkz. Bilici, s. 179.

tarafından verildiği takdirde ayrıca gerçek kişi ortaklar elde ettikleri kâr paylarının zekatını vermeleri gerekmez. Çünkü zekat aynı mala yılda sadece bir kez vacip olan bir sorumluluktur. Nitekim Hz. Peygamberden “iki kez zekat verilemeyeceği/alınamayacağı”⁸¹⁵ yönünde bir hadis nakledilmektedir. Buna paralel bir rivayet de, Hz. Ömer’den nakledilmektedir. Söz konusu rivayete göre, Hz. Ömer’in yoldan geçenlerden öşür almakla görevlendirdiği memuru, yoldan geçenlerin her geçişlerinde öşür alınca durum Hz. Ömer’e intikal etmiş, Hz. Ömer de memuruna yılda sadece bir kez zekat almasını yazmıştır.⁸¹⁶ Buna göre zekat, yılda sadece bir kez ödenmesi gereken bir sorumluluktur. Dolayısıyla şirketin ortak malından zekat verildiği takdirde, ortakların eline geçen kâr paylarından ayrıca zekat vermeleri gerekmez.

3.3. Ticarî Malda Matrah ve Matrahtan İndirilecek Giderler

Genel olarak ticarî malda matrah, sermaye ve kazancın toplamından oluşur. Ancak bu tespit, günümüz ticarî hayatının yapısına göre, biraz daha izaha muhtaçtır. Zira günümüzde ticarî hayat, tarım toplumunda ticaret denince ilk akla gelen menkul malların alım satımı boyutunu aşmış, üretim, tüketim ve değişim/aracılık faaliyetlerinin tümünü içine alan çok geniş bir yelpazede icra edilir hale gelmiştir. Ticaretin ulaştığı bu boyut, ticarî faaliyetin başlaması ve yürütülebilmesi için bir takım yatırımları da zorunlu hale getirmiştir.

Günümüzde ticarî hayat, tek bir şahsı veya tek bir muameleyi aşmış ve ticarî faaliyetler daha ziyade belirli bir hacim ve organizasyon içerisinde çeşitli unsurlardan oluşan ticarî işletmeler tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla ticarî işletmeler eliyle yürütülen ticarî faaliyet türlerinden her birinin tabii ihtiyaçları dikkate alınmadan yapılacak bir matrah tespiti, günümüzün ticarî gerçekleriyle bağdaşmayacaktır. Çünkü bu günün ticarî hayatının işleyişi, düne göre oldukça farklılaşmış ve ticarî faaliyetin yürütülmesi için gerekli olan tabii ihtiyaçların boyutu, önceki dönemlere nispetle devasa boyutlara ulaşmıştır.

Bu realiteden hareketle bu üst başlık altında, üretim, tüketim ve aracılık/değişim faaliyetlerinin tümünü içine alan ticareti, ticarî işletmeler bağlamında ele alarak, matrah

⁸¹⁵--Ebu Ubeyd, s. 383, No: 982; Kâsânî, II, 401. Hadisle ilgili farklı yorumlar da bulunmaktadır. Bu yorumlar için bkz. Ebu Ubeyd, s. 383, No: 982.

⁸¹⁶--İbn Ebî Şeybe, III, 199.

tespiti yapma gayreti içinde olacağız. Bir önceki bölümde ticarî işletme başlığı altında ele alınan alanlardan özellikle;

.....*Fabrikacılık, başka bir ifadeyle sanayi sektörü alanında faaliyet gösteren ticarî işletmeler, (ki bunlar ağırlıklı olarak üretim ve pazarlama alanında faaliyet gösterirler)*

.....*Menkul malların satışa sunulduğu market, mağaza gibi ticarî işletmeler*

.....*Sinema, tiyatro, otel, özel hastane, matbaa, su, gaz ve elektrik dağıtma, yayın, acentecilik, komisyonculuk ve sair bütün tavassut/aracılık işleri, kara, hava ve deniz işletmeciliği gibi hizmet alanlarında ticaret yapan ticarî işletmelerde zekat matrahını anahatlarıyla ele almaya çalışacağız.*

Konuyu iki temel alt başlık halinde ele alacağız. İlk olarak ticarî mal- yatırım malı ayırımını, akabinde ise, matrahtan düşülecek giderleri ele alarak ticarî işletmelerde matrah tespitini netleştirmeye çalışacağız.

3.3.1. Ticaret Malı - Yatırım Malı Ayırımı

Sanayi inkılâbı ile birlikte ticarî hayat, tarım toplumunda tarım ve hayvancılığın ekonomide icra ettiği rolü deruhte ederek, ekonominin lokomotifine haline gelmiştir.

İçinde yaşadığımız dönemde ticarî ilişkiler, önceki dönemlere nispetle çok daha girift bir hal almış ve bu ilişkiler küçüklü büyüklü *ticarî işletmeler* eliyle yürütülür hale gelmiştir. Bu dönemin önceki dönemlerden temel farkı, kazanç sağlamak amacıyla kurulan ticarî işletmelerin faaliyet öncesi ve sonrasında büyük çaplı yatırımlar yapmak zorunda olmalarıdır. Zira hizmet, üretim, pazarlama ve benzeri alanlarda faaliyete yönelmiş ticarî işletmeler, faaliyet öncesi ve devamında büyük çaplı yatırım yapmak durumundadırlar. Mesela sınaî sektör alanında faaliyete yönelmiş bir ticarî işletme, üretime geçmeden önce değeri çok büyük meblağlara varan fabrikalar kurmak ve makineler temin etmek zorundadır. Yine hizmet alanında faaliyete yönelmiş otel, hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı üzerine kurulmuş ticarî işletmeler, faaliyet öncesi ve faaliyetin devamında zekat nisabını kat kat aşan yatırımlar yapmak zorundadırlar. Taşımacılık alanında faaliyet göstermek isteyen bir ticarî işletmenin yatırım amacıyla aldığı otobüs, gemi, uçak gibi taşıtların değerleri, zekat hukuku bağlamında esas alınan zenginlik miktarı ile kıyas götürmeyecek derecede büyüktür.

Aynı şekilde menkul mal alım satımı için kurulan market, mağaza gibi ticarî işletmeler de büyük yatırımlar yapmak durumundadırlar.

Burada temel soru şu; kazanç sağlama amacıyla yapılan yatırımların bizzat kendileri değerleri itibariyle zekata tabi olurlar mı? Başka bir ifadeyle, bu yatırımlar zekata tabi sermaye kategorisinde kabul edilerek zekata tabi tutulmaları mı gerekir, yoksa bunlar ticarî hayatın temel/zorunlu ihtiyaçları kabul edilip, zorunlu ihtiyaçlar zekattan muaftır hükmü gereğince, zekattan istisna mı edilirler? Bu sorulara verilecek cevap, ticarî mal-yatırım malı ayırımını da ortaya çıkaracaktır.

Konu klasik fıkıh müktesebatında faaliyetin çapı ve alanının sınırlılığına paralel bir tarzda ele alınmıştır. Yani o dönemde üretime kaynaklık/aracılık edecek araçların/yatırımların çapı ve faaliyet alanının ekonomi içerisindeki rolü çok büyük olmadığı için, konunun incelenmesinde –tespit edebildiğimiz kadarıyla- özel bir başlık ayrılmamış, konu aynı özelliği taşıyan diğer konular arasında ayrıntıya girilmeden ele alınmıştır. Ancak konunun ele alındığı alan ve ele alınış biçimi, hükme esas olacak felsefeyi ortaya koymaktadır. Nitekim klasik kaynaklarda kazanca kaynaklık/aracılık eden ve küçük çaplı bir yatırım olan sanat erbabının aletleri, zekat hukukunun temel ilkeleri arasında sayılan *zarurî ihtiyaçlar*⁸¹⁷ ve *nema*⁸¹⁸ ekseninde ele alınmıştır.

Marangoz, demirci gibi sanat erbabının kazanç sağlamak amacıyla kullandığı aletler, kaynaklarımızda genel olarak, temel ihtiyaç sayıldığı için zekata tabi olmayan ev, ev eşyası, giyim eşyası, binek, ailenin nafakası gibi konularla birlikte ele alınarak⁸¹⁹ zekat dışı bırakılmışlardır. Konunun ele alınış biçiminde dikkati geçen husus, üretime kaynaklık/aracılık eden bu tarz aletlerin, en temel ihtiyaçlar arasında sayılıyor olmasıdır. Bu bir anlamda söz konusu aletlerin, zorunlu ihtiyaç bağlamında, bireyin normal yaşantısını sürdürebilmesi için var olması gereken ev, ev eşyası, giyim eşyası gibi temel ihtiyaçlarla eş değerde tutulduğunu göstermektedir. Son tahlilde klasik fıkıh perspektifinde, ticarî/ekonomik hayatın yürümesi için kazanca kaynaklık/aracılık eden malzemeler, ilgili alanın zorunlu ihtiyaçları kabul edilerek, diğer zorunlu ihtiyaçlarla eş değerde tutulmuş ve zekat dışı bırakılmışlardır.

Günümüzde ticarî kazanca kaynaklık eden vasıtalar/yatırımlar geçmiş dönemlere kıyas edilemeyecek derecede devasa bir nitelik kazanmıştır. Özellikle sanayi alanında

⁸¹⁷-- Kâsânî, II, 398; Merğînânî, I, 97; İbnü'l-Hümâm, II, 266; İbn Nüceym, II, 361; İbn Abidîn, III, 166.

⁸¹⁸--Merğînânî, I, 97.

⁸¹⁹--Merğînânî, I, 97; İbn Nüceym, II, 361;İbn Abidîn, III, 166.

faaliyete yönelmiş ticarî işletmeler, üretime geçmek ve üretimi sürdürmek için büyük yatırımlar yapmak zorundadırlar.

Sanayi sektörüne yapılan devasa yatırımlar ve bu yatırımlar neticesinde elde edilen büyük çaplı kazançlar/gelirler, zekatla ilgilenen bilginlerin dikkatini bu alana çekmiştir. Konuyu farklı açılardan ele alan muasır İslam bilginleri sonradan ortaya çıkan bu devasa sektörün, zekat dışında tutulamayacağı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak bu sektörün nasıl ve hangi şartlarda zekata tabi olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Sektörün sabit yatırım sermayesinin (bina ve makineler) zekata konu olup olmayacağı, sektörden elde edilen kazancın/gelirin hangi oranda zekata tabi olacağı, matrahın sadece gelirden mi, yoksa sabit yatırım sermayesi + gelirden mi oluşacağı konularının yanında, bu yeni mal çeşidinin zekata tabi klasik mal taksimatında yer alan mallardan hangisi kapsamında zekata tabi olacağı gibi konular tartışma konusu olmuştur.

Bu sektörün klasik mal çeşitlerinin hangisi kapsamında zekata tabi olması gerektiği, sektörden elde edilen gelirlere uygulanacak zekat oranları gibi konulara ilişkin görüşleri, daha sonra “Ticarî Mallarda Zekat Oranı” başlığı altında ele almaya çalışacağız. Burada ise sanayi sabit yatırım sermayesi hususunda ortaya konmuş olan görüşlerden farklı nitelik taşıyan bazı görüşlere yer verip, nihayetinde bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla konuya ilişkin ilk kapsamlı değerlendirme 1952 yılında Şam’da gerçekleştirilen zekat konferansına sunulan bir raporda⁸²⁰ dile getirilmiştir. Bu rapor, tanınmış İslam bilginleri Muhammed Ebû Zehra, Abdolvahhab Hallaf ve Abdurrahman Hassan tarafından sunulmuştur. Neticede sanayi sektöründeki *gelirin/üretimin* zekata tabi olması gerektiği sonucuna varmış olsalar da, sektör için yapılan yatırım araçları hakkında yapmış oldukları değerlendirme hayli dikkat çekicidir. Mezkûr bilginler, sanayi araç ve makinelerinin (sabit yatırım sermayesinin) klasik fıkıh bilginlerinin zekatı gerekli görmediği marangoz veya demircinin aletleri gibi düşünülemeyeceği kanaatindedirler. Bu kanaatlerini şu şekilde dile getirmektedirler:

⁸²⁰--Metinde bir kısmına yer verdiğimiz raporun konuyla ilgili bölümleri için bkz. Karadavî, Zekat, I, 479-482; İbrahim Fuat Ahmed Ali, s. 102-103; Mannan, s. 408-410; Erkal, s.151-155. Benzer bir yaklaşım için ayrıca bkz. Ebu Zehra, Muhammed, İslam’da Sosyal Dayanışma, (Çevirenler: E. Ruhi Fırlı ve Osman Eskicioğlu), Yaymur Yay., İstanbul 1969, s. 169.

Klasik fıkıh alimlerin kendi devirlerinde, marangoz ve demirci gibi esnaf ve sanatkârların sahip olduğu ve kullandığı aletlerde zekatı gerekli görmemeleri, bu aletleri mezkûr meslek sahiplerinin sanatını ve hünelerini ortaya koyması için gerekli olan iptidâî nitelikli aslî ihtiyaç malzemeleri kabul edip, üretken ve gelişen (nâmî) bir mal kabul etmemelerinden dolayıdır. Zira çalışan kişi geçimini sağlayabilmesi için bu temel araç ve gereçlere ihtiyaç duyar. Bu aletler, esnaf ve sanatkârın temel ihtiyaç malzemeleri olduğu için zekattan muaf tutulmuşlardır. Oysa günümüzdeki kendi kendine üretim yapan fabrika alet ve makineleri, bileği ile çalışan bir marangozun ya da demircinin kullandığı aletlerle bir tutulamaz. Bu makineler, sahibinin gelir sağlama aracı oldukları için, gelişen ve üretken (nâmî) bir mal kabul edilmelidirler. Fabrika sahibinin gelir sağladığı sermaye, bu sanayi araç ve makineleri olduğu için bunlar gelir getirici niteliktedirler. Bu itibarla da, üretken (nâmî) mal sayılırlar ve sahibinin temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan mallar arasına sokulamazlar. Bundan dolayı da söz konusu araç ve makineler, şahsî ihtiyaçları karşılayan aslî ihtiyaç değil de, gelişen ve üretken (nâmî) mal kabul edilerek zekata tabi olurlar....⁸²¹

Konuyu çok daha kapsamlı bir şekilde ele alan muasır bilginlerden Karadavî, yukarıda adı geçen bilginler tarafından yapılan kıyasa, itirazî bazı kayıtlarla birlikte, prensip olarak iştirak etmektedir. O'na göre mezkûr görüş, fabrika ve apartmanlarda zekatı gerekli kılmasına rağmen, üretim yapan ve gelir kaynağı olan benzer malları kapsayacak genel bir kural ortaya koyamamaktadır. Kardavi, apartman ve fabrikaya benzemeyen ancak günümüzde kiraya verilen veya işletilen taksi, otobüs gibi ticarî arabaları, yük arabaları, ticarî uçak ve gemileri, düğün salonları, gelir getiren besi ve tavuk gibi canlı hayvanların yanında benzer gelir kaynaklarını da kapsayacak tarzda genel bir kural koymayı önermektedir. Bu bağlamda Karadavî, gelir getiren tüm bu malları “müsteğallât” terimi altında toplamak ve bunu genel bir kaide olarak kabul edip, ilgili hükümleri benzer tüm mallara uygulamak gerektiği kanaatindedir.⁸²²

Biz, neticede gelirlerinden zekat verilmesi gerektiği sonucuna varmış olsalar da, kazanca kaynaklık/aracılık eden vasıtaların temel ihtiyaç değil, nâmî (gelişen, üretken) bir mal olduğuna ilişkin yukarıdaki değerlendirmelere katılmamaktayız. Aksine klasik fıkıh bilginlerinin demirci, marangoz gibi küçük sanat erbabının aletleri için ileri sürdükleri hükmün, günümüzdeki ticarî işletmelerin yatırım araçları için de geçerli

⁸²¹--Geniş bilgi için bkz. Karadavî, Zekat, I, 480; İbrahim Fuat Ahmed Ali, s. 102-103; Erkal, s.153-154.

⁸²²--Karadavî'nin yaklaşımı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Karadavî, Zekat, I, 482-485.

olduğu kanaatindeyiz. Bu yatırım araçları, her ne kadar hacimleri itibariyle devasa bir mahiyet arz etseler de, bunlar ticarî işin yürütülebilmesinde zarurî ihtiyaçlardır. Ticarî işletmeler ticarî faaliyetlerini, bunlar olmaksızın yürütemezler.

Klasik fıkıh bilginleri özellikle Hanefî fıkıhçılar, zarurî ihtiyaçları sermaye bağlamında yok hükmünde⁸²³ kabul etmiş ve zekata tabi tutmamışlardır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, günümüzde üretim, tüketim, pazarlama, değişim ve hizmet alanında faaliyete yönelmiş ticarî işletmelerin, ticarî işin yürütülmesinde zorunlu olan yatırım araçları zekata tabi değildir. Bunlar klasik fıkıh bilginlerinin perspektifiyle yok hükmündedirler. Dolayısıyla sanayi sektöründe faaliyete yönelmiş ticarî işletmelerin sabit yatırım sermayeleri (fabrika ve makineler) zekata tabi değildir. Aynı şekilde otel, hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi hizmet alanlarında faaliyete yönelmiş ticarî işletmelerin zorunlu yatırım araçları, yani otel, sinema, tiyatro ve lokanta gibi yerlerde ticarî işin yürütülmesi için gerekli olan bina ve içindeki temel malzemeler, yine taşımacılık faaliyetinin yürütülmesinde zorunlu olan gemi, uçak, otobüs gibi temel nakil araçlarının bizzat kendileri zekata tabi değildir. Menkul mal alım satımı alanında faaliyet yönelmiş ticarî işletmelerin zorunlu yatırım araçları da (market, mağaza gibi işletmelerin, bina ve içindeki temel malzemeleri) aynı şekilde zekata tabi değildir. Yukarıda anılan ve benzer tarzda olan ticarî işletmelerde ticarî işin yürütülmesinde bulunması zorunlu olan araçlar, ticarî mal değil, ticarî kazançla kaynaklık/aracılık eden temel/zorunlu yatırım araçlarıdır. Dolayısıyla, bu yatırım araçlarının bizzat kendileri değil, onlardan elde edilen kazançlar, *ticarî kazanç* bağlamında zekata tabi olur.

3.3.2. Matrahtan İndirilecek Giderler

3.3.2.1. Genel Giderler

Günümüz ticarî hayatının zorunlu ihtiyaçları sadece sabit yatırım araçları ile sınırlı değildir. Bunların dışında ticarî faaliyetin yürütülebilmesi için ayrıca zorunlu giderler de vardır. Mesela aydınlatma, ısıtma, haberleşme, kira, kırtasiye, reklam, sigorta primleri, personel ücret ve maaşları, işletmede kullanılan taşıtların giderleri gibi genel giderler de ticarî işin gerektirdiği zorunlu giderlerdir.

Zekat hukukunda kabul edilen genel anlayış, zorunlu ihtiyaçların yok hükmünde⁸²⁴ kabul edilerek zekat dışı bırakılmasıdır. Zaten zekata tabi malda bulunması

⁸²³--İbn Nüceym, II, 361; İbn Abidîn, III, 167.

⁸²⁴--Bkz. İbn Nüceym, II, 361.

gereken genel ilkelerden birisi de, zekata konu olan malın *zorunlu ihtiyaçlardan olmamasıdır*. Yukarıda ifade edilen temel giderler, ticarî faaliyetin yürütülmesinde zorunlu olarak harcanması gereken giderlerdir. Dolayısıyla net ticarî kazancın tespit edilebilmesi için bu giderlerin matrahtan düşülmesi gerekir.

Matrahtan düşülecek giderlerde temel esas, giderin ticarî kazancın elde edilmesi ve yürütülmesi amacıyla yapılmış olmasıdır. Giderler, ancak bu amaçla yapılması durumunda zorunlu giderler kapsamında zekat matrahından düşülürler.

Klasik fıkıh müktesebatında konu o günün ticarî işleyişine paralel tarzda ele alınmıştır. Ticarî faaliyetler, sadece gerçek kişi tacirler eliyle yürütüldüğü için zekat dışı bırakılması gereken mallar ve giderler, kişiye endeksli olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda tacirin evi, hizmetçisi, bineği, ailesinin giyecek ve yiyeceği, süs amacıyla bulundurduğu kap ve ticarî amaç taşımaksızın elinde bulunan eşyası zekat dışı bırakılmış⁸²⁵ ve bunlar matrah tespitinde zekattan istisna edilmişlerdir.

Günümüzde işletme bağlamında yürütülen ticarî faaliyetlerin temel giderleri, zorunlu ihtiyaçlar kapsamında zekat matrahından düşülürler. Bunun yanında işletme boyutunda olmayan ticarî faaliyetlerin zorunlu ihtiyaçları da yine matrahtan düşülür. Mesela, hayvancılığın yaygın olduğu yörelerde canlı hayvan alım satımı ile uğraşan yahut ticarî amaçla besicilik yapan tacirler, yaptıkları işin tabiatı gereği harcamak zorunda oldukları giderleri matrahtan düşmeleri gerekir. Yine benzer tarzda olup, bir işletme kurmadan yürütülen diğer ticarî faaliyetlerde de, aynı şekilde yapılan işin tabiatı gereği zorunlu olarak harcanan giderler, zekat matrahından düşülür.

Son tahlilde diyebiliriz ki, gerek ticarî işletme boyutunda gerekse daha küçük çaplı olup işletme boyutuna varmadan yapılan ticarî faaliyetlerde, ticarî kazancın elde edilmesi ve yürütülmesi amacıyla yapılan ve ticarî işin tabiatı gereği harcanan giderler, zorunlu ihtiyaçlar bağlamında, net ticarî kazancın bulunabilmesi için matrahtan düşülürler.

Bu üst başlık altında günümüzde matrahtan düşülmesi gereken zorunlu giderleri ayrı ayrı başlıklar altında ele alarak incelemeye çalışacağız.

⁸²⁵--Serahsî, II, 264.

3.3.2.2. Vergi

Genel bir ifadeyle vergi, devletin kamu hizmetlerini karşılamak amacıyla fertlerden yaptırım gücüne dayanarak aldığı ekonomik değerlerdir.⁸²⁶ Kamu hizmetleri ortak tüketim hizmetleri⁸²⁷ olarak, genel bir yapıya sahiptir.⁸²⁸ Kamu hizmeti toplumun bir üyesi için üretildiğinde, toplumun tüm diğer üyeleri için de sunulmuş olur.⁸²⁹ Bu bakımdan kamu hizmetleri bölünemez ve pazarlanamaz.⁸³⁰ Dolayısıyla vergi, bölünemeyen ve parçalanamayan tüm kamu hizmetlerinin finansmanını karşılamak amacıyla, özel kesimden kamu kesimine iktisadî değer transferini ifade eder.

Kamu hizmetlerinin bölünememe ve pazarlanamama niteliğine paralel olarak, bu hizmetlerin bir finansmanı olan vergiler de, söz konusu hizmetlerden faydalanma derecesine göre bölünemez ve ferdileşemez.⁸³¹ Vergi mükellefi devletten, verdiği vergi miktarınca kendisine hizmet yapılmasını isteyemez ve devletten gördüğü hizmet miktarında vergi vermek isteğinde bulunamaz.⁸³² Dolayısıyla vergiler, aralarında hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm kamu hizmetlerinin karşılığıdır.⁸³³

Organizesi kamu otoritesine bırakılmış olan zekatın, İslam'ın kamu gelirleri arasında yer alması ve teknik olarak özel kesimden kamu kesimine iktisadî değer transferi mantalitesi taşıması, paralel bir yapıda olan vergiyle karşılaştırmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Zekat-vergi ilişkisi netleştirilmesi gereken bir konudur. Ancak konumuzu doğrudan ilgilendirmedığı için bu konuya girmeyeceğiz.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, vergi kamu hizmetlerinin finansmanı için bireylerin ödemek zorunda oldukları iktisadî değerlerdir. Eğitim, sağlık, iç ve dış güvenlik gibi ortak kullanıma sunulmuş hizmetler, ancak vergi gibi kamu gelirleri ile sağlanabilmektedir. Birey hemen seçilebilir ve elde edilebilir bir karşılık alamasa da, kamu otoritesinin tek taraflı yaptırım gücüne dayarak koyduğu vergiyi ödemek zorundadır. Büyük bir organizma olan devletin kamu hizmetlerini yürütebilmesi ve ayakta kalabilmesi kamu gelirlerine bağlıdır. Dolayısıyla bireylerin kamusal borcu olan vergi, bireyle devlet arasında zorunlu bir alacak borç ilişkisi doğurmaktadır.

⁸²⁶ --Erginay, s. 18; Uluatam, s. 191.

⁸²⁷ --Bulutoğlu, s. 414.

⁸²⁸ --Erginay, s. 19.

⁸²⁹ --Bulutoğlu, s. 414.

⁸³⁰ --Bulutoğlu, s. 414.

⁸³¹ --Erginay, s. 19.

⁸³² --Erginay, s. 19.

⁸³³ --Erginay, s. 19.

Bireyin kamu borcu olan vergi, ödeme zorunluluğu bakımından diğer bireysel borçlardan farklı değildir. Dolayısıyla zorunlu kamusal bir borç olan vergi de tıpkı diğer bireysel borçlar gibi zekat matrahından düşülür. Yıllık vergi miktarı düşüldükten sonra zekat matrahı hesaplanır ve ona göre zekat verilir. Günümüzde vergi, zorunlu bir gider ve ödenmesi zorunlu bir borç mesabesinde olduğu için tacir, yıllık kazancından vergisini düştüktan sonra kalan miktara göre zekatını verir.

Acımasız bir rekabetin yaşandığı günümüz ekonomilerinde zekatını veren bir tüccarın ödemek zorunda olduğu vergiyi zekat matrahından düşmemesi, rekabet gücünü azaltacak, belki de hem zekat hem vergi yükünü kaldıramayarak iflas etmek zorunda kalabilecektir. Dolayısıyla zorunlu bir kamu borcu olan verginin zekat matrahından düşülmesi, zekat hassasiyeti taşıyan tacirlerin varlık mücadelelerine ve rekabet güçlerine nispeten katkı sağlayacaktır. Kaldı ki, vergi zekat matrahında düşülse de, zekat hassasiyeti taşıyan tacirler, verginin dışında ayrıca bir de zekat ödeyecekleri için, zekat vermeyenlere nispetle daha fazla bir ekonomik kayba uğramaktadırlar. Bu nedenle verginin zekat matrahından düşülmesi zekat hassasiyeti taşıyan tacirler için hafifletici bir durumdur.

3.3.2.3. Amortisman Bedelleri

Kelime anlamı itibariyle “yıpranma payı”⁸³⁴ anlamına gelen amortisman, üretime/gelire kaynaklık eden sermaye mallarının kullanımdan doğan aşınma ve yıpranma payını ifade eder.

Amortisman, niteliği, ölçüsü, hesaplama yöntemleri gibi konularıyla oldukça geniş bir konudur. Konumuzu doğrudan ilgilendirmedığı için bu alanlarda ayrıntıya girmeyeceğiz. Sadece amortismanın konusuna ve amortisman tabi varlıklara kısaca işaret ederek, amortisman bedellerinin zekat matrahından düşülüp düşülmeyeceği konusunu ele alacağız.

Vergi Usul Kanunu amortismanın konusunu, “İşletmede bir yıldan fazla kullanılan ve yıpranmaya, aşınmaya veya kıymetten düşmeye maruz bulunan gayrimenkullerle, 269. madde gereğince,⁸³⁵ gayrimenkuller gibi değerlendirilen iktisadî

⁸³⁴ --Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, “amortisman maddesi” s. 91.

⁸³⁵ --V.U.K’nun 269. maddesinde gayrimenkuller gibi değerlendirilen iktisadî kıymetler şunlardır: 1) Gayri menkullerin mütemmim cüzleri ve teferratı 2) Tesisat ve makineler 3) Gemiler ve diğer haklar 4) Gayri maddî haklar.

kıymetlerin, alet, edevat, mefruşat ve demirbaşlarının ve sinema filmlerinin... tespit edilen değerinin, bunların kullanılabilecekleri süre zarfında yok edilmesi amortismanın konusunu teşkil eder”⁸³⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Amortisman tabi varlıklar şunlardır:⁸³⁷

--Birden fazla muhasebe döneminde kullanılması beklenen

--Sınırlı bir hizmet süresi olan

--Bir işletme tarafından mal ve hizmet üretim ve tedarikinde, işletme içi genel yönetim amaçları için elde tutulan varlıklardır.

Esasen amortisman, maddî ve maddî olmayan duran varlıklarla,⁸³⁸ özel tükenmeye tabi varlıkların tümü için geçerli olup,⁸³⁹ tüm işletmeler için söz konusudur.

Tüm ticarî işletmelerde, özellikle de, sınaî sektör alanında faaliyete yönelmiş ticarî işletmelerde, üretime/gelire kaynaklık eden malların, artık üretim yapamayacak duruma geldiklerinde yerlerine yenilerini koymak önemli bir sorun teşkil eder. Zira her üretim aracının/gelir kaynağının belli bir iktisadî ömrü vardır. Bu ömrün sonuna gelindiğinde, üretime/gelire kaynaklık eden varlık, işlevsiz hale gelir. Kaynağın atıl duruma düşmesi halinde üretimde kesintinin yaşanmaması için yerine yenisinin konması zorunludur.

Amortisman sorunu, gelirin elde edilmesinde ömrü birden fazla yıla yayılan mallardan yararlanıldığı tüm durumlarda ortaya çıkar. Bu tür mallar iktisadî ömürlerinin sonuna geldiklerinde, üretimin ve gelirin devam edebilmesi için yenilerinin satın alınması gerekir.⁸⁴⁰ Amortisman bedellerinin ayrılması, bir anlamda üretimin ve gelirin dolayısıyla işletmenin devamlılığı prensibine dayanır.

Üretimin artırılması ve geliştirilmesi çabalarında zekat perspektifi hayli dikkat çekicidir. Nitekim belli bir emek ve masraf yapılarak elde edilen üründe zekat oranının

⁸³⁶--V.U.K, md. 313.

⁸³⁷--Kotar, Erhan, Dokur, Şükrü, İşletmelerin Malî İşlemleri ve Muhasebesi, Alfa Yay., İstanbul 2002 s. 401. Sevilengül, Orhan, Genel Muhasebe, Gazi Kitabevi, Ankara 2003, s. 404.

⁸³⁸--*Duran varlıklar*, “bir yılda veya normal faaliyet dönemi içinde paraya çevrilmesi veya tüketilmesi öngörülme varlıklardır. Paraya çevrilme ya da tüketilme zamanı bir yıla inen varlıklar, duran varlık olma niteliğinin kaybederek, dönen varlıklar haline gelirler.” *Dönen varlıklar*, “işletmenin nakit olarak elde tuttuğu paralarla, bankaya yatırdığı paralar ve normal koşullarda bir yıl içinde ya da işletmenin normal faaliyet dönemi içinde paraya çevrilmesi veya tüketilmesi öngörülen varlıklardır.” Duran ve Dönen varlıklar ilgili geniş bilgi için bkz. Sevilengül, s. 155 vd. 384 vd.

⁸³⁹--Sevilengül, s. 404.

⁸⁴⁰--Uluatam, s. 256.

düşük tutulması, üretim karşısında zekatın konumunu çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Daha doğrusu üretime yapılan masrafa istinaden zekat oranlarının düşük tutulması, İslam'ın üretim karşısındaki tutumunu en güzel şekilde yansıtmaktadır.

Kanaatimizce üretimde sürekliliğin sağlanabilmesi için amortisman bedellerinin zekat matrahından düşülmesi, zekatın üretim karşısındaki mantalitesinin bir gereğidir. Zira atıl duruma düşen bir kaynağın yerine yenisinin konması çok kolay olamayacağı için, üretimin aksama olasılığı her zaman olacaktır. Dolayısıyla üretim için yapılan masraflarda zekat oranlarının düşük tutulması şeklindeki genel yaklaşımına istinaden diyebilir ki; üretimi aksatma riskine girmeden atıl duruma düşen kaynağın yerine yenisinin konularak üretime devam edilmesini sağlamak amacıyla, amortisman bedellerinin zekat matrahından düşülmesi gerekir.

Matrahtan düşülecek amortisman tutarı, üretime/gelire kaynaklık eden sermaye malının maliyetidir. Basit bir hesapla, kaynağın toplam maliyetinin tahmini ömrüne bölünmesiyle bulunacak miktar, her yıl ayrılacak amortisman payını belirleyecektir.⁸⁴¹ Belirlenen bu pay, her yıl zekat matrahından düşülecektir. Bu tarzda her yıl ayrılacak amortisman bedelleri neticesinde iktisadî ömrü sona erip, atıl duruma düşen kaynağın yerine yenisini alarak üretime devam etmek mümkün olacaktır.

3.3.2.4 Tahsisatlar/Karşılıklar

İşletmeler, faaliyetlerini sürdürürken zarar etme, müşterilerinden para toplama güçlüğü, eldeki malın fiyatının düşmesi ve benzeri nedenlerden dolayı kendi varlıklarını ve faaliyetlerinin devamını tehdit eden muhtelif tehlikelerle karşı karşıyadırlar. İşletmelerin ileride karşılaşılabilecekleri risklere karşı tıpkı bir organik varlık gibi önceden tedbir almaları kaçınılmazdır. Bu nedenle işletmeler, bu tür riskelere karşı önceden finansal tedbirler alırlar.

İşletmenin belirli bir varlığına yönelmiş risklere karşı alınan finansal tedbirlere muhasebe dilinde tahsisatlar/karşılıklar⁸⁴² denir. Başka bir ifadeyle karşılıklar, işletmenin belirli varlıklarının taşıdıkları risklerin karşılanması amacıyla oluşturulan

⁸⁴¹--Bu yöntem, Amortisman Hesaplama Yöntemlerinden “Düz (doğrusal) Amortisman Yöntemidir” Diğer yöntemler hakkında geniş bilgi için bkz. Uluatam, s. 256-257; Küçükşavaş, Nihat, Genel Muhasebe, Beta Yay., İstanbul 2001, s. 204 vd. Sevilengül, s. 407 vd.

⁸⁴²--Aktuğlu, Mehmet Ali, Amortismanlar Ve Muhasebeleştirilmeleri, İzmir İktisadî ve Ticarî İlimlar Akademisi Yay., İzmir, 1968, s 21.

geçici fonlardır.⁸⁴³ Vergi Usul Kanununda karşılıklar şöyle tanımlanmaktadır: “Ortaya çıkan veya çıkması beklenen, fakat miktarı kesin olarak kestirilemeyen ve teşebbüs için bir *borç* niteliği taşıyan belli zararları karşılamak amacıyla hesaben ayrılan meblağlara karşılık denir”⁸⁴⁴ Tanımda karşılıklarla ilgili olarak ortaya konan en dikkat çekici nokta, karşılıkların *borç niteliği* taşıdığıının ifade edilmesidir. Yani karşılıklar, her ne kadar işletmelerin kendilerini risklere karşı korumak amacıyla almış oldukları ekonomik tedbirler olsa da, hukuken borç niteliği taşımaktadırlar.

İşletmelerin ayırdıkları karşılıkların başlıcaları şunlardır:⁸⁴⁵

--*Duran varlıkların aşınma bedeli için (amortisman masrafları için) ayrılan karşılıklar,*

--*Şüpheli alacaklar için ayrılan karşılıklar,*

--*Personelin işine son verme veya zorunlu emeklilikleri için ayrılan karşılıklar,*

--*Malın değer kaybına istinaden ayrılan karşılıklar;*

Yukarıda ifade edilen karşılıklardan ilki olan amortisman bedelleri için ayrılan karşılıkları, daha önce ayrı bir başlık halinde incelediğimiz için burada diğer üç karşılık türünü ele alacağız. Söz konusu karşılık türlerinin mahiyeti hakkında kısaca bilgi verip, akabinde mezkûr karşılıkların zekat matrahından düşülüp düşülmeyeceği hususunu anahatlarıyla irdelemeye alacağız.

Şüpheli alacaklar için ayrılan karşılıklar; Bu tür karşılıklar, işletmelerin alacaklarının ödenmemesi durumunda ortaya çıkacak zararları bertaraf edebilebilmeleri için ayırdıkları karşılıklardır. Karşılık ayırmayı gerektirecek nitelikteki şüpheli alacaklar; 1) Dava veya icra safhasındaki alacaklar, 2) Yapılan protestoya veya yazı ile bir defadan fazla istenmesine rağmen borçlu tarafından ödenmemiş bulunan dava ve icra takibine değmeyecek derecede küçük alacaklardır.⁸⁴⁶ Bu iki niteliği taşıyan alacaklar şüpheli alacak sayılır ve işletmenin gelirinden bunlar için karşılık ayrılır.

Personelin işine son verme veya zorunlu emeklilikleri için ayrılan karşılıklar;

Bu tür karşılıklar, çalışanların işten çıkarılma yahut zorunlu emeklilik durumları için

⁸⁴³--Saygılıoğlu, Nevzat- Biçer, Hüsametdin, İşletmelerde Vergi Ve Muhasebe, Vergi Yay., Ankara 1982, s. 204.

⁸⁴⁴--V.U.K. md, 288.

⁸⁴⁵--Aktuğlu, s. 23; Kotar/Dokur, s. 468; Saygılıoğlu/Biçer, s. 179 ve 205; Küçüksavaş, s. 313-317.

⁸⁴⁶--Bkz. V.U.K. md. 323.

ayrılan karşılıklardır ki, bu karşılıklar sözleşme veya hukukî bir zorunluluktan doğar.⁸⁴⁷ Çalışanın zorunlu emekliliği veya işten çıkarılması durumunda ona ödenecek tazminatlar, ayrılan bu karşılıklardan finanse edilir.

Malın değer kaybına istinaden ayrılan karşılıklar; Bu tür karşılıklar, işletme dışındaki ekonomik nedenlerden dolayı⁸⁴⁸ dönem sonunda elde bulunan malın çarşıdaki fiyatının, maliyet fiyatından daha düşük olması durumunda fiilen meydana gelmiş düşüş sebebiyle, gerçekleşmiş zararları göğüslemek amacıyla ayrılan karşılıklardır.⁸⁴⁹

Yukarıda anahatlarıyla ifade edilen karşılıkların, zekat matrahından düşülüp düşülmemesi meselesine gelince;

Şüpheli alacaklar için ayrılan karşılıklar, zekat matrahından düşülürler.⁸⁵⁰ Çünkü bu karşılıklar, tahsil edilip edilmeyeceği önceden bilinemeyen alacakların karşılığı olduğu için, bir anlamda ortaya çıkması kuvvetle muhtemel bir zararı telafi etme amacı taşımaktadırlar. Zira her türlü alacak için karşılık ayrılamaz. Kendisi için karşılık ayrılacak alacakların şüpheli alacak durumunda⁸⁵¹ olması gerekir. Üstelik yükümlü istediği yılda değil, alacağı şüpheli hale geldiği yılda⁸⁵² ancak karşılık ayırabilir. Bir tacir yahut ticarî işletmenin, ayakta durup faaliyetlerine devam edebilmesi için kendini zarara uğratacak durumlara karşı önlem alma zorunluluğu, zorunlu ihtiyaçları matrah dışı bırakan zekat mantalitesiyle paralellik arz eder.

Şüpheli alacakların tahsil edilmesi durumunda onlar için ayrılan karşılıklar, zekat matrahına ilave edilirler. Bizzat şüpheli alacakların tahsil edilmesi halinde ise, bu tarz alacaklar alacaklı üzerinde yıllarca kalmış olsalar da, klasik bazı bilginlerin⁸⁵³ tahsili

⁸⁴⁷--Kotar/Dokur, s. 468; Küçüksavaş, s. 316.

⁸⁴⁸--Aktuğlu, s. 23.

⁸⁴⁹--Karadavî, Yusuf, "Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı" (Çev: Saffet Köse) I. Uluslar arası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombat Yay., Konya 1997, s. 518.

⁸⁵⁰--Karadavî, "Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı" s. 519.

⁸⁵¹--Hangi alacakların şüpheli alacak sayılacağı V.U.K belirtilmiştir. Söz konunun 323. maddesine göre, 1) Dava ve İcra safhasında bulunan alacaklar, 2) Yapılan protestoya veya yazı ile bir defadan fazla istenilmesine rağmen borçlu tarafından ödenmemiş bulunan dava ve icra takib.e değmeyecek derecede küçük alacaklar, şüpheli alacak sayılırlar.

⁸⁵²--Nitekim Danıştay 4. Dairesi, 3.4.1973 gün ve E. 1972/738 K. 1973/1787 Sayılı kararında, şüpheli alacaklar için karşılık ayrılmasının yükümlülerin istediği yılda değil, alacağın şüpheli hale geldiği yılda mümkün olduğunu kabul etmiştir. Bkz. Saygılıoğlu/Biçer, s. 179. Dolayısıyla yükümlü herhangi bir alacağını gerekçe göstererek istediği yılda karşılık ayıramaz.

⁸⁵³--Ömer b. Abdulaziz, Hasan, Leys, Evzaî ve İmam Malik, tahsili güç olan alacakların kabzedilmesi durumunda sadece bir yıllık zekatının verileceği kanaatindedirler. Bkz. İbn Kudâme, IV, 26; İbn Kudâme el-Makdisî, III, 391; Seyyid Sabık, I, 402.

güç alacakların zekatı ile ilgili yaklaşımları gereğince sadece bir yıllık için zekata tabi olurlar.

Personelin işine son verme veya zorunlu emeklilikleri için ayrılan karşılıklar, da zekat matrahından düşülür.⁸⁵⁴ Çünkü bu tür gerekçeler için ayrılan karşılıklar, hukukî zorunluluktan⁸⁵⁵ doğar. Yani işletmeler, bu tür karşılıkları kanunen ayırmak zorundadırlar. Hal böyle olunca bunlar, işletmelerin üzerinde bir borç niteliğindedir. Dolayısıyla tıpkı diğer zorunlu giderler gibi, bu tür borç niteliği taşıyan karşılıkların da zekat matrahından düşülmeleri gerekir.

İşine son verilen veya zorunlu olarak emekli olan kişi bu karşılığı aldığı anda sadece bir yıllık zekatını vermekle mükelleftir.⁸⁵⁶

Malın değer kaybına istinaden ayrılan karşılıklar da, diğer karşılıklar gibi zekat matrahından düşülürler.⁸⁵⁷ Zira bu karşılıklar, malın çarşıdaki fiyatının dönem sonunda maliyeti altına düşmesi halinde, fiilen meydana gelen zararı karşılamak içindir.⁸⁵⁸ Dolayısıyla gerçekleşmiş zararın karşılıkları oldukları için zekata tabi değildirler. Buna mukabil, ileride gerçekleşme ihtimali dahilinde olan düşüşler için ayrılan karşılıklar ise, matrah tespitinde dikkate alınmazlar, yani bunlar matrahtan düşülmezler.⁸⁵⁹

Karşılıklar konusuna son vermeden işletmelerin bazı gerekçelere istinaden ayırdıkları *ihtiyatlara/yedeklere* ve bunların zekat matrahından düşülüp düşülmeyeceği konusuna kısaca işaret etmek istiyoruz.

Yedekler, işletmelerin elde etmiş oldukları kârdan ayrılan fonlardır.⁸⁶⁰ Bu özellikleri nedeniyle *karşılıklardan* ayrılırlar. Çünkü karşılıklar, yedekler gibi net kazançla ilgili olmayıp, net kazanç sağlanmasa da ayrılırlar.⁸⁶¹ Ayrıca karşılıkların ayrılabilmesi için bir zararın doğması veya doğacağına ilişkin bazı belirtilerin bulunması gerekli iken⁸⁶² yedekler, belki de hiçbir zaman ortaya çıkmayacak değer

⁸⁵⁴--Karadavî, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı” s. 519.

⁸⁵⁵--Kotar/Dokur, s. 468.

⁸⁵⁶--Karadavî, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı” s. 519.

⁸⁵⁷--Karadavî, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı” s. 519.

⁸⁵⁸--Karadavî, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı” s. 519.

⁸⁵⁹--Karadavî, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı” s. 519.

⁸⁶⁰--Kotar/Dokur, s. 467. Yedeklerin net kazançtan ayrılması gerektiğine dair kanun maddesi için bkz. TTK, md. 467.

⁸⁶¹--Aktuğlu, s. 24.

⁸⁶²--Saygılıoğlu/Biçer, s. 205.

eksilmelerine karşı alınan tedbirleri⁸⁶³ ifade ederler. Dolayısıyla karşılıklar ve yedekler, doğuş itibariyle yani yapısal olarak birbirinden farklıdırlar. Nitekim karşılıklar ortaya çıkan veya çıkması beklenen fakat tutarı önceden kestirilemeyen zararları karşılamak amacıyla ayrıldıkları için hukuken borç niteliği taşırlarken,⁸⁶⁴ yedeklerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Farklı isimler altında birçok alanla ilgili olarak ayrılan yedekler, temelde *kanunî yedekler* ve *isteğe bağlı yedekler*⁸⁶⁵ olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Karşılıklar ve yedekler arasındaki bu esaslı fark, zekat hukuku açısından da dikkate alınması gereken bir farktır. Nitekim her iki alan vergi hukuku yönünden farklı hukukî sonuç doğururlar. Vergi hukukuna göre karşılıklar, sonuç hesaplarını etkilerken, yedekler etkilemezler.⁸⁶⁶ Kanatimizce muhtemel riskler için ayrılmış olan yedekler, zekat matrahından düşülmezler. Zira bunlar, net kazançtan ayrılan fonlar olup, işletme üzerinde borç niteliği taşımazlar. Zekat mantalite olarak net kazancı esas alır. Dolayısıyla net kazanç üzerine kurulu yedeklerin matrahtan düşülmesi doğrudan zekatın bu mantalitesiyle çelişir.

3.3.2.5. Borçlar

Genel olarak borcun zekatı etkileyip etkilemeyeceği, hangi tür borçların zekatı etkileyeceği, hangilerinin etkilemeyeceği gibi konularda klasik fıkıh ekollerinin yaklaşımlarını, mevzu ile ilgili kriterleri incelerken mevzuun “borç karşılığı olmaması” başlığı altında ifade etmiştik. Burada bu konulara tekrar girmeyeceğiz.

Bu başlık altında ticarî işletmelerin ticarî işlerinde uzun vadeli olarak aldıkları borçların/kredilerin ticarî kazançtan/zekat matrahından düşülüp düşülmeyeceği konusunu ele alacağız. Günümüzde tacirler veya ticarî işletmeler, yaptıkları iş gereği yatırım yapmak veya ticarî işin gerektirdiği başka bir amaçla çok yaygın olarak uzun vadeli krediler almaktadırlar. Alınan krediler, çok uzun yıllara yayıldığı gibi miktarları da çok büyük olabilmektedir. Bu kredilerin toplam miktarları mı yoksa belli bir miktarı mı ticarî kazançtan düşülecektir?

⁸⁶³--Aktuğlu, s. 25.

⁸⁶⁴--Bkz. V.U.K, md. 288.

⁸⁶⁵--Yedeklerin çeşitleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aktuğlu, s. 18-19.

⁸⁶⁶--Saygılıoğlu/Biçer, s. 205.

Borç, *ister peşin ister vadeli olsun, kendi miktarınca zekatın vucubuna engel olur* hükmü⁸⁶⁷ ve adeten istenmediği gerekçesiyle müeccel mehrin zekatına ilişkin klasik bazı bilginlerin savunduğu, *tecil edilmiş borç zekatın vucubuna engel olmaz*⁸⁶⁸ hükmü gereğince, sadece bir hesap dönemi içindeki toplam borç miktarı matrahtan düşülür. Yani uzun yıllara yayılmış aylık, birkaç aylık yahut yıllık olarak ödenen borcun yıllık toplam taksit miktarı, o yılın zekat matrahından düşülür. Sonraki yıllarda da aynı şekilde her yılın toplam taksit miktarı ait olduğu yılın zekat matrahından düşülür. Zira uzun vadeli borcu olan mükellef, bir hesap dönemi içerisinde tüm borcundan değil, sadece taksitlerilerek aylara bölünmüş borcundan sorumludur. Dolayısıyla hesap dönemi bir yıl olan zekat matrahından sadece bir yıllık toplam taksit miktarının düşülmesi gerekir.

3.4. Ticarî Malda Zekat Nisabı ve Zekat Oranı

3.4.3. Ticaret Mallarında Zekat Nisabı

Ticaret mallarının zekat hükümlerinin, paranın zekat hükümleri ile aynı olduğu klasik fıkıh müktesebatında kabul edilen ortak bir yaklaşımdır. Ancak söz konusu malların zekat hükümlerinin (özellikle de nisap ve nispetinin) paranın zekat hükümleri ile aynı olduğu ve bu ayniyetin nass kaynaklı olup olmadığı, ticarî faaliyet türlerinin düne göre çok farklılaştığı ve ticarî alanın kapsamının çeşitlenerek devasa boyutlara ulaştığı günümüzde yeniden düşünülmesi gereken bir konudur. Bu başlık altında özelde ticaret mallarının zekat nisabının, genelde ise ticaret mallarına ilişkin zekat hükümlerinin tümünün, paranın zekat hükümleri ile aynı olup olmadığını nass bağlamında ele almaya çalışacağız. Geline nokta, geçmişe göre oldukça farklı ticarî faaliyetlere konu olan ticarî malların nisabının, paranın nisabından dolayısıyla klasik ticaret malı nisabından farklı olup olamayacağı konusunu, bu mallarla ilgili hükümlerin nass temelini irdeledikten sonra ele alacağız.

Zekata tabi tüm diğer mallar gibi, ticaret mallarının zekat nisabı ile ilgili olarak da, Kur'an-ı Kerim'de açık bir bilgi mevcut değildir. Ancak zekata tabi diğer malların

⁸⁶⁷--Kâsânî, II,383

⁸⁶⁸--Tecil edilmiş borcun zekat matrahından düşülüp düşülmeyeceği konusu, klasik fıkıh bilginleri tarafından mehrin zekatın vucubuna engel olup olmayacağı meselesinde ele alınmıştır. Genel yaklaşım mehr ister muaccel/peşin isterse müeccel/vadeli/sonraya bırakılmış olsun zekatın vucubuna engel olacağı istikametindedir. Ancak bazı bilginler muaccel mehrin zekatın vucubuna engel olacağı, müeccel mehrin ise adeten istenmediği gerekçesiyle engel olmayacağı görüşündedirler. Geniş bilgi için bkz. Kâsânî II, 384; İbnü'l-Hümâm, II, 173; İbn Nüceym, II, 357.

nisabına ilişkin hadislerde ayrıntılı bilgiler olmasına rağmen, ticaret mallarının nisabı ilgili net bir bilgi yer almamaktadır. Hatta ticaret mallarının nisabı gibi daha özel bir alanda delilin olup olmadığı meselesinden önce, bizzat bu malların zekata tabi olduğu hususunda tartışmasız bir nass olmadığı için, bu konu klasik fıkıh bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Nitekim söz konusu malların zekata tabi olduğuna ilişkin itiraza mahal bırakmayacak netlikte deliller olmadığı gerekçesiyle klasik bazı bilginler⁸⁶⁹ ticaret mallarının zekata tabi olmadığını savunmuşlardır. Ticaret mallarının zekata tabi olup olmadığı hususundaki tartışma, tartışma konusunun muhtevasının ötesinde bir anlam ifade etmektedir ki o da, bu alanda herkesçe kabul edilebilecek bir nassın olmadığı gerçeğidir.

Esasen zekatın gerçekleştirmek istediği gaye dikkate alındığında, ticaret mallarının zekata tabi olduğu konusu, delile ihtiyaç duymayacak kadar nettir. Nitekim servetin belirli ellerde toplanmayıp geniş kitlelere yayılmasını amaçlayan zekatın, gelir ve servet birikiminin en geniş ve en fazla olduğu alan olan ticaret alanını kapsam dışı bırakması, bizzat kendi amacıyla çatışacaktır. Zira böyle devasa bir alanın zekata tabi olması, zekatı zekat yapan temel amacın bir gereğidir.

Mevcut durumda ticaret mallarının zekata tabi olduğu hususunda bir şüphe olmadığı halde, böyle önemli bir alanla ilgili olarak nassların ne söylediği de merak konusudur. Özellikle miktarlar konusunda aklîliğin değil, tevkiîliğin esas olduğu yüksek sesle dile getirilen genel bir kanı iken, konumuz olan ticarî malın nisap miktarının ne olduğu sorusu, ilk olarak nassların bu konuda ne söylediği gerçeğini akla getirmektedir. Dolayısıyla genelden özele bir yaklaşımla, öncelikle genel olarak ticaret mallarının zekatı hakkındaki nassları, akabinde ise şu an inceleme konumuz olan ve ticaret mallarının yaygın olarak bilinen nisabının hangi temele dayandığını tespit etmek, konumuza bir veri oluşturmaları açısından önem arz etmektedir. Bunun için de, ilk olarak

⁸⁶⁹--Ticaret mallarının zekata tabi olmadığını savunanların başında ünlü Zahirî bilgin İbn Hazm gelmektedir. O'na göre, bu alanı zekat kapsamına alacak kesin bir rivayet yoktur. İbn Hazm, Muhalla'da Hz. Peygamber (s)ve ashaptan ticaret eşyası hakkında gelen rivayetleri naklederek kritiğini yapmakta ve bunların delil olamayacağı sonucuna varmaktadır. Ticaret mallarının zekata tabi olduğuna ilişkin olarak nakledilen Semüre b. Cündep hadisini irdelerken şöyle demektedir: Semüre hadisi sakıttır. Çünkü Süleyman b. Musa (son ravi) ve Semüre arasında geçen bütün râviler kimsenin tanımadığı kişilerdir. Kaldı ki, bu hadis sahih olsa bile delil olamaz. Çünkü hadiste geçen sadakanın farz olan zekat olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Şayet Hz. Peygamber, bu hadisteki sadaka lafzı ile farz olan zekatı kastetmiş olsaydı, elbette onun vaktini, miktarını, nasıl verileceğini, aynından mı yoksa kıymetinden mi verileceğini ve neye göre kıymetlendirileceğini açıklardı. Zira Hz. Peygamberin, zekatı vacip kılıp, ne kadar ve nasıl verileceğini açıklamaması şaşılacak bir durumdur. İbn Hazm'ın konuyla ilgili diğer rivayetler için yapmış olduğu değerlendirmeler için bkz. İbn Hazm, , V. 347 vd.

ticaret mallarının zekatı hakkındaki genel nasslar, sonrasında ise doğrudan konumuz olan ticaret mallarının zekat nisabının nass temelini olup olmadığı konusu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ticaret, kelime olarak hem Kur'an'da hem de hadislerde yer almaktadır. Ticaret kelimesi, Kur'an'da gerçek ve mecâzî bağlamda olmak üzere toplam sekiz ayette⁸⁷⁰ dokuz kez geçmektedir. Bu ayetlerden bir kısmında ticaret, karşılıklı rızaya dayanan kazandırıcı bir muamele, bir kazanç, bir kazanç yolu⁸⁷¹ olarak gerçek anlamda kullanılmaktadır. Diğer bir kısmında ise, hidayetle sapıklığın değişimi şeklinde ifade edilen, dolayısıyla konusunun mal olmadığı bir alış veriş⁸⁷² ile, bu dünyada yapılacak bazı davranışlara karşılık öteki dünyada elde edilecek kazancın değişimi⁸⁷³ şeklinde mecazî bir bağlamda kullanılmaktadır.

Hadislerde ise, genel olarak ticaret ahlakı, ticarete konu olabilen ve olamayan mallar, yasak alım-satım usulleri, tacirlerin taşınması gereken özellikler, ticarete dalıp insanın gerçek amacından sapmaması gibi konular⁸⁷⁴ üzerinde durularak, daha ziyade ticaret hayatının işleyişini düzenleyici tavsiyeler yer almaktadır.

Ticaret mallarının zekatı ile ilişkilendirilen nasslara gelince, Kur'an-ı Kerim'de doğrudan kazançların infak edilmesine ilişkin net bilgiler içeren ayetin yanı sıra, genel olarak malda fakirlerin hakkı olduğunu bildiren ayetler de mevcuttur. “*Ey İman Edenler! Kazandığınız güzel şeylerden ve topraktan sizin için çıkardıklarımızdan harcadığınız*”⁸⁷⁵ ayetinde, emir kipiyle ifade edilen ve üst bir kavram olan *infakın* zekatı da kapsadığı müfessirler⁸⁷⁶ tarafından kabul edilmektedir. Mezkûr ayette geçen, üst ve genel bir yapıya sahip olan “*kazanç*” kavramının kapsamına ticarî kazançların/ticaret mallarının girdiği hususunda müfessirlerin⁸⁷⁷ aşağı yukarı ortak kanaati vardır. Ayrıca doğrudan ticaret mallarıyla ilgili olmamakla birlikte, genel olarak *mal* ifadesiyle zenginlerin mallarında fakirlerin hakkı olduğunu bildiren ayetler⁸⁷⁸ de, fakirlerin hakkı

⁸⁷⁰--Bkz. Bakara, 2/16, 282; Nisâ, 4/29; Tevbe, 9/24; Nur, 24/37; Fatır, 35/29; Saff, 61/10; Cuma, 62/11.

⁸⁷¹--Bkz. Bakara, 2/282; Nisâ, 4/29; Tevbe, 9/24; Nur, 24/37; Cuma, 62/11.

⁸⁷²--Bkz. Bakara, 2/16, (Bu ayette hidayete karşılık sapıklığın satın alınmasıyla kendilerine kâr getirmeyecek bir ticaretten bahsedilmektedir.)

⁸⁷³--Bkz. Fatır, 35/29; Saff, 61/10.

⁸⁷⁴--Karşılaştırmalı olarak bkz. Buhârî, Buyu', 8, 11, 22, 105; Müslim, Buyu' 1, 2, 48; Musakât, 69; Ebu Davut, Buyu', 64; İbn Mâce, Ticârât, 1, 3; Tirmizî, Buyu', 4, 5; Nesâî, Buyu', 4, 5.

⁸⁷⁵--Bakara, 2/267.

⁸⁷⁶--Bkz. Taberî, III, 104; Cassas, I, 554; İbn Arabî, I, 312.

⁸⁷⁷--Taberî, III, 104-105; Cassas, I, 554; İbn Arabî, I, 313; Elmalılı, II, 198.

⁸⁷⁸--Zariyât, 51/19; Meâric, 70/24-25.

olarak genelde tüm zekatın, özelde ise ticaret mallarının zekata tabi olduğuna delil teşkil etmektedir.

Doğrudan ticaret mallarının zekatına ilişkin Hz. Peygamberden gelen rivayetler oldukça sınırlıdır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamberin satış için hazırlanan şeyleri zekata tabi tuttuğunu bildiren rivayettir. Semüre bin Cündep adlı sahabî konuyla ilgili şu rivayeti nakletmektedir: “*Rasulullah satış için hazırladığımız malların zekatını vermemizi emrederdi.*”⁸⁷⁹ Diğeri ise, kumaş, elbise, ev eşyası gibi şeylerde zekatın olduğunu ifade eden rivayettir. Ebû Zerr, Hz. Peygamber’den bu konuda şöyle bir hadis rivayet etmektedir: “*Devenin zekatı vardır, koyunun zekatı vardır, sığırın zekatı vardır, kumaş, elbise, ev eşyasının (bezz) zekatı vardır.*”⁸⁸⁰ Hadisin orijinal metninde geçen “bezz” kelimesi; kumaş, elbise, ev eşyası gibi anlamlara⁸⁸¹ gelmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan ticaret malını konu edinen rivayetler bunlarla sınırlıdır.

Bunların dışında, Hz. Peygamber’den genel olarak *malın* zekata tabi olduğunu ifade eden rivayetler de nakledilmiştir. Mesela “*Malının zekatını ödersen sorumluluğunu yerine getirmiş olursun.*”⁸⁸² şeklinde, malda zekâtın ödenmesini bir sorumluluk olarak sunan bu hadisin yanı sıra, emir kipiyle “*Mallarınızın zekatını ödeyiniz*”⁸⁸³ şeklindeki hadisler kaynaklarımızda mevcuttur. Son olarak aktardığımız bu hadislerde doğrudan ticaret malları geçmemektedir. Ancak mal kavramı genel olarak kullanıldığı için, söz konusu hadislerin ticaret mallarını da kapsadığını düşünmek, çok da zorlama bir yaklaşım olmasa gerektir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, esasen ticaret mallarının zekata tabi olduğu hususu, ispata gerek kalmayacak kadar açıktır. Bu delilleri burada ele almamız, ticaret mallarının zekata tabi olduğunu ispat amacına yönelik değildir. Amacımız, ticaret mallarıyla ilgili olarak aktarılan nasslarda, mezkûr malların zekatının muhtevasına, başka bir ifadeyle nisap ve nispetine ilişkin, herhangi bir hükmün olup olmadığını tespittir. Aktardığımız nasslarda görüleceği üzere, gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse hadislerde söz konusu malların nisabı ile ilgili herhangi bir atıf bulunmamaktadır.

⁸⁷⁹--Bkz. Ebu Davut, Zekat, 3.

⁸⁸⁰--Darekutnî, Zekat, 5/26-27-28.

⁸⁸¹--Bkz. İbn Manzûr, V, 311, “Bezz” maddesi.

⁸⁸²--Bkz. Tirmizî, Zekat, 2; İbn Mace, Zekat, 3.

⁸⁸³--Nesâî, Zekat, 18; Ebu Davut, Zekat, 5.

Ticaret mallarının zekatı ile ilgili sahabe ve tabiinden nakledilen rivayetlerde, konunun muhtevasına ilişkin hükümler hakkında nispeten daha net bilgiler vardır. Örneğin, Hz. Ömer'in bir sahabîye elinde bulunan mallarını kıymetlendirip zekatını vermesini emrettiği, ravî tarafından şöyle aktarılmaktadır: *"Hz. Ömer bana uğradı ve malının zekatını öde" dedi. Ben de kendisine, "Benim elimde sadece bir ok torbası ve bir deri var" diye cevap verdim. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bunların kıymetini tespit et ve zekatını öde." dedi.*"⁸⁸⁴ Yine benzer bir şekilde, Hz. Ömer'in tacirlerin mallarının hesabını yaparak bunlardan zekat aldığını ifade eden rivayet, Abdulkârî isimli bir ravi tarafından şöyle aktarılmaktadır: *"Ben Ömer b. Hattab döneminde beytü'l-malda görevli bulunuyordum. Hz. Ömer atıyyeleri çıkardığı zaman tacirlerin mallarını bir araya toplar, o esnada hazır olan ve olmayan mallarının hesabını yapar ve sonra da hazır bulunan maldan, hazır olan ve olmayan mallarının zekatını alırdı.*"⁸⁸⁵

Ömer b. Abdilaziz'in zekat memuruna vermiş olduğu şu talimat, ticaret mallarının zekatının muhtevasına ilişkin biraz daha net bilgiler vermektedir: *"Sana uğrayan Müslümanların durumunu incele. Ticaret için olan mallarından her kırk dinarda bir dinarı zekat olarak al. Daha az olursa hesabını ona göre yap....."*⁸⁸⁶

Dikkat edilirse sahabe ve tabiinden gelen rivayetler, Hz. Peygamber'den nakledilenlere nispetle, ticaret mallarının zekatının muhtevası ile ilgili daha net bilgiler içermektedirler. Yukarıda da görüleceği üzere, ne Kur'an'da ne de hadislerde söz konusu mallarının zekatının muhtevasına (nisap ve nispetine) ilişkin hükümlere herhangi bir atıf vardır. Oysa sahabe ve tabiinden gelen rivayetlerde söz konusu malların zekat nisabı ve nispetinin, paranın nisap ve nispeti olduğuna dair ipuçları bulunmaktadır.

Ticaret mallarının zekatı ile ilgili hükümlerin, paranın zekat hükümleri ile aynı olduğu genel bir kanı olmasına rağmen, bu konuda doğrudan Kur'an'da ve Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerde herhangi bir atfın bulunmaması dikkat çekicidir. Bazı konularda ayrıntıya dair hükümleri, Hz. Peygambere bırakıp genel yaklaşımlarla yetinmek, Kur'an'ın yaklaşım tarzlarından olduğu için, söz konusu malların muhtevasına ilişkin hükümlerin Kur'an'da yer almaması anlaşılabilir bir şeydir. Ancak

⁸⁸⁴--Bkz. Ebu Ubeyd, s. 430, No: 1179.

⁸⁸⁵--Bkz. Ebu Ubeyd, s. 430, No: 1178. Ticaret amacıyla bulundurulmuş kumaş, elbise ve ev eşyası gibi şeylerin zekata tabi olduğuna ilişkin bir rivayet de, İbn Ömer'den nakledilmektedir. Bkz. Ebu Ubeyd s. 430, No: 1181.

⁸⁸⁶--Bkz. Malik, Muvatta, Zekat, 20.

yaşadığı dönemde mevcut tüm malların zekatı (nisap ve nispeti) ile ilgili oldukça ayrıntı içeren hükümler Hz. Peygamber (s) tarafından ortaya konmuş olmasına rağmen, o dönemde bilinen hatta oldukça gelişmiş ve yaygın olan ticaret alanında dönen malların zekatına/nisap ve nispetine ilişkin herhangi açık bir hükmün konmamış olması üzerinde durmayı gerektirecek bir konudur.

Klasik fıkıh müktesebatında ticaret mallarının zekat nisabı ile ilgili geleneksel yaklaşım, paranın zekat nisabı ile aynı olduğu yönündedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, klasik fıkıh kaynaklarında ticaret malı denince genellikle para ve canlı hayvanlar dışındaki menkul mallar kastedilmektedir. Oysa bugün ticarî zemin düne göre çok fazla değişmiştir. Nitekim tarım toplumunda olmayan pek çok faaliyet türü bugün ticarî alanda boy göstermeye başlamıştır. II. bölümde ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız gibi, bugün artık üretim, tüketim ve aracılık gibi birbirinden çok farklı faaliyet türleri ticarî alan içerisinde yer almaktadır. Kanaatimizce bugünkü içeriğiyle ticarî malın tabi olması gereken hükümler tümüyle paranın hükümleriyle aynı olmaması gerekir. Ticari arenadaki mevcut faaliyet türleri, yapısal farklılıkları bulunduğu için tek bir hükme tabi olmak yerine, her bir ticarî alanın kendine özgü bir takım hükümlere tabi olması gerekir. Bu bağlamda, nisap şartının aranıp aranmayacağı da ticarî faaliyet türlerine göre farklılık arz edecektir.

İmam-ı Âzam'ın içtihat sistematikteki genel ilkeye istinaden⁸⁸⁷ *matrahi*, *sermaye artı kazancın oluşturduğu ticarî faaliyet türlerinde nisabın aranması, sermayenin zekat dışı bırakılarak sadece gelirin/kazancın/üretimin matrahi oluşturduğu ticarî faaliyet türlerinde ise nisap şartının aranmaması gerekir*. Zira birinci durumda mükellefin mevcut tüm malı zekata konu olurken, ikinci durumda çok büyük meblağlara varan sermaye zekat dışı bırakılmaktadır.⁸⁸⁸ Nitekim sermayenin değil, sadece üretimin zekat matrahını oluşturduğu mal çeşitlerinde nisabın aranmaması gerektiği klasik bazı bilginler tarafından savunulmaktadır. Mesela, sadece üretimin zekat matrahını oluşturduğu toprak mahsullerinde İmâm-ı Âzam nisap şartını aramamaktadır.⁸⁸⁹ Yine sadece üretimin matrahi oluşturduğu yeraltı kaynaklarda Hanefî

⁸⁸⁷--Söz konusu ilke için bkz. Birinci Bölüm “Genel Olarak Zekat” başlığı

⁸⁸⁸--Metinde ifade edilen her iki durumda da matrahtan düşülecek giderler varsayılarak değerlendirme yapılmaktadır. Ticarî işletmelerde matrahtan düşülmesi gereken giderler hakkında geniş bilgi için bkz. Bu bölümün “Matrahtan İndirilecek Giderler” başlığı

⁸⁸⁹--Bkz. Kâsânî, II, 506; Merğînânî, I, 108; Mevsilî, I, 146-147.

Ekolü nisap şartını aramamaktadır.⁸⁹⁰ Buna göre, market, mağaza gibi sermaye artı kazancın matrahı oluşturduğu faaliyet türlerinde nisap şartı aranmalı, sabit yatırım sermayesi ve üretim/kazanç araçları matrah dışı kalıp sadece gelirin/üretimin/kazancın matrahı oluşturduğu sanayi ve hizmet sektöründe nisap şartının aranmaması gerekir.

3.4.4. Ticaret Mallarında Zekat Oranı

Tespit edebildiğimiz kadarıyla –bir önceki konuda aktardığımız nasslarda da görüleceği üzere - ticaret mallarının zekat oranlarıyla ilgili olarak doğrudan Hz. Peygamberden nakledilen bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak sahabe ve tabiin uygulamalarına dayandırılan geleneksel kabule göre, ticaret mallarının zekat oranı, paranın zekat oranı ile aynıdır. Yani tıpkı para gibi ticaret malları da %2,5 oranında zekata tabidir. Ticaret mallarının zekat oranlarına ilişkin bu klasik yaklaşım, geçmişte oldukça dar kapsamlı ticarî ilişkilere konu olan ticaret malları için uygulanagelen bir yaklaşımdır.

Ancak içinde yaşadığımız dünyada ticarî faaliyetler, klasik fıkıh müktesebatında ticaret/ticaret malı denince ilk akla gelen menkul mal alım satımı boyutunu çoktan aşmıştır. Bugün artık, ticarî alanın kapsamı genişlemiş ve bu alanda yürütülecek faaliyetler çok çeşitlenmiştir. Nitekim günümüzde ticarî faaliyetler, *üretim, tüketim, değişim* faaliyetlerini içine alarak, gelir ve servet birikimin devasa boyutlara ulaştığı çok daha geniş bir yelpazede icra edilir olmuştur. Ayrıca bugünün ticarî faaliyetleri, tek bir muameleyi ve tek bir kişiyi aşarak, işletme boyutunda yürütülür hale gelmiştir.

Gelinen noktada ticarî faaliyetlerin yürütülmesi ve ticarî kazanca ulaşmada devasa yatırımlar zorunlu hale gelmiştir. Gerek otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi hizmet alanlarında gerekse sınaî sektör alanında faaliyete yönelmiş ticarî işletmelerde, zorunlu hale gelen uzun vadeli yatırımlar ve üretim araçları, ticarî faaliyetlerin çehresini değiştirmiştir.

Günümüzdeki ticarî faaliyet türlerinin kapsamının genişleyerek farklılaşması, ticaret mallarının tabi olduğu hükümlerin bütünüyle paranın zekat hükümleriyle, dolayısıyla klasik ticaret malı hükümleriyle, aynı olup olmadığını tartışılır hale getirmiştir. Ticaret mallarında sermaye artı kazancın zekat matrahını oluşturduğu yönündeki klasik yaklaşım da, bu tartışmadan nasibini almıştır. Özellikle günümüzde

⁸⁹⁰--Bkz. Kâsânî, II, 528.

artık ticarî işletme bağlamında dolayısıyla ticarî kapsamda değerlendirilen sınaî sektörün zekatına ilişkin tartışmalar, ticarî malın zekat hükümleriyle ilgili farklı yaklaşımları gözler önüne sermektedir. Sınaî ürünlerin klasik mal çeşitlerinden hangisi kapsamında yahut hangisine kıyasla zekata tabi olacağı konusu, bu alanda öne çıkan tartışmalardan birisidir. Konumuza bir veri oluşturması için bu yaklaşımlara anahatlarıyla işaret etmek istiyoruz.

Sanayi sektörünün zekatı ile ilgili ortaya konan görüşleri⁸⁹¹ ayrıntıya dair bazı farklılıklara rağmen temelde iki grupta toplamak mümkündür.

Birincisi; *sanayi sektörünün tarım arazisine kıyas edilerek zekata tabi tutulması*. Bu yaklaşımda olanlar, sanayi sabit yatırım sermayesini (bina ve makineleri) tarım arazisine, elde edilen kazançları/gelirleri de tarım ürünlerine kıyas etmektedirler. Yapılan bu kıyastan hareketle, tıpkı tarım arazisinde olduğu gibi, sabit yatırım sermayesinin zekata tabi olmadığı, üretimden elde edilen gelirlerin ise, tarım ürünleri gibi zekata tabi olacağı sonucuna varmaktadırlar. Anılan yaklaşımı benimseyenler, bu kıyasın bir neticesi olarak sanayi sektörünün yıllık safi gelirinden % 10, gayr-i safi gelirinden ise % 5 oranında zekat verilmesi/alınması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu yaklaşım, ilk önce 1952 yılında Şam'da gerçekleştirilen zekat konferansına konuyla ilgili bir rapor sunan Muhammed Ebû Zehra, Abdolvahhap Hallaf ve Abdurrahman Hassan tarafından dile getirilmiştir. Çağdaş İslam bilginlerinden Karadavî ve Mannan da, itirazî bazı kayıtlarla birlikte prensip olarak yukarıdaki görüşe iştirak etmektedirler.

Karadavî, usul yönünden itiraz ettiği⁸⁹² yukarıdaki yaklaşıma netice olarak katılmaktadır. Yani sanayi sektör ürünlerinin tabi olması gereken zekat oranlarının tarım ürünlerinin zekat oranıyla aynı olması gerektiği hususunda yukarıdaki kanaati paylaşmaktadır.

Mannan ise, sanayi makineleri ve fabrika üretimi üzerine zekat yüklenmesiyle ilgili raporda belirtilen görüşlere iştirak etmekle birlikte, bunlardan alınacak zekat

⁸⁹¹--Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Karadavî, Zekat, I, 469-485; Mannan, s. 408-410; Zühaylî, Vehbe, el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü, Daru'l-Fikir, Dımaşk, 1985, II, 864-865; Zerkâ, s. 91, 92 İbrahim Fuat Ahmed Ali, s. 102-104; Şehhate, Şevki İsmail, Tanzîmu ve Muhasebetü'z- Zekat fi't-Tatbîki'l-Muasır, ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, Kahire 1988, s. 136-138; Salus, Ali Ahmed, el-Muameletü'l-Maliyyeti'l-Muasıra fi Mizani'l-Fıkhî'l-İslamî, Mektebetü'l-Felah, Kahire 1992, s. 412 ve 417-420; Karaman, Hayrettin, İslam'ın Işığında Günün Meseleleri, İstanbul 2003, s. 127-128; Erkal, Zekat, 151-176. Ayrıca bkz. Ebu Zehra, s. 169.

⁸⁹²--Karadavî'nin raporda sunulan kıyasa ilişkin değerlendirmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Karadavî, Zekat, I, 482-489.

oranıyla ilgili görüşe iki nedenden dolayı katılmamaktadır. İlk olarak, Mannan da tıpkı Kardavi gibi, tarım arazisine yapılan kıyaslamayı tutarlı bulmamaktadır. Zira Mannan'a göre,⁸⁹³ sanayi makinelerinde aşınma ve eskime oranı, tarımsal topraklara oranla çok daha yüksek olduğu için, aşınma ve eskime için gerekli pay ayrıldıktan sonra zekat oranı tespit edilmelidir. Bu durumda da sanayi üretimine konacak zekat oranı, tarımsal üretim üzerine konandan daha düşük olacaktır/olmalıdır. İkinci olarak, zekat oranı sanayiden sanayiye değişen üretkenliğe bağlıdır. Bu nedenle sanayi üretimine konacak zekat oranında artan oranlılık ilkesinin uygulanabilmesi için bu alana uygulanacak olan zekat oranının esnek tutulması gerektiği kanaatindedir.

İkincisi; *sanayi sektör ürünlerinin ticaret mallarına kıyas edilerek zekata tabi tutulması*. Bu yaklaşımda olanlar, sanayi sektörünün tabii ihtiyaçları olan sabit yatırım sermayesi zekat dışı bırakılarak, sektörden elde edilen gelirin, tıpkı ticaret mallarında olduğu gibi %2,5 oranında zekata tabi olması gerektiğini savunmaktadırlar.

Bu iki yaklaşımın dışında ticarî kapsamda yer alan uzun vadeli yatırım ve üretim faaliyetlerine uygulanacak zekat hükümlerinin klasik ticarî mal hükümlerinden farklı olması gerektiğini savunanlar da vardır. Özellikle ticaret mallarıyla ilgili, kazanç artı sermayenin sabit oranlı olarak zekata tabi olması anlayışının, uzun vadeli yatırım ve üretim araçları yönünden uygunluk göstermediği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, fabrika ve benzeri yatırım araçlarının bina ve makinelerinin kendisi zekat dışı bırakılarak, elde edilen ürünün nisap miktarı ve yıllanma şartı aranmaksızın zekata tabi olması gerektiği⁸⁹⁴ ifade edilmektedir.

Yukarıda görüleceği üzere günümüzde artık ticarî işletme kapsamında değerlendirilen sınaî sektörün zekatı hususundaki yaklaşımlar, klasik ticarî mal hükümlerinin tartışılır hale geldiğini göstermektedir. Esasen *Ticaret Mallarında Zekat Nisabı* başlığı altında aktarmaya çalıştığımız nasslarda da görüleceği üzere, ticaret mallarının zekat hükümleri ile ilgili –tespit edebildiğimiz kadarıyla- Hz. Peygamberden nakledilen bir hüküm yoktur.

Kanaatimizce, günümüzdeki ticarî faaliyetler tarım toplumunda geçerli olan ticarî faaliyet boyutunu aşıp muhteva olarak çokça farklılaştığı için, bu alana uygulanacak hükümlerin bütünüyle klasik ticarî mal hükümleriyle aynı olmaması gerekir. Zira ticarî alan düne nispetle oldukça büyük zemin genişlemesi yaşamış ve

⁸⁹³ --Mannan, s. 410.

⁸⁹⁴ --Bkz. Gözübenli, Zekat, s. 320-321.

birbirinden farklı ticarî faaliyet türleri bu kapsamında kendine yer bulmuştur. Nitekim bugün üretim, tüketim, aracılık/değişim gibi pek faaliyet türü ticarî kapsam içinde yer almaktadır. Dolayısıyla çok geniş yelpazeyi içine alan ve farklı nitelikler taşıyan tüm ticarî faaliyet türleri ile ilgili olarak tek ve genel geçer bir zekat hükmü yerine, faaliyetin yapısına göre hüküm belirlemenin daha isabetli bir yaklaşım olduğu kanaatindeyiz.

Zekatın en temel amaçlarından biri, servetin belirli kesimlerde toplanmasını engelleyip gelirin yeniden dağılımını sağlayarak sosyal adaleti gerçekleştirmektir. Zekatın gelir dağılımını düzeltici bu işlevi, gelir ve servet birikiminin en fazla olduğu ticarî alanlardaki zekat hükümlerinin farklılaşmasında önemli rol oynayacaktır. Hem zekatın gelir dağılımını düzeltici işlevine, hem de ticarî kapsamda yer alan faaliyet türlerinin yapısal farklılığına istinaden, ticarî alanın farklı zekat oranlarına tabi olması zekatta adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunacaktır.

Birinci bölümde de ifade edildiği gibi nisap, yıllanma ve zekat oranlarının tespitinde belirleyici kriter, zekatın sermayeden mi yoksa sadece gelirden mi alınacağı/verileceğidir. Nitekim sermaye artı kazancın zekata tabi olduğu alanlarda zekat oranı %2,5 olup yıllanma ve nisap şartı aranırken, sadece gelirin zekata tabi olduğu alanlarda ise yıllanma ve nisap şartı aranmadan elde edilen gelir masrafa göre %5 yahut % 10 oranında zekata tabi olur.

Bu ilkeye göre matrahı, sermaye artı kazancın oluşturduğu menkul veya gayrimenkul alım satımına aracılık yapan market, mağaza, gibi ticarî alanlarda zekat oranları %2,5, sermayenin/üretim araçlarının zekat dışı bırakılarak matrahı sadece elde edilen gelirin/ürünün oluşturduğu sanayi sektörü, yine yatırım sermayesinin zekat dışı bırakılarak sadece gelirin/kazancın zekata tabi olduğu otel, özel hastana, kara, hava ve deniz işletmeciliği gibi hizmet sektöründe zekat oranlarının masrafa göre %5 yahut %10 olması zekatta adaletin sağlanmasına daha uygundur. Zira ilk durumda mükellefin tüm varlığı zekata konu iken, ikinci durumda çok büyük meblağlara varan uzun vadeli yatırım ve üretim araçları zekat dışı kalmakta mükellefin sadece geliri/kazancı/üretimi zekata konu olmaktadır.

SONUÇ

Zekat, dinî, ahlakî ve hukukî boyutları yanında başka bir çok alanı da ilgilendiren çok boyutlu malî bir mükellefiyettir. Çok boyutlu bir yükümlülük olan zekat, bireysel ve toplumsal açıdan bir çok işlevi bünyesinde bulundurmaktadır. Bireysel olarak kul ile Allah arasındaki kulluk bağına güçlendirmesinin ötesinde, toplumdaki sosyal güvenliğe ihtiyaç duyan bireylerin insanca bir yaşam standardına ulaşmasına katkıda bulunmak suretiyle, sosyal bir fonksiyon icra eder. Ayrıca bu bağlamda gelirin yeniden dağılımını düzeltici işleviyle, toplumdaki gelir adaletsizliklerinin düzeltilmesine katkıda bulunur. Organizesinin kamu otoritesine havale edilmesiyle de, bir boyutuyla hukuken sarf yerleri önceden belirli tahsisî bir vergi konumundadır.

Zekata konu olan malvarlıklarının tabi olduğu zekat hükümleri (özellikle zekat oranları, nisap şartının aranıp aranmayacağı, havalanü'l havl/yıllanma şartının aranıp aranmayacağı) hususunda belirleyici kriter, zekatın *gelirden* mi yoksa *sermayeden* mi verileceğidir.

Mahiyeti gereği sadece *gelirinin* zekata tabi olduğu malvarlıklarında genel ilke olarak yıllanma ve nisap şartı değildir. Bu alanlarda zekat oranı ek masraf yapıp yapılmamasına göre %5 yahut %10'dur.

Toplam aktifin (sermaye artı kazancın) zekata tabi olduğu malvarlıklarında ise genel ilke olarak zekat oranı %2,5 olup, yıllanma ve nisap şarttır.

Klasik fıkıh müktesebatında ticaret malı kavramıyla daha ziyade, para ve canlı hayvan dışındaki menkul mallar kastedilmektedir. Ticaret malları ile ilgili zekat hükümleri de, ağırlıklı olarak bu yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir. Oysa günümüzdeki ticarî yapı düne göre çokça farklılaşmış, daha önce olmayan pek çok faaliyet türü, bu yapı içerisinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Nitekim günümüzdeki ticarî hayat, gelişen ve değişen ekonomik yapıya paralel olarak, *üretim*, *tüketim* ve *değişim/aracılık* faaliyetlerinin tümünü içine alacak şekilde geniş bir yelpazede icra edilir hale gelmiştir. Neticede gerek *sanayi sektörü*, gerekse otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi *hizmet sektörü* geleneksel ticaret malı yanında ticarî kapsamda kendine yer edinmiştir. Ayrıca güncel ticarî faaliyetler, şahıs ve muamele bazında bireysel düzeyi aşarak büyük ölçüde kurumsal nitelik kazanmışlardır.

Zekata tabi diğer malların aksine, ticaret mallarının zekat hükümlerinin muhtevasına ilişkin, Hz. Peygamber'den nakledilen herhangi bir net bilgi mevcut değildir. İslam hukuk doktrininde bu alanla ilgili içtihatlar, Kur'an ve sünnetteki zekata dair genel esaslar ile sahabe ve tabiin uygulamalarına dayandırılmıştır.

Zekatla ilgili ayet ve hadislerdeki genel esaslar ile sahabe ve tabiin uygulamalarına istinaden fıkıh bilginleri, ticaret mallarının zekat hükümlerinin, paranın zekat hükümleri ile aynı olduğu yönünde ortak bir yaklaşım sergilemişlerdir. Ancak günümüzdeki tüm ticarî faaliyet türlerinin tabi olduğu hükümlerin, gerek kapsam gerekse yapısal farklılığı nedeniyle paranın zekat hükümleriyle, dolayısıyla klasik ticaret malı hükümleriyle, her açıdan aynı olmaması işin tabiatı gereğidir. Zira servet birikimine en fazla imkan veren ve ticarî kapsamda yer alan faaliyet türleri, yapısal olarak birbirinden farklı olduğu için toplam aktifin (sermaye artı kazancın) yahut sadece gelirin zekata konu olmasına göre farklı hükümlere tabi olurlar.

Zekat matrahını, sermaye artı kazancın/toplam aktifin oluşturduğu menkul yahut gayr-i menkul mal alım satımına yönelmiş ticarî faaliyet türlerinde, nisap ve yıllanma şart olup zekat oranı ise %2,5'tur.

Buna mukabil, üretim araçlarının zekat dışı kalıp matrahı sadece gelirin/üretimin oluşturduğu sanayi sektörüyle, yine hizmet ve üretim araçlarının zekat dışı kalıp matrahı sadece gelirin/ticarî kazancın oluşturduğu otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi hizmet sektöründe nisap ve yıllanma şartı aranmaz, bu alanlarda nisap oranı ise masrafa göre %5 yahut %10'dur..

Ticarî işletmelerde genel giderler, vergi, amortisman bedelleri, tahsisatlar ve uzun vadeli borçların sadece bir yıllık toplam miktarı zekat matrahından düşülür.

Ticarî ortaklıklarda zekat şirket tarafından verilmek istenirse, şirketin ortak mülkiyeti esas alınabilir. Bu durumda hisse sayısı ve hisse miktarı hesaba katılmaksızın ortak mülkiyet nisaba ulaştığı takdirde, kendisine yetki verilmiş yönetim kurulu, tüm ortaklar adına şirket malından zekat verebilir. Ticarî ortaklığın zekatı, şirket tarafından verildiği takdirde, hissedarların ayrıca zekat vermesi gerekmez.

Maaş, ücret ve serbest meslek kazançları müstefad mal kapsamında paranın zekatına tabi olurlar. Buna göre mezkûr gelirlerin dönem sonundaki tasarruf miktarı nisaba ulaştığı takdirde, söz konusu miktar ayrıca bir yıllanmaya tabi olmaksızın paranın zekat hükümlerine tabi olur. Gayrimenkul kira gelirlerinde ise sadece gelir

zekata tabi olduğu için bu tür gelirler -sadece gelirin zekata tabi olduğu malvarlıklarında olduğu gibi- nisap ve yıllanma şartı bağı olmaksızın % 5 yahut % 10 oranında zekata tabi olur.

Hisse senetlerinin zekatında iki farklı durum söz konusudur. Eğer hisse senedi dönemsel bir getiri elde etmek için uzun vadeli yatırım amacıyla alınmışsa bu durumda sadece hisse senedinden elde edilen temettüler zekata tabi olur. Bu tür gelirler/temettüler/kâr payları -tıpkı sadece gelirin zekata tabi olduğu malvarlıklarında olduğu gibi- nisap ve yıllanma şartına tabi olmaksızın %5 yahut %10 oranında zekata tabi olur. Yıl içerisinde işlem gören başka bir ifadeyle alım satımı yapılarak kazanç elde etmek için alınmış olan hisse senetlerinin ise yılsonundaki piyasa değeri artı elde edilen kazanç, ticaret malı kapsamında -tıpkı sermaye artı kazancın zekata tabi olduğu ticarî mallar gibi -nisap ve yıllanma şartına bağı olarak %2,5 oranında zekata tabi olur.

KAYNAKLAR

- Abdulgâki**, M. Fuad, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres Li’l-Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim**, Daru’l-Hadîs, Kahire 2001.
- Açıl**, Fethi, **Genel Ekonomi Dersleri**, Ank. Üni. Ziraat Fak. Yay., Ankara 1977.
- Aghnides**, Nicolas P. **İslam’ın Malî Hükümleri**, (Çev. Servet Armağan), İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Ahmed Ali**, İbrahim Fuad, **el-Mevâridü’l-Maliye Fi’l-İslam**, Kahire 1972.
- Ahmed**, Mahmut, **İslam İktisadı** (Çev. Yusuf Ziya Kavakçı), Cağaloğlu Yay., İstanbul 1975.
- Akdoğan**, Abdurrahman-Kızılot, Şükrü-Eyüpgiller, Saygın, **Türk Vergi Sistemi**, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Yay. Ankara 1987
- Akgündüz**, Ahmed, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Dicle Üni. Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986
- Aktan**, Hamza, “**Ticaret Hukukunun Yeni Bazı Problemleri Üzerine İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme (Borsa, Teminat Mektubu, Leasing)**” I. Uluslar arası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad Yay., Konya 1997, ss. 209-222.
-**İslam’da Madenlerin Hukukî Statüsü**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1986.
- Aktuğlu**, Mehmet Ali, **Amortismanlar Ve Muhasebeleştirilmeleri**, İzmir İktisadî ve Ticarî İlimlar Akademisi Yay., İzmir 1968.
- Akyüz**, Vecdi, **Zekat**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006
- Ali Haydar**, **Dürerü’l-Hükkâm Min Şerhi Mecelleti’l-Ahkâm**, İstanbul 1330.
- Arkan**, Sabih, **Ticarî İşletme Hukuku**, Türkiye İş Bank. Yay. 5. bs. Ankara 1999.
- Arslan**, İ. Yılmaz-Şenyüz, Doğan-Ergün, Mevci, **İşletme Hukuku**, Bursa 2002.
- Aynî**, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmut b. Ahmed, **Umdetü’l-Kârî, Şerhu Sahihi’l-Buhârî**, Beyrut ts.

- Babertî**, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmut b. Ahmed, **Şerhu'l-İnaye**, (İbnu'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'i ile birlikte basılmıştır.) Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bardakoğlu**, Ali, “**Hak maddesi**” DİA, ss.139-150
- Baştuğ**, İrfan, “**Küçük ve Kısıtlıların Tacirlik Sıfatı**”, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, c. 7, sayı. 4, Ankara 1970, (ss. 806-813)
- Belâzurî**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, **Futûhü'l-Büldân**, Müessesetü'l-Me'ârif, Beyrut 1987.
- Bilgişin**, Şevket Memedali, **Ticaret Hukuku Prensipleri**, Ank. Huk. Fak. Yay., Ankara 1936.
- Bilmen**, Ömer Nasuhî, **Büyük İslam İlmihali**, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1990.
- Boratav**, Korkut, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, Gerçek Yay. 3.bs. İstanbul 1976.
- Bozer**, Ali, **Göle**, Celal, Bankacılar için **Ticaret Hukuku Bilgisi**, Ankara 2000.
- Buharî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l- Buharî**, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Bütün Vergi Kanunları**, Nobel Yay. Ankara 2005.
- Cassâs**, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Cevherî**, İsmail b. Hammad, **es-Sihâh** Tacu'l-Luğat ve Sihahi'l-Arabiyye, (Tahkîk: Ahmed Abdulgafur Attar), Daru'l-Kütübü'l-Arabî, Mısır, ts.
- Çakır**, Tufan ve dğr., **Kamu Maliyesi**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2003,
- Çapanoğlu**, Mustafa Birol, **Sermaye Piyasası Özelleştirme Uygulamaları ve Menkul Kıymet Borsaları**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1993.
- Darekutnî**, Ali b. Ömer, **Sünenü Darekutnî**, Hicaz 1966.
- Dârimî**, Eb' Muhammed Abdullah Abdurrahman, **Sünenü'd-Dârimî**, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Debbağoglu**, Ahmed, “**İslam Vergi Nizamı**”, Hareket Dergisi, c. X, sayı, 109-110, İstanbul 1975, ss. 125-149.

- Debusî**, Ebû Zeyd Abdullah Ömer b. İsa, **Te'sîsu'n-Nazar**, (Tahkîk ve Tashîh: Mustafa Muhammed el-Kabbanî) Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Beyrut ts.
- Demir**, Fahri, **İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı**, Ankara 1981.
- Dihlevî**, Şah Veliyyullah, **Hüccetullahi'l-Bâliğa**, Daru'l-Marife, Beyrut ts.
- Dilik**, Said, **Servetin Geniş Kitlelere Yayılması**, AÜSBF Yay. Ankara 1976.
- Diyanet İlmihali** (İSAM Yay.), İstanbul 2000.
- Domaniç**, Hayri, **Ticaret Hukukunun Genel Esasları**, 4. bs., İstanbul 1988.
- Dumlu**, Emrullah, **Zekatta Tespit Edilen Nisap Ölçüleri**, Erzurum 2001, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Ebû Ubeyd**, Kasım b. Sellâm, **Kitabu'l-Emvâl**, (Tahkîk ve Ta'lik: Muhammed Halil Herâs), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Ebû Yusuf**, Yakub b. İbrahim, **Kitâbu'l-Harâç**, el-Matbaatu'l-Selefiyye ve Mektebetuhâ, Kahire 1382.
- Ebû Zehra**, Muhammed, **İslam'da Sosyal Dayanışma**, (Çev. E. Ruhi Fığlalı ve Osman Eskicioğlu), Yaymur Yay., İstanbul 1969.
- Elmalılı**, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel) Azim Dağ. İstanbul ts.
- Erdoğan**, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yay. İstanbul 1998.
- Ergin**, Feridun. **Para ve Faiz Teorileri**, Beta Yay., İstanbul 1983
- Erginay**, Akif, **Kamu Maliyesi**, Savaş Yayınları, 13. bs. Ankara 1990.
- Erkal**, Mehmet, **Zekat**, Erkam Yay. İstanbul 2004
-**“İslam'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekat Nisabının Hesaplanması,”**
Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, İstanbul 1995, 79-101.
- Eroğlu**, Ömer, **Para Teorisi ve Politikası**, Süleyman Demirel Üniv. Yay, Isparta 2004.
- Esed**, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, İşaret Yayınları, İstanbul 1999
- Fazlurrahman**, **İslamiyet ve İktisadî Adalet Meselesi**, (Trc. Yusuf Ziya Kavakçı, Atatürk Üni. Yay.), Erzurum 1976.

Gözübenli, Beşir, “Çalışma Hayatına Dair Kur’anî İlkeler ve Leyl Suresi Örneği”,
(Yayınlanmamış makale)

.....**“İmâm-ı Âzam’ın İçtihat Sistematiğinde Malî İbadetlerle İlgili Genel İlkeler”** İslam Hukuku Anabilim Dalı V. Koordinasyon Toplantısında Sunulan Yayınlanmamış Müzakere Metni.

.....**“İslam Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu”** Yeni Ümit Dergisi, Sayı No: 60, Nisan, Mayıs, Haziran 2003, ss. 27-33.

.....**“Temel Dinî Kavramların Başka Dillere Aktarılması Problemi ve Mealler”**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Kur’an Mealleri Sempozyumu (I), Ankara 2007, ss. 79-92.

.....**İslam’da Para ve Fonksiyonları**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1986. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

.....**“Zekat: Rahmet Getiren Paylaşım”**, İslam’a Giriş; Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006. ss. 310-327

.....**İslam Borçlar Hukukunda Karz Akdi ve Faiz**, Erzurum, 1988, (Yayınlanmamış doçentlik tezi)

Hacak, Hasan “Mal Maddesi”, DİA, XXVII, 461.

Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul 1993

.....**İslam Müesseselerine Giriş**, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yay., İstanbul 1992.

Haskefî, Muhammed b. Alauddîn b. Ali, ed-Dürü’l-Muhtâr, (İbn Abidîn’in Reddû’l-Muhtar’ı ile birlikte basılmıştır), Daru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1998.

Hâzin, Alauddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, Tefsîru Hâzin (Lübâbu’t-Te’vîl Fî Me’ani’t-Tenzîl), Beyrut ts.

Heytemî, İbn Hacer, ez-Zevâcir an İktirani’l-Kebâir, (İslam’da Helaller ve Haramlar, çev: Ahmed Serdaroğlu ve Lütfü Şentürk) Kayıhan Yay., İstanbul 1990

Hiç, Muharrem, Para Teorisi ve Politikası, Menteş Kitabevi, 8.bs. İstanbul 1987.

İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, Ahkâmu’l-Kur’an, Daru’l-Kütübi’l-İlmîyye, Beyrut 2003

- İbn Ebî Şeybe**, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim b. Osman Ebî Bekir b. Ebî Şeybe, **el-Kitabu'l-Musannef Fî Ehâdis ve'l-Âsâr**, Bombay (Hindistan), ts.,
- İbn Hacer**, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali el-Askalanî, **Fethu'l-Barî bi Şerhi'l-Buhârî**, Matbaatü Mustafa el- Babî el-Halebî, Kahire 1959.
- İbn Hacer** el Askalanî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali, **Telhîsu'l-Habir Fî Ehâdisi'r-Rafii'l-Kebir**, (Tashih ve Talik: Abdullah Haşim el Yemanî el-Medenî), el-Medinetü'l-Münevvere, Hicaz 1964.
- İbn Hanbel**, Ahmed, **Müsnedü Ahmed b. Hanbel**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Himyer, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1971.
- İbn Kesîr**, İmadüddîn Ebu'l- Fidâ İsmâil b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimaşkî, **Tefsîru'l-Kur'ani'l- Azîm**, Daru'l -Marife Beyrut 1969.
- İbn Kudâme**, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah, **el-Muğnî**, (Tahkîk: Muhammed Şerefudddin Hattâb ve Seyyid Muhammed Seyyid), Daru'l-Hadis, Kahire 1996.
- İbn Kudâme el-Makdisî**, Şemseddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed, eş-**Şerhu'l-Kebîr**, (el-Muğnî ile birlikte basılmıştır.) (Tahkîk: Muhammed Şerefudddin Hattâb ve Seyyid Muhammed Seyyid), Daru'l-Hadis, Kahire, 1996.
- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Zeyd, **Sünenü İbn Mâce**, Çağrı Ya. İstanbul 1992
- İbn Abidîn**, Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz, **Reddü'l-Muhtâra ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, (Ta'lik ve Tahrîc: Muhammed Suphi Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin), Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1998
-**Minhetü'l-Hâlik Ale'l-Bahri'r- Râik**, (İbn Nüceym'in Bahru'r- Râik adlı eseriyle birlikte basılmıştır.) Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997
- İbn Haldûn**, Abdurrahman Ebû Zeyd Veliyyüddin, **Mukaddime**, Dergah Yay., İstanbul 1988, I, 6666
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b Sait, **el-Muhallâ**, Kahire 1968.

- İbn Kayyım el-Cevziyye**, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekir, **A'lâmu'l-Muvakki'in**, Daru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbn Nüceym**, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed, **el-Bahru'r-Râik**, (Tahrîc: Zekerîyya Amîrât), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Rüşd**, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Tahkîk, Ta'lik ve Tahrîc: Macid el-Hamevî, Dar-u İbn Hazm, Beyrut 1995.
- İbnu Manzûr**, Ebu'l- Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrerem, **Lisanu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Daru Beyrut Beyrut 1968.
- İbnu'l-Müneyyir**, Ahmed b. el-Müneyyir el-İskenderî. **el-İntisâf**, (Zemahşerî'nin Keşşâf'ı ile birlikte basılmıştır.), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995
- İbnü'l-Esîr**, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem, **el- Kamil Fi't- Tarih**, Dâru Sâdır, Beyrut 1965.
- İbnül'l-Hümâm**, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, (Ta'lik ve Tahrîc: Abdurrezzak Galip el-Mehdî), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003
- İmregün**, Oğuz, **Kara Ticareti Hukuku Dersleri**, 7.bs. İstanbul 1984.
- Kadızzâde**, Şemsüddin b. Ahmed, **Netâicu'l-Efkar fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr**, (İbnü'l-Hümam'ın Fethu'l-Kadîr adlı eserinin tekmilesi olup onunla birlikte basılmıştır) Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003
- Kallek**, Cengiz, **"Dânek Maddesi"** DİA, VIII, 457
- Karaman**, Hayrettin, **Anahatlarıyla İslam Hukuku**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1990.
-**İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, İstanbul 2003.
- Karadavî**, Yusuf, **İslam Hukukunda Zekat**, (Trc: İbrahim Sarmış), Kayıhan Yay. İstanbul 1984
-**"Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekatı"** (Çev: Saffet Köse) I. Uluslar arası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombat Yay., Konya 1997, ss. 497-526
- Karşı**, Muharrem, **Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler**, 3.bs. İstanbul 1989.

- Kâsânî**, Alauddîn Ebû Bekir b. Mesud, **Bedâiu's- Sanâi fî Tertîbi's- Şerâi** (Tahkîk ve Ta'lik: Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdulmevcûl) Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 2003.
- Keyder**, Nur, **PARA, Teori, Politika, Uygulama**, 9. bs. Ankara 2003
- Kotar**, Erhan, **Dokur**, Şükrü, **İşletmelerin Malî İşlemleri ve Muhasebesi**, Alfa Yay. İstanbul 2002.
- Köklü**, Aziz, **İktisat Bilimine Giriş**, Ankara 1972.
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' li-Ahkami'l-Kur'an**, Daru'l-Kâtibi'l-Arabî, Kahire 1967.
- Küçüksavaş**, Nihat, **Genel Muhasebe**, Beta Yay., İstanbul 2001
- Lajugie**, Joseph, **Ekonomik Sistemler**, (Çev. Nihal Ünlü), Varlık Yay., İstanbul 1968
- Mahlûf**, Muhammed Hasaneyn, **et-Tıbyân Fî Zekati'l-Esmân**, Kahire, 1978
- Makrizî**, Takiyyüddin Ahmed el-Makrizî, **Kitabu'n-Nukûdi'l- Kadîmeti ve'l-İslamiyye**, (Trc. İbrahim Hakkı Konyalı: Eski ve İslâmî Paralar) Gavsî Ozansoy Basımevi, İstanbul 1946.
- Malik b. Enes**, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, el-Mektebetü'l-Asriyye, (Tahkîk: Hamdî ed-Demertâş Muhammed), Beyrut 2003
- Malik b. Enes**, **Muvatta**, Çağrı Yay., İstanbul 1992
- Mannan**, M.A, **İslam Ekonomisi**, (Çev. Bahri Zengin), Fikir Yay. İstanbul 1973
- Mâverdî**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîp el-Basrî, **Ahkâmu's-Sultaniyye ve'l-Vilayetü'd-Diniyye**, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1990.
- Mecelle**, Hikmet Yayınları, İstanbul 1982.
- Merğînânî**, Burhanuddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir b. Abdilcelil, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l- Mübtedî**, Eda Neşriyat, İstanbul 1991
- Mevsilî**, Abdullah b. Mahmut, **Kitabu'l-İhtiyâr**, (Ta'lik: Halit Abdurrahman el-Akk), Daru'l-Marife, Beyrut 2002
- Meydânî**, Abdulgani, **el-Lübâb Fî Şerhi'l-Kitap**, Dersaadet, İstanbul ts.
- Mimaroglu**, Sait Kemal, **Ticaret Hukuku**, Ank. Üni. Siy. Bil. Fak. Yay., 2. bs. Ankara 1970.

- Miras**, Kamil, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972.
- Müslim**, Ebu'l- Huseyn Müslim b. Haccac, **Sahih-i Müslim**, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Nadaroğlu**, Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Sermet Matbaası, 4.bs. Kırklareli, 1981.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **Sünenü'n- Nesâî**, Çağrı Yay., İstanbul 1992
- Nevevî**, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref. **el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb**, Daru'l-Fikir, b.y.y. ts,
- Öney**, Ayhan, **İktisadî ve Ticarî Terimler Sözlüğü**, 3. bs. Ankara 1978
- Özek**, Ali, ve dğr., **İbadet ve Müessese Olarak Zekat**, İSAV Yay., İstanbul 1984.
- Parasız**, İlker, **İktisada Giriş**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2003.
-Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi Yay, 6. bs. Bursa 1997.
- Poroy Reha- Yasaman** Hamdi. **Ticarî İşletme Hukuku**, Beta Yay., 3. bs., İstanbul 1998
- Râfî**, Ebu'l-Kâsım Abdulkirim b. Muhammed, **Fethu'l-Azîz Şerhu'l-Vecîz**, (Nevevî'nin el-Mecmu'u ile birlikte basılmıştır.) b.y.y., Daru'l-Fikir, ts.
- Râzî**, Ebû Adillah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, **Mefâtîhu'l-Gayb**, Kahire, 1937
- Reşid Rıza**, Muhammed, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim**, (Tefsîru'l-Menar), Daru'l-Menar, Mısır 1954.
- Sa'dî Çelebî**, (Sadullah b. İsa) Hâşiyetü'l-Muhakkık, (İbnu'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr adlı eseri ile birlikte basılmıştır), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Sabık**, Seyyid, **Fıkhu's- Sünneh**, Daru'l-Feth Kahire, 1999.
- Salus**, Ali Ahmed, **el-Muameletü'l-Maliyyeti'l-Muasıra fî Mizani'l-Fıkhi'l-İslamî**, Mektebetü'l-Felah, Kahire, 1992.
- Saygılıoğlu**, Nevzat-Biçer, Hüsamettin, **İşletmelerde Vergi Ve Muhasebe**, Vergi Yay., Ankara 1982.
- Serahsî**, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, **Kitabu'l-Mebsût**, (Tahkîk: Ebû Abdillah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001

Sermaye Piyasası Kanunu

Sevilengül, Orhan, Genel Muhasebe, Gazi Kitabevi, Ankara 2003.

Sıddıkî, S.A. İslam Devletinde Malî Yapı, (Çev. Rasim Özdenören), Fikir Yay., İstanbul 1980.

Suyûtî, Celeleddin Abdurrahman, el-Eşbah ve'n-Nezâir, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Şafîî, Muhammed b. İdris, Kitabu'l-Ümm, Tahkik: Ali Muhammed ve Âdil Muhammed, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.

Şehhate, Şevki İsmail, Tanzîmu ve Muhasebetü'z- Zekat fi't-Tatbîki'l-Muasır, ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, Kahire, 1988.

Şeltût, Mahmut, el- İslamu Akîdeten ve Şerîaten, Daru'l-Kalem, Kahire, ts.

Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, Mısır, 1964

.....**Neylû'l- Evtâr**, Daru'l-Hayr, Beyrut 1996.

Seyhzâde (Dâmâd), Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, Mecmau'l- Enhur Şerhu Mülteka'l-Ebhur, Âmire Matbaası, İstanbul ts;

Şinkîtî, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. el-Muhtar, Advâu'l-Beyân Fî İzahî'l-Kur'an bi'l-Kur'an, Daru'l-Fikir, Beyrut 1995

Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, el-Mühezzeb, (Nevevî'nin el-Mecmûu ile birlikte basılmıştır), Dâru'l- Fikir, b.y.y, ts.

Şirbinî, Muhammed b. (Muhammed b.) Ahmed el-Hatîb, Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc, Daru'z-Zehâir, İran, 1958,

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, Camiu'l- Beyan An Te'vîli'l- Kur'an, Daru İbn Hazm, Beyrut 2002

Ticaret Kanunu, İstanbul 1926. (Eski Ticaret Kanunu)

Ticaret Sicili Tüzüğü

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünenü't Tirmizî, Çağrı Yay., İstanbul 1992

Tomambay, Mehmet- Gümüş, Turgut, Genel Ekonomi, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

Tuğ, Salih, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, MÜİFV Yay., İstanbul 1984.

Türk Ticaret Kanunu (Yeni Ticaret Kanunu)

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005

Uluatam, Özhan, **Kamu Maliyesi**, Savaş Yayınları, 4. bs. Ankara 1991.

Yasaman, Hamdi, **Menkul Kıymetler Borsası Hukuku**, İstanbul 1992

Yavuz, Yunus Vehbi, **İslam'da Zekat Müessesesi**, Feyiz Yayınları, İstanbul 1972.

.....“**H. Peygamber (s) Dönemi Hayat Standartlarında Belirlenen Klasik Ölçüler Dikkate Alınarak Zekat Nisabının ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değerinin Belirlenmesi**” Zekat Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri, Kurav Yay., Bursa 2004. ss. 73-92

Yazgan, Turan, **Sosyal Güvenlik Açısından Zekat**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Yılmaz, Celalî, **Sermaye Piyasasında Vergilendirme**, Ankara 1995.

Zaim, Sabahaddin, **İslam ve İktisadî Nizam**, Karabük 1979.

Zaim, Sabahattin, **Çalışma Ekonomisi**, İstanbulÜn. Yay., İstanbul 1975.

Zebîdî, Muhammed Murteza, **Tacu'l-Arus**, Beyrut 1966.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer b. Muhammed, **Tefsîru'l-Keşşâf**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995

Zencânî, Ebu'l-Menakıp Şihabuddin Mahmut b. Ahmed, **Tahricü'l-Furu' ale'l- Usul**, (Tahkik ve talik: Muhammed Edip Salih), Camiatü Dimaşk, Şam 1962.

Zerkâ, Mustafa Ahmed, “**Cevanibu Mine'z- Zekat Tahtacu İlâ Nazarin Fıkhiyyin Cedîdin**”, Mecelletü Ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslamî, c. I, sayı. II, Cidde 1984. 83-93.

Zeydan, Abdulkerim, **el-Medhal lidiraseti's-Şerîati'l-İslamiyye**, Bağdat 1969

Zihnî, Muhammed, (Mehmet Zihnî Efendi), **Nimetü'l-İslam**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Diyarbakır 1393.

Zühaylî, Vehbe, **el-Fıkhu'l-İslamî, ve Edilletühü**, Daru'l-Fikir, Dimaşk 1985.

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında Erzurum'un Tortum ilçesine bağlı Cihanlı köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Daha sonra İstanbul'da Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı bir Kur'an kursunda hafızlık yaptı. 1995 yılında Üsküdar İmam Hatip Lisesini bitirerek aynı yıl üniversiteye girdi. 1999 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2001 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalında "Zekatta Tespit Edilen Nisap Ölçüleri" isimli çalışmayla yüksek lisans eğitimini bitirdi. 2008 yılında aynı bilim dalında "Ticaret Mallarının Zekatı" isimli doktora eğitimini tamamladı. Halen Milli Eğitim'de öğretmen olarak çalışmaktadır.